

TEHOSTAMISYHTEISKUNNAN JÄLJET

Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen
ja Lilli Aini Rokkonen (toim.)

[SoPhi]

Tehostamisyhteiskunnan jäljet

Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen ja Lilli Aini Rokkonen (toim.)

[SoPhi]

SoPhi 152

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen- että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisufoorumin luokituksessa.

www.jyu.fi/sophi

Kansikuva: Väinö Kunnas, Harmaa tanssi, 1928

CC BY 4.0
2023 Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-9499-0
ISSN 1238-8025

SISÄLLYSLUETTELO

- 1 Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen ja Lilli Aini Rokkonen:
Johdanto tehostamisyhteiskunnan jäljille ja jätöksiin ... 4
  - 2 Lilli Aini Rokkonen: Uushenkisyyden postfeministisiä ääniä ... 16
  - 3 Hannele Harjunen: Kehoposiitivisuus: radikaalista yhteiskunnallisesta
liikkeestä uusliberaalin terveyden tuottajaksi? ... 35
  - 4 Eeva Jokinen: Sukupuoli ja työ sairaanhoitopiirien strategioissa ... 57
  - 5 Iris Lehto: Tehostettu toimijuus leanatussa hoitotyössä ... 81
  - 6 Tiina Sotkasiira ja Henna Middeke: Tehostettu turvapaikkaprosessi
maallikkoavustajan ja tutkijan silmin ... 106
  - 7 Ismo Björn, Pirjo Pöllänen ja Jarmo Saarti:
Tehostaminen 2020-luvun yliopiston eetoksena ... 133
  - 8 Emma Lamberg ja Hanna Ylöstalo: Tehostamistalouden
ja tasa-arvon jännitteet ... 159
  - 9 Johanna Perkiö: Työhön kannustamisesta kestävyysmurrokseen: mitä
perustulokeskustelu kertoo sosiaaliturvan mahdollisuuksista? ... 185
  - 10 Ville Yliaska: Sulkeutuneet lainahanat ja finanssipolitiikan paluu
– 1990-luvun lamasta koronavuosiin ... 214
  - 11 Teppo Eskelinen: Tehostamisen tulevaisuus:
kriisi ja paradigmanmuutos ... 249
- KIRJOITTAJAT ... 270

1 Johdanto tehostamisyhteiskunnan jäljille ja jätöksiin

Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen ja Lilli Aini Rokkonen

“Vihasin sitä, miten he viikoittain heijastivat vuorotellen kaikkien työntekijöiden valmennuslistat seinälle ja huokailivat. Pitäisi olla enemmän asiakasvolyyymia, esihenkilöstö sanoi tänään viiksistään. Ei vaihtuvuutta, ei vaikuttavuutta, he lupsuttelivat suistaan. Sinulla on liian vähän valmennettavia ja varaat heille liikaa aikaa, he röhkivät kiukkuisina, ja minä nielaisin pulloveden mukana taas yhden vaa-leanvihreän pillerin. Työterveyslääkärin kirjoittama Propral sai kyllä kokouksissa istuttua sydämeni lyttyyn, mutta ei pitänyt vatsakipua hallussa lainkaan.” (Airio 2022).

Elina Airion romaanissa *Metsässä juoksee nainen* seurataan sosiaalityöntekijää, joka koettaa tehdä työtään jatkuvan tehostamisen paineessa. Palvelut on ulkoistettu ja tuotteistettu “valmennuspaketeiksi”. Työntekijöiden ajankäytön digitaalinen seuranta ei jätä rauhaan, ja asiakkaalle on tarjottava vain ennalta määritelty paketti. Koettu tehostaminen ei ole pelkkää työn nopeutta ja näpsäkkyyttä, vaan ahdistava vaihtoehto mahdollisuudelle kohdata asiakas mielekkäällä ja tarkoituksenmukaisella tavalla. Tehostaminen merkitsee mekaanista ajan tarkkailua, ennalta määrättyjä ja mitoitettuja toimintamalleja ja pakkoa puhua etäännytt-

tävää managerialistista kieltä. Joskus tulee tuloksia ja joskus autettava on vastaanottavainenkin, mutta ulkoa tulevat raamit lytistävät mahdollisuuksien ikkunat kokoon. Kun tehostettu työntekijä kamppailee selvitäkseen työstään, hänen täytyy alkaa painaa kasaan jo omaa vastaanhan- goittelevaa ruumistaankin. Lääke lyttää toimijuutta, mutta vain osittain.

Kuvaus herättää epäilemättä vastakaikua monissa vastaavanlaisissa töissä työskennelleille, vaikka se esitetäänkin dystopiana. Yhteiskunnan tutkijoina olemme kiinnostuneet siitä, mitä toimintoja tehostettaessa itse asiassa tapahtuu. Kysymystä tutkittiin monesta näkökulmasta vuonna 2017 julkaistussa *Tehostamistalous*-kirjassa (Eskelinen, Harjunen, Hirvonen & Jokinen 2017). Kirjassa analysoitiin tehostamisen kulttuurireja, tehostamista julkisen sektorin politiikkamuotina ja oikeuttajana sekä tehostamisen kytköksiä sukupuoleen, tietoon ja valtaan. Kirja pyrki luomaan kuvaa yhteiskunnasta, jossa tehostaminen on paitsi johtava politiikkaidea, myös ruumiillista ja elettyä kokemusta ohjaava normi.

Puoli vuosikymmentä myöhemmin on hyvä hetki palata tehostamisen politiikkaan ja kysyä, miltä nämä prosessit näyttävät tänä päivänä.

Tehostamisen muodot, rationaliteetit ja kulttuurit

Tehostaminen on sekä suoraviivainen että valikoiva prosessi, yhtäältä teknistä ja toisaalta poliittista. Yksinkertaisimmillaan tehostaminen tarkoittaa saman tuotoksen aikaansaamista pienemmillä panostuksilla, tai kääntäen suuremman tuotoksen aikaansaamista samalla panostuksella. Haluamme kuitenkin katsoa asiaa poliittisen aspektin kautta. Yhteiskunta ei koskaan toimi niin, että asioita tehostettaisiin kautta linjan ja johdonmukaisesti – eikä ole edes selvää, mitä se tarkoittaisi. Tehostamiseen liittyy aina neuvottelua vallasta sekä joustamisen ja arvostuksen hierarkioita. Joidenkin ihmisten työn tehostaminen vaikuttaa aina itsestään selvemältä tai peräti “luonnollisemmalta” kuin joidenkin toisten.

Voidaan kuitenkin erottaa erilaisia tehostamisen muotoja. *Teknologia parannuksia* tapahtuu erityisesti teollisuudessa. Automaation ja robotiikan kehittymisen ansiosta työvoimaa ja energiaa tarvitaan tuotettua yksikköä kohden huomattavasti vähemmän kuin vaikkapa 50 vuotta sitten. Kun tehostamisen käsite tuodaan teollisuudesta palveluihin, se

alkaa merkitä *nopeutettua työntekoa tai kiirettä*. Palvelu edellyttää joka tapauksessa ihmisten läsnäoloa ja ajankäyttöä, jolloin tehokkuus tarkoittaa, että tehdään enemmän ja nopeammin. Mahdollisuutena on joko ”juosta” töissä eli tehdä asioita nopeutetusti ja vähemmillä tauoilla tai tehdä töitä vapaa-ajalla. Usein tehdään molempia. Nykyisessä työelämässä kiireen lisääntyminen on erittäin tavallinen kokemus.

Tehostaminen voi merkitä myös muuttunutta *työn organisointitapaa*: uusia rakenteita, johtamisen muotoja ja prosesseja. Tämä on ollut hyvin keskeistä monissa viime vuosikymmenten työelämän myllerryksissä. Organisaatioista etsitään ja karsitaan tuottamatonta ajankäyttöä tai rakenteita. ”Löysät pois” -ajattelu on näkynyt erityisesti ulkoistamisena ja kilpailuttamisena. Tehostamisen hierarkiat ovat tällöin hyvin näkyviä: kun työt erotellaan ulkoistettaviksi kelpaaviin ja ydintoimintoihin, pysyvät ydinhämmät töissä ja muita toimintoja halpuutetaan kovalla kädellä. Tämä jaottelu on ollut erityisesti kuntien arkipäivää jo pidempään.

Taloudellisen ja organisatorisen muutoksen lisäksi tehostamista voidaan lukea myös laajempaan kulttuurisena ilmiönä. Tehostaminen normina valuu koko elämän, subjektiviteetin ja ruumiillisuuden alueelle. Ihmisiltä odotetaan koko olemassaolon tehostamista – ja koska kyse on myös itsekontrollista, monet odottavat tätä itseltään. Tehokkuus tulee näkyville ja kuuluville siinä tavassa, miten uusliberaalissa maailmassa toimivia ihmisiä kehoitetaan muokkaamaan itsestään muutokseen positiivisesti suhtautuvia, joustavia ja yrittäjähenkisiä kansalaisia.

Tehostamisyhteiskunnassa tehostamisen kohteena on koko ruumis, niin mieli kuin kehokin. Biolääketiede muokkaa tapaa, jolla näemme sopivan kokoiset ja terveet ruumiit, mutta nämä käsitykset eivät suinkaan synny pelkän tieteen vaikutuksesta, vaan tässä yhteiskunnassa, jossa elämme. Kun tehokkuus on koko yhteiskuntaa hallitseva mentaliteetti, on turhaa edes kysyä, tulevatko tehokkaat ruumiit vai tehostettu työelämä ensin: ne ovat saman kolikon eri puolia. On myös selvää, että nämä moninaiset tehostamisen muodot ovat sidottuja niin luokkaan kuin sukupuoleenkin, ja koskettavat siksi ihmisiä erilaisella voimakkuudella.

Tehostamista voidaankin ajatella nyky-yhteiskunnan hallitsevana ja poikkileikkaavana rationaliteettina. Rationaliteetti on vallitseva käsitys siitä, miten asioita on järkevä tehdä ja järjestää, mikä on tavoiteltavaa ja

minkälaiset ajatustavat ikään kuin perustelevat itse itsensä. Mutta vaikka aikakaudella voikin olla hallitseva rationaliteetti, missään yhteiskunnassa ei vallitse yhden rationaliteetin hegemonia. Siksi onkin koetettava ymmärtää yhtä aikaa tehostamisen rationaliteetin yleistä vahvistumista, sen kamppailua muita rationaliteetteja vastaan sekä näiden kilpailevien rationaliteettien asemaa ja laajenemisen paikkoja.

Tehostamisen hallitsevuudesta puhuttaessa on syytä muistaa tehostamisen valikoivuus. Vaikka tehostamisen paine koskettaa tavalla tai toisella kaikkia, toiset ovat huomattavasti paremmin suojattuja siltä kuin toiset. Vaikkapa asiantuntijatyössä on ammattilaisen vapaudet, eikä työntekijä joudu perustelemaan yksittäisiin työsuoritteisiin käytettyjä panostuksia ollenkaan niin tarkkaan kuin perinteisemmissä – tai uusissa – työläisammateissa toimivat ihmiset. Asiantuntijalla on enemmän tilaa muokata ja kehittää omaa työtään, ja vähemmän painetta pukea toimintaansa mitattavien suoritteiden, kvantitatiivisten tavoitteiden ja indikaattoreiden kielelle.

Tehostaminen tänään: uusia käännteitä ja avoimia prosesseja

Tehostamistalous-kirjassa analysoidut kehityskulut ovat avoimia prosesseja, kuten yhteiskunnalliset ilmiöt yleisestikin. Kuusi vuotta sitten jotkut tehostamisen trendit vaikuttivat silti varsin suoraviivaisilta. Uusliberalistiset ajatusmallit olivat muodostuneet kiinteäksi osaksi hallinnon rationaliteettia viimeistään 1990-luvulta alkaen. Yhteiskuntatieteilijän oli helppo omaksua ajatus uusliberalismin loputtomasta jatkumisesta. Tämä siitä huolimatta, että useimmat suhtautuvat uusliberalismiin erittäin kriittisesti, ja ovat hyvin tietoisia yhteiskunnallisten ideologioiden ja käytäntöjen jatkuvasta muuttumisesta.

Viime aikoina on nähty paljon yhteiskunnallisia tapahtumia, joiden ennakointi on ollut vaikeaa, ja joita ei voi millään muotoa pitää myönteinä. Koronapandemia on näkyvin tällainen tapahtuma. Nämä tapahtumat ovat luoneet säröjä uusliberalistiseen tehostamiseen. Säröistä aukeaa kysymys, tulisiko pandemian jälkeistä aikaa ajatella paluuna vai siirtymänä johonkin uuteen. Monet hyvin sitkeältä näyttäneet ilmiöt,

kuten juuri tehostaminen, ovat äkillisesti joustavamman näköisiä, tai ainakin kilpaileville rationaliteeteille on tilaa. Poikkeusaika muistutti siitä, että tehostamisen paineista huolimatta tulevaisuus ei ole ennalta määrätynyt eikä historiallisista jatkuvuuksista voi suoraan päätellä tulevaisuuden ilmiöitä.

Maailma on muuttunut poikkeuksellisen nopeasti: valtion ja markkinoiden välinen suhde elää, ja käsitykset tehostamisen yhteiskunnallisesta hinnasta ja välttämättömän työn merkityksestä näyttävät koronan valossa kovin erilaisilta. Ehkä mekaanisen tehostamisen ja julkisten palveluiden kurinalaistamisen lakipiste on joissakin toiminnoissa jo saavutettu, ja syntyy mahdollisuuksia määritellä suuntaa uudella tavalla?

Vaikka kriisivuodet ovat tuoneet tilaa uudennaisille tavoille ymmärtää jatkuvan kasvun ja tehokkuuden mahdottomuus, jatkuvan tehostamisen vaatimuksia on edelleen valtavasti. Yhteiskuntapolitiikan ja koko elämän tehostaminen saa myös uusia muotoja. Tehostaminen myös edelleen tuntuu herkästi asialta, jolle on tehtävissä kovin vähän: edes hyvä tahto politiikan kentällä ei oikein ulotu organisaatioiden ja elämän arkeen.

Monet vapauttavankin tuntuiset ajatustavat lopulta pyörittävät kapitalistista arvonlisäystä. Tämä musertavalta tuntuva kierre selittyy toki osaksi kapitalismin pyrkimystä laajentua aina uusille alueille. Globalisaatio on tarkoittanut maantieteellistä laajentumista, prekarisoituminen työsuhteisiin ja -oloihin liittyvää haurastumista ja huonontumista. Molemmat voi nähdä merkkeinä kapitalistisen lisäarvon tuotannon leviämisestä uusille alueille.

Tehostaminen tunkee myös vapaa-aikaan, sosiaalisiin suhteisiin, perhejuhliin ja muuhun, joita pidettiin aiemmin ainakin jonkin verran “yksityisinä” ja jopa autonomisina. Tämän trendin jonkinlaisena uutena asteena voi pitää oman ruumiin, tunteiden ja identiteettien markkinoitumista ja samalla oven avauksella sisään astuvaa tehostamista. Enää ei riitä, että tehdään töitä ruumiilla, aivoilla ja pannaan tunteet peliin. Koko elämästä voi tulla arvoa tuottavaa. Kun klikkaamme jotain mieluista linkkiä iltapuhteella, mielihalumme tekevät töitä joidenkin tunteettomien yritysten piikkiin.

Ei siis ole kovin outoa, että kaikenlainen itsestä huolehtiminen ja itsen hoivaaminen sekä niihin liittyvät valtavat itsehoivamarkkinat ovat paisuneet viime aikoina. Itsen hoivaamisen ja ruumiin integriteetin suo-

jelemisen voi nähdä puolustusmekanismina kaikkialle tuntevalle tehostamiselle, ja samaan aikaan ne voivat tuoda tehostamisen iholle ja sen alle. Vaaleanvihreät pillerit istuvat sydämen lyttyyn, kuten alun fiktiivisessä esimerkissä kuvattiin.

Kirjan tehtävä

On tarve päivittää käsityksiä tehostamistaloudesta ja siirtyä rinnakkaisiin, tai riiteleviin, teemoihin sikäli kun ne tuntuvat relevantimmalta. Miltä Tehostamistaloudessa hahmotellut aiheet näyttävät kuusi vuotta myöhemmin? Mitkä kehityskulut tuntuvat uusilta ja kiinnostavilta, ja mitkä taas hiipuvilta? Minkälainen maailma näyttää avautuvan esiin koronapandemian jäljiltä? Miten tämän ajan kriisit vertautuvat sellaisiin kriiseihin kuten 1990-luvun lama, kun katsotaan avautuvia ja sulkeutuvia poliittisia mahdollisuuksia tehostamisen paineen näkökulmasta?

Tästä tarpeesta syntyi *Tehostamisyhteiskunnan jäljet*. Kirja on eräänlainen tematiikan seuranta ja ”tutkimukseen perustuvan puheenvuoron päivitys”: analyttinen katselmus siitä, millaiset tehostamiseen liittyvät teemat tuntuvat tärkeiltä juuri nyt. Toisin sanoen tavoitteenamme ei ole ollut päivittää empiirisiä aineistoja tai tehdä muutenkaan seurantaa perinteisessä mielessä. Kirjoittajilla on pikemmin ollut tilaa vastata kysymykseen, mikä tuntuu juuri nyt olennaiselta tehostamisen politiikan kattoteeman alla. Myös itse kirjoittaja- ja toimittajajoukko on hieman muuttunut edellisestä kirjasta.

Tarkoituksena on myös eksplisiittisesti laajentaa tehostamistalouden analyysia tehostamisyhteiskunnan analyysiksi. Järjestelmä kun ei pyri tehostamaan ainoastaan erillistä talouden sfääriä – sikäli kun sellaista on koskaan ollut olemassakaan – vaan tehostamisesta ovat osallisia monet palvelut, sukupuolen järjestykset ja ruumiillisuuden kulttuurit.

Kirjan nimen toinen osa, jäljet, sisältää useamman merkityksen. Tavoitteenamme on katsoa eteenpäin, ja tämänhetkisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa näkyvät tehostamisyhteiskunnan jäljet ja polku jota voi kulkea eteenpäin – sekä lukuisia vaihtoehtoisia polkuja, joita pyrimme tässä valaisemaan. Polkuriippuvuudet sekä institutionaalisesta ja ideologisesta jäykkyydestä seuraavat jatkuvuudet on tunnistettava, jos haluaa

muutosta. Haluamme myös ymmärtää tehostamistalouden seurauksia, tuloksia ja aikaansaannoksia, ”jälkiä ja jätöksiä”. Donna Harawayn (2016) ehdottamalla tavalla katsomme sitä kompostoitumista, missä tehostaminen, yhteiskunnalliset mekanismit ja prosessit, inhimilliset ja ei-inhimilliset toimijat, erilaiset poliittiset, taloudelliset ja tutkimusjärkeilyt kohtaavat toisensa, muhivat ja synnyttävät jotain uutta. Itse olemme tietenkin osa tuota kompostoitumisen tilaa.

Kun keskustelimme kirjan julkaisemisen tehtävästä, myös ajatus ääneen lausumattomien ajatusten kirjaamisesta nousi esiin. On varsin yleinen kokemus, että yhteisöt ja elämänpiirit, usein yhteiskunta laajemminkin, voi suhtautua joihinkin ajatuksiin hengessä ”kaikkihan sen tietävät”. ”Kaikki” tietävät, minkälaisia ongelmia eri toimialoilla esiintyy; ”kaikki” tietävät, minkälaisen paineen kanssa nyky-yhteiskunnassa eletään, ja niin edelleen. Mutta vaikka ”kaikki tietävät”, kukaan ei välttämättä tule sanoneeksi ääneen. Yhteiskuntatieteilijän roolina voi olla tällaisten hiljaisten totuuksien kirjaaminen ja julkilausuminen. Monet tehostamisen piirteet ja ilmenemistavat varmastikin ovat tällaista yleistä tietoa: ilmassa olevaa tyytymättömyyttä ja monenlaisia toimintalogiikoita, joiden tiedetään ohjaavan toimintaa vaikkeivat ne virallisesti niin tee. Silloin voi ottaa tehtäväkseen ääneen pohtimisen.

Dilemmoja ja vastarintaa

Tehostamisen ympärillä toki täytyy käydä jatkuvaa keskustelua siitä, mihin oikeastaan pyritään. Halutaanko parempaa tehostamista vai eroon tehostamisesta? Tehostamisen vaatimus on retorisesti taitavaa, mikä vaikeuttaa kritiikkiä. Eihän kukaan halua tehottomuutta, vaan omilla ehdoillaan ja kiireettömästi toimivia elämänpiirejä, työpaikkoja ja palvelujärjestelmiä. Tehostaminen on poliittinen ja institutionaalinen järjelyn muoto, ja muitakin järjelyn muotoja tietysti on. Tarvitaan toisenlaisia rationaliteetteja, jotka kertovat miksi jokin toimi on järkevää, arvokasta ja tekemisen arvoista.

Tehostamiseen voidaan suhtautua eri tavoin. Jotkut päätyvät vaatimaan parempaa tehostamista. Erilaisia yhteiskunnallisia hyviä koulutuksesta tasa-arvoon voidaan puolustaa ”strategisesti” vetoamalla siihen, että

ne ovat viime kädessä tehokkaita, kunhan tehokkuus ymmärretään riittävän laajasti. Tämän argumentin mukaan lyhytjänteinen ja muodollisiin kriteereihin nojaava tehostaminen voi päätyä tuottamaan tehottomuutta laajemmasta näkökulmasta katsottuna. Joissakin tilanteissa tehostamista halutaan, mutta sen tavasta ja muodosta voi olla huomattavaa erimielisyyttä. Tämä tarkoittaa myös sitä, että tehostamisen politiikan kriitikko joutuu kysymään itseltään, tulisiko katse suunnata järkevämmin tulkittuun tehostamiseen vai tehostamisen jälkeiseen aikaan? Tehokkuudelle kilpailevien rationaliteettien puolustaminen on sikäli suurisuuntaista, ettei siihen kaikissa käänteissä ole halua.

Kyse ei kuitenkaan ole ainoastaan järjestelmätason valinnoista. Tehostaminen ei ole itsensä tuhoava logiikka jonka voisi ainoastaan korvata toisella ylätasoon logiikalla, vaan kaikki hallinnointi ylläpitää ja synnyttää myös vastarinnan paikkoja.

Helposti käy niin, että tehostamista päädytään pitämään vääjäämättömänä, kohtalonomaisena kehityskulkuna. Tehostamisprosessit eivät kuitenkaan tapahdu itsestään, vaan vasta kun konkreettiset ihmiset toimeenpanevat näitä prosesseja. Toimeenpanijoita on oltava organisaatioiden ja päätöksentekoketjujen kaikilla tasoilla. Ja kääntäen, lukuisilla tasoilla on ihmisiä joilla on mahdollisuus käydä poikkiteloin, kysyä prosessien mielekkyyttä ja pyrkiä kuvaamaan toiminnan tavoitteita aivan toisenlaisin käsittein.

Organisaatiot voivat ylläpitää tai olla ylläpitämättä kriittistä ajattelua ja reflektiota. Virtaviivaistettu organisaatio täyttää vain tehtävänsä, mutta ei siinä sivussa juuri ajattele kollektiivisesti. Tehostamiskonsulttien maailma pyörii konsultokratian voimalla, jossa konsulteille riittää kysyntää kun julkiset organisaatiot on tehostettu äärimmilleen, niistä on tehty ”tyhmiä ja tehottomia” (Kuusela & Ylönen 2013). Kollektiivinen fiksuus auttaa taas kollektiivisessä kriittisessä ajattelussa, mikä johtaa kysymään, miten tällaista fiksuutta varjellaan.

Vastarinta tehostamisprosesseja vastaan on väistämättä muutakin kuin kieltäytymistä. Se edellyttää liittoutumisia ja luovimista hyvin moninaisten kytkösten ja katkosten keskellä. Se edellyttää myös uusien tietolähteiden äärelle menemistä, tyytymättömyyden sanoittamista ja ääneen sanomista, toisin ajattelun mahdollisuutta. Kun tehostamisen yksi ilmenemismuoto on mekaanisen, ”röhkivän” kielen ilmestyminen professio-

naalisen kielen tilalle, on kysyttävä, miten toisenlaista kieltä ylläpidetään. On tärkeää olla jatkuvasti kriittinen käytettyjen käsitteiden suhteen. Eilisen edistykselliset käsitteet voivat olla tämän päivän kaapattuja käsitteitä, jolloin tavoitteiden saavuttamiseksi tarvitaan notkeaa semantiikkaa ja käsitteellistä luovuutta. Toisaalta joskus yksilöä tehostamaan yllyttävä puhe voidaan kääntää alkuperäistä tarkoitustaan vastaan.

Joskus vastarinta on arjen vastarintaa, hiljaista naurua ja mutinaa, ironista etäisyydenottoa ja innostuksen puutetta. Mutta yksilötason kokemus voi olla vastarinnan sijaan murtumista ja sanoittamatonta ahdistusta. Siksi liittoumilla on aina merkitystä. Tämä saa kysymään liittoutumien rakentumisen ehtoja. Ne voivat olla vaikkapa tiloja ja taukoja missä jakaa ajatuksia ja etsiä resonoivia kokemuksia.

Tehostamisen monet muodot ilmaantuvat usein lupauksina, harvemmin käskyinä. Niiden julkilausuttu muoto on tehdä asiat järkevämmiin. Kukapa ei vastustaisi turhaa tuhlausta? Samoin erilaiset yksilölliset pako-reitit ankaraksi käyvästä oravanpyörästä voivat edustaa häilyviä toiveita. Ilma on sakeana lupauksista, eikä niiden seassa navigointi ole helppoa. Lupausten taakse katsominen on sekin vastarintaa. Usein niiden tehtävä kun on myös silottaa vastarintaa kutsumalla ihmiset osallisiksi.

Kirjan artikkelit

Lilli Aini Rokkonen aloittaa kirjan keskustelemalla uushenkisyyden mukanaan kuljettamista postfeministisistä ja uusliberaaleista tendensseistä. Terapeuttisen kulttuurin vaikutuspiirissä kuunnellaan henki-seen kasvuun ohjaavaa podcast-puhetta, joka toistaa samanlaista kaavaa essentialisoidusta sukupuolierosta ja jatkuvasta itsensä parantamisen tarpeesta. Itsevarmuus, tavoitteellisuus, resilienssi ja positiivinen ajattelu, joita puheessa tavoitellaan, ovat myös tapoja, joilla selviytyä uusliberaalissa maailmassa. Uushenkinen puhe ei kuitenkaan ole yhdensuuntaista, vaan se voi myös herätellä kuulijaa pohtimaan sukupuolittuneita valtarakenteita ja vaihtoehtoja elämän tehostamiselle.

Hannele Harjunen havainnoi kehopositiivisuuden idean kaappamista lihaviiden kehojen hyväksymistä ajavasta ihmisoikeusliikkeestä uusliberaaliin kehon tehostamiseen. Kehopositiivisuuskäsitteen esiintulot julkisessa keskustelussa tukevat uusliberaalia terveystietoa, sukupuolittu-

nutta kehoihannetta ja biolääketieteen muovaamaa lihavuusdiskurssia. Mediakeskustelun analyysi osoittaa, että kehopositiivisuuden käsitettä liudennetaan, depolitisoidaan ja jopa käännetään ylösalaisin jättäen huomiotta lihaviiden kehojen intersektionaaliset piirteet. Kehopositiivisuuspuheen valtavirtaistuminen tarkoittaa kaikkea muuta kuin lihavuusfobian vähenemistä.

Eeva Jokinen lukee artikkelissaan sairaanhoitopiirien strategioita ja kysyy, mitä läpitunkeva strategiapuhe tekee tasa-arvolle, erityisesti koskien sairaanhoitopiireissä toimivien työntekijöiden työtä ja sen ehtoja. Käy ilmi, että tasa-arvoa ei eksplisiittisesti juuri strategioista löydy, mutta kun vähän keskeyttää ja ihmettelee, teksteistä ja erityisesti kuvista löytyy huikeita, patriarkaalisia sukupuolikoodauksia ja -kehystyksiä. Strategia-kieli ei näytä olevan menossa pois muodista julkisella sektorilla, eikä siitä tietysti noin vain eroon pääsekään, ja on aivan olennaista, jotta sen ei annettaisi kantaa koodeja, joiden mukaan miehet johtavat ja naiset koskettelevat.

Iiris Lehto kuuntelee sosiaali- ja terveyspalveluissa työskentelevien ihmisten selontekoja siitä, millaista toimijuutta lean-malli, yksi uuden julkisjohtamisen tehostamisyrittäjä, kutsuu ja rakentaa. Vaikka leanin ajatus siitä, että pitää poistaa turhaa odottelua, asioiden tekemistä moneen kertaan ja purkaa pullonkauloja on periaatteessa hyvä ja kuulostaa järkevältä, käytännössä ”liinaus” usein muuttuu toimijuuden tehostamiseksi ajassa: nopeammin, suuremmalla volyyymilla, kaikkia taitoja ja potentiaaleja jatkuvasti hyödyntäen. Tämä johtaa helposti ylikierteiseen ja väsyttävään työhön. Toisinaan lean kyllä avaisi positiiviseksi koetun kehittämisen paikkoja, mutta tällöin taloudelliset ja hallinnolliset raamit tulevat äkkiä tielle.

Tiina Sotkasiira ja Henna Middeke kirjoittavat turvapaikanhakuprosessin tehostamisesta. Turvapaikanhakijat edustavat ryhmää, jonka elämässä tehostamisen varjopuolek ovat erityisen kouriintuntuvia. Toisaalta tehostamisen valinnat ovat erityisen hyvin näkyvissä: lyhyempiä käsittelyaikoja välitilassa eläville turvapaikanhakijoille toivovat kaikki, mutta tehostamisen tavasta ja ehdoista on paljonkin erimielisyyttä. Tutkijan ja maallikkoavustajan silmin prosessia seuraavassa autoetnografiassa Sotkasiira ja Middeke osoittavat prosessissa tapahtuvia väärintulkintoja ja virheitä. Maallikkoavustajat paikkaavat järjestelmän aukkoja, kun sitä on tehostettu oikeusturvaa heikentävällä tavalla.

Ismo Björn, Pirjo Pöllänen ja Jarmo Saarti tutkivat tehostamista 2020-luvun yliopiston eetoksena. Johtotehtävissä toimivien ihmisten haastattelujen ja muun aineiston pohjalta kirjoittajat tulkitsevat nykyyliopistoa järjestelmänä, jossa sivistysyliopiston malli on antanut tilaa innovaatioyliopiston mallille. Toiminnassa korostuvat selkeästi hyödynnettävissä oleva täsmätieto ja siihen liittyvät ohjausmallit. Kirjoittajat analysoivat yliopiston uusia hierarkioita, uramalleja ja johtajuuden muotoja. Tehostettu yliopisto näyttäytyy ristiriitaisena järjestelmänä, jossa yhtä aikaa on käynnissä yhtäältä kilpailu “huipuista” ja toisaalta työn pätkittäisyys ja prekarisaatio.

Emma Lamberg ja Hanna Ylöstalo kirjoittavat tehostamistaloudesta sukupuolittuneena järjestelmänä ja näyttävät, miten feministinen näkökulma tarjoaa reittejä pois talouskeskustelun epäpolitisoinnista. Artikkelinäyttää, miten naisten työtä ja sosiaalista uusintamista aliarvostetaan, hyödynnetään ja tehostetaan. Laajaa dokumentti- ja asiantuntijahaastattelua hyödyntämällä kirjoittajat penkovat erityisesti kahta tapausta: perhevapaaudistusta ja koronakriisiä. Molemmista voidaan nähdä tendenssejä tehostamiseen, joka viime kädessä saattaa johtaa uusintamisen ehtymiseen. Toisaalta koronakriisi voi toimia myös suunnan kääntävänä katkokseksi, jos se saa nostettua esille hoivan ja uusintavan työn arvon.

Johanna Perkiön artikkelissa analysoidaan sosiaaliturvan muutoksia tehokkuuden kontekstissa. Sosiaaliturvaa on eri vaiheissa perusteltu välillä talouteen, välillä ihmisten tarpeisiin painottuvilla argumenteilla. Ikkunana keskusteluihin sosiaaliturvan merkityksestä ja tavoitteista toimii julkinen ja poliittinen keskustelu perustulosta. Arvellaanko perustulon tehostavan talouselämää vapauttamalla ihmisten resurssit käyttöön, vai halutaanko sitä vapauttamaan ihmiset merkityksettömästä työstä? Artikkelinä seuraa näitä keskusteluja usealla vuosikymmenellä. Lopuksi sosiaaliturvan mahdollisuuksia avataan pohtimalla kestävyysmurroksen merkitystä.

Ville Yliaskan artikkelissa vertaillaan poliittisen historian menetelmin reaktioita koronapandemiaan ja 1990-luvun lamaan. Artikkelissä kysytään, miksi rahojen loppuminen tai “lainahanojen sulkeutuminen” hallitsi 30 vuoden takaista kriisin kehystystä, kun nyt kriisipolitiikka on ollut hyvin erilaisin käsittein hahmottunutta. Tältä pohjalta teksti etsii vastausta kysymykseen korona-ajan perinnöstä ja mahdollisista tulevai-

suuksista. Artikkelista piirtyy tarina kehysbudjetoinnin syntymästä ja kuolemasta, mikä avaa kysymyksiä siitä, onko yhden vaikutusvaltaisen tehostamisen muodon aika päättymässä.

Kirjan päättää Teppo Eskelisen artikkeli, jossa hahmotellaan tehostamisen tulevaisuutta kriisin ja paradigmanmuutoksen näkökulmasta. Tekstissä kysytään, millä tavoin taloudellinen paradigma on viime aikoina muuttunut ja muuttumassa, ja miten erilaiset kriisit mahdollistavat paradigmanmuutoksia. Koronapandemia loi mahdollisuuksia poikkeukselliselle politiikalle, joka osittain saattaa jatkua, kun monenlainen tehostaminen alkoikin osoittautua kalliiksi. Toisaalta poikkeusaikojen pakot kohdistuivat eri ihmisryhmiin hyvin epätasaisesti. Talouspolitiikassa on tapahtunut muutoksia keynesiläisempään suuntaan, mutta näiden muutosten pysyvyys ja vaikutus tehostamiseen työn lattiatasolla tai kunnissa toteutettavaan hyvinvointivaltion perustaan on vielä täysin auki.

Lähteet

- Airio, E. (2022) *Metsässä juoksee nainen*. Helsinki: Gummerrus.
- Haraway, D. (2016) *Staying with the trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Durham & London: Duke University Press.
- Eskelinen, T., Harjunen, H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (2017) *Tehostamistalous*. Jyväskylä: Sophi.
- Kuusela, H. & Ylönen, M. (2013) *Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton?* Helsinki: Gaudeamus.

2 Uushenkisyyden postfeministisiä ääniä

Lilli Aini Rokkonen

Johdanto: terapeutinen kulttuuri ja tehostamisyhteiskunta

Tehostaminen voidaan ymmärtää politiikkaohjelmia ja organisatiouudistuksia laajemmin ihmisen kehoon ja mieleen painuvana vaatimuksena. Elämäänsä tyytyväinen ja työn syvemmän merkityksen löytänyt yksilö on tuottelias ja joustava. Rahaan ja yrittäjyyteen liittyvät puhutavat ovat sukupuolittuneita, ja etenkin naisia kehoitetaan tällä hetkellä rohkeasti vaurastumaan ja löytämään kipinä yrittäjyydestä. Tämän vuoksi pohdin tässä luvussa terapeutin kulttuurin ja tehostamisyhteiskunnan yhteenkietoutumisia.

Terapeutisella kulttuurilla tarkoitetaan ajatusta siitä, että työstämällä itseään ja omaa ajatteluaan ihmiset voivat saavuttaa tavoitteensa, oli se sitten parempi terveys, henkinen hyvinvointi tai taloudellinen menestys. Terapeutiseen kulttuuriin nojaavien markkinoiden nousu on nähty osana kehitystä, jossa kulutus- ja kasvuorientoitunut kapitalismi hämärtää yksilöiden elämän merkityksellisyyttä ja yhteisöllisyyttä. Itsen kehittämiseen keskittyvä terapeutin kulttuuri on

nykyään kiinteä osa globalisoituvaa media- ja populaarikulttuuria. (Berghroth & Perheentupa 2020.)

Käsittelen toisin sanoen sitä, kuinka uushenkisyyteen nojaavat terapeuttisen kulttuurin käytännöt (Salmenniemi 2021; Furedi 2004) kieltoutuvat koko elämän ja persoonan investoimista työhön edellyttävään biokapitalistiseen eetokseen (Julkunen 2008). Terapeuttinen kulttuuri ja arjen psykologisoituminen ovat yhdenlaisia affektiivisia reaktioita siihen kulttuuriin ja poliittiseen ilmapiiriin, jossa elämme ja jonka uusliberaaleja ilmentymiä kutsumme tässä kirjassa tehostamisyhteiskunnaksi. Uushenkinen podcast-puhe rahasta, sukupuolesta ja työelämästä tarjoaa esimerkkejä näistä reaktioista. Kuuntelen tätä puhetta analyyttisin korvin. Tämänkaltaisten podcastien tarjoama arjen populaaripsykologisointi on osa laajempaa coachaus-, ja terapiakulttuuria (esim. Kolehmainen 2022; Salmenniemi 2021; Lamberg 2021; Cabanas & Illouz 2019, 69). Tuon tässä artikkelissa esille uushenkisyyden lisäämiä kierteitä tähän keskusteluun, vaikka tämä puhetapa ei typistykkään ainoastaan uushenkisyyteen.

Terapeutin kulttuurin moninaisia käytäntöjä yhdistää pyrkimys itsesuhteen työstämiseen, tunteiden keskeisyys, holistinen ajatus mielen, ruumiin ja hengen yhteydestä sekä usko mielen voimaan todellisuuden muokkaamisessa (Salmenniemi 2021, 36). Se ei ole rajautunut tiukasti selfhelp -oppaisiin ja vaihtoehtoisiin hyvinvointimarkkinoihin, vaan sen voidaan nähdä lävistävän laajasti myös politiikkaohjelmia ja mediaa. Populaaripsykologiasta ammentavasta terapeutisesta sanastosta voidaan sanoa tulleen työkaluja nykymaailmassa selviämiseen tarjoavaa yleiskieltä (Illouz 2008; Lamberg 2021). Terapeutista kulttuuria on kritisoitu elämän epäpolitisoinnista, uusliberaalista hallinnasta ja poliittisen vastarinnan vesittämisestä (Binkely 2011; Salmenniemi 2021). Sen käytännöille on luonteenomaista palauttaa yhteiskunnalliset ja rakenteelliset kysymykset yksilöpsykologisiksi kysymyksiksi, joiden ratkaisemiseksi tarjotaan oman ajattelun muuttamista rakenteiden muuttamisen sijaan. Joidenkin tutkijoiden mukaan tällaisten käytäntöjen tavoitteena on usein oman henkisen, fyysisen ja kognitiivisen suorituskyvyn parantaminen täysin ilman mitään eksplisiittistä resonanssia laajempiin rakenteellisiin ja yhteiskunnallisiin muutoksiin (Eskelinen, Lakkala & Pyykkönen 2020).

Toisaalta esimerkiksi Salmenniemi (2021, 39–41) on huomauttanut, että terapeutisilla käytännöillä on tapana näyttäytyä epäpoliittisina myös

niiden naistapaisuuden vuoksi. Koska käytännöt eivät täytä yhteiskunnallisten liikkeiden ja toiminnan perinteisiä tunnusmerkkejä, ne nähdään helposti epäpoliittisina, naistapaisina ja triviaaleina. Näin päädytään uusintamaan kapea-alaista, maskuliinista ja keskiluokkaista näkemystä politiikasta.

Uushenkisen retoriikan analyysi on tärkeää siksi, että tämänkaltaisen puhe sävyttää helposti myös arkipuhetta tapoina tehdä elämän monimutkaisuudesta selkoa. Elämän väistämätöntä haurautta ja arvaamattomuutta perustellaan usein arkikielessä sananparsin *”näin tämän piti mennä, koska niin oli tarkoitettu”* tai *”menetin työni siksi, että löydän enemmän aikaa itseni äärelle pysähtymiseen”*. Tämänkaltaisia elämäntarinan risteyskohtien sanallistamisia olen kutsunut uushenkisiksi merkityksenannoiksi (Rokkonen 2020). Kaikessa inhimillisyydessään tällaiset merkityksenannot laimentavat yksilöiden poliittista subjektiviteettia ja kääntävät yhteiskunnalliset rakenteelliset ja poliittisen kysymykset yksilötason psykologisiksi pulmiksi.

Terapeuttisessa kulttuurissa tuotettu puhe voidaan käsittää muodostelmana, jossa puheesta tulee sellaista, mitä kyseisessä kulttuurissa ja yhteiskunnassa on mahdollista tulla. Tällöin uusliberaalissa ilmapiirissä muotoutuva itsensä kehittämisen vaatimus mahdollistaa ja kutsuu terapeuttista puhetta ja varmistaa sen kysynnän. Terapeuttinen itsensä työstämisen ajatus tulee näkyväksi muodostelmassa, joka ammentaa vaikutteita muusta kulttuurista, kuten tämän luvun esimerkissä postfeministisistä sävyistä ja uushenkisyydestä. (Brunila, Harni, Saari & Ylöstalo 2021; Eskelinen ym. 2020.) Minua kiinnostaa, millaisin tavoin terapeuttinen kulttuuri nojaa uushenkisyyteen ja samalla kietoutuu biokapitalistiseen elämän ja persoonan työhön kiinnittymisen eetokseen. Erityisen kiinnostavaa on kysymys siitä, kuinka sukupuoli kietoutuu tähän keskusteluun ja millaisin sävyin postfeministinen supernaiseutta ja tasa-painoista naiseutta hellivä psykologisoitunut diskurssi (Gill 2017; Rotenberg 2014; McRobbie 2009) tätä keskustelua värittää. Tämän kirjan seuraavassa luvussa Hannele Harjunen tarttuu postfeministisen kulttuurin ruumiilliseen puoleen, käsitellen myös mediaotteita. Näyttää siltä, että samankaltainen yksilöitynyt ja sukupuolittunut tehostamisen vaade koskettaa niin mieltä kuin ruumistakin.

Kuunteleminen menetelmänä

Uskon pääseväni parhaiten kiinni sukupuolen ja talouden tematiikkaan kuuntelemalla henkiseen kasvuun ohjaavia podcasteja mediarepresentaatioina. Tätä artikkelia varten olen kuunnellut neljää henkiseen kasvuun ohjaavan elämäntaitopodcastien genren podcastia, jotka olen valinnut hakemalla Spotifyn suoratoistopalvelusta asiasanoilla ura ja raha. Kaikki valitsemani podcastit eivät ole kuuntelijamääriltään genrensä suurimpia, mutta osaa niistä on tuotettu jo useita vuosia ja osalla niiden pitäjistä on myös omat YouTube-tilit ja muuta hyvinvointiin liittyvää liiketoimintaa. Kuunneltaviksi valikoituivat podcastit nimeltä Energialive, Valo minussa, Tajunnan virtaa ja Arkielämän zenää. Näissä podcasteissa käsitellään usein analyysini tematiikkaan sopivia aihepiirejä. Niissä kaikissa on myös samanlainen tyyli ja sävy: ne keskittyvät henkiseen kasvuun ja niissä puhutellaan kuulijaa usein nimenomaan naisena. Tarkoitukseni ei ole kritisoida yksittäisten ihmisten tuottamaa julkista puhetta, vaan tuoda ennemminkin teoreettista ja empiiristä näkemystä terapeuttisen kulttuurin, postfeminismin ja uusliberaalin tehostamisetoksen yhteyksistä. Rajatakseni melkoista jaksojen määrää, otan tähän tarkasteluun vain ne jaksot, joissa käsitellään nimenomaan rahaa, uraa, naiseutta ja työelämää. Jaksojen tematiikka on genren podcasteissa yleinen, mutta tarpeeksi rajattu.

Lukemisen – tai tässä tapauksessa kuuntelemisen – tapana mukailen Mari Lehdon (2021) käyttämää etnografista, analyttisesti valikoivaa lukemisen tapaa, jota hän kutsuu reparaatiiviseksi flow’ksi. ‘Flow’ viittaa paikantuneeseen tapaan tutkia digitaalisen aikakauden kokemuksia. Reparatiivisessa eli korjaavassa analyttisessä lukemisessa keskeistä on avoimuus positiivisille affekteille ja yllätyksille. Korjaavalla lukemisen tavalla tarkoitan Sedgwickin (2003) käyttämää reparaatiivisuus-terminiä, jolla lanseerattiin sukupuolen ja seksuaalisuuden tutkimukseen vaihtoehtoista lukemisen tapaa. Korjaava luenta on avoin uudelle, ennakkoimattomalle, yllätyksille ja positiivisille affekteille. Korjaava lukemisen tapa ei suinkaan hylkää yhteiskuntatieteellistä kriittisyyttä, mutta feministisen tutkimuksen menetelmille tyypilliseen tapaan se näkee mieluummin naiset toimijoina kuin uhreina ja kyseenalaistaa totuttuja tietämisen paikkoja. (Lehto 2021.)

Sosiaalisen median tutkimuksen aineistonkeruun eettisenä lähtökoh-
tana voidaan pitää sitä, että kaikki mediasisältö, joka on saatavilla sellai-
silla alustoilla, jotka eivät ole salasanojen takana ja jotka eivät edellytä
jäsenyyttä (kuten Spotify), on ymmärrettävissä julkiseksi keskusteluksi
ja näin ollen se on myös vapaasti tutkijoiden käytettävissä olevaa media-
aineistoa (Beninger 2017, 58). Sen sijaan lupa tutkimuskäyttöön on eet-
tisesti kestävä pyytää etenkin silloin kun puhutaan sellaisesta mediasii-
sällöstä, jossa sisällöntuottaja puhuu henkilökohtaisesta elämästään, eikä
sisältöä voida siten pitää osana suurempaa julkista keskustelua (Lehto
2021). Podcastien pitäjät sekä jakavat elämäntaito-oppeja, että kerto-
vat omasta elämästään. Osalla on myös haastateltavanaan vieraita. Edellä
mainituista tutkimuseettisistä syistä olen päättänyt jättää analysoimatta
mitään sellaisia kohtia, joissa podcastien pitäjät jakavat otteita henki-
lökohtaisista elämästään ja keskityn analyysissäni ainoastaan laajempaan
henkisen kasvun retoriikkaan.

Postfeministinen psykologisoitunut puhe uushenkisyydessä

Postfeminismiä voi kuvata feminismin liudentumisena ja sen sävyttä-
mälle puheelle on tyypillistä huomion kiinnittäminen sukupuolittuneii-
den eriarvoisuuksien sijaan naisten psyykeen ja itsetunnon haasteisiin.
Postfeministisellä ja populaaripsykologisella puheella on tapana kie-
toutua yhteen ja tarjota yksilöpsykologisia neuvoja nimenomaan nai-
sille (Lamberg 2021). Postfeminismi ei ole helposti yksinkertaistettavissa
feminismin takaiskuksi, vaan ennemminkin ristiriitaisiksi positioiksi
sitä kohtaan. Tämänkaltaisen puhe toisaalta nojaa kiinnostukseen femi-
nismiä kohtaan, mutta saattaa sekoittaa siihen misogyniisiä, ableistisia,
nationalistisia ja homo-, ja transfobisia ääniä. Tämän vuoksi näkemys,
jonka mukaan postfeminismi olisi pelkkää antifeminismiä, jättää helposti
huomiotta postfeminismin sisäiset ristiriitaisuudet. Terapeuttinen kenttä
tuo näkyville ja kantaa itsessään sellaista postfeminististä latausta, jossa
erilaiset ja toisilleen ristiriitaisetkin positiot ovat olemassa yhtä aikaa.
(Gill 2017; Kolehmainen 2022.) Postfeminismi ei varsinaisesti ole ide-
ologia, kuten monet muut feministit, vaan sillä voidaan kuvata nyky-

kulttuurin sukupuolittuneita ja uusliberalistisia sävyjä. Postfeminismi on kriittinen termi, jolla kuvata niitä empirisiä kaavoja ja lainalaisuuksia, joita etenkin mediakulttuuri pursuilee. (Gill 2016; Gill 2017; McRobbie 2009.)

Levitessään ja intensivoituessaan postfeminismi on rakentunut sellaisten taipumusten ympärille, joilla selviytyä uusliberaalissa maailmassa. Näitä ovat itsevarmuus, tavoitteellisuus, resilienssi ja positiivinen asenne. Koska postfeminismin ydinpiirteitä ovat individualismin korostaminen, valinta ja toimijuus, se hiljentää samalla rakenteellisia eriarvoisuuksia. Intersektionaalinen feminismi tulkitaan tarpeettomana ja samaan aikaan kiinnostus essentialisoituun sukupuolieroon näyttää kasvavan, jolloin kaikki jäljelle jääneet epätasa-arvon muodot voidaan tulkita joko luonnollisina sukupuolieroina tai naisten omina valintoina. (Gill 2017.) Intersektionaalisen feminismin oletettu tarpeettomuus tulee esille esimerkiksi siinä toistuvassa huomiossa, että eriarvoisuuksien tulkitaan olevan nykyisyyden sijaan aina menneisyydessä (Banet-Weiser, Gill & Rottenberg 2020).

Postfeminismi kutsuu naisia tekemään loputonta työtä itsen kehittämisen ja voimaantumisen eteen ja samalla muovaa feminismiä uusliberaaleilla ja psykologisoiduilla termeillä (Gill 2017). Postfeministinen itsevarmuuskulttuuri korostaa naisten itsetyöskentelyn tärkeyttä huonon itseluottamuksen parantamiseksi. Sellaisten asioiden kuten negatiivisen kehonkuvan ja huijarisyndrooman nähdään olevan ainoastaan naisten omissa mielissä ja parannuksen heidän omissa käsissään. Itsevarmuutta korostava postfeminismi suorastaan syleilee terapeuttisia käytäntöjä, koska nämä ovat kietoutuneita niin, että puhe itsevarmuudesta kohdentaa ongelman yksilöön ja terapeuttiset käytännöt pyrkivät tarjoamaan ratkaisuja ongelmaan (Gill & Orgad 2015). Postfeminismin on nähty suorastaan patologisoivan heikkoutta, tarvitsevuutta, haurautta, haavoittuvuutta ja vihaa, jotka kuitenkin ovat saman uusliberalistisen kapitalismin tuottamia affekteja, jossa selviämisen muotoja se myös tarjoaa (Gill 2017, 619.) Tämänkaltaiset postfeminismin ja terapeuttisen kulttuurin yhteenkietoutumiset ja ristiriitaisuudet tulevat helposti näkyville uushenkisessä retoriikassa, joka etenkin naisia puhutellessaan korostaa varjotyöskentelyä, eli negatiivisten tunteiden kohtaamista ja heikkouden ja tarvitsevuuden normalisointia ja essentialisointia feminiiniseen kuuluvina piirteinä.

Gill (2017) peräänkuuluttaa postfeminismin analyysia post-sekulaarin ajan uskonnollisuudesta, minkä käsitän uushenkisyydeksi. Uushenkisyyden ja uusliberalismin välisistä jännitteistä on kyllä kirjoitettu (esim. Salmenniemi, Nurmi & Jaakkola 2020), mutta joissakin analyysissä sukupuoli rajautuu näiden teoretisointien ulkopuolelle (esim. Carrette & King 2005). Ymmärrän uushenkisyyteen nojaavat podcastit osana terapeutteja käytäntöjä. Terapeutteilla käytännöllä tarkoitetaan esimerkiksi täydentäviä hoitomuotoja, keho-mieli-sieluyhteyttä korostavia elämäntapoja, self help -kirjallisuutta ja muita sen kaltaisia itsestä huolehtimisen tapoja. Terapeutteiden käytäntöjen nähdään usein olevan vain itsehallinnan strategioita, joilla optimoidaan ihmisistä yhä pystyvämpiä, luovempia ja innovatiivisempia markkinatalouden toimijoita, mutta Salmenniemi ja kumppanit tuovat esille myös ilmiön toisen puolen. Terapeutteiset käytännöt voivat myös opastaa uusliberaalin, yksilöä tuhoavan työetiikan kyseenalaistamiseen ja mahdollistaa osaltaan vaihtoehtoisia elämäntapoja. Käytännöt voivat yhtä aikaa sekä sisältää uusliberaalia hallintaa että tarjota työkaluja siitä irrottautumiseen. Näin ollen terapeutteiset sidokset voivat itse asiassa saada naisia näkemään tilanteensa yksilöllisen patologian sijaan myös sosiaalisesti tuotettuina. (Salmenniemi ym. 2020.)

Uushenkisyyteen ja työelämään liittyvä usein toistuva puhetapa, joka korostaa työn arvopohjan merkitystä yksilölle. Palkkatyö nähdään usein arvoiltaan epäilyttävänä ja henkisesti kuluttavana, ennemminkin menneisyyden jäänteinä kuin nykyaikaisena työnä. Yrittäjämäinen työ, jota pidetään leimallisena uusliberalismin käytäntönä, tulkitaan nimenomaan ulospääsyn välineenä kuluttavasta työstä. Palkkatyöstä ulosjättäytyminen muodostaa näin ollen toistuvan tarinankaaren niin aiemmissa tutkimuksissa kuin mediarepresentaatioissa. (Salmenniemi ym. 2020.) Tämä keskustelu on myös nähty utopian yksityistämisenä, jossa laajemat poliittiset ja rakenteelliset kysymykset mielekkästä työstä muuntuvat yksityisen toivon manifestaatioiksi, kuten downshiftaamiseksi tai yritykseksi omaksua itsensä kontrollia yrittäjyyden kautta. Tällaiset tavat voivat toimia nykyisen systeemin hallintana, vaikka ne tarjoavatkin valheellista emansipaatiota. Ihmiset suuntaavat toiveensa yhteisöllisen sijaan yksityiseen siksi, että niin todellisten vaihtoehtojen puute kapitalismille ja nykyiselle yhteiskuntajärjestykselle, kuin pitkäaikaisen poliit-

tisen aktivismin puute saa muutoksen kääntymään sisäänpäin. (Eske-linen ym. 2020.) Lähestyn aineistoani siitä lähtökohdasta, että vaikka käsittelemissäni mediaotteissa ei olekaan kyseessä perinteinen poliittinen aktivismi, tavoitteena voi olla myös historiallisten ja sukupuolittuneiden rakenteiden kyseenalaistaminen yksilöä laajemmalla tasolla.

Käyn seuraavaksi läpi niitä teemoja, jotka toistuvat tätä artikkelia varten kuuntelemisiani henkiseen kasvuun ohjaavissa puheissa. Aloitan käsittelemällä podcasteissa esitettyä ajatusta, että taloudellinen vaurastuminen mahdollistuu muokkaamalla yksilön uskomusmaailmaa. Tämän jälkeen käsittelen rahapuhetta ja negatiivisten ajatusten hiljentämistä ja lopuksi keskustelen onnellisuudesta, elämänarvoista ja yrittäjämäisestä työstä vaihtoehtona palkkatyölle.

Uskomukset vaurauden tiellä

Henkiseen kasvuun ohjaavissa podcasteissa toistuu usein ajatus siitä, että ihmisten vääristyneet uskomukset omista kyvyistään ja mahdollisuuksistaan elämässä ovat heidän unelmiensa, menestyksensä ja syvemmän itsetoteutuksensa esteenä. Psykologisoiva puhe rajoittavista uskomuksista ja omasta sisäisestä tarinasta painottaa yksilöitynyttä vastuuta elämässä. Terapeuttisena trendinä on nähdä ongelmien alkulähteiden ja niiden ratkaisujen olevan yksilön psyykessä (Gill 2017). Postfeministiseen retoriikkaan vahvasti kietoutunut podcast-puhe ei kuitenkaan jätä huomiotta rakenteellisia seikkoja. Sen sijaan puheessa saatetaan osoittaa esimerkiksi vaurauten liittyvien ongelmien syvimpien alkulähteiden olevan sukupuolittuneissa rakenteissa, mutta ei niinkään matalapalkkalojen naisvoittoisuudessa tai perheiden sukupuolittuneissa hoivaratkaisuissa, vaan menneisyydestä kumpuavassa historiallisessa painolastissa:

”Me naiset ollaan oltu piikoja, palvelijoita, köyhintä alinta kastia. Ei me olla oltu minkään arvoisia. Eli tää on paljon laajempi kuva kuin vaan se raha, mitä lähtee parantaa.” (Tajunnan virtaa)

Historialliset näkökulmat vaurauden sukupuolittuneesta jakautumisesta sanallistetaan podcasteissa vauraudelle vastakkaiseksi tunteeksi,

naisten kollektiivisesti kokemaksi niukkuuden ja pienuuden energiaksi. Tämän sanotaan muuttuvan nimenomaan omalla sisäisellä työskentelyllä, jossa oma alitajunta vakuutetaan tietoisesti olemaan taloudellisen runsauden arvoinen. Energioiden kärjistetty vastakkaisuus polariteetteihin on suosittu aihe myös muusta kuin rahasta puhuttaessa. Esimerkiksi miehille tyypillisiksi nähdyt aktiiviset maskuliinienergiat ja naisille tyypillisiksi kuvatut passiiviset, vastaanottavat feminiinienergiat ovat uushenkisessä retoriikassa yleinen tapa selittää ihmisten toimintatapoja. Sukupuolittuneiden energioiden ei nähdä ainoastaan määrittävän toimivaa (hetero)parisuhdetta, vaan myös tapoja toimia työelämässä. Feminiiniseksi kuvataan myös tapaa, jolla vaurautta kutsutaan virtaamaan elämään vaivatta. Podcasteissa kerrotaan, ettei vallan ja vaurauden saavuttaminen ole niinkään maskuliinisesta suorittavasta tekemisestä kiinni, vaan se vaatii ennemminkin mielenhallintaa ja vaurautta estävien uskomusten työstämistä pois.

”Tää on niin inspiroivaa, et sun pitäis niinkun rueta ajattelemaan itseäs kaiken vaurauden arvoisena ja rikkaana, ja se ei oo mikään pikkuhomma just naisille, jotka on tottunu siihen et ei se ole minä, vaan se tulee just jostain ulkopuolelta.” (Tajunnan virtaa)

Sama puhuja jatkaa vielä ajatustaan sukupuolen ja vaurauden suhteesta. Varakkaisiin naisiin kerrotaan helposti liitettävän negatiivisia konnotaatiota, kuten kylmyyttä ja kovuutta. Näiden nähdään tuottavan vaurautta estäviä sisäisiä uskomuksia, joita tietoisesti muuttamalla voidaan vaurastua.

”Tää on nyt suuri kynnyks meille kaikille lähtee olemaan vauras ja rikas nainen, koska kyllähän me kaikki tiedetään, mitä rikkaista ja vauraista naisista sanotaan: ne on kylmiä, kovia, laskelmoivia ja itsekkäitä, koska eihän menestynyt nainen, siinä on varmaan jotain vikaa tai sit se ei ainakaan rakasta lapsiaan. Et meidän pitää kumota ihan järjetön määrä sellaisia vanhoja uskomuksia ihan sillä vaan, että me ruvetaan uskomaan, että me ollaan kaiken hyvän, kaiken rikkauden, kaiken vaurauden arvoisia. Mä tiedän miten paljon tää aihe ärsyttää, mun ympärillä on paljon työttömiä, paljon niitä, joilla on rahavai-

keuksia, kenelläpä niitä ei olis. Kaikki me tiedetään, millainen taloustilanne Suomellakin on tällä hetkellä.” (Tajunnan virtaa)

Keskustelu rahan ja vaurauden kulttuurisista merkityksistä toistuu myös muissa uushenkisissä podcasteissa. Varakkaisiin naisiin liitetyn kylmyyden ja kovuuden lisäksi podcastin puhuja viittaa kulttuuriseen tarinaan, joka toistuu perinteisissä saduissa. Tarinan sankari on sydämeltään jalo, mutta taloudellisesti köyhä. Nokkeluudellaan hän voittaa rikkaudet (ja prinssin) itselleen. Tällaisten tarinavarantojen jälkiä naisten kehoteetaan tunnistavan itsessään ja tekemään psyykkistä työtä niiden muuttamiseksi.

”Se mua kiinnostaa rahassa, että raha on valtaa ja tietyllä tavalla rahassa on iso energia [--] Vaikka oisit jo päästänyt irti tuosta [uskomuksesta että raha ja pahuus kulkevat käsi kädessä] ja ymmärtänyt sen, että hyvyys ja vauraus voivat asua samassa talossa, niin se on iso asia kun sä oot kuorinu itestäs tuon, koska meillä kaikillahan se on, ihan jo Disney-saduissa on, että köyhät on hyviä ja rikkaat on pahoja ja hyvät on nokkelia” (Arkielämän zenää)

Rahan manifestointi ja niukkuuspuheen hiljentäminen

Raha käsitetään henkisissä podcasteissa energiana, jonka sulavaan virtaamiseen tulisi arjessa kiinnittää huomiota. Vaurautta voidaan manifestoida elämään omia niukkuususkomuksia purkamalla ja vaikenemalla taloushuolista:

”Kuinka raha sitten liittyy tähän kaikkeen? Mä väitän, että ei ole jumissa olijaa, jolla ei olisi rahaongelmia. Eli, kun ihminen on jumissa, niin se kertoo siitä, että elämänenergia ei virtaa, se on jumissa ja raha on täydellinen elämänenergian virtaavuuden heijastuspinta. Jos mietit mistä raha tulee, niin se tulee työstä, se tulee tekemisestä, puhutaan ansainnasta. Se tulee jostain, mitä itsestäsi annat ja sit sä saat sille vastineen. Ja se mitä sä itsestäsi annat, se on sun elämän energiaa, tavalla tai toisella. (--) ja mitä enemmän sä seisot paikoillas, sitä enem-

män se rahan virta katkeaa. Tee pieniä tekoja, tee niitä jatkuvasti ja anna itsesi mennä eteenpäin.” (Valo minussa)

Postfeministinen itsevarmuuskulttuuri toimii kieltämällä, torjumalla ja hiljentämällä naisten kokemaa epätasa-arvoa tai tunnustamalla sen vain hetkittäin vain näyttääkseen, kuinka niistä on jo ylipäästy tai kuinka niistä vähintäänkin ylipäästään oikeilla itsesäätelytekniikoilla ja oikealla mielenhallinnalla. Hiljentämisen voidaan nähdä olevan systemaattista naisten kokemusten vähättelyä, joka näyttäytyy feminisminä. (Gill & Orgad 2015, 340.) Paitsi että henkiseen kasvuun ohjaavat podcastit toistavat samankaltaista hiljentämisen retoriikkaa toistensa kanssa, samankaltaista puhetta tuotetaan myös muualla. Gill ja Orgad (2015) antavat esimerkin vaateketjun mainoksena toimineesta kampanjasta, jolla pyrittiin ehkäisemään naisten itseensä kohdistamaa läskipuhetta. Sen sijaan, että olisi nostettu esille lihaviin kehoihin kohdistuvia rakenteellisia eriarvoistamisen tapoja¹, kampanja kehotti naisia hiljenemään ja lopettamaan koko omaa kehoaan ruoskivan läskipuheen aivan tyystin. Ironista kyllä, huomioiden koko toiseutettujen äänien kuuluville saamisen pitkän feministisen historian, kampanjassa käytettiin iskulauseena yhtä sanaa: ”Shhhhhhhh”. Myös uushenkiset podcastit kehottavat naisia vaikenemaan rakenteellisista ja poliittisista ongelmista, kuten työelämän sukupuolittuneista epätasa-arvoisuuksista ja yrittäjyyden mukanaan tuomista taloudellisista haasteista.

”Koska sehän pakottaa sut ottamaan vastuuta. Sehän tuntuu kam-mottavalta, jos susta tuntuu, että mä oon tehny kaikkeni, ja silti mulla ei rahaa, mä oon yrittäny kaikkeni, mutta kun salaisuus on juuri siinä, että tässä ei ole sun yrittämisestä ja tekemisestä kiinni vaan sun täytyy kääntää ajatukset sun ajatuksiin ja mieleen ja siihen, mitä sä puhut.” (Tajunnan virtaa)

Sama puhuja jatkaa kehottamalla lopettamaan rahanpuutteesta valittamisen tyystin, vaikka työttömyys tai yhteiskunnan taloudelliset suhdanteet heittelisivät.

---

1 Katso myös Hannele Harjusen artikkeli tässä kirjassa

”Sitä ei oo helppoo lähtee muuttamaan, jos sä oot tottunu puhumaan vaikka 20 vuotta tietyllä tavalla ja sun uskomukset ja perhe-tausta painaa siellä taustalla, sä oot saanu sen perinnön. Mut se on ihan täysin mahdollista alkaa puhumaan erilaisia ajatuksia tai ajatte-lemaan eri tavalla ja sanomaan eri tavalla. Jos sä et pysty vielä sano-maan toisella tavalla niin sitten sä pidät suun kiinni ja niin minä olen tehnyt – kun mun tilillä on nolla euroa tai nolla markkaa, niin mä en puhu siitä.

Ensin mä menin mukaan siihen valitukseen että kyllä tää on raskasta [--], että palkkapäivään on vielä kaks viikkoa, että mä en todellakaan tiedä että mitä mä teen, mä säästin kaikki tällaset. Mä tein tätä, mutta sit mä huomasin, että siinä on se ero, että mä en valita, mä pidin suuni kiinni, kun mun ois tehny mieli todistaa kaikille että kyllä mulla menee yhtä huonosti, et älkää nyt vaan luulko, et mulla on paremmin, et sithän mä en kuulu joukkoon ja musta tulee vähän sellanen kopee vaikutelma, kun mä en ruikuta muiden kanssa samassa veneessä.” (Tajunnan virtaa)

Kuin yhdestä suusta, mutta eri podcastissa, puhuja kehottaa mielti-mään sanojen kantamaa energiaa, jolla manifestoidaan vaurautta ja pyri-tään eroon niukkuuden energioista, joita valittaminen vain ylläpitää. Itsevarmuuskulttuurin ”Shhhhh” ottaa näin vielä lisäkierrettä uushen-kisestä retoriikasta.

”Esimerkiks tommonen raha. Ihmiset on tosi ehdollistuneita siihen ja mä itsekin käyn tällä hetkellä tosi voimakasta purkamista siitä raha-keissistä, että mitä se raha on, ja mitä se mulle tarkoittaa, mitä se mer-kitsee ja miten se mulle näyttäytyy, ja ennen kaikkea se, että miten mä siitä puhun. Mikään ei oo niin voimakasta manifestointia kuin puhuminen. Jos sä sanot itsellesi koko ajan että mulla ei oo rahaa hankkia tätä, niin sulla ei oo rahaa hankkia niitä pienempiäkään jut-tuja. Be careful. Mieti tosi tarkkaan.”(Energialive)

Sydämen yrittäjäyys

Puheessa, jossa raha on energiaa, sanallistetaan yrittäjäyys usein elämäntehtäväksi. Yrittäjäydestä puhutaan myös sydämen yrittäjäytenä tai oman polun löytämisenä ja hyvin usein tarina kerrotaan siirtymänä uuvuttavasta, merkityksettömästä palkkatyöstä toteuttamaan omaa syvempää tehtävää tässä elämässä. Yksityisyrittäjänä toimiminen suorastaan kutsuu itsehallinnan keinojen opettelua ja jatkuvaa itsen parantamista, mikä ei ole laisinkaan uutta konsultointi- ja coachausmaailmassa. Sen sijaan henkimaailman ohjauksen kuunteleminen yrityksen menestymiseksi on.

”Nopein tie itsetuntemukseen on ryhtyä yrittäjäksi. Se on pikatie paitsi omiin vahvuuksiin, myös omiin rajoitteisiin, se on nopea, vaan ei helppo, nimittäin oot itses kanssa aina vastakkain: kun asiat ei suju, niin vastus löytyy aina peilistä. Kuuntelen ohjausta vuosi vuodelta tarkemmalla korvalla, koska silloin asiat sujuu helpoiten.” (Valo minussa)

Yrittäjämäisen asenteen omaksuminen voi tuoda toivoa epävarmoissa ja ahdistavissa tilanteissa ja saada ihminen toimimaan aktiivisesti tilanteensa parantamiseksi. Tällä tavoin yrittäjäyysdiskurssi ja terapeutisen kulttuurin diskurssit kulkevat usein limittäin. (Ikonen & Nikunen 2021.) Tämä podcastin pitäjä neuvoo työttömäksi jäänyttä kuuntelijaa näkemään tilanteensa uudella tavalla. Hän näkee työttömyyden energettisenä jumiin jäämisenä, ja kehottaa kuuntelijaa puhumaan mieluummin ylimenokauden vaiheesta, amerikkalaiseen tapaan ”in between jobs”. Kuulijan kokema pelko on podcastin pitäjän mukaan kulunut ajatus, jonka voi lähettää rakkaudella maailmankaikkeuden huomaan ja koettaa nähdä sen sijaan mahdollisuuksia pienyrittäjäydessä.

”Leipätyöhönsä hän oli äärettömän kyllästynyt ja lähtiessään töihin aamuisin, hän laittoi kätensä tekemänsä aarrekartan päälle ja saa siitä energiaa jaksakseen työpäivän läpi. Oikeasti hän on kiinnostunut kivistä ja niiden energioista, ja hänen kartassaan näkyy pieni puoti, joka voi ottaa vaikka verkkokaupan muodon.” (Valo minussa)

Kuuliija on siis tehnyt unelmakartan ohjaamaan tulevaisuudensuunnitelmiaan pienyrittäjyyden suuntaan, ja podcastin pitäjä kannustaa kuulijaa menemään kohti unelmiaan. Oleellista tässä keskustelussa on sekä ristiriita vaurauden tavoittelun ja konkreettisten neuvojen välillä (korkeavärahteisiä kiviä myyvä verkkokauppa tuskin tuottaa kovin paljoa), että työn tuottaman onnellisuuden vaade. Cabanasin ja Illouzin (2019) mukaan uusliberalistisen kapitalismin luonteeseen sisältyy myös materiaalisuuden kritiikkiä. Yrittäjyyttä ei enää liitetä rahanahneuteen, joka assosioituu pikemmin vanhentuneeseen työelämään tai työväenluokkaisuuteen. Sen sijaan vallalla ovat affektiivisemmat itsensä toteuttamisen, onnellisuuden ja intohimon diskurssit (Cabanas & Illouz 2019; Ikonen & Nikunen 2021).

Ymmärrän podcastien retoriikan sydämen yrittäjyydestä ennen kaikkea viittauksena työn tekemisen tapaan, jolla tavoitellaan onnellisuutta koko elämässä. Positiivisen psykologian mukaan kaikkia yksilöitä ajaa eteenpäin sisäsyntyinen halu olla onnellisia. Onnellisuuden katsotaan olevan paitsi luonnollista, myös ihmisyyden korkein ilmentymä (Cabanas & Illouz 2019), mikä suorastaan flirttailee uushenkisen retoriikan kanssa. Onnellisuuden vaade on saanut uudenlaista merkityksellisyyttä tullessaan esitellyksi asiantuntijaneuvoina. Vain muutamissa vuosissa onnellisuudesta on tullut paitsi akateeminen intressi, myös yhteiskunnallinen, poliittinen ja taloudellinen agenda monissa maissa. Onnellisesta ihmisestä on näin tullut ideaalikansalaisen ruumiillistuma. (Cabanas & Illouz 2019, 2–4.)

Positiivisen psykologian nousun myötä onnellisuudesta on tullut tervettä, menestyvää ja optimaalisesti toimivaa yksilöä määrittävä käsite. On myös syytä miettiä, miksi onnellisuutta korostetaan niin kovin ja mitkä yhteiskunnalliset toimijat siitä hyötyvät. (Cabanas & Illouz 2019, 4–5.) On sanomattakin selvää, että itsensä työllistävä, työttömyysjaksoista luottavaisena ylimenevä, iloinen ja innosta puhkuvu kansalainen palvelee yhteiskunnan tehostamisen tavoitteita paremmin kuin hyvin. Positiivisen psykologian tarjoamat itsensä parantamisen keinot, psykologisten vikojen korjaaminen ja yksilöllisen muutoksen kulttuuri luovat myös pohjan ja tarpeen markkinoille, jossa myydään toivoa onnellisuudesta. Näillä markkinoilla toivoa tarjoavat niin tieteilijät, itseoppi-neet ekspertit, hyvinvointivalmentajat kuin hyvinvoinnin ja terveyden

ammattilaisetkin. Kun onnellisuuden oletetaan olevan yksilön omissa käsissä, niin myös onnettomuus on olosuhteista riippumatta yksilön vastuulla (Cabanas & Illouz 2019, 5–6.) Uushenkisyys kohdentuu juurikin siihen elämän arvaamattomuuteen, jonka voidaan ajatella olleen osa nykymaailmaa jo kauan, mutta etenkin viime vuosien ja tämänhetkistenkin kriisien valossa vielä intensivoituneen. Siinä missä positiivinen psykologia asettaa vastuun elämästä yksilölle, luo uushenkisen puhe toivoa, ajatuksen jostain ihmisen toimintaa suuremmasta, siitä, että kaikella on jokin tarkoitus, eikä maailma ole vain sekava paikka täynnä odottamattomia, järjettömiä tapahtumakaaaria. Nämä toisilleen jokseenkin vastakkaiset maailmankatsomisen tavat näyttävät kulkevan käsi kädessä aivan sulassa sovussa:

”Mä itse kuvailisin, että se toimiminen sydäimestä käsin yrittäjänä on just sitä itsensä kuuntelua ja sen mukaan etenemistä, ja siellä ei oo enää tilaa sille väkisin puurtamiselle ja hampaat irvessä tekemiselle tai rahan perässä juoksemiselle. [--] Että pitäisi vaikka yrittäjänä tarjota tietynlaista toimintaa sen takia, koska minä vain osaan, jos siitä ei nauti, jos se ei tuota iloa, jos se ei saa liikutettua jotain täällä sisällä, niin silloin sitä ei yksinkertaisesti vaan valitse. Siellä on se luottamus siihen, että kun mä teen sitä, mikä on linjassa mun itseni kanssa ja mun korkeimman minän kanssa, kun mä teen mistä mä nautin, niin silloin energia virtaa ja silloin myös mä tuun saamaan sitä taloudellista hyödykettä, rahaa.

Voi miettiä ihan sitä että mitähän varten mä oon tänne maapallolle tullut ja syntynyt, että mikä on se mun juttu, mitä mä oon luvannut tuolla ennen syntymääni tulla tänne tekemään ja kokemaan. Ja sitä kun alkaa seurata että mikä vetää puoleensa ja mikä tuntuu hyvältä ja mikä tuntuu innostavalta, just se että mikä tuntuu innostavalta, silloin tietää, että on linjassa korkeimman minänsä kanssa.”
(Valonvoima)

Podcastin puhuja kuvaa vanhaa työn tekemisen tapaa hampaat irvessä tekemisenä, onnellisuuden vastakohtana. Toisaalta iloa tuottava työ on puhujalle vastuun ottamista omista elämänvalinnoistaan, mutta myös uushenkistä merkityksenantoa taloudesta. Yrittäjyyttä kuvataan hen-

kisen kasvun retoriikassa harvemmin minkäänlaisena sivupolkuna tai työnä muiden joukossa. Pikemmin sitä kuvataan elämäntehtävänä ja sielun suunnitelmana, väylänä tehdä niitä asioita, joita on tullut tässä elämässä tekemään. Kyse ei ole ainoastaan työn valumisesta kotiin, koko elämän laittamisesta töihin tai itsen johtamisesta, vaan täysin omanlaisestaan käsityksestä työn ja talouden merkityksestä. Myös rahan nähdään virtaavan kuin itsestään, kun työ on linjassa omien arvojen kanssa.

Omistautuminen yrittäjyyteen onnistuu innostuneisuuden kautta. Innostuneisuus ja tohkeisuus (Jokinen 2015) ovat uusliberaalin talouden raaka-ainetta, jonka voimalla ihmiset tekevät työtä, jossa ei lasketa työtunteja eikä valiteta turhista. Organisaatiot ovat jo kauan aikaa sitten ymmärtäneet tuoda työpaikoille vapautta ja leikkisyyttä tehostakseen työntekijöidensä luovuutta ja yhteistyötä ja tuottaakseen näin parempaa tulosta (esim. Peteri 2020). Innostuneisuuden merkitystä kuvataan esimerkiksi näin:

”Sillon kun me ollaan keveitä, me pystytään innostuu ja me pystytään tuntee iloo, niin sillohan meissä on tilaa, ja sillohan meissä on myös se luovuus. Sillon pääsee se luovuus esiin. Sillon pääsee kaikki uudet ideat ja mä jotenkin näen sieluni silmin, että lähtee semmonen kipinä tuohon sydämen yrittäjyyteen, että se alkaa resonoida monien ihmisten sydämissä, että jes että ei me vielä tiedetä mitä se on, mutta kun me ollaan niin innostuneita yhdessä tästä, niin mehän luodaan se.” (Valonvoima)

Lopuksi

Olen lähestynyt yllä tehostamista politiikkaohjelmia ja organisaatio-uudistuksia laajempänä käsitteenä reparatiivisen luennan kautta. Näin ymmärrettynä tehostaminen on myös yksilöiden sisäistetty ajatus siitä, että oman ajattelun muokkaamisella toimiminen maailmassa helpottuu. On myös osoitettu, että itsensä muuttaminen saa aikaan positiivisia kokemuksia, jotka tuottavat tyydytystä ja tunnetta oman elämän hallinnasta. Nämä positiiviset tunteet kohtaavat yksilöön kohdistuvat jatkuvasti kasvavat odotukset henkilökohtaisesta menestyksestä, kontrollidusta riskinotosta ja vastuusta itsestään. (Eskelinen ym. 2020.)

Kysyimme tämän kirjan johdannossa, tarjoaako tehostamisen jälkeinen yhteiskunta minkäänlaisia vastarinnan muotoja. Terapeuttisten käytäntöjen voidaan ajatella toimivan ikään kuin ponnahduslautana uuvuttavista tilanteista poispääsulle ja myös vaihtoehtoina tehostamiselle (ks. myös Salmenniemi ym. 2020). (Työ)elämän tehokkuusvaatimuksiin uupuneet ihmiset etsivät usein uudenlaisia tapoja merkityksellistä elämää. Hyvin monissa kuuntelemisani podcasteissa puhutaan vanhasta ja uudesta työelämästä ja halutaan raivata tietä uudennlaisille tavoille käsittää työn ja rahan, ehkä jopa koko talousjärjestelmän merkitys elämässä.

Uushenkisissä podcasteissa tuodaan esille ajatus rahasta ja pyydetään kuulijaa miettimään, millaisia sukupuolittuneita konnotaatioita siihen edelleen liittyy ja mitä kulttuurista ja historiasta kumpuavia tarinamalleja vaurauteen liittyy. Tämä ei ole mitenkään triviaali ehdotus. Vaikka työtä tehtäisiin omasta arvomaailmasta käsin ja innostuksen voimalla, siitä voi myös pyytää rahaa ja se vaatii työmarkkinatoimijoiden lisäksi myös kollektiivista halua (ja jopa innostusta) tehdä poliittista vastarintaa. Etenkin nykytyöelämässä, jossa monet työt ovat yrittäjätapaisia, on ihan aiheellistakin nostaa tapetille se sukupuolittunut kysymys, kuinka paljon omasta työstä voi ja saa pyytää rahaa.

Kuunteleman puhe ei kuitenkaan ole ongelmatonta. Se, mikä kuvataan sielun tehtävänä ja sydämen yrittäjyytenä, ja jonka kerrotaan olevan jopa kanavoitua henkimaailmasta tähän maailmaan, on puhdasta uusliberalistista tehostamispolitiikkaa, jossa koko persoona arvoineen ja innostuksen aiheineen kytketään yhä tuottavammaksi osaseksi talouden rattaisiin. Paradoksaalisesti se vapaus ja vaihtoehtoiset elämisen tavat, joihin kovasti rohkaistaan, eivät välttämättä löydy pientä verkkokauppaa pyörittämällä ja asettamalla itsensä taloudellisesti entistä hauraampaan asemaan.

Ongelmallista uushenkisessä retoriikassa on myös korostunut yksilön vastuu omasta itsestään, joka peittää alleen rakenteelliset epätasa-arvon muodot. Ongelma korostuu näkemyksessä sukupuolesta, joka on hyvin essentialisoiva ja heterokeskeinen. Postfeministisesti sävyttynyt puhe korostaa ableistisista kuvaa ihmisen pystyvyydestä, ja piilottaa sellaiset tekijät, kuten krooniset sairaudet ja jaksamisen erot, luokkaerot ja muut vaihtelevat resurssit, joiden asettamissa raameissa ihmiset tekevät uraansa ja talouteensa liittyviä ratkaisujaan.

Lähteet

- Banet-Weiser, S., Gill, S. & Rottenberg, C. (2020). Postfeminism, popular feminism and neoliberal feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in conversation. *Feminist Theory*, 21(1), 3–24.
- Beninger, K. (2017). Social media user's views on the ethics of social media research. Teoksessa L. Sloan & A. Quan-Haase (toim.) *The SAGE handbook of social media*. Lontoo: Sage, 57–73. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781473983847>
- Berghroth, H. & Perheentupa, I. (2020). *Sosiologia valokeilassa: Terapeuttinen kulttuuri taipuu moneksi – haastattelussa sosiologi Daniel Nehring*. Ilmiomedia.fi/artikkelit/sosiologia-valokeilassa-terapeuttinen-kulttuuri-daniel-nehring/ (Haettu 1.2.2022)
- Binkely, S. (2011). Happiness, positive psychology and the program of neoliberal governmentality. *Subjectivity*, 4, 371–394.
- Brunila, K., Harni, E., Saari, A. & Ylöstalo, H. (2021) (toim.) *Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Cabanas, E. & Illouz, E. (2019). *Manufacturing happy citizens: How the science and industry of happiness controls our lives*. Cambridge: Polity press.
- Carrette, J. & King, R. (2005) *Selling spirituality: The silent takeover of religion*. Lontoo: Routledge.
- Eskelinen, T., Lakkala, K. & Pyykkönen, M. (2020) The privatisation and re-collectivisation of hope. Teoksessa T. Eskelinen (toim.) *The revival of political imagination – utopia as methodology*. Lontoo: Zed books, 37–51.
- Furedi F. (2004). *Therapy Culture: Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*. Lontoo: Routledge.
- Gill, R. (2016). Post-postfeminism? New feminist visibilities in postfeminist ties. *Feminist media studies*, 16(4), 610–630.
- Gill, R. (2017). The affective, cultural and psychic life of postfeminism: A post-feminist sensibility 10 years on. *European journal of culture studies*, 20(6), 606–626.
- Gill, R. & Orgad, S. (2015). The confidence culture. *Australian Feminist Studies*, 30 (86), 324–344.
- Illouz, E. (2008). *Saving the modern soul: Therapy, emotions, and the culture of self-help*. Berkeley: University of California Press.
- Ikonen, H. & Nikunen, M. (2021). Nuorten aikuisten yrittäjämielenlaadun terapeuttinen hallinta. Teoksessa K. Brunila, E. Harni, A. Saari & H. Ylöstalo (toim.) *Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino: 291–307.

- Jokinen, E. (2015). Tohkeisuus. Teoksessa E. Jokinen & J. Venäläinen (toim.) *Prekarisaatio ja affekti*. Jyväskylä: Nykykulttuuri, 31–52.
- Julkunen, R. (2008). *Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Tampere: Vastapaino.
- Kolehmainen, M. (2022). Postfeminist versions of equality? An analysis of relationship and sex counseling practises in Finland. *Gender & Society*, 36(1), 63–87.
- Lamberg, E. (2021). Nuoret naiset sopeutuvina työntekijöinä. Teoksessa K. Brunila, E. Harni, A. Saari & H. Ylöstalo (toim.) *Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 217–240.
- Lehto, M. (2021). *Affective power of social media. Engagements with networked parenting culture*. Turku: Turun yliopisto.
- McRobbie, A. (2009). *The aftermath of feminism: Gender, culture and social change*. Lontoo: SAGE.
- Peteri, V. (2020). No negative vibes. Organizational fun as a practice of social control. Teoksessa S. Salmenniemi, J. Nurmi, I. Perheentupa & H. Berghroth (toim.) *Assembling therapeutics: Cultures, politics and materiality*. Lontoo & New York: Routledge, 140–154.
- Rokkonen, L. A. (2020). *Prekaari äitiys. Kertomuksia palkkatyön reunamilta*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Rottenberg, C. (2014). The rise of neoliberal feminism. *Cultural Studies* 28:3, 418–437.
- Salmenniemi, S. (2021). Terapeuttista politiikkaa. Teoksessa K. Brunila, E. Harni, A. Saari & H. Ylöstalo (toim.) *Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 33–54.
- Salmenniemi, S., Nurmi, J. & Jaakkola, J. (2020). Living on a razor blade. Work and alienation in the narratives of therapeutic engagements. Teoksessa S. Salmenniemi, J. Nurmi, I. Perheentupa & H. Berghroth (toim.) *Assembling therapeutics: Cultures, politics and materiality*. Lontoo & New York: Routledge, 155–171.
- Sedgwick E. (2003) Paranoid Reading and Reparative Reading, or, You're So Paranoid, You Probably Think This Essay Is About You. In: Sedgwick E., Barale M., Goldberg J. & Moon M. (toim.) *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. New York, USA: Duke University Press, 123–151.

3 Kehoposiitivisuus: radikaalista yhteiskunnallisesta liikkeestä uusliberaalin terveyden tuottajaksi?

Hannele Harjunen

Lihavuusaktivismi on perustaltaan radikaali yhteiskunnallinen ja poliittinen liike, jonka keskiössä ovat lihavat ihmiset (Cooper 2016). 2010-luvulla lihavuusaktivismin globaaliksi ja näkyvimmäksi muodoksi on noussut niin kutsuttu kehoposiitivisuusaate (engl. body positivity) (esim. Puhakka 2019). Kehoposiitivisuusaatteen poliittinen perusta on lihavien ihmisten oikeuksien, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden puolustamisessa ja edistämisessä.

Lihavuusaktivismiin ja siten myös kehoposiitivisuusliikkeen keskeisenä lähtökohtana on ollut lihavan vartalon hyväksyttävyys sellaisenaan ilman jatkuvaa painetta muutokseen (Cooper 2016; Puhakka 2019). Kehoposiitivisuusajattelun mukaisesti vartalon hyväksyttävyyttä ei tarvitse ”ansaita”, esimerkiksi tietyllä normatiivisella ulkomuodolla, jatkuvalla kehonmuokkauksella, terveydellä tai tietyllä elämäntavalla. Kehoposiitivisuuden ohjaavana periaatteena on ollut siten inklusiivisuus: kaikenkokoiset ihmiset ja vartalot ovat hyväksyttäviä ja ansaitsevat kunnioittavaa kohtelua (esim. Puhakka 2019, 4).

Lihavan vartalon hyväksyttävyyttä korostavan liikkeen valtavirtaistumisen voisi ehkä tulkita olevan vastaliike yhtäältä lihavuuden ja lihaviiden ihmisten laajasti levinneelle stigmatisoinnille ja marginalisoinnille, joka vahvistui 2000-luvun alun niin kutsutun lihavuusepidemiadiskurssin myötä, mutta myös reaktio viime vuosikymmenien uusliberaalisti viritetyneelle tehokkuusajattelulle, joka on ulottunut myös käsityksiimme ruumiista (esim. Harjunen 2017). Liike, joka irtisanoutuu ruumiin normatiivisuuden ja etenkin sen jatkuvan muokkaamisen vaatimuksesta, edustaa joka tapauksessa merkittävää poikkeusta vallitsevassa ruumisdiskurssissa, sillä uusliberaalin ajan suhde ruumiiseen ei ole ollut salliva, päinvastoin. Uusliberaalissa kulttuurissa korostuu yksilön vastuu ja ruumiisiin kohdistuu tuottavuuden, tehokkuuden, suorittamisen ja näiden jatkuvan performoimisen vaatimukset, joiden saavuttaminen edellyttää monenlaista ruumiiseen kohdistuvaa kuria ja kontrollia (esim. Crawford 2006). Vastuullinen uusliberaali subjekti tarkkailee, mittaa ja työstää ruumistaan ja sen eri toimintoja herkeämättä. Useimmiten tämän itsensä monitoroinnin perusteena ja siinä onnistumisen mittarina käytetään terveyttä. Terveystä tai onnistuneesta normatiivisen terveyden ruumiillisesta esityksestä onkin tullut tätä nykyä keskeinen tehokkuuden, tuottavuuden ja velvollisuudentuntoisen kansalaisen merkki (Harjunen 2017).

Ruumiin koko, erityisesti lihavuus on ollut uusliberaalin ruumiinkontrollin keskeisimpiä kohteita. Tämä on näkynyt lihavuusepidemiadiskurssin osaltaan kiihdyttämänä lihavuuteen kohdistuvana globaalina moraalipaniikkina (Gard ja Wright 2005; Harjunen 2017). Lihavat ihmiset ovat yksilöinä ja ryhmänä tuomittu ja syyllistetty monenlaisista yhteiskunnallisista ongelmista, kuten terveydenhoidon aliresursoinnista, öljykriisistä ja ilmastonmuutoksesta (esim. Guthman ja DuPuis 2006; Harjunen 2017). On kuitenkin perusteltua väittää, että kyseiset ongelmat ovat pikemminkin uusliberaalin globaalin talouden aiheuttamia ja lihavat yksi sen hyväksikäyttämä ryhmä (esim. Guthman ja DuPuis 2006).

Uusliberaalin ruumiskulttuurin keskellä näyttää kehopositiivisuusliikkeen edustamalle, sallivaa suhtautumista oman vartalon kokoon peräänkuuluttavalle ajattelulle ja liikkeelle tulleen sosiaalista tilausta myös laajemmin. Kehopositiivisuusajattelun periaatteet eivät puhuttele tai koske vain lihavia ihmisiä, vaan ne ovat usein luonteeltaan universaa-

leja (esim. Puhakka 2020). Vaikka lihavuus ja lihavat ihmiset ovat olleet alkujaan kehopositiivisuusajattelun ytimessä, sen sanoma on yleisinhimillinen ja siihen samaistuvat monenlaiset ihmiset. Ulkonäköön ja erityisesti ruumiin kokoon liittyvät sosiaaliset paineet koskettavat kaiken kokoisia, myös normatiivisen kokoisia, ihmisiä. Tämä koskee eritoten naisia, joiden ulkonäköruumis ja käytös ovat olleet erityisen tarkkailun ja kontrollin kohteina (esim. Bordo 1993). Ruumiin hyväksyttävään kokoon, sen tavoitteluun tai kokemukseen siinä epäonnistumisesta liittyy paljon epävarmuutta, syyllisyyttä ja häpeää.

”Kehonegatiivisessa” ympäristössä eläminen on henkisesti ja fyysisesti kuluttavaa ja kuormittavaa (esim. Harjunen 2009), ja positiivinen ja arvostava suhde omaan kehoon on vaikea muodostaa. Ajatus ”kehonegatiivisuudesta” irrottautumisesta tarjoaa vapautusta jatkuvasta ruumiin muokkaamisen ja muuttumisen paineesta. Ehkä osaltaan tämän vuoksi kehopositiivisuusajattelun periaatteet on ollut helppo omaksua tai sulauttaa osaksi myös sellaista ajattelua ja toimintaa, joka ei täytä sen alkuperäisiä periaatteita tai ole edes niistä tietoisia. Näyttää siltä, että tätä nykyä lähes mitä tahansa ruumiiseen liittyvää tai ruumiillista toimintaa voidaan kutsua kehopositiiviseksi. Kehopositiivisuusaate ja puhe on tullut ”kaapatuksi” aivan toiseen käyttöön kuin mihin se on alkujaan tähdännyt. Kehopositiivisuuden käsitettä käytetään yhä yleisemmin mediassa ja julkisessa keskustelussa jonkinlaisena yleisluontoisena iskusanana, jonka tulkinnat ovat etääntyneet sen alkuperäisestä sosiaalisesta, yhteiskunnallisesta ja poliittisesta merkityksestä ja subjekteista eli lihavista ihmisistä ja ruumiista. Viime vuosina kehopositiivisuusaate on kaapattu yhä selvemmin myös kapitalististen markkinatalouden ja kulkuskulttuurin ja uusliberaalin postfeministisen kulttuurin käyttöön. Voisi jopa väittää, että käsitteenä siitä on tullut eräänlainen tyhjä tai kelluva merkitys (engl. empty signifier, floating signifier), siten että sen merkitykset vaihtelevat suurestikin puhujien aseman, kontekstin ja sille asetettujen tavoitteiden mukaan.

Tässä artikkelissa tarkastelen kehopositiivisuuskäsitteen esiintuloa, tulkintoja ja käyttöä julkisessa keskustelussa. Vaikka keskustelu kehopositiivisuusliikkeestä, kehopositiivisuuskäsitteen käytöstä ja muutoksesta on kansainvälinen, tässä artikkelissa keskityn erityisesti suomalaiseen 2010 ja -20-luvun kontekstiin. Intressini on kehopositiivisuuskäsit-

teen diskursiivinen tarkastelu diskurssin käsitteen Foucault'laisessa mielessä. Olen kiinnostunut siitä, kuinka diskurssit tuottavat todellisuutta, ovat itsessään vallan tuotetta ja tuottavat tiettyjä valtapositiioita (Foucault 1990, 100–101). Olen erityisen kiinnostunut kehopositiivisuus-käsitteen tietynlaisesta ”kaappaamisesta” ja käytöstä tavalla, joka pyrkii muuntamaan tai siirtämään käsitteen merkitystä sen alkuperäisestä merkityksestä jonkun toisen tulkinnan eduksi. Erityisesti kehopositiivisuuden viesti lihavan ruumiin hyväksyttävyydestä on ollut diskursiivisesti tulilinjalla. Väitän, että usein kehopositiivisuusdiskurssia uudelleen tulkinnallaan muuntamaan pyrkivät tahot siirtävät sitä suuntaan, joka tukee niin kutsuttua uusliberaalia terveystietoa (engl. healthism), lääketieteellistä lihavuusdiskurssia ja rakentaa ”uusliberaalia” sukupuolittunutta ruumisihannetta (Harjunen 2017a ja Harjunen 2017b).

Temaattisesti olen tässä artikkelissa kiinnostunut kehopositiivisuuskäsitteen merkityksistä suomalaisessa mediakeskustelussa, käsitteen depolitisoitumisesta ja muuntautumisesta erityisestä yleiseksi käsitteeksi sekä näiden kehityskulkujen seurauksista erityisesti lihavan subjektin ja lihavuusaktivismiin näkökulmasta. Lisäksi tarkastelen kaupallistuneen kehopositiivisuusliikkeen ja -käsitteen käyttöä osana postfeminististä, uusliberaalia ulkonäkökulttuuria ja siten myös osana sukupuolittuneiden ulkonäkönormien tuottamista ja ylläpitoa (esim. Gill 2007). Taustoitan aluksi lihavuusaktivismiin ja kehopositiivisuusliikkeen alkuperää. Tämän jälkeen etenen esittelemään suomalaista keskustelua kehopositiivisuudesta. Käytän esimerkkeinä keskustelusta muutamia vilkasta keskustelua aiheesta herättäneitä kolumneja ja haastatteluita, kuten Pippa Laukan Helsingin sanomissa kesällä 2018 ilmestynyttä kolumnia ja fitness-valmentaja Martina Aitolehden haastattelua Iltasanomissa vuonna 2021. Sekä Laukka että Aitolehti ovat tunnettuja terveys- ja hyvinvointialan toimijoita Suomessa. Artikkelin loppupuolella tarkastelen kehopositiivisuuskäsitteen markkinoistumista, kaupallista käyttöä ja sen seurauksia.

Kehopositiivisuusliikkeen ja -käsitteen tausta

Kehopositiivisuusliikkeen ja -ajattelun juuret ovat lihavuusaktivismissa, jonka synty ajoitetaan tavallisesti 1960-luvun Yhdysvaltojen länsiranni-

kolle. Se on yksi yhteiskunnallisen murroskauden liikkeistä, mutta niistä ehkä heikoimmin tunnettu. Yhdysvaltojen ensimmäinen valtakunnallinen ja edelleen merkittävin lihavuusjärjestö NAAFA¹ perustettiin ajamaan lihaviin amerikkalaisten oikeuksia vuonna 1969. NAAFA:lla on selkeitä poliittisia tavoitteita. Se toimii etujärjestönä ja työskentelee esimerkiksi lihaviin aseman ja oikeuksien parantamiseksi terveydenhoidossa ja työelämässä (esim. Cooper 2016). Yhdysvaltojen yksityisiin sairausvakuutuksiin perustavassa terveydenhoitojärjestelmässä paino on usein peruste terveysvakuutuksen epäämiselle. Lihavat ihmiset ovat olleet siellä esimerkiksi tämän vuoksi terveydenhoidon suhteen erityisen haavoittuvassa asemassa.

2000-luvun alussa Yhdysvalloissa perustettiin uusi kansallisen tason järjestö *The Association for Size Diversity and Health* (ASDAH)², jonka fokuksessa on erityisesti painon ja terveyden suhde. Se on jäsenistöltään kansainvälinen ja ajattelu perustaa käsitykseen painon ja koon moninaisuudesta (engl. size diversity) ja niin kutsuttuun Health At Every Size (HAES) -ajatteluun. Health at every size (HAES)-ajattelu korostaa painokeskeisyyden sijaan terveyskeskeistä ajattelua. Terveyttä ei sidota tiettyyn kokoon tai painoon. HAES-ajattelu pyrkii eroon ajattelusta laihduttamisesta terveyden ehtona tai terveyttä edistävänä toimintana ja kannustaa ihmisiä hoitamaan terveyttä sellaisena kuin on omien kykijensä ja mahdollisuuksiensa mukaan. ASDAH tähtää toiminnassaan painokeskeisen terveyspolitiikan purkamiseen. Se pyrkii toimimaan yhdessä kouluttajien, palveluntuottajien ja järjestökentän kanssa ja toimii erityisesti moniperustaisen syrjinnän poistamiseksi (ASDAH 2022).

Lihavuusaktiivisuuden yhteydessä on käytetty pitkään termiä fat acceptance, ”lihavuuden hyväksyminen”, jolle ei ole ollut vakiintunutta suomenkielistä käännöstä. Tämä kertonee siitä, että Suomessa vastaavaa näkyvää liikettä ei ole ollut, eikä siten myöskään käytännöllistä tarvetta käsitteenmuodostukselle. Suomeen lihavuusaktiivisuus laajemmalla mitalla tuli varsin myöhään, 2010-luvun jälkipuoliskolla, ja nimenomaan kehopositiivisuusliikkeen myötä. Tämän vuoksi suomalaiset

---

1 NAAFA oli alkujaan lyhenne sanoista *National Association to Aid Fat Americans*. Nykyään järjestö on nimeltään *National Association to Advance Fat Acceptance*. <https://naafa.org/>

2 Association for Size Diversity and Health <https://asdah.org/>

lihavuusaktivistit kutsuvat itseään usein kehopositiivisuusaktivisteiksi (Puhakka 2019), mikä kehopositiivisuuden käsitteeseen liittyvän monimerkityksisyyden vuoksi voi osaltaan aiheuttaa sekaannusta.

Kehopositiivisuus on siis terminä uudempi kuin 'fat acceptance'. Käsitteenä kehoon liittyvä positiivisuus voidaan jäljittää myös Connie Sobczakin ja Elizabeth Scottin vuonna 1996 perustamaan verkkosivustoon Thebodypositive³, jonka tavoite on edistää myönteistä kehonkuvaa muun muassa koulutuksen ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinoin. The Body Positive -yhteisö on osa kehoon liittyvää keskustelua, mutta sitä ei tavallisesti pidetä osana poliittista kehopositiivisuusliikettä, jonka katsotaan yleisesti nousseen 2010-luvulla.

Edellä mainitun verkkosivun kanssa samanaikaisesti kehopositiivisuudesta alettiin puhua myös mustien amerikkalaisten lihavuusaktivistien keskuudessa. Tämä liitetään samoihin aikoihin voimakkaasti nousseeseen feministiseen keskusteluun intersektionaalisuudesta, jota käytiin ja käydään edelleen lihavuusaktivismiliikkeen sisällä. Sukupuoli on ruumiin ulkonäkönormien suhteen ollut keskeinen tekijä, vaikka lihavuuteen ja ruumiin koon variaatioon liittyvä keskustelu ei olekaan ollut feministisen liikkeen, -keskustelun tai -tutkimuksen valtavirtaa (esim. Harjunen 2017a).

Monitieteisen tai kriittisen lihavuustutkimuksen (engl. fat studies tai critical fat studies) ja niin kutsutun kehopositiivisuusliikkeen nousu ovat merkkejä siitä, että ruumiin koolla nähdään olevan syvälinen merkitys niin yksilön kuin laajemmin yhteiskunnan näkökulmasta. Molempien esiinnousu liittyy niin kutsutun kolmannen aallon feministisen liikkeen osaltaan esiin nostamiin identiteettipolitiikan ja intersektionaalisuuden kysymyksiin.

Lihavuus on ilmiönä ja kokemuksena aina intersektionaalinen. Lihavuuden kokemukseen vaikuttavat esimerkiksi sukupuoli, seksuaalinen suuntaus, etninen tausta ja terveydentila. Sama pätee myös lihavuuden stigman kokemukseen. Sukupuolen lisäksi merkittäviä lihavuussyrjintään liittyviä tekijöitä ovat Cooperin (2019) mukaan esimerkiksi homofobia, rasismi, ableismi ja luokkaan liittyvät ennakkoluulot. Lihavuusaktivismi ja siitä noussut akateeminen suuntaus monitieteinen lihavuustutkimus ovat kytköksissä intersektionaaliseen feminismiin ja esimerkiksi vam-

---

3 The Body Positive <https://thebodypositive.org/>

mais-, trans-, queer- ja antirasistisiin liikkeisiin ja -tutkimukseen. Näitä ei voi sivuuttaa, kun tutkitaan lihavuutta tai sen sosiaalisia vaikutuksia, sillä lihavuuden on todettu vahvistavan muiden marginalisoitujen ryhmien tai sosiaalisten stigmojen vaikutusta (esim. Hearndon 2005; Kwan 2010). Niin perinteisen lihavuusaktivismiin kuin kehoposiitiivisuuden liikkeenä tulisi olla intersektionaalisia, mutta molempia on myös arvosteltu valkoisten pienikokoisempien⁴ lihaviin naisten kokemusten ensisijaistamisesta ja esimerkiksi rodullistettujen tai trans-sukupuolisen lihaviin kokemusten sivuuttamisesta (Puhakka 2019, 22; Rashwatar 2019). Myös Suomen kontekstissa esimerkiksi rodullisten lihaviin naisten kokemukset ovat olleet vähemmän esillä, kuten Puhakka (2020) on huomauttanut.

Keskustelu kehoposiitiivisuudesta Suomessa

Kehoposiitiivisuuden käsite ilmestyi suomalaiseen julkiseen keskusteluun 2010-luvun puolivälin tienoilla. Google trends -haun mukaan ensimmäiset merkinnät mediasta löytyvät alkuvuodesta 2016. Käsitettä oli toki käytetty aiemminkin, mutta silloin lähinnä lihavuus- ja kehoposiitiivisuusaktivistien ja akateemisissa keskusteluissa. Kotimaisten kielten keskuksen sanatietokantaan kehoposiitiivisuus poimittiin vuonna 2017, jossa sen varsin lyhytsanainen määritelmä on ”myönteinen, arvostava suhtautuminen kaikenlaisiin vartaloihin” (KOTUS 2017). Käsitteen alkuperäisestä kytköksestä lihavuuteen tai vartalon kokoon ei ole mainintaa. Kehoposiitiivisuuskäsitteen merkittävimpiä suomalaisia popula-

---

4 Lihavat ihmiset ovat monen kokoisia ja syrjintä kohdistuu erityisen voimakkaasti suurempikokoisiin lihaviin ihmisiin (esim. Harjunen 2019). ”Pienillä lihavilla” viitataan niihin lihaviin, jotka ovat suhteellisen lähellä normatiivista vartalon kokoa ja pystyvät esimerkiksi ostamaan vaatteita tavallisista liikkeistä. Lihavuusaktivistit usein luokittelevat lihavuutta koon ja sen sosiaalisten vaikutusten perusteella pieniin (small), keskikokoisiin (mid-fat) ja superkokoisiin (superfat). Viime aikoina aktivistien parissa on yleistynyt termin ”infinifat” käyttö viitattaessa lihaviin, jotka ovat suurempia kuin amerikkalainen vaatekoko 32 (suomalainen koko 62) (esim. Evans 2020).

risoijia lienee YLE:n toimittaja Jenny Lehtinen, joka on vuodesta 2016 alkaen käsitellyt lihavuutta, lihavuusaktivismia ja kehopositiivisuutta kolmessa suosituksessa televisio-ohjelmassaan: Jenny ja Laskimyytinmurtajat, Vaakakapina ja Jenny+ sekä kirjassa *Vaakakapina – Lopeta laihdutus, aloita elämä*. Kaikkien näiden ohjelmien ohessa toimivat myös suosittu verkko- ja sosiaalisen median alustat, joilla on ollut runsaasti käyttäjiä ja merkittävä rooli kehopositiivisuusajattelun popularisoinnissa Suomessa. Osa näistä alustoista on edelleen toiminnassa. Kaksi ensin mainittua ohjelmaa keskittyi lihavuus- ja painokysymyksiin. Jenny+-ohjelmassa käsiteltiin myös muita naisten itsetuntemukseen ja hyvinvointiin liittyviä aiheita. Lehtisen ohjelmien ohella lukuisat kehopositiivisuusaktivistit kuten Javiera Marchant Aedo, Minnaleena Jaakkola tai Pehmeä-kollektiivin Caroline Suinner ja Meriam Trebalsi ovat tehneet kehopositiivisuutta tutuksi mediassa, omilla alustoillaan sekä aktivistitapahtumissa. Raisa Omaheimon vuonna 2016 Teatteri Takomossa esittänyt saanut Läski-monologi oli myös merkittävä kehopositiivisuuskeskustelun herättäjä Suomessa.

Kehopositiivisuuden käsite on valtavirtaistunut Suomessakin nopeasti ja siinä määrin, että sitä käytetään tätä nykyä usein varsin yleiskäsitteenomaisesti. Käyttö on jo niin huoleton, että lähes mitä tahansa ruumiiseen liittyvää myönteiseksi tai voimauttavaksi jollain kriteereillä luettavaa ajattelua tai toimintaa voi nähdä kutsuttavan kehopositiiviseksi. Lihavuusaktivismista kehopositiivisuusajatteluun periytynyt lihavuuden ymmärtäminen yhteiskunnallisena ja poliittisena ilmiönä ja ihmisoikeusliikkeenä näyttää laimenneen ja konteksteissa, jotka eivät ole suoraan yhteydessä aktivismiin, se on kadonnut jopa näkymättömiin. Kehopositiivisuusliikkeen alkuperän ja sanoman huomioon ottaen, ristiriitaista kyllä, jopa tavoitteellisesta laihduttamisesta voidaan puhua kehopositiivisena toimintana tai sitten kehopositiivisuusaatteeseen itseensä halutaan sisällyttää laihduttaminen.

Yleisenä hyvinvointiin tai ruumiin kuvaan liittyvänä käsitteenä kehopositiivisuudesta puhuvat etenkin naispuoliset sosiaalisen median ja muiden hyvinvointi-, ravitsemus- ja fitness-alan vaikuttajat eli influencersit verkko- ja somealustoilla. Tosin laihduttamisen sijaan nykytrendin mukaisesti puhutaan pikemminkin yleisestä hyvinvoinnista, elämäntaparemonteista tai -muutoksesta ja voimaantumisesta. Nämä käsiteva-

linnat korostavat ainakin näennäisesti yksilön toimijuutta ja aktiivista valintaa ja sopivat siten hyvin sukupuolittuneeseen uusliberaalin ruumiinkulttuuriin ja -eetokseen (esim. Harjunen 2017a ja 2017b).

Julkislääkäri ja fitness-valmentaja kehoposiitivisuusaatetta kaappaamassa

Useimmat julkisuudessa kehoposiitivisuudesta lausuntoja antavat henkilöt, jotka eivät ole itse aktivisteja tai osa liikettä, eivät selvästikään tunne liikkeen historiaa tai tavoitteita, tai he tuntevat niitä hyvin pinnallisesti mediasta poimittujen tietojen perusteella. Luultavasti osaltaan tämän vuoksi siitä esitetään usein virheellisiä ja selviin väärinymmärryksiin perustuvia tulkintoja. Kehoposiitivisuusaktivistien pyrkimys esittää lihavuus yhtenä ruumiillisen variaation muotona ja lihaviin ihmisten kunnioittavan kohtelun vaatiminen ymmärretään toistuvasti, ja toisinaan myös ehkä tahallisesti, väärin.

Osa kehoposiitivisuudesta julkisuudessa puhuvista suhtautuu avoimen kielteisesti tai jopa vihamielisesti kehoposiitivisuuden ideaan tai asettaa sille tiettyjä ehtoja, jotka ovat usein suoraan aatteen hengen vastaisia. Useimmiten nämä ehdot liittyvät terveyteen tai ruumiin koon asteeseen. Lihavuuden voidaan esimerkiksi katsoa olevan hyväksyttävää tiettyyn kokoon saakka, joka yleensä määritellään ruumiin kokoon oletettavasti liitettyjen terveystahojen yleisyyteen nähden. Yksi tavallisin julkisuudessa esitetty kritiikki kehoposiitivisuutta kohtaan on, että se tarkoittaa lihavuuden ihannointia, lihavuuden terveysvaikutusten sivuuttamista tai lihavuuden ja lihaviin ihmisten ”hyssyttelyä”. Tämän kaltaisen näkemysten esittäjistä on hyvä esimerkki julkislääkäri Pippa Laukka, joka on tuttu muun muassa MTV 3-kanavalla esitettävän laihdutusohjelman *Olet mitä syöt* asiantuntijana. Laukka on ottanut kärkekkäästi kantaa kehoposiitivisuuteen moneen otteeseen julkisuudessa, kuten esimerkiksi Helsingin Sanomissa heinäkuussa 2018 julkaistussa kolumnissaan. Kolumni oli otsikoitu ronskisti: *Kehoposiitivisuusilmiössä on paljon samaa ehdottomuutta kuin aikanaan kieltolaissa* (Laukka 2018). Laukan kolumnin innoittamana Helsingin sanomien mielipidekirjoituspalsstalla käytiin aiheesta vilkasta keskustelua heinä-elokuun ajan.

Sonja Kokko on kirjoittanut tästä keskustelusta tarkemmin opinnäytetyössään (Kokko 2018). Osallistuin itsekin tähän keskusteluun mielipidekirjoituksella (Harjunen 2018).

Laukka kirjoitti kolumnissaan kehopositiivisuusaatteesta seuraavaan tapaan:

”Kehopositiivisuusaatteessa on paljon hyvää, mutta myös pulma. Kehopositiivisuusliikkeessä on paljon samaa ehdottomuutta kuin aikoinaan päänvaivaa aiheuttaneessa kieltolaissa, jossa alkoholin olemassaolo yritettiin keinotekoisesti pyyhkiä pois. On huolestuttavaa, jos terveydenhuollossa lääkärit eivät enää uskalla ottaa painoa puheeksi tai se on korkeintaan salamyhkäistä hyssyttelyä. Minkälainen kiertotie jää potilasta hoitavalle lääkärille, jos sairauksien kannalta yhdestä keskeisimmästä riskitekijästä ei saa puhua”. (Laukka 2018).

Laukan mukaan kehopositiivisuus pyrkii vähättelemään lihavuuden terveysvaikutuksia ja epäilee, että kehopositiivisuusajattelu estää lääkäreitä puhumasta painosta potilaidensa kanssa. Laukan käsitykset perustuvat väärinymmärrykseen siitä mikä on kehopositiivisuusajattelun ydin tai tavoite. Kehopositiivisuus ei tarkoita, että lihavuudesta tai painosta ei saisi puhua, vaan huomio kiinnitetään siihen, miten ja missä yhteydessä siitä puhutaan. Lihavilla ihmisillä on usein negatiivisia kokemuksia kohtaamisista lääketieteen edustajien kanssa (esim. Harjunen 2009). Lihavien ihmisten kokemukset terveydenhoidosta eivät myöskään tue väitettä, että lääkärit eivät uskaltaisi puhua asiakkailleen painosta. Lääkärinkunnan ja terveydenhuoltohenkilökunnan olisi pikemminkin hyvä tiedostaa lihavuuden stigman vaikutukset esimerkiksi heidän omiin käsityksiinsä lihavuudesta ja lihavista ihmisistä ja miten se vaikuttaa heidän työskentelyynsä heidän kanssaan. Nämä ennakkoluulot näkyvät esimerkiksi siten, että lihavien kaikkien terveyshuolien oletetaan johtuvan painosta ja heidän vakavatkin terveyshuolensa sivuutetaan, kun keskitytään vain painoon. Moni kokee, että ei ole tullut kuulluksi. Monet lihavat välttelevät lääkäriä, koska pelkäävät mahdollista asiatonta painoon liittyvää kommentointia (esim. Harjunen 2009).

Kehopositiivisuuden ideana on kaikenlaisten vartaloiden hyväksynnän ja kunnioituksen varauksettomuus. Laukka näkee tämän ehdot-

tomuutena ja korostaa yksilön velvollisuuksia, terveyttä tai terveyden tekemistä kehopositiivisuuden ehtona.

”Siellä missä on oikeuksia, on myös velvollisuuksia. Jokaisella on oikeus olla sellainen kuin haluaa, mutta myös velvollisuus kantaa oma vastuunsa terveydestään. Lihavuutta ei pidä ajatella ensisijaisesti ulkonäkökysymyksenä, jollaisen länsimainen kulttuuri, muoti ja mainokset ovat siitä tehneet, vaan ylipaino on pohjimmiltaan terveystieteiden tutkimus. Terveydenhuollossa painorauha tulee unohtaa. Jos lääkäri ottaa puheeksi painon, hän ei tee sitä ulkonäön, vaan potilaan hyvinvoinnin vuoksi. Lääkäreiden pitää ottaa paino puheeksi ilman syyllistämistä”. (Laukka 2018).

Uusliberaalin ajattelun hallitseman yhteiskunnan päämääränä on yksilö, joka ilmentää sen eetosta olemalla kontrolloitu, tehokas, itseohjautuva, vastuullinen ja niin sanottuja hyviä valintoja tekevä yksilö. Laukka näkee terveyden uusliberaalille terveysajattelulle tyypillisesti yhtäältä yksilön valintana ja toisaalta tämän velvollisuutena. Kun terveys nähdään lähinnä yksilön omana ansiona ja vastuuna (esim. Crawford 1980 ja 2006), terveyden oletetaan olevan tulosta lähinnä yksilön henkilökohtaisesta toiminnasta ja oikeista elämäntapavalinnoista. Terveys yksilön velvollisuutena -ajattelun ytimessä on käsitys, että yksilön velvollisuus on olla tuottava ja yhteiskunnalle ”halpa”. Yksilön on pidettävä itse huolta tästä tuottavuudesta esimerkiksi panostamalla terveyteensä tai vähintäänkin performoimalla terveyttä normatiivisella tavalla. Hoikan tai normatiivisen vartalon tavoittelussa kuten kehopositiivisuudessaakaan ei ole siis kyse vain ulkonäöstä vaan myös laajemmin oletuksista, joita tehdään yksilön ulkomuodon perusteella. Lihavuuden oletetaan kertovan terveyden laiminlyömisestä ja rikkovan tätä terveyden, vastuullisuuden ja terveellisten valintojen normia (Harjunen 2017a).

Laukka vahvisti vielä kolumninsa viestiä twiittaamalla aiheesta omalla Twitter-tilillään 31.7.2018: ”Itsensä kanssa sinut oleminen on hieno asia. Kehopositiivisuus on hyvä asia, mutta ei terveyden kustannuksella.”

Tämä ehdollisuus näyttää kertovan, että Laukan ajattelussa kehopositiivisuus ei ole tarkoitettu kaikille, vaan vain niille, jotka jo ovat terveitä tai pyrkivät vähintäänkin performoimaan normatiivista käsitystä ter-

veestä ruumiista hyväksyttävällä tavalla. Tämän terveen ruumiillisuuden perfomanssin keskeinen tekijä on vartalon koko ja erityisesti sen hoikkuus. Tämä on ristiriitaista, sillä kehopositiivisuusajattelu tähtää mahdollisuuteen luopua vaikkapa vahingoittavista painoon liittyvistä käytännöistä, pakkomielteistä, itseinhosta ja niin edelleen, jotka ovat usein esimerkiksi erilaisten syömishäiriöiden taustalla. Lihavuuden stigman vaikutusten on osoitettu olevan niin henkiset, fyysiset kuin sosiaaliset (esim. Tomiyama 2014). Kehopositiivisuusajattelun voisi näin pikemminkin katsoa edistävän ihmisten toiminnallisuutta, kohottavan ruumiillista itsetuntoa ja näin usein myös terveyttä kuin vahingoittavan sitä. Tyypillistä tässä kehopositiivisuutta kritisoivassa keskustelussa onkin, että kehopositiivisuusajattelun yksilön mielenterveyttä ja elämänlaatua mahdollisesti kohentava vaikutus jätetään huomiotta.

Laukka, kuten moni lihavuuden lääketieteellistä paradigmaa edustava taho, näkee lihavuuden hoidon erillisenä kulttuurista tai yhteiskunnasta. Lihavuutta ei voi kuitenkaan käsitellä tai hoitaa irrallaan ympäröivästä yhteiskunnasta. Kun kehopositiivisuusajattelu yritetään ajaa tähän lääketieteelliseen kehykseen ottamatta huomioon tai jopa kieltämällä lihavuuden yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutukset myös lihavuuden hoitoon tai lääkäreiden asenteisiin, kyse on lihavuuden stigman syvästä ymmärtämättömyydestä. On selvää, että lääketieteellinen käsitys lihavuudesta hoidettavana sairautena ei aina kohtaa lihavan ihmisen monitahoisen kokemusmaailman kanssa. Painoon, lihavuuteen ja lihavana elämiseen on latautunut niin paljon sosiaalisia paineita, odotuksia ja tunteita, että painosta puhuminen vain mittaustuloksena tai fyysisenä hoidettavana tilana on väistämättä yksinkertaistavaa ja usein myös vahingoittavaa.

Juuri terveydenhuollon henkilökunnan tulisi olla tietoisia paitsi lihavuuden stigmasta ja sen vaikutuksista lihavien ihmisten elämään, myös heidän omasta ajattelustaan ja käytöksestään lihavia ihmisiä kohdatessa. Tämän tietoisuuden tulisi ohjata heidän työskentelyään lihavien ihmisten kanssa. Kun lihava ihminen jatkuvasti törmää arjessaan erilaiseen painoon ja kokoon liittyvään tölvintään, painostukseen ja syrjintään, sanoissaan varomaton tai laihduttamista ratkaisuna ongelmaan kuin ongelmaan ehdottava lääkäri näyttäytyy helposti osana tätä jatkumoa. Kyse ei ole siitä, etteikö lääkäri saisi tehdä työtään ja kysyä painon mer-

kityksestä potilaan elämässä. Lääkäri on juuri se henkilö, jonka kanssa pitäisi voida turvallisesti puhua painosta, mutta niin kauan kuin terveydenhuollon henkilökuntaan kuuluva lähestyy (tietoisesti tai tiedostamattaan) lihavuutta moraalikysymyksenä, henkilökohtaisena ja itse aiheutettuna ongelmana, luonnevikana, ja oletettuna merkinä huonoista elämäntapavalinnoista, lihavuudesta on vaikea keskustella asiallisesti. Puhumattakaan siitä, että todellista konkreettista apua kuten ravitsemusneuvontaa on vain harvoin tarjota.

Kuten Laukan esimerkki osoittaa, kehopositiivisuudesta keskustelijat eivät välttämättä tunne kehopositiivisuusajattelun alkuperää tai se on ymmärretty lähtökohdiltaan väärin ja tätä väärin ymmärrystä perustellaan terveydellä. Toinen esimerkki on tunnetun suomalaisen mediapersoonan ja fitness-vaikuttajan Martina Aitolehden kommentit kehopositiivisuudesta Ilta-Sanomissa tammikuussa 2021.

”Kehopositiivisuus on alun perin ollut hyvä juttu. Viesti siitä, että kunnioittaa ja rakastaa omaa kehoaan on se sitten, millainen tahansa, on tärkeä. Kyllähän fakta kuitenkin on se, että lihavuus on monien sairauksien aiheuttaja, Martina sanoo ja jatkaa: Mielestäni se, että sanotaan, että on ok olla lihava, niin se ei ole ok. Tuossa kohtaa kehopositiivisuusviesti on mennyt metsään.

Ylipainoisia ihmisiä Martina kannustaa laihduttamaan myönteisen ajatusmaailman kautta. Ei laihdutusta tietenkään pidä tehdä sitä kautta, että inhoaa itseään ja omaa kehoaan. Ei tarvitse myöskään olla langanlaiha ja sixpack näkyvissä, mutta tietyt terveystavat on hyvä olla olemassa”. (Hurmas 2021).

Aitolehden haastattelussa erityistä huomiota kiinnittää, että hän harmittelee sitä, että lihavuus on ikään kuin jälkikäteen liitetty kehopositiivisuuskeskusteluun. On selvää, että Aitolehti ei tiedä kehopositiivisuusajattelun alkuperää, eikä selvästi myöskään ymmärrä sen ideaa. Toisin kuin Aitolehti näkee, kehopositiivisuuden idea nimenomaan on, että ”on ok olla lihava” ja omaa tai muiden hyväksyntää ei tarvitse ansaita laihduttamalla tai muokkaamalla vartaloa tietyn näköiseksi.

Niin Laukan kuin Aitolehden näkemyksissä kehopositiivisuus ymmärretään olevan jonkinlainen yleistermi itsensä hyväksymiselle ja

rakastamiselle. Sen sosiaalista tai poliittista ulottuvuutta ei hahmoteta. Molempien käsitys kehopositiivisuudesta on ehdollinen: kehopositiivisuus on hyvä asia, mutta sen ehtona on vartalon koon perusteella mitattava terveys. Kehopositiivisuus nähdään inklusiivisuuden sijaan eksklusiivisuuden kautta: se on sallittu vain tietyn näköisille ja kokoisille ihmisille.

Laukan ja Aitolehden näkemykset heijastavat puhetapaa, jota Sonja Kokko⁵ (2018) on kutsunut lihavuus- ja kehopositiivisuuskeskustelun lääketieteelliseksi diskurssiksi. Lihavuus nähdään pääasiassa traditionaalisen lääketieteellisen linssin läpi sairautena, korjattavana ongelmana ja riskinä. Lääketieteellisen lihavuusdiskurssin omaksuneet tahot pyrkivät sovittamaan kehopositiivisuuden ideaa yhteyteen, jonka kanssa se on lähtökohtaisesti ristiriidassa, kehopositiivisuus kun on alkujaan syntynyt vastadiskurssiksi vallitsevalla lihavuuden sairautena ymmärtävälle diskurssille. Tämä yhteen sovittamisen tarve taas nousee siitä, että lääketieteellisen lihavuusparadigman edustajatkään eivät enää pysty täysin sivuuttamaan lihavuuden sosiaalisen stigman merkitystä esimerkiksi ihmisen psykologiselle ja fyysiselle terveydelle. Esimerkiksi Laukan ja Aitolehden käsityksissä kehopositiivisuudesta psykologinen ja sosiaalinen kuormitus, jota lihavuuden stigman on todettu aiheuttavan, näytetty alisteisena fyysiselle terveydelle tai vähintään sen performanssille, jota mitataan normatiivisella painolla. Näyttää siltä, että kehopositiivisuusajattelun elintärkeä itsetuntoa kohottava ja voimaannuttava merkitys lihaville ihmisille sivuutetaan ja jää ymmärtämättä.

Pippa Laukka on myöhemmin jatkanut keskustelua kehopositiivisuudesta julkisuudessa. Vuosi Helsingin sanomien kolumnin julkaisun jälkeen Laukka perää terveyden ja laihduttamisen sisällyttämistä kehopositiivisuusajatteluun Kotiliesi-aikakauslehden haastattelussa:

”(...) ajattelen, että tarvittaisiin kehopositiivisuuden versio 2.0, joka korostaisi terveyttä. Nyt moni ajattelee, että kehopositiivisuus on vain

---

5 Sonja Kokko (2018) tutki opinnäytetyössään kesällä 2018 käytyä lihavuus- ja kehopositiivisuuskeskustelua. Kokko identifioi keskustelusta kolme diskurssia: lääketieteellisen diskurssin, joka käsittelee lihavuutta sairautena, kriittisen diskurssin, joka pyrkii laajentamaan tätä käsitystä ja muutoksen diskurssin, joka sijoittuu aatteellisesti kahden edellä mainitun välille.

ylipainoisten aate, vaikka sen pitäisi kuulua kaikille. On myös tärkeää painottaa, että ihmisellä on oikeus saada apua lihomiseen, mikäli hän sitä haluaa. Kehopositiivisuutta voi kannattaa, vaikka haluaisi laihtua. Kehopositiivisuus ja terveys eivät ole toisiaan poissulkevia asioita”. (Lehtinen 2019.)

Laukka yhtäältä näyttää ymmärtävän, että kehopositiivisuus on aatteenä tärkeä lihaville ihmisille, mutta haluaa kuitenkin toisaalta muuttaa sen sisältöä ja viedä sitä yleiseen suuntaan, jota voi lähinnä kuvailla ei-kehopositiiviseksi. Ristiriitaista kyllä, Laukka haluaa liittää kehopositiivisuusajatteluun mukaan juuri sen elementin, jota kehopositiivisuusliike alkuaan kritisoi ja joka on sen keskeinen lähtökohta, eli paineen ja vaatimuksen vartalon muuttamisesta laihduttamalla. Kehopositiivisuus ja terveys eivät ole toisiaan poissulkevia tekijöitä, kuten Laukka toteaa, mutta Laukan käsitys terveydestä näyttää olevan varsin painokeskeinen. Lihavat ihmiset ovat yleensä laihduttaneet elämänsä aikana kymmeniä tai satoja kiloja. Tiedetään myös hyvin, että hyvin harva onnistuu laihduttamisessa siten, että laihdutustulokset olisivat pysyviä (esim. Hall & Kahan 2018; Sarlio-Lähteenkorva 1999). Laihdutuksen epäonnistumisprosentin arvioidaan olevan laskutavasta riippuen 80–95 %. Lisäksi niin kutsutun jojo-laihduttamisen tiedetään senkin olevan terveydelle haitallista (Tomiyaama 2014). Lihavien ihmisten terveyttä voisi edistää myös muilla keinoin. Tämä on esimerkiksi niin kutsutun HAES-ajattelun (Health at every size) idea, joka usein yhdistetään kehopositiivisuusajatteluun. Ideana on, että ihmiset voisivat keskittyä painonsa sijaan terveyteensä, kuten esimerkiksi ravitsemuksensa, kestävyytensä, voimansa tai liikkuvuutensa edistämiseen ilman painetta laihtua, paino kun on vain yksi osa ihmisen terveyttä.

Tulkitsen, että lihavuuden medikalisaatio, lihavuuden vahva sosiaalinen stigma ja kulttuuriset lihavuusfobiset käsitykset näkyvät näissä käsityksissä kehopositiivisuudesta. Tässä mielessä kehopositiivisuusliikkeen valtavirtaistuminen ja sen mukanaan tuoma näkyvyys ja julkinen keskustelu lihavista ruumiista on osoittanut konkreettisesti sekä lihavuuskeskustelun rajat että lihavien ihmisten oletetun aseman yhteiskunnassa ja vartaloiden hyväksyttävyyden hierarkiassa.

Poliittisesta liikkeestä markkinoinnin ja sukupuolittuneiden ulkonäkönormien välineeksi

Kehopositiivisuusajattelun valtavirtaistumisen ja popularisoitumisen myötä lihavuusaktivismi näyttää jäävän yhä useammin taustalle tai kehopositiivisuutta tulkitaan irrallaan alkuperäisestä ideastaan. Tämän seurauksena kehopositiivisuudeksi näkee nykyään nimettävän monenlaista toimintaa, jolla katsotaan olevan mahdollinen henkisesti, sosiaalisesti ja ruumiillisesti voimauttava tai hyvinvointia lisäävä vaikutus.

Jos kehopositiivisuutta ajattelee väljästi aatteena, joka korostaa sallivaa ja myönteistä suhdetta omaan ruumiiseen, on selvää, että kaikki tarvitsevat kehopositiivisuutta. Ruumiin koon normittava kontrolli on kaikkialla ja etenkin naisvartalot ovat jatkuvan tarkkailun ja arvioinnin kohteena. Ruumiin kokoon liittyvä vallankäyttö ei kohdistu vain lihaviin tai sukupuoleltaan naisruumiisiin. On kuitenkin syytä muistaa, että lihavat ihmiset ovat sosiaalisen syrjinnän kohteita, josta on heille todellista haittaa esimerkiksi työelämässä, terveydenhoidossa tai sosiaalisissa suhteissa (esim. Harjunen 2020; Härkönen ja Räsänen 2008; Sarlio-Lähteenkorva ym. 2008). Kun kehopositiivisuus on laajentunut tarkoittamaan myös normatiivisen kokoisten naisten hyväksyvää suhdetta vartaloihinsa, on vaara, että jotain menetetään kehopositiivisuuden poliittisesta voimasta nimenomaan lihaviin ihmisten oikeuksien näkökulmasta.

Lihavuusaktivismiin oleellinen tehtävä on ollut antaa lihaville ihmisille ääni heitä koskevassa keskustelussa ja valtaa määritellä uudelleen lihavuuden kokemus myös muuna kuin terveyteen liittyvänä kysymyksenä. Lihavuusaktivismista voimansa ammentavan kehopositiivisuuden laimentaminen hyvinvoinnin ja itsensä hyväksymisen yleiskäsitteeksi, ei-lihavien naisten ruumiinkokoon liittyvien ongelmien parantajaksi tai pahimmillaan kaupallisen toiminnan ja markkinoinnin välineeksi, marginalisoi lihavat ihmiset omasta liikkeestään. Tämä on havainnollinen esimerkki poliittisen käsitteen kaappaamisen vaikutuksista.

Kiinnostavaa kyllä, samalla kun kehopositiivisuuden käsitteen merkitystä on laajennettu koskemaan kaikkia ja sen viestiä kaikenlaisten kehojen hyväksyttävyydestä pidetään yleisesti myönteisenä, kehopositiivisuuden kytkös sen alkuperäiseen subjektiin eli lihaviin ihmisiin ja

kehoihin nähdään usein jopa haitallisena ja negatiivisena. Tämä kertoo sekä vartalon kokoon liittyvien normien että lihavuuden stigman vahvuudesta.

Kuten esimerkiksi feministinen liike, myös kehopositiivisuus on kaapattu markkinatalouden ja kulutuskulttuurin käyttöön (esim. Harjunen 2017a). Sen kuvastoa ja iskulauseita käytetään markkinoimaan niin muotia, kosmetiikkaa kuin erilaisia ravitsemukseen ja liikuntaan liittyviä hyvinvointipalveluja, terveyttä tai vain yleistä ”hyvää oloa”. Yksi kavalimmista esimerkeistä on lihavuuslääkkeitä tuottavan lääketeollisuuden kehopositiivisuusaatteen ja -aktivistien käyttäminen ”lihavuuden stigman vastaisessa työssä”⁶. Samanaikaisesti siis puhutaan stigman lieventämisen tärkeydestä, mutta tavoitteena on kuitenkin lihavuuden poistamiseen.

Väitänkin, että kehopositiivisuuden radikaali käsite ja käytäntö on omittu uusliberaalisti virittyneiden sukupuolittuneiden ja kaupallisten ulkonäkömarkkinoiden kuten kauneus-, muoti-, wellness-, fitness-teollisuuden käyttöön. Kaikkien näiden kohteina ja kuluttajina ovat erityisesti naiset. Kauneusteollisuudella on jo pitkät perinteet ruumiillisten epävarmuuksien luomisessa ja niiden hyväksi käyttämisessä kaupallisiin tarkoituksiin. Kehopositiivisuuskurssin käyttö tässä yhteydessä tarjoaa mahdollisuuden yhtäaikaiseen ulkonäköteollisuuden kritiikkiin, samalla kun se ylläpitää sitä ja markkinoi tuotteitaan kuluttajille. Tästä ehkä tunnetuimpia esimerkkejä ovat Dove-kosmetiikkatuotteiden mainokset, jotka hyödyntävät keskustelua naisruumiiden moninaisuudesta, samalla kun vetävät hyväksyttävän diversiteetin rajat erityisesti ruumiiden koon suhteen. Vain pienet lihavat ja tiimalasin muotoiset kurvikkaat vartalot esiintyvät mainoksissa. Selvästi suurempia lihavia vartaloita mainonnassa ei käytetä.

Kehopositiivisuusajattelun muutosta lihavuusaktivismista sukupuolittuneen ulkonäkökulttuurin iskusanaksi vailla sen historiallista merkitystä on kritisoitu. Esimerkiksi Rashatwar (2019) on todennut, että kaupallistettu kehopositiivisuus keskittyy ”minän ja peilin väliseen suhteeseen”. Samalla lihavat ihmiset siirtyvät taustalle ja ajattelun inkluusi-

---

6 Erityisesti Novo Nordisk -lääkeyhtiö käyttää tätä nykyä kehopositiivisuusaatteen kieltä ja aktivisteja globaalisti lihavuuden hoitoon tarkoitettujen tuotteidensa mainoskampanjoissa.

visuudesta ja intersektionaalisuudesta tingitään. Rashwatarin mukaan: ”Kun kehopositiivisuus liikkeenä menettää poliittisuutensa, siitä tulee hoikkien valkoisten naisten identiteettiä” (Rashatwar, 2019).

Kehopositiivisuus osana uusliberaalia ulkonäkökulttuuria rakentaa, ylläpitää ja on osa sukupuolittuneita ulkonäkönormeja. Siitä tulee osa normatiivisia ulkonäköihanteita, henkilökohtaista hyvinvointia ja implisiittisesti myös terveyttä. Kehopositiivisuuden ehdoksi muodostuu terveyden oikein tekeminen ja performoiminen, esimerkiksi tietty tapa syödä, liikkua, tietty koko ja vartalon muoto. Lihavan naisruumiin hyväksyttävyyttä määrittää etenkin se, että se täyttää feminiinisen ihanteen vartalon muodosta eli suurista rinnoista, kapeammasta uumasta ja leveämmästä lantiosta. Tämä toistaa ja ylläpitää sukupuolittuneita käsitteitä ja ihanteita ruumiista ja ruumiillisuudesta.

Kun ulkonäköteollisuus, mukaan lukien kauneus-, muoti-, wellness- ja fitness-teollisuus, markkinoi tuotteitaan ja palveluitaan kehopositiivisina, ne ottavat roolin naisten ruumiillisen voimaantumisen ja itsetunnon rakentamisen välineinä. Kaupallinen kehopositiivisuusajattelussa ruumiillisen itsetunnon vahvistamisen ja voimaantumisen keskeisenä ehtona on kuluttaminen.

Kun kehopositiivisuus osana postfeminististä uusliberaalia ruumiinkulttuuria osallistuu normatiivisen ja sosiaalisesti hyväksyttävän naisruumiin rakentamiseen, se päättyy tuottamaan samoja ruumiillisia sukupuolittuneita normeja, joita aiemmin pidettiin naisten ruumiiden kontrollin välineinä. Tämä heijastelee Rosalind Gillin (2007) ajatuksia uusliberaalista postfeministisestä kehokulttuurista, joka näennäisesti korostaa naisyksilön vapautta valita mitä tehdä omalle ruumiilleen, mutta joka samalla edellyttää intensiivistä itsen tarkkailua ja jatkuvaa ruumiin ja hengen muokkausta. Vapaus valita ulottuu siten vain tietynlaisiin ruumiisiin, jotka täyttävät normatiiviset ruumiin koon, muodon, toiminnan ja ulkonäön ehdot. Epänormatiivisiksi ymmärretyt ruumiit, kuten lihavat ruumiit, jäävät edelleen valinnan vapauden ulkopuolelle. Kehopositiivisuudesta voi näin mahdollisesti muodostua jälleen yksi normatiivinen vaatimus, jonka puuttuminen voidaan tulkita epäonnistumisena postfeministisen ruumiillisen naissubjektin tekemisessä.

Lopuksi

Vaikka kehopositiivisuusajattelu on valtavirtaistunut, pelko ja inho lihavaa ruumista kohtaan ei ole kadonnut. Lihavuusfobia, lihavuusepidemiadiskurssin lietsoma lihavuuspaniikki ja sukupuolittuneen uusliberaalin ruumiskulttuurin vaatimukset luovat ristipainetta.

Kehopositiivisuusliike on epäilemättä lisännyt tietoisuutta lihavien vartaloiden marginalisoinnin ongelmallisuudesta ja ilmiö tunnustetaan laajemmin. Sosiaalisen käytöksen ja sopivuuden rajoja on vedetty uudelleen ja esimerkiksi lihavien ruumiiden julkista pilkkaamista ei pidetä enää yhtä sopivana kuin aiemmin. Lihavuudesta on tulossa tai siitä on jo jossain määrin tullut ominaisuus, johon liittyvä vihamielisyys ymmärretään syrjiväksi.

Lihavat ihmiset oman elämänsä keskiöön asettava lihavuusparadigma, jota kehopositiivisuuskeskustelu edustaa, poikkeaa merkittävästi pitkään vallinneesta tavasta käsitellä lihavuutta ja herättää siksi vastusta. Lihavuuden näkeminen hyväksyttävänä ruumiillisuuden muotona ilman jatkuvaa painetta muokata sitä toisenlaiseksi, esimerkiksi laihduttamalla, on sopinut huonosti medikalisoituneen lihavuuskäsityksen omaksuneiden ymmärrykseen ja siitä käyttövoimansa/nosteensa saavien tahojen kuten laihdutusteollisuuden ja -bisneksen etuihin. Kehopositiivisuusajattelun valjastaminen kaupalliseen käyttöön kumpuaa uusliberaalisti virittyneestä terveysaatteellisesta ja postfeministisestä kulttuurista.

Kehopositiivisuudesta puhutaan monenlaisista lähtökohdista käsin ja käsitteen merkityksestä ja ”omistajuudesta” käydään jatkuvaa kamppailua. Kehopositiivisuudesta puhuttaessa äänessä on ryhmiä, joilla on hyvin erilaiset tavoitteet erityisesti lihavuuden määrittelyn suhteen tai käsitykset siitä, kuinka lihavuuteen tulisi suhtautua. Kehopositiivisuus käsitteenä aiheuttaa ristivetoa eri käyttäjäryhmissä kuten aktivisteissa tai lääketieteen- terveys- ja liikunta-alan edustajissa. Näiden ryhmien intressit nousevat erilaisista taustoista, tarpeista ja tavoitteista suhteessa ruumiillisuuteen tai ruumiilliseen subjektiuteen. Tämä heijastuu käydyssä julkisessa keskustelussa.

Populaarissa kehopositiivisuuskeskustelussa esiintyy myös runsaasti suoranaisia väärinkäsityksiä ja -tulkintoja, joista osa vaikuttaa tarkoitushakuisilta.

Osan kehopositiivisuuskeskusteluun osallistuvista tahoista tavoitteena (tiedostettuna tai tiedostamattaan) näyttäisi olevan niiden alkuperäisten kehopositiivisuusajattelun poliittisten sisältöjen kyseenalaistaminen, jotka korostavat lihavan ruumiin oikeuksia ja näin viedä kehopositiivisuusajattelua yleisempään suuntaan. Samalla usein tullaan vahvistaneeksi käsitystä lääketieteellisestä lihavuuden paradigmasta ”ainoana oikeana” tietona lihavuudesta.

Käsitteen kaappaaminen voi tapahtua strategisesti tarkoituksella tai tahattomasti esimerkiksi tiedon puutteen tai tiedon valikoinnin vuoksi, mutta se on joka tapauksessa diskursiivisen vallan väline. Totesin artikkelin alussa olevani kiinnostunut tarkastelemaan, kuinka diskurssit tuottavat todellisuutta, ovat itsessään vallan tuotetta ja tuottavat tiettyjä valtapositiioita (Foucault 1990, 100–101). Tässä artikkelissa käsitellyn kaltaiset populaarimediassa esitetyt ja oletetuista asiantuntijaposiitiosta käsin annetut lausunnot tai kaupalliset versiot kehopositiivisuudesta ovat osa diskursiivista valtakamppailua.

Feministisen aatteen kaupallistuminen ja muuntautuminen uusliberaaleja ideoita heijastavaksi ja tuottavaksi postfeminismiksi (esim. Gill 2007) on osoittanut kuinka transformatiivisetkin ideat ja liikkeet voivat tulla kaapatuiksi ja joutua mukautumaan hegemonisiin ideoihin. Kehopositiivisuusliikkeen kohdalla näyttää olevan tapahtumassa samankaltainen kehitys. Kyse ei ole vain kamppailusta lihavuudesta ja ruumiin normeista, vaan myös laajemmin sopeutumisesta uusliberaaliin tehostamisajatteluun.

Lähteet

- Association for Size Diversity and Health <https://asdah.org/>. (Haettu 29.4.2022)
- Bordo, S. (1993). *Unbearable weight: feminism, western culture, and the body*. Berkeley: University of California Press.
- Cooper, C. (2016). *Fat Activism – A Radical Social Movement*. London: HammerOn Press.
- Crawford, R. (1980). Healthism and the Medicalization of Everyday Life. *International Journal of Health Services* 10, 365–388.
- Crawford, R. (2006). Health as a meaningful social practice. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 10 (4),

401–420.

- Evans, C. (2020) You Aren't What You Wear: An Exploration into Inffinifat Identity Construction and Performance through Fashion. *Fashion Studies* 3(1), 1–31.
- Fabello, M. A. (2019). No Fluffy Self-Love: Sonalee Rashatwar Is Returning Body Positivity to Its Political Roots. *Bitch Media* 21.5 2019. <https://www.bitchmedia.org/article/sonalee-rashatwar-interview> (Haettu 29.4.2022)
- Farrell, A.E. (2011). *Fat shame: stigma and the fat body in American culture*. New-York: NYU Press.
- Foucault, M., (1990). *The history of sexuality Vol. 1: the will to knowledge*. Lontoo: Penguin.
- Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10 (147), 147–166.
- Guthman, J. & DuPuis, M. (2006). Embodying neoliberalism: economy, culture, and the politics of fat. *Environment and Planning: Society and Space*, 24, 427–448.
- Hall, K. D., & Kahan, S. (2018). Maintenance of Lost Weight and Long-Term Management of Obesity. *The Medical clinics of North America*, 102(1), 183–197.
- Harjunen, H. (2009). *Women and fat: approaches to the social study of fatness*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. University of Jyväskylä.
- Harjunen, H. (2012). Lihavuus yhteiskunnallisena kysymyksenä. Teoksessa H. Harjunen & T. Saresma, T. (toim.): *Sukupuoli nyt. Purkamisia ja neuvotteluja*. Jyväskylä: Kampus Kustannus.
- Harjunen, H. (2017a). *Neoliberal bodies and the gendered fat body*. Lontoo: Routledge
- Harjunen, H. (2017b). Terveys, talous ja tehokkaat ruumiit. Teoksessa T. Eskelinen, H. Harjunen, H. Hirvonen ja E. Jokinen (toim.) *Tehostamistalous*. SoPhi. Jyväskylän yliopisto
- Harjunen, H. (2018). Lihava kohtaa ennakkoluuloja terveydenhuollossakin. (HS 1.8.2018). Mielipide B14
- Harjunen, H. (2020) Ruumiin kokoon liittyvä sukupuolittunut syrjintä. *Eriarvoisuuden tila Suomessa raportti*. Helsinki: Sorsa-säätiö. 215–240.
- Hurmas, M. (2021). Martina Aitolehti lataa suorat sanat kehopositiivisuudesta: etenkin yksi kommentti lihavuudesta nyppii. *Ilta-Sanomat* 10.1.2021
- Härkönen, J. & Räsänen, P. (2008). Liikalihavuus, työttömyys ja ansiotaso. *Työelämäntutkimus – Arbetslivsforskning* 6 (1), 3–16.
- Kokko, S. (2018). *Lihavuusdiskurssit Helsingin Sanomien mielipidekirjoituksissa heinäelokuussa 2018*. Opinnäytetyö, Journalismin koulutusohjelma. Haaga Helia.

- KOTUS (2017) Sanakirjat: Kotimaisten kielten keskuksen sanakirjojen esittelyt ja pääsy verkkosanakirjoihin. Sanapöimintoja vuodelta 2017. https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/uudet_sanat/vuoden_sanapöiminnot/sanapöimintoja_2017#JL
- Kwan, S. (2010). Navigating Public Spaces: Gender, Race, and Body Privilege in Everyday Life. *Feminist Formations*, 22(2), 144–166.
- Laukka, P. (2018). Kehopositiivisuusilmiössä on paljon samaa ehdottomuutta kuin aikanaan kieltolaissa. *Helsingin Sanomat* 25.7.2018.
- Laukka, P. (2018). Kehopositiivisuus voi sulkea lääkärin suun. *Helsingin Sanomat* 26.7.2018.
- LeBesco, K. (2004). *Revolting Bodies. The Struggle to Redefine Fat Identity*. Amherst&Boston: University of Massachusetts Press.
- Lehtinen, J. (2020). *Vaakakapina – Lopeta laihdutus, aloita elämä*. Jyväskylä: Minervakustannus.
- Lehtinen, U. (2019). Parantaako kehopositiivisuus terveyttä? Asiantuntijat vastaavat kiistelyä ilmiötä koskeviin väitteisiin. *Kotiliesi* 4.1.2019.
- Luck, E. (2016). Commodity Feminism and Its Body: The Appropriation and Capitalization of Body Positivity through Advertising, *Liberated Arts: a journal for undergraduate research*:Vol.2: Iss. 1, Article 4.
- National Association to Advance Fat Acceptance <https://naafa.org/> (Haettu 29.4.2022)
- Omaheimo R. & Särnä, S. (2017). Kuuma läskikeskustelu. *Voima* 20.6.2017 <https://voima.fi/hairikot/artikkeli/kuuma-laskikeskustelu/> (Haettu 29.4.2022)
- Puhakka, A. (2019). Suomalaisten kehopositiivisuusaktivistien vastineet kehopositiivisuuden kritiikkiin: analyysi diskursiivisista strategioista. *Sukupuolentutkimus*, 32 (4), 21–36.
- Puhakka, A. (2020). Rodullistettujen naisten lihavuusaktivismi internetissä: Hypernäkyvyys ja hypernäkömättömyys kehopositiivisuuskeskusteluissa. *Kulttuurintutkimus*, 36(3–4), 3–15.
- Sarlio-Lähteenkorva S. (1999). *Losing Weight for Life?: Social, behavioural and health-related factors in obesity and weight loss maintenance*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sarlio-Lähteenkorva, S., Silventoinen, K. & Lahelma, E. (2004). Relative weight and income at different levels of socioeconomic status. *American Journal of Public Health*, 94(3), 468–472.
- The Body Positive <https://thebodypositive.org/> (Haettu 29.4.2022)
- Tomiyama, A. J. (2014). Weight stigma is stressful. A review of evidence for the Cyclic Obesity/Weight-Based Stigma model. *Appetite* 82, 8–15.

4 Sukupuoli ja työ sairaanhoitopiirien strategioissa

Eeva Jokinen

Johdanto: Markkinat julkisella sektorilla

Strateginen valtio on muodostelma, jossa asiantuntijuutta ja politiikkaa luonnehtivat kilpailukyky, osaaminen, innovaatiot ja strateginen ajattelu. Sen toimijat ovat joustavia ja suuntautuvat uusiin kumppanuuksiin toisin kuin jähmeäksi leimautuvassa edeltäjässään suunnitteluvaltiossa. (Elomäki ym. 2016.) Strategiat ja strateginen johtaminen jäsentävät valtion ohella myös muita julkisia instituutioita ja organisaatioita: kuntia, yliopistoja, kouluja, sairaanhoitopiirejä ja hyvinvointialueita. Useilla kansalaisyhteiskunnan toimijoista, esimerkiksi säätiöillä ja yhdistyksillä, on strategia. Tässä luvussa tutkitaan sairaanhoitopiirien eli nykyisten, 2020-luvun alusta toimintansa aloittaneiden hyvinvointialueiden julkisia strategiadokumentteja erityisesti työn ja sukupuolen kannalta.

Työn tutkimisen näkökulmasta strategioissa on kyse siitä, mitä tehdään, kun ollaan töissä sairaanhoitopiirillä tai hyvinvointialueella. Miten työ esitetään organisoitavaksi, millaisia vaikuttamiskeinoja kerrotaan. Koska strategisen ajattelun idea on otettu liiketaloustieteestä, strategi-

oissa oletettavasti myös kuvataan sitä, kuinka työ saadaan ”tuottavaksi”. Sukupuolen tutkimisen näkökulmasta perustavia lähtökohtia ovat, että hyvinvointialan työt ovat pelastustointia lukuun ottamatta naisennemmis- töisiä (Tevameri 2020) ja hoiva saa useimmiten naiskoodin. Sukupuolen mukaisella työnjaolla on laajoja yhteiskunnallisia ja taloudellisia seurauksia, ja onkin syytä kysyä, kuinka strategiat esittävät naisia, miehiä ja sukupuolten eroja hyvinvointityössä? Suunnitteluvaltiossa erojen hallintaan kehitettiin tasa-arvosuunnitelmat, mutta miltä näyttää tasa-arvo strategiavaltiossa, sen alueellisella sosiaali- ja terveydenhuoltotasolla?

Strategisen valtion idea on levinnyt muutaman kymmenen vuoden ajan kaikkialle globaaliin Pohjoiseen, myös Pohjoismaihin. On ehkä liioittelua sanoa, että se olisi kokonaan korvannut suunnitteluvaltion. Pikemminkin strategiavaltio kasvaa suunnittelu- ja hallinnonala-ajattelun päälle: joustavuuden ja innovatiivisuuden nimissä avataan ovia konsulteille ja yhteistyöprojekteille ja alistetaan poliittiset tavoitteet taloustavoitteille ja tehostamiselle. Julkisista palveluista ryhdytään puhumaan ”markkinoina”, joiden pitäisi toimiman sujuvammin ja tehokkaammin kuin tarpeiden mukaan resursoitujen palvelujen. Markkinakilpailun uskotaan karsivan suunnitteluvaltion ”turhaa” byrokratiaa. Koska julkisissa palveluissa palvelujen tuottajat ja kuluttajat ovat kuitenkin molemmat (usein samoja) veronmaksajia, puhutaan tässä yhteydessä yleisesti näennäismarkkinoista, jotka vain simuloivat markkinoiden toimintaa (ks. esim. Janus-lehden teemanumero 4/2013). Tehokkuuden arvioimiseksi ja mittaamiseksi otetaan käyttöön erilaisia tulosindikaattoreita hyödyntäviä työn organisointimalleja, kuten tulosjohtaminen ja tilaaja-tuottajamalli. Julkisten organisaatioiden tuloksellisuudesta ja sen mittaamisesta, tehokkuudesta ja kilpailukyvyistä on tullut tässä prosessissa normalisoitunut, jopa normatiivinen puhetapa.¹

---

1 Samassa markkinahengessä on julkiselle sektorille istutettu tulospalkkausjärjestelmä, joka Ville Yliaskan (2017, 46) mukaan oli jonkinlainen kompromissi tai hyvitys sen jälkeen, kun työntekijäpuolen esitykset Ruotsin mallin mukaisista palkansaajarahastoista tuomittiin Suomessa turhana ”hörhellyksenä” ja päätöksenteon hidastajana. Rahastojen kautta työntekijät olisivat tulleet osakkaiksi yrityksiin ja osaksi päätöksentekoa. Tieto tulospalkkauksen toimivuudesta työntekijöiden innostajina, motivoijina ja työolojen on vähäistä ja ristiriitaista (Anttiroiko & Heino 2012); tulospalk-

Elomäki ym. (2016) ovat huomauttaneet, että strategiseen valtioon siirryttäessä myös tasa-arvon edistäminen teknistyy, ja tasa-arvon edistämispuhe korvautuu ”todisteilla”, toisin sanoen tasa-arvoindikaattoreilla (ks. myös Elomäki & Ylöstalo 2020). Tasa-arvoa halutaan mitata, sillä strategisen ajattelun mukaan mitä ei voi mitata, sitä ei voi kehittää tai johtaa. Mitattavan tasa-arvoisuuden ja yhdenvertaisuuden edistämisen voi ymmärtää myös ”investointina”: toiminta saattaa johtaa työyhteisön diversiteettiin ja monipuoliseen osaamiseen. Strategisen mittaamisen korostaminen peittää helposti alleen sen, että kaikissa organisaatioissa on väistämättä erilaista ”mutinaa”, hiljaisia käytäntöjä, näkymätöntä työtä ja ambivalenssia, joita ei saa kiinni hyvilläkään mittareilla, tai joita mittarit suoranaisesti vaientavat tai peittävät (Jokinen 2018a; Veijola & Jokinen 2018).

Mittaamisen ja indikaattoriuskon ongelmiksi on todettu myös se, että mittaamisen kohteeksi tulevat usein työntekijät, kun ajatus on hallita työprosessien sujuvuutta, tai kansalaiset, kun ajatuksena on arvioida hallintoa. Marja Keränen (2019, 63) on arvioinut suomalaista demokraatiaindikaattorityötä 2000–2010-luvuilla todeten, että siinä ryhdyttiin mittaamaan kansalaisten ominaisuuksia ja kiinnittymistä järjestelmään eikä kansalaisten mahdollisuuksia ”tehokkaaseen” osallistumiseen, tasa-arvoisen tiedon saantiin tai politiikan agendasta päättämiseen. Tällöin mittaamisen näkökulmaksi tulee hallinnon (strateginen) näkökulma eikä kansalaisen näkökulma. Esimerkiksi tasa-arvotyöhön siirrettynä tämä tarkoittaa, että tasa-arvosta tai -arvottomuudesta tulee yksilön ominaisuus, esimerkiksi mies/nainen, tai palkka, asema, verenspaine, leposyke – näitä voi mitata, näistä saa indikaattoreita. Vaihtoehtoja kuitenkin on. Voisi esimerkiksi arvioida, miten *hoivan logiikka* tai *hoivan rationaliteetti* (Julkunen 1992; Mol 2008; Precarias a la deriva 2009) pääsee tai ei pääse toteutumaan hoivaorganisaatioissa. Kuinka hyvää ja sillä tavalla tehokasta hoiva on asiakkaan, hänen läheistensä, hoivatyön-

---

kaus voikin lähinnä päätyä vahvistamaan vallitsevia eroja ja hierarkioita. Esimerkiksi henkilökohtaiset lisät näyttävät suosivan miehiä; muun muassa HUS:n tasa-arvokartoituksen mukaan miehille myönnetyt lisät ovat kaikkien sopimusten osalta keskimäärin korkeampia kuin naisille myönnetyt, vaikka lisien määrässä on alakohtaisia eroja (Henkilöstöä koskeva ... 2021).

tekijöiden sekä viime kädessä myös kaikkien kansalaisten näkökulmasta. Jos ihmiset voivat luottaa siihen, että he ovat hoivan rationaliteetin piirissä, vaikka eivät juuri nyt tarvitsekaan hoivaa, he ovat todennäköisesti onnellisempia ja viisaampia veronmaksajia.

Strategisen sairaanhoitopiirin sukupuoli

Paitsi että sosiaali- ja terveysala on naisenemmistöistä, on siitä muodostunut sukupuolittunut, hegemonisesti alakynnessä oleva vastinpari ”vientiteollisuudelle”. Markkinalogiikan ja koko Suomen keskitetyn sopimusjärjestelmän mukaisesti vientiteollisuus on kehityksen veturi, joka tuottaa arvoa, jota muut kuluttavat. Miesenemmistöiset teollisuusalat määrittävät siis palkkatason ja muut työsopimuksen ehdot. Naisvaltaiset sote-alat ovat tässä päättelyssä näennäismarkkinakustannus, jota pyritään hallitsemaan toisaalta kuripolitiikalla, toisaalta tulosohjaamisella, toisin sanoen strategisella otteella. Naisten kannalta tilannetta ei helpota piintynyt uskomus, jonka mukaan naiset osaavat hoivata luonnostaan eikä siitä siksi tarvitse heille erityisesti maksaa. Toinen edelliseen kietoutunut oletus on (ollut), että hoivatyö on palvelu- tai kutsumustyötä, ja tämä seikka kompensoi vaatimattoman palkkatason. Suuri osa hoitajista katsookin nykyään, että kutsumuksesta tulisi lakata puhumasta kokonaan, koska se on johtanut ja johtaa edelleen hoitajien riistämiseen (Kallio, Kangasniemi & Hult 2021). Sote-ala on hierarkisoitunut myös sisäisesti, sillä keskeisistä ammattiryhmistä esimerkiksi mieskoodin lääkärin ammatti on vahva professio, kun taas naiskoodin sairaanhoitaja ja sosiaalityöntekijä ovat semiprofessioita. Koodilla ja nais- ja mieskoodatulla tarkoitan tässä yhteyttä, joka syntyy erilaisten sosiaalisten normien ja rajoitusten, roolien ja esitysten myötä (Veijola & Jokinen 2018). Sairaanhoitajista ja muista hoitajista on naisia yli 90 prosenttia, yleis- ja erikoislääkäreistä kaksi kolmasosaa, mutta ylilääkäreistä ja terveydenhuollon johtajista enää noin puolet (Kurvinen ym. 2020).

Monet strategia-ajattelun esiin kutsumat tendenssit myös tuovat sosiaali- ja terveysalalle uusia, mahdollisesti miesenemmistöisiä tai mieskoodin ammatteja: tulosjohtamisen ja sen edellyttämän mittaamisen lisäksi tehokkuutta haetaan digitalisaatiosta, jolloin ”taloon” tarvi-

taan – käymään tai jäämään – teknisen koulutuksen saaneita suunnittelejoita, ohjelmantekijöitä, koodaajia, asentajia ja huoltajia. Lisäksi sisään astuu erilaisia mieskoodin ”harmaita pukuja” (Eräsaari 2016): konsultteja, ekonomisteja, juristeja, ammattijohtajia, auditoijia. Voidaan siis arvioida, että digitalisaatiossa on kaikki eväät työn- ja tulonsiirtoon naisilta miehille sekä onnistuessaan että epäonnistuessaan. Digitalisaatiossa ja itse asiassa kaikessa työn muutoksessa nimittäin piilee myös se vaara, että siihen liittyvää ”näkymätöntä” työtä ei tunnisteta: uusiin tapoihin hoitaa ja kommunikoida pitää tottua ja sovittautua, uudenlaisia yhteistyökuvioita solmia ja useimmiten jopa muuttaa työhön liittyviä käytäntöjä ja oppia pois vanhoista rutiineista. Kuten Kurvinen ym. (2020, 57) toteavat, sitoutuminen vaatii juuri tuon näkymättömän työn resursointia. Historiallisesti näkymätön koordinointi-, sovittelu- ja ylläpitotyö on ollut naiskoodattua, ja tyypillisesti sen huomaa vasta sitten, kun se ei suju, ja siten tämä mahdollinen resurssien puute kaatuu helposti juuri naistoimijoiden ongelmaksi (ks. Veijola & Jokinen 2018). Ja jos kehittämisprojekti epäonnistuu, tavarat ja ulkoa ostettu työ on maksettava joka tapauksessa, mutta näkymättömään työhön mennyt aika jää ikuisiksi menetykseksi.

Tasa-arvolain mukaan jokaisen työnantajan on edistettävä sukupuolten välistä tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti sekä toimittava siten, että avoinna oleviin tehtäviin hakeutuisi sekä naisia että miehiä. Keinot on kuitenkin jätetty työnantajan päätösvaltaan (Kurvinen ym. 2020, 26). Jos työnantajan palveluksessa olevan henkilöstön määrä on säännöllisesti vähintään 30 työntekijää, työnantajan on vähintään joka toinen vuosi laadittava erityisesti palkkausta ja muita palvelusuhteen ehtoja koskeva tasa-arvosuunnitelma, jonka mukaisesti toteutetaan tasa-arvoa edistävät toimet (6 a §). Sairaanhoidopiireillä lienee tasa-arvosuunnitelmat, vaikka niitä ei kaikkien organisaatioiden julkisilta nettisivuilta löydykään. Sen sijaan organisaation strategiassa tasa-arvoa ei lainsäädännön mukaan tarvitse käsitellä – eikä organisaatioilla toki tarvitse olla lakisäätteistä strategiaakaan.

Strategiat eivät ole vain muotia tai sanahelinää, vaikka monesti ovat näitäkin. Strategioihin käytetään usein valtavasti aikaa ja energiaa. Itsekin olen istunut lukuisia päiviä pohtimassa yliopiston strategisia linjauksia ja kuuntelemassa esimerkiksi, kuinka joku ”oikeilla” markkinoilla

toimiva on tehnyt strategisesti merkittäviä valintoja, joista yliopisto voisi ottaa vaarin tai ainakin mallia. Strategia on toimintasuunnitelma jonkin päämäärän saavuttamiseksi. Se voi sisältää vision siitä, mikä on organisaation konkreettinen päämäärä, ja/tai mission, toisin sanoen kuvauksen siitä, mikä on organisaation tarkoitus tai olemassaolon perustelu. Usein strategiaan kirjataan organisaation keskeiset arvot. Erityisen strategista on tehdä valintoja: ei hääritä kaikkea, vaan keskitytään siihen mitä pitää tehdä, mitä osataan tai pitäisi osata. Lisäksi pitäisi osata paremmin kuin muut, pärjätä kilpailussa ja tehdä voittoa. Leena Eräsaari (2002, 25) on muistuttanut, että vaikka puhumme nykyään strategioista luontevasti, strategia on alun perin sotatermi ja tarkoittaa suunnitelmaa siitä, kuinka sota voitetaan. Se on maskuliiniseen koodistoon kiinnittyvä tapa ajatella ja hallita tapahtumia.

Sairaanhoitopiirit ovat muokanneet strategioitaan erilaisissa kokouksissa ja kokoonpanoissa. Esimerkiksi Eksote, Etelä-Karjalan sairaanhoitopiiri, joka on jo vuosia valmistellut ja toteuttanut sosiaali- ja terveyspalvelujen sekä pelastus- ja tukitoimintojen yhdistämistä, kertoo kotisivuillaan², että strategian valmistelu käynnistettiin 2018 hallituksen seminaarissa, yhteinen hallituksen ja valtuuston seminaari pidettiin 20.2.2019, ”laaja tausta-aineisto valmisteltiin” yhteistyössä Etelä-Karjalan liiton ja konsulttitoimisto MDI:n sekä Eksoten omien asiantuntijoiden kesken. Lisäksi esimiehet osallistuivat kahteen työpajaan, joissa ”työstettiin kehittämiskohteita”. Huhtikuussa 2019 tehtiin kuntalais- ja henkilöstökysely, ”jossa saatiin palautetta strategian toimeenpanon suunnitteluun hyödynnettäväksi”. Lisäksi maakunnan asukkaat ja ammattilaiset ”osallistuivat kehittämiseen” erilaisissa kärkihanketyöpajoissa ja kokemusasiantuntijuuden keinoin. Dokumenttien päivityksessä on ”huomioitu soveltuvien osien” syksyllä 2019 YT-neuvottelujen yhteydessä ”annettuja toiminnan jatkuvaan parantamiseen ja kehittämiseen liittyviä ideoita sekä joulukuussa 2019 tehdyn henkilöstön arvo- ja strategiakyselyn tuloksia”.

Strategisen ajattelun keskeisyydestä, tai suoranaisestä hallitsevuudesta, kertoo Siun Soten uutinen: kun Pohjois-Karjalan hyvinvointialueen aluehallitus kokoontui ensimmäisen kerran maaliskuussa 2022, sairaanhoitopiiri tiedotti, että hallitus ”käsitteli muun muassa hyvin-

---

2 <https://www.eksote.fi/eksote/strategia-ja-johtaminen/Sivut/default.aspx>

vointialuejohtajan viranhakua, hyvinvointialueen tilinpäätöstä ja tulevaa strategiaa”. Jutun mukaan hallituksen puheenjohtaja avasi kokouksen sisältöä seuraavasti: ”Hallitus kokoontui ensimmäistä kertaa, ja samalla tutustuimme toisiimme ja ajatusmaailmoihimme. Olimme yksimielisiä jokaisesta käsitellystä asiasta. Keskustelimme hyvin paljon strategiasta ja siitä, miten organisaatiota halutaan käydä läpi. Seuraavassa kokouksessa huhtikuussa alustamme valtuuston strategiapäivää.”³

Strategiat työnä

Strategiat tehdään, ne teettävät työtä ja vaikuttavat työntekoon ja -jakoon. Jo Marx esitti, että työn ja talouden suhteita ymmärtääkseen tutkijan on mentävä ”tehtaan lattiatasolle” ja seurattava, mitä ihmiset tekevät, kun he tekevät työtä, ja tutkittava, millaisia keinoja heillä on käytettävissään hallita työtään ja sen edellytyksiä (Foucault 2008, 223; Viren & Vähämäki 2020). Kun nämä kysymykset kääntää koskemaan strategiatyötä ja sen seurauksia, voi kysyä, millainen keino strategia on hallita työtä. Miten strategioissa kuvataan ja rakennetaan työtä ja sen tekemisen tapoja? Millaista vuorovaikutusta ja uusia ammatillisia kohtaamisia ne normalisoivat ja esittävät hyvinä? Mihin kohtaan tulevat potilaat ja minne menevät, missä omaiset, missä koneet ja ohjelmat, missä ammattitaito ja professiot, mistä syntyy työn arvo? Millaisia yksilöllisiä motiiveja, haluja, tunteita ja tuntemuksia strategioissa koostetaan ja liikutellaan? Miten työtä organisoidaan ja johdetaan? Kuinka työvoimaa houkutellaan, kohdellaan ja ohjaillaan? Nämä ovat sairaanhoitopiiriaineistolle virittämäni kysymykset.

Työvoima ei ole muuttumaton kohde, joka odottaa, että strategia hyökkää sen kimppuun. Olisi myös naiivia olettaa, että strategia olisi suoraviivainen keino tai apuväline, jolla työntekijät voivat hallita työtään tai joka tukee ja suuntaa heidän valintojaan. Työvoima muuttuu jatkuvasti ja strateginen ajattelu muokkaa työvoimasubjekteja – tai sitä mitä ne voisivat olla – mutta samalla se purkaa niitä muotoja, joita aiemmat yhteiskuntapoliittisen hallinnan muodot edellyttivät ja synnyttivät.

---

3 <https://www.siunsote.fi/-/aluehallitus-kasitteli-strategiaa-johtajahakua-ja-yliaamaista-tilinpaatosta-katso-myos-henkilostotyoryhman-nimet>

Tehokkuusyhteiskunnan hallitseva muoto on raha, ja se ohjaa ihmisten yleistä ja yhteistä sekä yksilöihin sitoutunutta työvoimaa, strategiat yhtenä osasenaan. Mutta hallinnan ja työvoiman keinunnassa voi syntyä kohtia, joissa työntekijät voivat muodot purkautuvat ja vuotavat (ks. Jakonen 2015, 230–231). Sukupuolten mukaista työntekoa ja erilaisia sukupuolikoodeja voi yrittää ohjalla (tai unohtaa), ottaa haltuun ja muuttaa tehokkaaksi, mutta myös täysin uudenlaisia sukupuolien ja muiden erojen koodauksia voi syntyä, strategioista huolimatta tai niiden takia. On myös hyvä muistaa, että sekä työvoima että erot ovat olemassa ennen strategioita, eikä hurjinkaan strategia koskaan saa kaikkea haltuunsa.

Aineisto ja menetelmä

Suomessa on viisi sairaanhoidon erityisvastuualuetta ja 23 sairaanhoitopiiriä, nykyisin hyvinvointialuetta. Olen valinnut tarkempaan tarkasteluun kymmenen sairaanhoitopiiriä siten että jokaiselta viideltä erityisvastuualueelta on mukana vähintään yksi sairaanhoitopiiri. Mukana on suurin (Helsinki ja Uusimaa) ja pienin (Itä-Savo), ja yksi melko suuri (Pohjois-Pohjanmaa). Itäisellä Suomella on pieni yliedustus (Pohjois-Karjala, Etelä-Karjala, Itä-Savo ja Etelä-Savo), minkä perustelu piilee siinä, että näillä alueilla on pisimpään tehty sosiaali- ja terveystoimen sekä pelastustoimen integraatiota, johon uusi hyvinvointialueuudistuksen pyrkii. Ne ovat oletetusti siis pisimmällä siinä, mitä kohti kaikki alueet ovat menossa. Läntisestä Suomesta ovat mukana Vaasa (Pohjanmaa), Etelä-Pohjanmaa ja Kanta-Häme.

Strategiat ovat keskenään erimuotoisia ja -pituisia, kolmen dian tiivistyksestä (Vaasa) 47-sivuiseen esitykseen (Pohjois-Pohjanmaa) tai 40 sivua pitkään tekstimuotoiseen selontekoon (Itä-Savo), mutta asiat ovat tietysti enimmäkseen yhteisiä. Otin mukaan myös pari muuta, kysymyksen kannalta relevanttia strategista asiakirjaa: Pohjois-Karjalan Siun Sotella on ollut hiljattain erityinen henkilöstöstrategia, ja tarkastelen sitäkin. Ainoa julkisilta sivuilta löytämäni tasa-arvosuunnitelma (HUS) on myös mukana aineistossa.

Tutkin sekä tekstejä että kuvia ja myös sitä, miten ne on sijoitettu. Yksi strategia koostuu pääasiassa videoklipeistä, jotka katsoin ja kuuntelin. Lähestymistapani on sekä temaattinen että narratiivinen: tarkastelen, millaisia representaatioita ja kertomuksia strategiat synnyttävät ottaen huomioon ne valtarakenteet, joissa teksti elää. Menetelmää on kutsuttu kriittiseksi tai feministiseksi lähiluvuksi (esim. Meijer 1993; Veijola & Jokinen 2001): aineistolta kysytään mahdollisimman paljon ja mahdollisimman tarkkaan erilaisia kysymyksiä, aineisto lähi- ja läpianalysoidaan.

Miltä strateginen sukupuoliero näyttää?

Jos lukee vain tekstit mainituista strategioista, voisi luulla, että sote-alalla ei ole sukupuolta ollenkaan eikä tasa-arvo kuulu sen suunnittelun tai tavoitteiden saatikka keinojen joukkoon. Tasa-arvo sanana mainitaan vain kerran, Kanta-Hämeen sairaanhoitopiirin tavoitteita esittelevässä diassa, jossa luetellaan *Institute of Medicinen* määritelmään viitaten ”terveydenhuollon laatuun kuuluvat (...) komponentit: turvallisuus, asiakaskeskeisyys, oikea-aikaisuus, tasa-arvo, palvelujen integraatio, tehokkuus ja vaikuttavuus”. Tässä tasa-arvo viittaa siis potilaiden tasa-arvoiseen kohteluun. Vaikeneminen on hieman outoa suhteessa siihen, että sosiaali- ja terveysala on sukupuolittunut ammatillisesti (naisia 70 %), sukupuoli jäsentää sen hierarkioita ja ala työllistää kaikista Suomen työllisistä naisista 30 prosenttia (miehistä neljä prosenttia) (Kurvinen ym. 2020, 20). Kun useampi kuin joka neljäs työllinen nainen työskentelee sosiaali- ja terveysalalla, kaikki sairaanhoitopiireissä, ja tulevilla hyvinvointialueilla, tapahtuva on aina tasa-arvokysymys sekä sukupuoleen kiinnittyneiden valtarakenteiden ylläpitämisen, rakentamisen tai purkamisen tanner. Tämä voi toki olla myös perustelu sille, että sukupuolta ei mainita: ajatellaan että se on niin kaikkialla, ettei sille strategian keinoin mitään saada. Toinen yleinen perustelu vaikealle tasa-arvotyölle on se, että tasa-arvo mielletään sukupuolikiintiöiksi ja vastaaviksi, ja kun alalla on työvoimapula, ei tällaisia voi ottaa käyttöön.

Mutta jos strategiatekstit vaikenevat sukupuolesta, niin kuvat lävättävät sen eteemme. Neljässä strategiassa on panostettu kuviin. Essoten

(Etelä-Savo) strategian⁴ dialla, jossa esitellään ”visio, missio”, on ”uudistumistaitoinen henkilöstö” -laatikon kohdalle sijoitettu sarjakuvatyylinen kuva, jossa solmioon sonnustautunut mies on heittänyt tikan keskelle taulua, ja nuori nainen hypähtelee vieressä.

ESSOTEN STRATEGIA – VISIO, MISSIO

Visio	Muutoksella tulevaisuuteen eteläsavolaisten kanssa		
Missio	Yhdessä uudistaen synnyttämme hyvinvointia: toimimme ennakoiden ja tilannejohtetusti. Jokainen on uudistaja ja kehittäjä.		
Strategian painopisteet	Kansallisesti tunnustettu toimija ja aktiiviset kumppanuudet	Vaikuttavat palvelut	Uudistumistaitoinen henkilöstö
Avain-tavoitteet	Vetovoimainen ja hyvän imagon Essote halutaan luotettavaksi kumppaniksi. Sote-uudistuksessa Essote on aktiivinen toimija ja hyviä käytäntöjä jaetaan muille maakunnille.	Teknologiaa käytetään rohkeasti uudessa palveluverkossa. Asiakkaita palvellaan oikea-aikaisesti ja taloudellisesti. Mikkelissä on laajasti päivystävä sairaala. Palvelemme lisääntyvästi myös kausiasukkaita.	Henkilöstöosaa perustehtävänsä ja toimii hyvällä asenteella. Henkilöstön ammattitaito ja hyvä johtaminen vievät muutokset maaliin.
Palveleva – Osaava – Vaikuttava – Innostava			

essote STRATEGIA - Etelä-Savon sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymä 1 / 2020 www.essote.fi

Tässä on kyse Erwin Goffmanin (1976/1987) tunnistamasta yleisestä, myös ammatillisessa kehyksessä toistuvasta, sukupuolien ”järjestelystä” (*arrangement*): kuvissa (Goffmanilla mainoksissa) nainen ja mies näyttävät tekevän yhteistyöstä, mutta mies on se, joka panee toimeksi. Essoten strategian etusivulla puolestaan esiintyy neljä piirrettyä ihmishahmoa: kaksi naista ja kaksi miestä. Yksi mies on hiukan pidempi kuin muut; hän on vanhemman herran oloinen, solmio kaulassa, siniset vaatteet mutta musta pikkutakki. Hänellä on harmaat hiukset ja parta sekä silmälasit (silmlälasit on kaikilla). Hän seisoo kolmantena neljän rivissä. Toinen keskellä olevista on myös mieshahmo, nuorehko mies, jolla on kasvomaski, siniset hihatton paita ja verkkarit sekä sairaalakengät. Ensimmäinen hahmo esittää naista, jolla on valkoinen takki ja stetoskooppi kaulassa sekä lääkärilaukku kädessä. Viimeinen vasemmalla on myös oletetusti nainen; hän pitää kädessään jotain, joka voisi olla potilastieto-

4 https://www.essote.fi/tietoa-meista/hallinto-ja-paatoksentekeo/strategia/essote_strategia_1_2020_net/

lomake. Hänellä on sininen jakkupuku. Kummallakin naishahmolla on lyhyt hame, ja he hymyilevät niin että hampaat näkyvät. Nopealla vilkaisulla kuvassa näyttää olevan naislääkäri, miesjumppari tai tukihenkilökuntaan kuuluva, miesoletettu sairaalan johtaja tai ylilääkäri ja naisoletettu osastonjohtaja tai vastaava. Ylilääkärikin hymyilee, mutta hampaat eivät näy, jumpparimiehen suu ei näy maskin takaa. Kuvitus toistaa ja ylläpitää sote-alan sukupuolijärjestyksiä, ja siitä on luettavissa myös Eeva Luhtakallion (2005) tunnistama sukupuolirepresentaatioiden politiikan kehys: asiallinen, (suhteellisen) hymytön ja harmaan iäkäs mies saa herkästi aikaan taloudellisen tai poliittiseen valtaan liittyvän miellelyhtymän. Myös se, että vanhempi mies on koko joukon pisin, on Goffmania (mt.) seuraten tulkittavissa miesten valtaa esittäväksi ja ylläpitäväksi representaatioksi.

Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin strategia⁵ on runsaasti kuvitettu, ja monilla sivuilla valokuvat vievät enemmän tilaa kuin aseteltu teksti. Kuvat kommentoivat tai täydentävät selvästi tekstiä ja ne vaikuttavat ammattimaisesti otetuilta. Voi myös ajatella, että kuvat vievät kertomusta eteenpäin, ja varsin perusteellinen, kuivahko ja erityissanastoa sisältävä teksti jää toiseksi. Strategia puhuttelee ensisijaisesti mahdollisia ”asiakkaita” tai potilaita, ja on otsikoitu ”Tavoitteena terveyttä ja toimintakykyä”. Kansikuvassa on kaksi ihmistä, mies ja nainen, molemmilla on sininen asu ja valkoinen takki ja nimikyltti, eli he luultavasti esittävät lääkäreitä, molemmilla on silmälasit ja molemmat hymyilevät; kumpikaan ei katso kameraan. Kuvan, kuten koko strategian, visuaalinen värimaailma on turkoosi. Kuvassa ei ole sukupuolikoodeja, ellei sellaisena pidä sitä, että mies on asemoitu kuvan keskelle ja nainen on vasemmassa laidassa. Seuraavan, sisällysluettelosivun kuvitus on hyvin läheltä otettu kuva mikroskoopista ja kuva kohdentuu kahteen objektiivin. Tämä teknologiateema jatkuu strategian läpi oletettavasti koettaen alleviivata tutkimuksen ja korkeatasoisen lääketieteellisen hoidon tavoitetta. Sairaanhoitopiirin veturi, Oulun yliopistollinen keskussairaala, on tehnyt OYS 2030 -uudistamisohjelman, jonka motto on ”maailman älykkäin sairaala”.

---

5 <https://www.pshp.fi/Sairaanhoitopiiri/Hallinto-ja-paatoksenteke/Strategia/Pages/default.aspx>

Seuraavassa kuvassa on etualalla nainen (oletettavasti lääkäri), jolla on stetoskooppi kaulassa, ja taustalla on sinisiin vaatteisiin pukeutunut mies. Kuvassa näkyy myös potilastietokone, johon mies nojaa kevyesti. Kuvan viereinen teksti kirjaa ikääntyvän väestön ja ihmisten kasvavien vaatimusten haasteet toimintaympäristölle, ja jatkaa:

”Nykyisten palvelujen sijainnin ja kysynnän sekä henkilöstön osaamisen ja saatavuuden välillä on ristiriita. Osaajia ei välttämättä riitä kaikille aloille tarvetta vastaavasti. Myös julkiset toimijat kilpailevat entistä enemmän sekä asiakkaista että työvoimasta.”

Seuraavalla aukeamalla (s. 6–7) onkin nosto ”OYS on pohjoisen Suomen vaativimman erityissairaanhoidon keskus” ja kuvassa kaksi naista, nuorempi ja vanhempi, ilmeisesti hoitajia (siniset vaatteet) keskittyneesti tekevät jotain valtavan esineistön ja koneiston kanssa, ehkä ultraavat potilasta. Tekstissä korostetaan, että ajassamme ”parhaiten selviytyvät ne toimijat, jotka kykenevät ennakoimaan lähestyviä muutoksia ja näkemään muutoksissa enemmän mahdollisuuksia kuin uhkia”. Myös alueellista yhteistyötä tavoitellaan samoin kuin kolmannen sektorin kanssa tehtävää strategista yhteistyötä. Tuottavuus, kilpailukyky ja kustannustehokkuus mainitaan ja niiden tavoittamisen keinoina digihoitopolkujen kehittäminen, tietojärjestelmän uudistaminen ja tiedolla johtamisen edistäminen.

Sama asetelma, terveydenhoitoalan ammattilaisia työssään erilaisin kokoonpanoin, yleensä hymyilevinä ja jotain laitetta käyttävinä, toistuu. Potilaat pitää päätellä, he eivät näy kuvissa. Sukupuolittunutta kuvastoa on paljon. Toiminta ja talous tasapainossa -lukua kuvittaa mieslääkäri, ilmeisesti kirurgi, jolla on avaruuskypärä -tyylinen kasv suoja ja joka katsoo alaspäin, oletettavasti leikkaukseen keskittyneenä. ”Korkeatasoista koulutusta, tutkimusta, kehitystä ja innovaatio toimintaa” -nimistä lukua vievät eteenpäin ensin mies (valkoinen takki), joka istuu mikroskoopin ääressä, mutta on kääntynyt katsomaan kameraan (ei hymyile), ja saman luvun seuraava kuva esittää messuja tai konferenssia; etualalla on seinässä isolla OYS TESTLAB ja ständi, jossa lukee *OULU HEALTH, ecosystem connecting life science and ICT for business*. Taka-alalla on kymmenkunta ihmishahmoa, kaikki miehiä ja ainakin osalla on tumma puku päällään. Sen sijaan Tietojärjestelmät ja teknologia tukevat toimintaa -luku on kuvitettu kahdellakin eri kuvalla, joissa kummassakin (oletettavasti) naisen käsi koskettaa näyttöruutua.

Kun strategiaa katsoo vielä tarkemmin, juuri koskettaminen on kuvien keskeinen teema. Miltei kolmessa neljäsosassa kuvista ihmishahmo koskettaa jotain laitetta; erityisen paljon on kuvia, joissa ihminen, yleensä nainen, koskettaa näyttöpäätettä: älypuhelin, potilastietokoneen ruutua, älytaulua.

Yhdessäkään kuvassa ei kosketella potilaita, tosin heitä on muutenkin kuvissa vähän. Tulevaisuuden sairaala – meitä kaikkia varten -lukua johtaa kuva, jossa kaksi nuorehkoa naista, joilla on pitkät vaaleat hiukset ja valkoiset takit, seisovat fuksianpunaisen pylvään vieressä, ja kuva sävyttyy kauttaaltaan hieman vaaleanpunaiseksi. Toinen naisista koskee älytaulua tai vastaavaa ja toinen koskettaa huuliaan sormella.

Tämä on hämmentävä kuva, ehkä juuri vaaleanpunaisen värimaailmansa ansiosta, ja siksi että naisen kosketus on kulttuurisesti melko latautunut koodi. Goffman (1976/87) on todennut, että naisia käyttämässä sormiaan ja käsiään koskettamassa kevyesti ja hoivaavasti jotakin, esitetään ylipäätään useammin kuin miehiä. Voi pohtia, mitä tarkoittaa se, että strategian kuvastossa naiset koskevat kevyesti teknologiaa (vaikka oletettavasti sairaalassa kosketaan paljon ihmisiin). Vai koskevatko ihmisiin vain huolto- ja siivoushenkilökunta? Miksi heitä ei juuri kuvissa näy? Miksi sairaanhoitopiirin tulevaisuus on vaaleanpunainen? Ja vielä yksi epämiellyttävä kysymys: Onko tässä kuvassa pantu käyttöön Luchtakallion (2005) tunnistama julkisen kuvaston halun kehys, tai ainakin sekundäärikehys: naiset ovat selvästi vakavasti otettavissa töissä, mutta samalla länsimaisen ihanteen mukaisesti kauniita. Tulkitsin myös, että naiset ovat ikään kuin yhdessä ihmeissään, kuten naisille sopii. Mutta kun katsoimme kuvaa yhdessä professori Soile Veijolan kanssa, hän näki kuvassa opetustilanteen, jossa lähempänä kuvaajaa oleva nainen on seniori, joka opettaa tai näyttää taaempaan kuvassa olevalle jotain.

Joka tapauksessa juuri nuoret naiset hallitsevat strategian kuvastoa. Oikeastihan sote-alan työntekijät ovat keskimäärin varsin varttuneita ja kokeneita. Alan henkilöstössä on paljon lähivuosina eläköityviä: sairaanhoitajista noin 25 prosenttia, lähihoitajista noin 32 prosenttia ja osastonjohtajista noin puolet eläköityy vuoteen 2029 mennessä (Terhineva 2021). Onhan mahdollista, että sote-organisaatiot kykenevät ylipäätään toimimaan tämän ajan paineisessa tilanteessa vain siksi, että alalla on pitkään töissä olleita, kaikenlaista nähneitä ja kokeneita, rautaisia ammattilaisia, jotka kykenevät kylmän rauhallisesti toimimaan, vaikka on kiire ja työvoimasta pulaa, strategioita ja tehostamispaineita. Siksi vielä yksi ikävä kysymys: mitä tapahtuu sitten, kun he eläköityvät?

HUS: YouTubeStrategia ja tasa-arvosuunnitelma

Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri on luopunut, ainakin julkisilla sivuillaan, tekstimuotoisista strategioista miltei kokonaan. Arvot ja strategia -niminen sivu sisältää pääasiassa linkkejä YouTube-videoihin, jotka on nimetty ”kohtaamisiksi husilaisten arjessa” ja joissa eri työn-

tekijäryhmiin kuuluvat työntekijät kertovat HUS:n arvoista (joita ovat kohtaaminen, edelläkävijäisyys ja yhdenvertaisuus). HUS:n verkkosivuilla⁶ kerrotaan:

”Vuonna 2020 strategiatyön keskiössä oli tehdä arvot tutuiksi ja koko HUSin henkilöstö, 27 000 henkilöä, pyydettiin mukaan yhteiseen arvokeskusteluun. Sen tavoitteena oli selvittää, miten henkilöstö kokee HUSin arvot omassa työssään ja miten ne näkyvät työssä koko HUSissa ja toisaalta yksikkötasolla. Henkilökunnalla oli mahdollisuus ottaa kantaa, kommentoida ja keskustella arvoista nimettömästi verkkopalvelussa. Näin henkilöstöllä oli mahdollisuus viestiä johdolle arvojen toteutumisesta ja niihin liittyvistä arjen haasteista”.

Kohtaamisarvoa kuvittavalla videolla laitoshuoltaja ”Ilkka”⁷ kirurgiselta osastolta kertoo muutaman lauseen verran, mitä kohtaaminen hänelle merkitsee: kunnioittavaa kohtaamista, tiimityötä, moniammatillista asiakaspalvelua ja monikulttuurisuutta. Video kestää noin minuutin. Ilkka istuu tyhjässä, tummasävyisessä isossa tilassa, joka voisi olla odotushuone. Taustalla soi hissimusiikki. Edelläkävijäisarvoa kuvittaa video, jossa sairaanhoitaja ”Iina” plastiikkakirurgian osastolta kertoo, että edelläkävijäisyys merkitsee hänelle uuden oppimista, innovaatioita ja itsensä kehittämistä. Hänen työssään se näkyy siinä, että HUS:n plastiikkakirurgiassa tehdään sellaisia leikkauksia, joita muualla ei tehdä. Niinpä sinne on ”suunnattu resursseja, oikeita ihmisiä ja työntekijöitä töihin, että pystytään toteuttamaan tällaisia toimenpiteitä”. Tutkimuksiakin tehdään ja ”olen päässyt mukaan erilaisiin tutkimuksiin, se on tosi mielenkiintoista”. Iina istuu työvaatteissa portailla, tuuli heiluttelee vaaleita hiuksia. Kamera on välillä aika lähellä kasvoja ja välillä kauempana, jolloin katse kiinnittyy Iinan jaloissa oleviin valkoisiin pumpulisukkiin ja työsandaleihin; varpaatkin puhuvat käsien lisäksi.

Yhdenvertaisuusarvoa valottaa tutkimus- ja linjajohtaja ”Niina”. Hän toimii plastiikkakirurgian tulosityksikössä ja kliinisessä työssä käsikirur-

---

6 <https://www.hus.fi/ajankohtaista/husin-kolme-arvoa-tunnetaan-ja-koetaan-omiksi>

7 Myös sukunimi mainitaan videolla, kuten muidenkin videoiden esiintyjiltä, mutta en käytä koko nimeä tässä.

gina sekä opettaa lääketieteen opiskelijoita. Hän kertoo ruotsiksi, että yhdenvertaisuus merkitsee hänelle potilaan kohtaamista hänen omalla äidinkielellään, suomeksi tai ruotsiksi ja että HUS:ssa opetetaan sekä ruotsiksi että suomeksi. Yhdenvertaisuus näkyy myös siinä, että nähdään vaivaa ottaa selville potilaan kieli. Ja siksi tarvitaan ihmisiä, jotka voivat keskustella potilaan kanssa molemmilla kielillä. Tässä käytetään ruotsiksi termiä *jämställdhet*, joka on suomeksi sekä tasa-arvo että yhdenvertaisuus. Näistä lyhyistä videoista keskimmäinen, Iina-sairaanhoitajan selostus on selkeimmin suunnattu työntekijöille, itse asiassa tuleville työntekijöille: HUS:ssa on mielekästä työtä, jossa voi kehittää itseään ja innostua. Sinne on myös suunnattu resursseja, minkä voi kuvitella kuulostavan hyvältä kaiken vajepuheen keskellä.

Näissä strategiavideoissa on jollain tapaa tajuttu, että sairaalan toiminnan ”tulipesä” tai moottori, siis työvoima, sijaitsee juuri ”lattiatasolla”, siellä missä eri alojen ammattilaiset tekevät työtään. Tämä työvoima puhuttelee eri tahoja. Ilkka-laitoshoitaja puhuttelee asiakkaita tai mahdollisia asiakkaita – ja videon viesti on ehkä myös, onhan se sijoitettu ensimmäiseksi, että HUS ymmärtää tukipalvelujen olevan tärkeä osa toimintaa. Iina-sairaanhoitaja puhuttelee ja houkuttelee niitä ammattilaisia, jotka ovat ehkä kiinnostuneet HUS:sta työpaikkana. Niina-johdaja puhuu ensisijaisesti ruotsinkielisille asiakkaille ja mahdollisille asiakkaille, ts. HUS-alueen ruotsinkieliselle väestölle.

HUS on ainoa tarkasteltavana olevista sairaanhoitopiireistä, joilta löytyy ajantasainen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma julkisilta verkkosivuilta. Siinä muun muassa pohditaan, kuinka tasa-arvosuunnitelma voisi tukea edellä mainittuja HUS-arvoja. Kehitettäviksi teemoiksi identifioidaan ”edelleen” esihenkilötyö ja johtaminen, henkilöstön sitoutuminen ja työhyvinvointi. Näille ”aihealueille” annetaan täsmennetyt tavoitteet ja toimenpiteet. Tavoitteita ovat mm. tasalaatuinen johtaminen, yhdenvertaisten toimintatapojen esihenkilötyö, yhdenvertaisten kehittymis- ja uralla etenemismahdollisuuksien tarjoaminen eri henkilöstöryhmille ja työkuormituksen vähentäminen painopisteenä nuoremmat työntekijät. Toimenpiteitä ovat mm. esihenkilövastuiden arviointi, palkkatasa-arvoselvitys ja ohjeistus, että henkilökohtaisia lisiä kohdennetaan tasa-arvonäkökulma huomioiden; uuden rekrytointijärjestelmän käyttö myös sisäisissä ja määräaikaisissa rekrytoinneissa,

yhteisöllisten työaikajärjestelyjen hyödyntäminen; perehdytykseen ja työhyvinvointisuunnitelmaan panostaminen. Nämä kaikki ovat tietysti erinomaisen hyviä, ja samalla teknisiä, strategisen tasa-arvon toimenpiteitä, jotka jättävät auki mahdollisuuden sekä tasa-arvon yksilöllistämiseen ja kiinnittämiseen yksittäisiin työntekijöihin kuin myös tasa-arvon rakenteellisten edellytysten kohentamiseen. Varsinainen työ alkaa vasta tästä: jos on perehdytysohjelma, tulee järjestää aikaa perehdytykselle; jos on palkkatasa-arvoselvitys, siitä pitää tehdä johtopäätökset ja käynnistää tarvittavat korjausliikkeet. Tasa-arvo on prosessi, joka vaatii työtä pysyäkseen toiminnassa. Jos sitä ei aktiivisesti rakenneta ja ylläpidetä koko ajan, sen taso huononee.

Elämäsi työpaikka

Sosiaali- ja terveysalalla on miltei kautta Suomen työvoimapula, joka on pahentunut koronavuosina. Alalle on myös syntynyt uusia työpaikkoja sekä julkiselle että yksityiselle sektorille, ja sote-alalla on paljon lähivuosina eläköityviä työntekijöitä. (Terhineva 2021.) Strategioissa nämä huolet on usein muotoiltu yritysmaailmasta tutuin opein superlatiiveiksi: kunkin sairaanhoitopiirin tavoite on olla markkinaykkönen. ”Vetovoimaisin” esiintyy useassa strategiassa, ja vetovoimatekijänä, siis työvoiman kuvauksena mainitaan yleisesti hyvinvoiva henkilöstö, jolla on itsensä kehittämis- ja kouluttautumismahdollisuuksia, sekä laadukas johtaminen. Käyn seuraavassa läpi strategioiden tekstiosuuksia keskityen erityisesti siihen, mitä niissä todetaan henkilöstöstä: mitä vaaditaan ja mitä luvataan tavoitella.

Kanta-Hämeen sairaanhoitopiirin kuntayhtymän strategian 2022⁸ neljästä⁹ peruspilarista yksi on Henkilöstö: Palkitseva työ. Siinä kerrotaan, että ”sairaanhoitopiirissä tavoitellaan merkittävää kulttuurimuutosta, jossa toimivaltaa ja vastuuta siirretään sinne, missä toiminta tapahtuu: ydintehtäviä suorittaville henkilöille ja tiimeille”. Samalla kehitetään osaamista järjestelmällisesti ja luodaan muutokselle edellytyksiä. Pää-

---

8 <https://www.khshp.fi/hallinto/strategia/>

9 Muut ovat Asiakkaat: Laadukas työ – sinua kuunnellen; Kumppanuudet: Yhdessä arvoa asiakkaille ja Talous ja tuottavuus: Sijoitus terveyteen.

töksentekoa siirretään lähemmäs asiakasta ja ”tehokkuutta kehitetään”, samalla kun ”omistajuuden kokemus” ja ”sisäinen yrittäjäisyys” kehittyvät. Lopuksi luvataan tavoitella vielä työtä koskevien vaikutusmahdollisuuksien ja työtyytyväisen parantamista sekä ”kehitetään myös työn ja muun elämän yhteensovittamista”. Tämä strateginen ”munkkilatina” (Eräsaari 2002) kuulostaa kaikin puolin mukavalta, kukapa ei haluaisi kehittyä, vaikuttaa omaan työhönsä ja sovittaa yhteen työtä ja muuta elämää. Käytännössä seurauksena voi olla uuvuttavaa usean työn yhtä aikaa tekemistä, kun on sekä hoidettava rutiinit, kehitettävä omaa työtä että asennoiduttava oikein. Strategia miltei irrottelee oikea asenne -lausumilla: ”Näytämme esimerkkiä – ylpeydellä. Toimimme – sinua kuunnellen. Uskallamme – koko sydämellä. Onnistumme – kaikki yhdessä.” Tarkennusteksteistä löytyy sellaisia tavoiteltavan työntekijän toimijuuksia kuin

”inhimillinen, suunnannäyttävä, toisia kannustava ja innostava, empaattinen, arvostava, läsnäoleva, silmiin katsova, välittävä, kokeileva, vanhaa haastava, uskaltaa sanoa, tekee rohkeasti päätöksiä, ei vain puhu vaan myös toimii, uskaltaa olla iloinen ja ylpeä tekemästään työstä, tekee työtä aina yhdessä ja kantaa vastuun, toimii suoraselkäisesti, tukee toisiaan myös virheiden korjaamisessa, ei kaipaa sankareita joukkoonsa ja onnistuu itse, kun saa toisen loistamaan”.

Tunnetun ja erityisesti terveydenhuollon työn organisoimista neuvovan Lean-oppaan¹⁰ mukaisesti ideaali toimija on *enemmän kuin sankari*: hyvin toimiva tiimi pystyy enempään kuin joukko sankarillisiakin yksilöitä (ks. Hirvonen ym. 2020). Ajatus on taas kaunis, mutta oletettavasti, ja myös tutkitusti, mahdollon saavuttaa. Miksi *tekee sen mitä pystyy ja osaa ja ehtii* ei muka riitä?

Kanta-Hämeen strategiassa on taulukoitu erilaiset tavoitetasot sekä niiden saavuttamisen mittarit. Mittarit ovat melko tavanomaisia tyyliin ”sairauspoissaolot eivät lisäänty vuoteen 2021 verrattuna”, ”henkilöstön perehdytyksen sähköinen työkalu on vaiheittain otettu käyttöön”

---

10 Kim Barnas & Emily Addams: Enemmän kuin sankareita: lean-ajattelun mukainen terveydenhuollon johtamisjärjestelmä. Duodecim 2017.

ja ”90 % yksiköistä on laadittu perehdytysuunnitelma”. Strategiassa ei kerrota, mistä tulevat resurssit kaikkeen edellä mainittuun. Kehittäminen, uskaltaminen, onnistuminen ja enemmän kuin sankarina toimiminen eivät ole ”vain” asennekysymyksiä, vaan ne vaativat paljon työtä ja metatyötä: askelia, puhumista, kuuntelemista, läsnäoloa, neuvottelua, ja kyllä, perehdytystä. Sosiaali- ja terveydenhuollossa nämä kaikki ovat naiskoodattua toimintaa, ja usein myös sitä, joka jää strategiaorganisaatiossa näkymättömäksi, koska sitä ei ole helppo mitata eikä sitä aina edes tunnisteta työksi.

Etelä-Karjalan sairaanhoitopiirin Eksoten missio on puolestaan:

Tarjoamme asiakkaillemme palvelutarpeeseen perustuvat vaikuttavat sosiaali- ja terveyspalvelut kuntien hyväksymän rahoituksen mukaisesti.

Henkilöstön näkökulmasta strategian vakuutetaan edistävän arvoista lähtevää ihmisten johtamista, jonka perusta on henkilöstön motivaatio ja kokonaisvaltainen sitoutuminen tavoitteiden asettamiseen ja saavuttamiseen.

Eksoten mukaan ”strategia edellyttää hyvää mittaristoa ja raportointijärjestelmää tulosten analysointia varten sekä suoritukseen perustuvien kannustinjärjestelmien kehittämistä”, digitaalisuuteen tulee panostaa nykyistä vahvemmin ja ”tavoitteena on parantaa asiankaskokemusta ja sujuvoittaa asiakasprosesseja.

Tämän jälkeen tässäkin strategiassa siirrytään tavoitteiden esittelyyn mittarein ja numeroin. Näin lukien tarkat tavoitteet ja mittarit tarkoittavat siirtymää henkilöstön näkökulmasta rahoituksen mukaisuuteen, ihmisten johtamiseen ja yksilösuorituksen korostamiseen (motivaatio ja sitoutuminen) sekä digitaalisuuteen.

Pohjois-Karjalan sairaanhoitopiirillä, Siun Sotella on ollut vuosina 2019–20 erillinen henkilöstöstrategia¹¹, joka on ”henkilöstöjohtamiseen suunniteltu työväline, jonka avulla henkilöstöjohtamista suunnataan kuntayhtymän yhteisen päämäärän toteuttamiseen”. Se koostuu viidestä toiminnallisesta tavoitteesta, jotka ovat ”huippu henkilöstö, paras pomo, sujuva työ sekä välitän ja vaikutan että innostun, ideoin ja

---

11 <https://www.siunsote.fi/strategia>

onnistun”. Kukin tavoite on konkretisoitu laatimalla taulukko, johon on listattu lisää alatavoitteita, toimenpiteitä, mittareita ja raportointi- ja seurantavastuutahoja. Tavoitteita on näin yhteensä 24, ja ne vaihtelevat vetovoimaisesta työnantajamaineesta lähiesimiehen toiminnan ja päätöksenteon oikeudenmukaisuuteen, parhaasta asiakaskokemuksesta poikkeamista opiksi ottamiseen, luottamuksen ja avoimen vuorovaikutuksen rakentamisesta valtakunnallisissa vertailuissa menestymiseen. Toimenpiteitä on 44, samoin kuin niitä koskevia mittareita ja seurantavastuutahoja. Yksi tavoitteista on: meillä on halu kokeilla ja oppia uutta. Sen toimenpiteet ovat: henkilöstön aloitteet käsitellään kerran kuukaudessa ja omaehtoisia ja toimintalähtöisiä työkiertoja toteutetaan. Näiden toimenpiteiden mittarit ovat: aloitteen tekijään ollaan yhteydessä, toimintamuutokseen johtavat aloitteet palkitaan, omaehtoisia työkiertoja on toteutunut 80 % hakemuksista/vuosi. Raportointi- ja seurantavastuu on henkilöstöjohtajalla, integraatiofoorumien jäsenillä, rekrytointipäällikössä ja lähiesimiehillä.

”Meillä on halu kokeilla ja halu oppia uutta” on sikäli kiinnostava ilmaisu, että se johtaa vielä syvemmälle työvoiman arvonluonnin dynamiikkaan nykykapitalismissa ja strategia-ajattelussa kuin vaikkapa ”Kokeilemme ja opimme uutta”, joka jo sekin puuttuu ihmisen elämään, elämäkertaan ja elämäntaitoihin. *Halu* kokeilla ja oppia uutta jokaisen työntekijän tavoitetasona tulee puuttuneeksi erittäin perustavaan inhimillisen toiminnan perusdynamiikkaan: siihen ihmeeseen, että työvoima, eli kykymme valmistaa asioita, tarjota palveluja, rakentaa koneita ja käyttää ja automatisoida niitä, opettaa, kasvattaa ja niin edelleen, uusiutuu eikä kulu käytössä ainakaan kokonaan. Halu kokeilla ja oppia on yksi ihmeen ilmentymä, ja puheena olevassa strategiassa se on peräti nimetty yhdeksi henkilöstöstrategiseksi tavoitteeksi. Samaan hengenvetoon kannattaa kuitenkin todeta, että kun ihmettä aletaan konkretisoida, se löytää arkiset mittasuhteensa: aloitteet, työkierto. Joka tapauksessa sosiaali- ja terveysalan kiire, jaksamisongelmat ja työvoimapula ovat aika huono yhtälö sen ajatuksen kanssa, että töissä pitäisi vielä innostua, keksiä itsensä ja työnsä uudelleen joka päivä, ja vielä tarjota halunsa käyttöön.

Lopuksi

Tässä luvussa on analysoitu sosiaali- ja terveysalaa naisenemmistöisenä työnä: miten strategioissa kuvataan ja rakennetaan työtä, sen tekemisen tapoja ja näihin kiinnittyneitä sukupuolikoodeja? Millaista vuorovaikutusta pidetään tavoiteltavana? Mihin kohtaan tulevat potilaat ja minne menevät, missä omaiset, missä koneet ja ohjelmat, missä ammattitaito ja professiot, mistä syntyy työn arvo? Millaisia yksilöllisiä motiiveja, haluja, tunteita ja tuntemuksia strategioissa koostetaan ja liikutellaan? Miten työtä organisoidaan ja johdetaan? Kuinka työvoimaa houkutellaan, kohdellaan ja ohjaillaan?

Miltei mikä tahansa sosiaali- ja terveysalan henkilöstöön kohdistuva strateginen kannanotto, vaade, toive, tavoite tai keino on tasa-arvokysymys, koska ala on naisenemmistöinen, työllistää viidenneksen työikäisistä suomalaisista naisista ja miltei kolmanneksen työllisistä naisista. Lisäksi koko kenttä on historiallisesti rakentunut sukupuoliasetelmien varaan: ala on tarjonnut naisille keinon päästä palkkatöihin, saada omaa rahaa ja tilaa; se on tarjonnut naisille myös työtä koulutuksen kehittäjinä ja toteuttajina; toisaalta ala on huonommin palkattua kuin vastaavan koulutuksen vaativat miesenemmistöiset alat ja Suomen työmarkkinajärjestelmä perustuu ajatukselle miesvaltaisen vientiteollisuuden tuottavuudesta ja sote-alan suurista kustannuksista (esim. Julkunen 2010).

Tarkastelun tulokset voi tiivistää kolmeen päähavaintoon. Ensinnäkin sukupuolesta ja tasa-arvosta vaietaan strategisissa teksteissä. Hiljaisuus pitää yllä sukupuolittuneita rakenteita ja toiminnan tapoja, sillä mitä arkipäiväisempi ja itsestään selvempi jokin käytäntö on, sitä vaikeampi sitä on purkaa tai edes toistaa pienin muunnelmin. Normatiivinen jako naisiin ja miehiin, naiskoodattuihin tekemisiin ja mieskoodattuihin olemisiin levittyy eteemme strategioiden visuaalisia esityksiä tarkastelemalla. Sieltä on tunnistettavissa sukupuolijärjestelyjen poliittinen ja kulttuurinen kehystys, sekä halun kehystys ainakin sekundäärikehystyksenä. Miehellä on valtaa, nainen koskee. Suurimmassa osassa strategioista puhutaan esimiehistä, vaikka täysin käyttökelpoinen (ja parin sairaanhoitopiirin strategiatyöhön jo uinut) nimike esihenkilö on käytettävissä.

Toiseksi: strategioissa kuvataan työvoimaa ideaalityöntekijän ”lajityypillisten” ominaisuuksien ja elämäntaitojen nimeämisen kautta: hyvä

työntekijä innostuu, ideoi, innovoi, on uudistumistaitoinen, toimii hyvällä asenteella, kehittää ja arvioi toimintaansa tauotta, ”osana arjen toimintaa”, on muutos- ja palautumiskykyinen. Hyvä johtaja taas omak-suu kustannusajattelun ja riskienhallinnan osaksi jokapäiväistä johta-mista. Varsinkin erilaiset ”osaajat” ovat haluttuja. Tässä tullaan hyvin lähelle biokapitalismiksi nimettyä muodostelmaa (Fumagalli & Morini 2008; Vähämäki 2009; Jokinen 2018b; Fumagalli ym. 2019): siinä ihmisen elämäntaidot kuten sosiaalisuus, empaattisuus, kyky ennakoida ja koordinoida, muistaa ja oppia, sekä erilaiset affektiiviset liikkeet kuten innostuminen ja haluaminen otetaan tuotannon ytimeen. Strategisesti ohjatussa, markkinoita matkivassa valtiossa ja sen julkisissa organisaati-oissa palveluista on tullut tuotantoa, ja tehtaista kopioidut ja kehitellyt liikkeenjohdon opit kerrostuvat myös sote-alalle, jonka työ perustuu jo valmiiksi toisten huomioon ottamiselle, hoitamiselle ja huomaamiselle. On mahdollista, että suuri osa nykyisestä sosiaali- ja terveysalan työssä jaksamattomuudesta, työvoimapulasta ja kiireestä liittyy siihen, että bio-kapitalismin mylly vääntää työntekijöitä liian kireälle, liian moneen suuntaan ja tulee liian lähelle.

Kolmanneksi tehokkuus, kysyntä, kilpailu, tuloksellisuus, brändi, myynti ja erilaiset superlatiivit läpäisevät kaikkia tekstejä ja niiden viesti pitää oikein erikseen keskeyttää ja kysyä (menetelmästä ks. Veijola & Jokinen 2001): mitä tehokkuuspuhe peittää tai tekee mahdottomaksi? Peittääkö se tasa-arvon ja hoivan työtä jäsentävinä rationa-liteetteina eli järkeilyinä? Jos ehdottaa tasa-arvosta puhumista, kuulee usein argumentin, että ”meillä on kyllä vakavampiakin ongelmia tässä” ja ne vakavammat ovat useimmiten oletettuja kustannusongelmia. Toi-sesta näkökulmasta katsoen sukupuolen ja muiden erojen liike ja niiden synnyttämä voima on ensisijaista verrattuna markkinaratkaisuihin. Esi-merkiksi jos hoiva-alalla lakattaisiin ”riistämästä” sukupuolieroa, oletta-masta että kyllä naiset hoitaa, hokemasta, että ei ole rahaa ja pantaisiin palkat ja työolot kuntoon, ala alkaisi houkutella, työssä jaksaisi ja hoito olisi luultavasti parempaa. Suurin osa paremmista palkoista ja kokonaan uusien työntekijöiden palkoista palaisi uudelleen kiertoon, kun veroja maksettaisiin enemmän sekä palveluja ja tavaroita ostettaisiin enem-män. Hyvinvoiva sote-alan työväestö voisi olla paremman yhteiskunnan veturi ja hoivan logiikka yhteiskuntapoliittisen järkeilyn tapa.

Lähteet

- Anttiroiko, A-V. & Heino, O. (2012). Insenttiivit julkisen sektorin innovaatio-toiminnan edistämisen välineinä. Esimerkkinä Georgian osavaltion palvelu-uudistus. *Työelämän tutkimus* 10(3), 298–305.
- Elomäki, A., Kantola, J., Koivunen, A. & Ylöstalo, H. (2016). Kamppailu tasa-arvosta: tunne, asiantuntijuus ja vastarinta strategisessa valtiossa. *Sociologia* 53(4), 377–395.
- Eräsaari, L. (2002). *Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eräsaari, L. (2016). Uusliberalismi muuttaa naisten töitä julkisella sektorilla. *Aikuiskasvatus* 36(3), 220–225.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the college de France 1978–1979*. Palgrave: Hampshire & New York.
- Fumagalli, A & Morini C. (2011). Life put to work. Towards a theory of life-value. *Ephemera* 10(3–4), 234–252.
- Fumagalli, A., Giuliani, A., Lucarelli, S., & Vercellone, C. (2019). *Cognitive Capitalism, Welfare and Labour*. Taylor & Francis.
- Goffman, E. (1976/1987). *Gender advertisements*. New York ym: Harper Torchbooks.
- Hirvonen, H., Mankki L., Lehto, I. & Jokinen, E. (2020). Ammatillinen toimijuus lean-ajattelussa. Teoksessa J. Kantola, P. Koskinen Sandberg & H. Ylöstalo (toim.) *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia. Talouskriisistä tasa-arvon kriiseihin*. Gaudeamus: Helsinki.
- Jakonen, M. (2015). Gilles Deleuze ja Félix Guattari – yhteiskuntateorian remonttimiehet. Teoksessa M. Pyykkönen & I. Kauppinen (toim.) *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria*. Helsinki: Gaudeamus.
- Janus-lehden teemanumero 3/2014: Hyvinvointivaltiosta hyvinvointimarkkinoille ja takaisin? <https://journal.fi/janus/issue/view/3350> (Haettu 26.4.2022)
- Jokinen, E. (2015). Tohkeisuus. Kirjassa E. Jokinen & J. Venäläinen (toim.) *Prekarisaatio ja affekti*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus.
- Jokinen, E. (2018a). Muutoksen hallinnan asiantuntijoita. *Janus* 26(1), 73–77.
- Jokinen, E. (2018b). Elämä 2000-luvulla – pätkätyön prekaari käyttöliittymä. Teoksessa A. Suoranta & S. Leinikki (toim.) *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (1992). *Hyvinvointivaltio käännekohdassa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (2010). *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Kallio, H., Kangasniemi M., & Hult M., (2022). Registered nurses' perceptions of having a calling to nursing: A mixed-method study. *Journal of Advanced*

- Nursing* 78(5), 1473–1482.
- Keränen, M. (2019). Mittaaminen ja mutina. Teoksessa Helena Hirvonen, Antero Puhakka & Pirjo Pöllänen (toim.) *Arjen rihmastot*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Kurvinen, A., Ylhäinen M., Jolkkonen A, Kahila P, Keinänen A, Moisio M., Lemponen V., Korsu, A., & Rauhut D. (2020). *Sukupuolten tasa-arvo sosiaali- ja terveysalan muutoksessa. Sote-henkilöstön tasa-arvotutkimus*. STM raportteja ja muistioita 2020:7.
- Luhtakallio, E. (2005). Kehysanalyysi mediakuvien sukupuolirepresentaatioiden tutkimuksessa. *Sosiologia* 42(3), 189–206.
- Mankki, L., Hirvonen H. & Aho T. (2019). Tohkeissaan leanista. Teoksessa H. Hirvonen, A. Puhakka & P. Pöllänen (toim.) *Arjen rihmastot*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Meier, M. (1993). Countering textual violence: On the critique of representation and the importance of teaching its methods. *Women's Studies International Forum*, 16(4), 367–378.
- Mol, A-M. (2008). *The Logic of Care. Health and the Problem of Patient Choice*. Routledge.
- Precarias a la deriva. (2009). *Hoivaajien kapina*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Tevameri, T (2021). *Katsaus sote-alan työvoimaan. Toimintaympäristön ajankoh- taisten muutosten ja pidemmän aikavälin tarkastelua*. TEM: Toimialaraportti 2021:2.
- Veijola, S. & Jokinen E. (2001). *Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli*. Hel- sinki: WSOY.
- Veijola, S. & Jokinen E. (2018). Coding gender in academic capitalism. *Ephem- era* 18(3). 527–549.
- Viren, E. & Vähämäki J. (2020). *Seutu joka ei ole paikka. Kapitalismi ja metropoli*. Tutkijaliitto: Helsinki.
- Vähämäki, J. (2009). *Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Tut- kijaliitto: Helsinki.
- Yliaska, V. (2007). Tehokkuustalouden lähihistoria. Teoksessa T. Eskelinen, H. Harjunen, H. Hirvonen & Jokinen E: *Tehostamistalous*. SoPhi: Jyväskylä.

5 Tehostettu toimijuus leanatussa hoitotyössä

Iiris Lehto

Johdanto

Poliittisessa keskustelussa on ollut pitkään huoli julkisen sektorin kasvavista kustannuspaineista ja terveydenhuollon tehostamisen tarpeista. Niitä on pyritty ratkaisemaan esimerkiksi lainsäädännöllä, teknologisoimisella ja julkis palvelutyön johtamista kehittämällä. Yksi näistä sosiaali- ja terveysalalla 2000-luvulla yleistyneistä työn vakiointiin ja johtamistapojen muutokseen tähtäävistä toimintamalleista on Lean. Lean on osa johtamisparadigmaa, jolle on tyypillistä prosessien tehokas johtaminen, matala päätöksenteon hierarkia ja työntekijöiden innovatiivisuuden edistäminen. Siinä yhdistyy kustannustehokkuus ja asiakas ensin -ajattelutapa. (Leivonen 2020; Jamali 2005.) Johtaja nähdään valmentajana ja rinnalla kulkijana. Suomessa esimerkiksi Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri HUS on ollut leanin soveltamisen edelläkävijä.

Tutkimusten mukaan keskeisiä syitä lean-toimintamallin aloittamiselle ovat muun muassa työvoimapula, kustannuspaineet, työvoimakustannukset ja tulostavoitteet (Flemming ym. 2022). Lean-oppaissa on

kuitenkin huomautettu, että leaniä ei ole tarkoitettu kustannusleikkuriksi. Uutisoinnin perusteella lean ei toisaalta myöskään näytä olevan ratkaisu hoitoalalla 2020-luvulla vallitsevaan työvoimapulaan (Verkko-uutiset 2022).

Oppaiden mukaan leaniä ei tulisi myöskään nähdä lyhytkestoisena projektina, vaan kohti täydellisyyttä pyrkivänä päättymättömänä matkana. (Leivonen 2020.) Toisin sanoen leanin juurtumiselle ja organisaation kulttuurin muutokselle tulisi antaa riittävästi aikaa. Leanin lupaus myös on, että tekemällä vähemmän voi saada enemmän ja tehokkaammin aikaan. Johtavana ajatuksena on, että jokaisella työntekijällä on työsäään kaksi tehtävää: oma työ ja oman työn kehittäminen. Leanin myötä työntekijälle tulee tai hänen olisi otettava haltuunsa kaksi toimijaroolia. Aiemman tutkimuksen perusteella on kuitenkin tuotu esille, että esimerkiksi lean-oppaista on häivytetty yksilöllinen toimijuus työpaikalla (Hirvonen ym. 2020). Vaikka työprosessit tehdään visualisoinnilla näkyväksi, työntekijä tehdään näkymättömämmäksi.

Lean-oppaiden rakentama ammatillinen toimijuus on yksilöperustaista, mutta yksilöistä irtaantuvaa ja organisaation arvoihin nojautuvaa (Hirvonen 2018; Hirvonen ym. 2020). Julkisen sektorin vanhushoivahenkilöstön ammatillista toimijuutta tutkineen Antero Olakiven (2018) mukaan optimistisesta näkökulmasta katsoen yksityiseltä sektorilta omaksutut tehokkuuteen tähtäävät johtamismallit parantavat hoitajien ammatillista toimijuutta, koska ne kannustavat hoitajia aktiivisemmiksi ja itsenäisemmiksi. Kriittisen kannan mukaan toimijuus voi puolestaan rajoittua ja hierarkiat kasvaa eri työntekijäryhmien välillä (Niska 2015). Näiden mallien omaksuminen kertoo myös yrittäjämäisen toimijuuden kulttuurisesta ihanteesta.

Tässä tekstissä tarkastelen lean-toimintamallia soveltavien hoitotyöntekijöiden ammatillista toimijuutta, kun heitä edellytetään samanaikaisesti sekä työskentelemään tehokkaasti että kehittämään omaa työtään säästöpainneiden alla kamppailevassa julkisen hyvinvointityön organisaatiossa.¹ Kysyn, miten ja millaisissa muodoissa lean-koulutettujen hoi-

---

1 Hyvinvointityönorganisaatio (welfare service organisation) tarkoittaa tässä organisaatiota, johon kuuluu sosiaali- ja terveystyöpalvelut sekä pelastustoimi. Organisaatiossa työskentelevistä käytän yleisnimitystä hyvinvointityöntekijä (welfare service worker) ja tietyissä asiayhteyksissä hoitotyöntekijä.

työntekijöiden ammatillinen toimijuus ilmenee, kun he pyrkivät jalkauttamaan leaniä arjen käytäntöihin tekemällä pieniä parannuksia eli kehitystehtäviä? Lisäksi olen kiinnostunut siitä, mitä toimijuus edellyttää, mikä toimijuutta rajoittaa ja mitkä tekijät edistävät toimijuutta. Toimijuuden tarkastelemisella liinatussa organisaatiossa on myös laajempi yhteiskunnallinen merkitys. Se tuo yhtäältä näkyväksi millaisia seurauksia tehostamisella on eri toimijoille, ja toisaalta millä tavalla rakenteelliset muutokset voivat olla tehostamista pitkäkestoisempi ratkaisu yhteiskunnan eri sektoreilla ja toimialoilla, kun pohditaan esimerkiksi säästökeinoja.

Leanin monet kasvot

Leanin syntyjuuret ovat Toyotan autotehtaalla, jossa kehitettiin 1940-luvulla Toyota Production System (TPS) laadunkehittämismenetelmä (Jorma ym. 2016) sekä 1970-luvulla kokonaisvaltainen tuotannonohjaus ja johtamismalli (Japanese Lean Production, JLP) (Tammelin, Anttila & Mänttari-van der Kuip 2016, 1). Alun perin yhdysvaltalainen Massachusetts Institute of Technologyn (MIT) tutkijaryhmä käänsi Toyotan opit englanniksi termillä fragile eli hauras. Sittemmin otettiin käyttöön sana lean eli laiha tai ohut (Hirvonen ym. 2020). Maailmanlaajuisesti lean tuli terminä tunnetuksi 1990-luvulla teoksissa *The Machine that Changes the World* ja *Lean Thinking* (Maijala 2019, 16). Nykyään lean on myös saamassa uudenlaisen lisämerkityksen: tehokas (Makkonen-Craig 2020).

Lean on eri yhteyksissä määritelty niin ajattelutavaksi, parannuskeinoksi, laatu- tai tuotantojärjestelmäksi, menetelmäksi, työkaluksi, hukan poistajaksi, arvoiksi, toimintafilosofiaksi kuin kulttuuriksi. Toyota on määritellyt leanin ihmisten kunnioittamiseksi ja hukan poistamiseksi. Ihmisten kunnioittaminen tarkoittaa sitä, että työntekijöiden odotetaan aina tekevän parhaansa ja heidän näkemyksiään kuullaan, kuitenkin niin, että kukaan ei ylikuormitu. Ihmisten kunnioittamisen lisäksi leanin keskiössä on työntekijöiden osallistaminen toiminnan jatkuvaan parantamiseen, työn vakiointi sekä asiakasarvotuotannon maksimointi. (Leivonen 2020; Reijula, Ruohomäki, Lahtinen, Aalto, Reijula & Rei-

jula 2017; Hirvonen ym. 2020.) Työntekijän osallistaminen jatkuvaan parantamiseen on eräänlainen pyrkimys kasvattaa työntekijöistä aktiivisen kansalaisen ihanteen mukaisesti aktiivisia eteenpäin pyrkijöitä, jotka ovat samalla tehokkaita. Osaamisen kehittämisen avulla vaikutetaan julkisten organisaatioiden tuloksellisuuteen. Ammattilaisia olisi tutkimusten mukaan koulutettava siihen, että johtaminen on johdonmukaista toimintaa, jolla organisaatiota viedään eteenpäin. Tässä prosessissa osallisena ovat kaikki työntekijät hierarkkisesta asemasta riippumatta. (Manninen ym. 2014; Virtanen 2010.)

Osallistaminen ja hierarkkisten asemien ylittäminen eivät kuitenkaan toteudu itsestään. Toisin kuin esimerkiksi autotehtaan tuotantolinjalla, hoitotyötä ei myöskään voi tehostaa lisäämällä linjan nopeuttamista vääntämällä. Potilaan sairauden kulku voi esimerkiksi olla josain määrin ennakoimatonta tai tietyn toimenpiteen hoitaminen vaatia ennakoitua useamman työntekijän läsnäolon eli sitoa työvoimaa. Tämä taas tarkoittaa sitä, että potilaiden läpimeno saattaa hidastua, synnyttää pullonkauloja, ja muuttaa leanin näkökulmasta työtä tehottomaksi. Tarkastelen lisäksi sitä riittääkö ammatillinen toimijuus hierarkkisten asemien ylittämiseen.

Leanin näkökulmasta arvoketjut tai prosessit koostuvat arvoa lisäävästä toiminnasta sekä hukasta ja aputoiminnasta. Keskeistä leanissa on pyrkimys virtaustehokkuuteen resurssitehokkuuden sijaan. Esimerkiksi sairaalassa virtausyksikkö voi olla päivystykseen saapuva asiakas, joka pyritään kuljettamaan hoitoprosessien läpi mahdollisimman tehokkaasti ilman hukkaa eli esimerkiksi odottelua. Prosesseja seurataan esimerkiksi mittaamalla odotusaikoja ja hoitoprosessien kestoa. (Hirvonen 2019.) Myös asiakastyytyväisyyden mittaamisen voi nähdä osaksi leanjohtamisfilosofiaa. Lean-johtamisessa pyritään muuttamaan toimintaa sujuvammaksi, jolloin saadaan samoilla resursseilla enemmän palvelua ja tyytyväisempiä asiakkaita (Äijö & Tikkanen 2017, 116).

Lean-oppaiden mukaan viisi vuotta on yleinen aikataulu lean-muutoksen toteuttamiseksi. Muutos edellyttää, että organisaation jokainen yksikkö oppii katsomaan hoitojärjestelmää eri tavalla kuin aiemmin. Yksiköille on opetettava lean-käsitteet, työntekijöiden on pystyttävä tunnistamaan arvoa tuottamattomat toiminnot, ja heillä on oltava valtuudet poistaa toimintoja. Organisaatiot, kuten sairaalat, kouluttavat työn-

tekijöistään lean-agentteja tai lean-osaajia, jotka jalkauttavat lean-oppeja työn käytäntöihin.

Tehostettu toimijuus ja vallan jakautuminen

Ammatillisen toimijuuden ominaispiirteitä ovat aktiivisuus, osallistuminen, vaikuttaminen, valintojen tekeminen ja tunne kuulluksi tulemisesta (Hökkä 2014). Tällainen ammatillinen toimijuus todentuu esimerkiksi työn itsenäisyytenä, vaikutusmahdollisuuksina, työkäytäntöjen kehittämisenä sekä oman ammatillisuuden vahvistamisena (Collin ym. 2017, 12). Toimijuuteen liittyy kysymys siitä, missä määrin ihmisen toimintaa ohjaavat rakenteet sekä taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset normit, ja toisaalta missä määrin ihmisen omat valinnat (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011.) Toimijuus rakentuu esimerkiksi vuorovaikutussuhteissa, organisatorisissa suhteissa ja yhteiskunnallisten suhteiden näyttämillä. Rakenteet voivat toimia toimijuutta ja sen mahdollisuuksia avaavina tekijöinä, mutta myös sitä rajoittavina. (Silvonen 2015, 12; Giddens & Sutton 2014, 23–25.)

Lean-koulutuksen käyneiden hoivatyöntekijöiden toimijuus rakentuu vuorovaikutussuhteissa inhimillisten toimijoiden (työkaverit) ja ei-inhimillisten toimijoiden (erilaiset esineet ja työvälineet, kuten lääkelistat, potilashuoneet, lean-taulut) välisissä suhteissa. Yhteiskunnalliset rakenteet, esimerkiksi lainsäädäntö, asettavat tietyt raamit. Myös organisatoriset rakenteet ja suhteet asettavat raameja toimijuudelle. Aiemmissä tutkimuksissa on todettu, että hyvinvointialan työntekijöiden ammatillinen toimijuus voi yhteiskunnallisten muutosten myötä kasvaa tai pienentyä, löytää uusia uomia tai ehtyä. Parhaimmillaan ammatillinen toimijuus muuttaa yhteiskuntaa ja työtä sekä parantaa työntekijän työsuoritusta, ja näkyy kustannustehokkaana toimintana esimerkiksi sairaalan budjetissa. (Hirvonen ym. 2020.)

Toimijuutta tulisi Mustafa Emibayerin ja Ann Mischerin (1998) mukaan tarkastella myös huomioiden ajallinen ulottuvuus. Toimijat elävät samanaikaisesti menneisyydessä, tulevaisuudessa ja nykyisyydessä ja sopeuttavat erilaisia temporaalisia ulottuvuuksia toisiinsa. Toimijat käyttävät menneisyyden toimintatapoja, heijastavat tulevaisuuden hypo-

teettisiä reittejä ja mukauttavat toimintaansa tulossa olevien tilanteiden tarpeisiin. Eteläpellon ym. (2011) sanoin tavat nousevat menneisyydestä, arvioinnit kehkeytyvät nykyisyydestä ja mielikuvat suuntaavat tulevaisuuteen. Lean sen sijaan korostaa vanhojen toimintatapojen unohtamista tai ainakin helytymätöntä kyseenalaistamista.

Ymmärrän tässä toimijuuden Suvi Ronkaista (2008, 388) mukailten valtajakojen kautta analysoiduksi suhteeksi toiminnan resurssien, mahdollisuuksien ja ehtojen välillä. Ronkaisen (2006) mukaan toimijuuden määrittelyssä on kyse diskursiiviseen subjektipositioon liittyvistä odo- tuksista ja mahdollisuuksista tietyissä tilanteissa. Ronkainen kuvaakin toimijuutta subjektin tilanteisena näkökulmana. Tässä hoitotyöntekijöiden toimijuus asettuu arkisiin käytäntöihin ja näyttäytyy tilanteisesti.

Toimijuuden käsitteellä viitataan siis usein yksilöiden kapasiteettiin tehdä päätöksiä ja toteuttaa niitä. Tällöin siihen sisältyy vaikutus, voima ja valta. (Gordon 2005, 115.) Giddensin (1984, 9, 14–15) mukaan silloin, kun ihmisellä on kyky saada aikaan vaikutus olemassa olevaan asiantilaan, hän käyttää jonkinlaista valtaa. Toimijuus ei näin ollen ole mahdollista, ellei toimijalla ole valtaa vaikuttaa asioihin, saada aikaan jotakin sekä tehdä päätöksiä ja valintoja. Valta ilmenee toimijan kapasiteettina ja toimijuuden resurssina. Näitä ovat esimerkiksi tieto, kyky, osaaminen ja sosiaaliset verkostot. (Eteläpelto ym. 2011.) Eteläpellon ym. (2011) mukaan toimijuutta ja valtaa on tarkasteltava kohteellisina ja kontekstuaalisina ilmiöinä.

Tutkimusten mukaan tilanteessa, jossa organisaatiot, toimintakäytännöt, työntekijöiden ammatillisuus työn sisällöt ja asiakkuudet ovat muutoksessa, tarvitaan aktiivisuutta ja uuden luomista. Näin ollen organisaatioissa tarvitaan osaavia, innovatiivisia ja joustavia työntekijöitä, jotka pystyvät vastaamaan työn nopeasti ja vaikeasti ennakoitaviin muutoksiin. (Collin ym. 2017.) Manninen ym. (2014) ovat tarkastelleet hoitotyön johtamisen uudistamista sairaanhoitopiirin päivystyksessä. He ovat todenneet, että johtamistyötä tehostamalla pyritään vaikuttamaan esimerkiksi työntekijöiden ammatilliseen kehittymiseen. Osallistava johtaminen, jossa työntekijät ovat aktiivisessa roolissa, vaikuttaa lisäksi työntekijöiden työhyvinvointiin, työssä pysymiseen sekä potilaiden hoidon laatuun. Koska lisäresurssien saaminen ei ole vaihtoehto, on toimijuutta tehostettava organisaation kaikilla tasoilla. (emt.)

Tässä tarkastelen toimijuutta hyvinvointityön ja lean-johtamisopin kentillä huomioiden myös ajallisen ulottuvuuden. Sairaalan osastoilla on Riikka Lämsän (2013) mukaan kolmenlaista aikaa: fysiologinen (taudin etenemisvauhti, virtsaamistiheys) organisatorinen (osaston päivärytmi, aamuvuoro) ja potilaan aika (odottaminen). Fysiologisen ja organisatorisen ajan tapahtumat ovat syklisiä eli asiat toistuvat tietyin väliajoin. Työntekijät ovat organisatorisella ajalla aktiivisia ja toiminnan subjekti. Työntekijöiden on toimittava paitsi osaston ajassa, myös leanin oppien mukaan saman aikaisesti kehitettävä työtään. Toisin sanoen heidän on suunnattava toimintaansa nykyhetken ohella myös tulevaisuuteen. Yksilön ajan etenemisen nopeus ja rytmi voikin olla erilainen kuin se, mitä häneltä odotetaan yhteiskunnallisella tasolla (Paju 2020, 654). Kääntäen työntekijän ajan etenemisen rytmi ei välttämättä asetu siihen rytmiiin, mitä organisaatio häneltä odottaa. Odotusten kohtaamattomuus eli aikakäsitysten yhteentörmäykset voivat johtaa konflikteihin, kuten jäljempänä tuon esille.

Aineisto ja aineiston lukutapa

Aineistoni koostuu julkisen hyvinvointityön ammattilaisten puolistrukturoiduista teemahaastatteluista. Nämä haastatellut työntekijät työskentelevät sairaalan eri yksiköissä, kuten poliklinikoilla ja ensihoidossa, tai sosiaalitoimessa, kuten kotipalvelussa. He toimivat useissa eri ammatiasemissa, kuten sairaanhoitajina ja ensihoitajina. Osalla haastateltavista oli myös esihenkilöasema. Haastateltavista miehiä oli kolme ja naisia yksitoista, ja he olivat haastatteluhetkellä iältään 30–61-vuotiaita. Heidät haastateltiin kahteen kertaan vuosina 2019–2020. Toinen haastattelukierros toteutettiin koronapandemian aikana. Haastateltavat ovat kouluttautuneet lean-osaajiksi vuoden kestäneessä lean-koulutuksessa. Koulutuksensa aikana he tekivät pieniä lean-kehittämistöitä sekä yhden suuremman kehittämistyön ja jalkauttivat niitä oman työnsä käytäntöihin. Koronapandemia kuitenkin vaikutti koulutuksen toteuttamiseen siten, että viimeiset lähipäivät jäivät pitämättä, ja osalla suurempi kehitystyö jäi jalkauttamatta.

Olen etsinyt aineistosta kohtia, joissa tehostaminen on läsnä impliisi- tai eksplisiittisesti ja tulkinnut niitä temaattisen sisällönanalyysin keinoin. Keskityn erilaisiin arkisiin käytäntöihin, joiden kuvaamisen kautta teen näkyväksi, tunnistan ja analysoin millä tavalla toimijuus ja tehostaminen ilmenevät hoitotyössä, kun sitä tehdään lean-kulttuurin omaksuneessa sairaalassa. Tavoitteena on avata niitä rakenteellisia esteitä, jotka rajoittavat toimijuutta ja pohtia kuinka näitä rakenteita voisi muuttaa, jotta toimijuus edistäisi työn sujuvuutta sekä oman työn hallintaa. Tarkastelen tarkemmin sitä, mikä kertojen kokemuksen mukaan on toimivaa pakottamatonta toimijuutta. Olen paikantanut kolme pääteemaa: johtamisesta rakentuva toimijuuden tuki, luottamus ja raha eli talouden vaikutus toimijuuteen, joiden läpi tarkastelen ammatillisen toimijuuden rakentumista.

Esihenkilöt toimijuuden tukena

Lean-filosofian mukaan työntekijöillä tulisi olla valtuudet kehittää työtä ja heidän mielipiteitään tulisi kuunnella. Johtajan roolina olisi pikemmin toimia valmentajana kuin ylhäältäpäin toimivana käskyttäjänä. Tutkimusten mukaan valmentava johtaminen voi edistää ammatillista itsehallintaa, tuottaa taloudellista säästöä ja kehittää hoidon laatua (Olakivi 2018, 629).

Osa työntekijöistä onkin kokenut, että esihenkilöiltä tulee tukea. Esihenkilöt ovat myös tunnistaneeet työntekijän vahvuudet.

”Me pyöritään pienessä piirissä. [...] on hirveen tärkeää, että esimies tunnistaa myös työntekijöitten vahvuudet. [...] minun kohdalla ainakin esimies oli tosi hyvin tunnistanut. Se antaa kuitenkin ne siivet sille oman työnsä kehittämiseksi. Se minusta vieläkin on ehkä nyky-päivänä vähän harvinaista”.

Parhaimmillaan esihenkilö antaa siivet, jotka kantavat ja kannattelevat työntekijää. Työntekijöiden toimijuutta näin ollen vahvistaa esihenkilö tuki. Työntekijä saa käyttää vahvuuksiaan parhaaksi katsomallaan tavalla, ja se paitsi edesauttaa oman työn kehittämistä, voi valua myös koko

organisaation tai vähintään työyksikön, kuten osaston hyödyksi. Kaikilla ei kuitenkaan ole samanlaista tukea tarjolla:

”[...] mun esimiestähän ei kiinnostanu tippaakaan koko tää Lean-koulutus, että mähän en saanu työaikaan tähän ollenkaan. Mä kävin täysin omalla ajallani Lean-koulutuksen, ja siinä suhteessa se on välillä kyllä ollut vähän haastava kaivaa sitä motivaatioo tehdä sinne työhteisöön yhtään mitään. [...] Työnantaja ei anna mulle mitään, mut mun pitäis antaa työnantajalle sitten se osaaminen, niin se tuntuu vähän ristiriitaiselta välillä. [...] Eihän siellä sitä mindsettiä ollut sitten muilla tähän samaan, ja jos en mäkään välttämättä ole sitten osannut aina ihan esittää niitä asioita silleen parhaalla tavalla, niin sitten siinä äkkiä tulee se, että jos ei ne kollegat ymmärrä oikein mistä on kysymys, niin se menee vähän siihen, että joopa joo, että nää on taas näitä haihatteluja, ja et ei nähdä sitä tarvetta tai sitten ei ole itselle tullut sitä samanlaista valaistumista siitä, että oikeasti asioille ois tehtävissä tosi paljon ihan keskenään ilman mitään, että ei meidän tarvii esimiehiltä kysyy edes läheskään kaikkia asioita.”

Tällaisessa työnantajan mentaliteetissa on havaittavissa samaa kuin siinä, että rahallistettua uusintavaa työtä aliarvostetaan, joka näkyy paitsi hoiva-alan matalina palkkoina myös talouspolitiikan taipumuksena nähdä julkiset hoivapalvelut kustannuksena, ei julkisena investointina (Elomäki & Ylöstalo 2020; Hoppania ym. 2021; Elson 2017). Toisin sanoen työntekijän työpanos kyllä kelpaisi, mutta ilmaisena. Työntekijälle tilanne näyttäytyy ristiriitaiselta. Työntekijä voi tällöin pohtia halu-aako hän ottaa kehittäjän toimijaroolin vai pysytellä työntekijän toimijaroolissaan, ja samalla ylittää ammattiasemien hierarkioita.

Työntekijä tuo myös esille, että kollegoilla ei ole samanlaista ”mindsettiä” kuin hänellä, ja he saattavat nähdä kehittämisen haihatteluna. Työntekijä kuitenkin tunnistaa, että hänellä tai työyksikön työntekijöillä laajemmin, on myös valtaa olla itsenäisiä toimijoita, eikä esihenkilöta-soa tarvitse käyttää väliportaana siihen, jos työtehtäviä halutaan tehdä toisella tavalla. Tämä edellyttää työntekijän sanoin ”mindsetin” kääntämistä kohti itsenäistä toimijuutta. Lentämään omilla siivillä silloin, kun esihenkilö ei halua antaa siipiä tueksi. Omilla siivillä lentäminen on tois-saalta myös leanin oppien mukaista.

Parhaimmillaan johtajat ja esihenkilöt antavat tilaa ja raamit (luovalle) ammatilliselle toimijuudelle ja tarpeen mukaan priorisoivat työprosesseja, jotta esimerkiksi aikaa jää kehittämislle. Ihannetilanteessa esihenkilö myös näyttää mallia, auttaa työntekijöitä luottamaan itseensä ja osoittaa arvostusta tehtyä työtä kohtaan. (Collin ym. 2017.) Leanoppaiden mukaan leanin omaksuminen osaksi organisaation toimintakulttuuria vaatii, että lean-koulutukset kohdistetaan ensimmäiseksi hierarkkian ylätasolle eli johtajiin ja esihenkilöihin. Kun johtoportaalalla on käsitys siitä, mitä lean vaatii, on hierarkkian alatasolla helpompia toimia, rakentaa omaa ammatillista toimijuutta, ja tarvittaessa liikkua luovasti ja sujuvasti eri tasojen välillä.

Luottamuksesta rakentuva sitkeä toimijuus

Hyvinvointipalveluja tuottavassa organisaatiossa työntekijät työskentelevät erilaisten ammattilaisten kanssa. Luottamus siihen, että oma toimijuus kantaa ja riittää, on tärkeää. Haastateltavat ovatkin tuoneet esille, että lean-koulutus on tuonut ennen kaikkea rohkeutta oman työn kehittämiseen, ja työkaluja siihen, kuinka omaa työtä voi tehostaa. Samalla se on tuonut yhden työkalun, jolla voidaan perustella, miksi jotakin asiaa kannattaisi muuttaa. Oma ammatillinen toimijuus ei siis välttämättä ole vielä ollut riittävä, mutta lean on tuonut siihen lisäsväyksen ja tehostanut toimijuutta.

”Anto rohkeutta työn kehittämiseen. Jos vähänkin kun tuntuu siltä, että nyt jotain asiaa vois tehdä toisella tapaa, niin vähän rohkeutta siihen, että sitä asiaa lähtisi viemään eteenpäin ja, jos sitä tehdään uudella tavalla ja todetaan, että tää ei oo toimiva, niin palataan takaisin siihen vanhaan tai taas muutetaan toimintatapaa toisella lailla.”

Työntekijät kohtaavat myös muutosvastarintaa, koska kaikki eivät halua muuttaa vanhoja toimintatapoja, varsinkaan toimivia sellaisia. Kun työntekijä osaa taitavasti tuoda esille, että uutta tapaa kannattaa edes kokeilla, mutta mikäli se osoittautuu toimimattomaksi, voidaan vanhaan toimintatapaan palata, tai kokeilla vielä jotakin kolmatta tapaa, tuloksena voi olla se, että uusiin tapoihin lähdetään kollektiivisesti luottavaisin mielin mukaan. Lean on myös johdattanut eri ammattiryhmiä orga-

nisaation sisällä yhteen. Kehittäjäapu ei välttämättä ole lähin työkaveri vaan voi löytyä toisaalta, kuten apteekista.

Parhaimmillaan lean jäsentää toimijuutta jämäköittämällä sitä. Luodaan yhdessä toimintapajoja, ja samaan suuntaan katsovaa toimijuutta, joka vähentää hämmennystä. Herää kuitenkin kysymys, sallitaanko pysähtynyt ja odottava toimijuus, kun on pyrittävä järjestelmällisesti ja tehokkaasti eteenpäin. Tärkeää on pohtia sitä, pystytäänkö organisaatioissa luomaan sellainen luottamuksen kulttuuri (esim. Ikonen 2015), että työntekijöiden on todellisuudessa mahdollisuus palata vanhaan toimintatapaan, uuden toimintavan kokeilun jälkeen. Kuunnellaanko ja kuullaanko eri asemissa olevia työntekijöitä tasavertaisesti, ja onko kaikilla tarpeeksi valtaa päättää toimintatapojen järjestelyistä. Esimerkiksi uusien toimintamallien käyttöön ottaminen vaatii onnistuakseen tukitoimia, kuten päätöksenteko-oikeuksien tarkistamista toimintaa vastaaviksi. Yli yksikkörajojen tapahtuva johtaminen vaatii puolestaan yksiköiden toiminnan tuntemusta, ja perehtymiseen on varattava sopiva määrä aikaa.

Luottamusta ylläpidetään pienillä arkisilla teoilla sekä molemminpuolisella viestinnällä, koska luottamus on vuorovaikutuksellinen ilmiö. (emt.; Manninen ym. 2014.) Työntekijän kokema positiivinen vastaanotto ja se, että kollegat odottavat kehittämistyön valmistumista, antavat signaalin lean-koulutetulle työntekijälle ja näin ollen vahvistavat luottamusta omaan toimijuuteen.

Organisaatiossa on useita eri tavoin toimivia yksiköitä ja osastoja. Nämä erilaiset toimintatavat voivat toisinaan pitää yllä kitkaa ja johtaa yhteentörmäyksiin, jotka tulevat näkyväksi, kun lean-osaajat jalkauttavat kehittämistöitään. Työntekijä kertoo haastattelussa kehittämistyöstään, jolla on tarkoitus helpottaa raportointia. Hän on kehittänyt lean-taulun, josta näkee kertasilmäyksellä tarvittavat seikat. Aikaa säästyy siinä, että tietokonetta ei välttämättä tarvitse aukaista. Lean-oppaissa mainitaan, että turhat silmän liikkeetkin ovat hukkaa. Työntekijä tuo esille, että on valinnut lean-taulun tilaksi entisen lääkärin huoneen. Tai pikemmin työntekijät ovat vaivihkaa vallanneet käytävällä optimaalisessa paikassa sijainneen entisen lääkärin huoneen omaksi raportoinnin kirjoittamisen tilakseen.

Työntekijän osasto ei ole informoinut toisen osaston työntekijöitä huoneen käyttöönnotosta, ja se on johtanut hiertyneisiin väleihin. Lean-taulu on aktiivinen toimija, jonka avulla työntekijä voi perustella huoneen uusiokäyttöä. Kyse ei ole työntekijän mukaan siitä, että työntekijän oma osasto haluaisi sen itselleen vaan kyse on työn tehostamisesta. Hukka vähenee, kun raportointi on keskitetty yhteen huoneeseen. Se luo selkeyttä ja muut toimijat, kuten lääkärit tietävät missä hoitajat ovat, eikä myöskään heidän tarvitse käyttää työaikaansa hoitajien etsimiseen. Hiertyneet välit paljastavat kuitenkin, että koko organisaation toimintakulttuuria ei ole onnistuttu liinaamaan. Mikäli kaikki osastot katsoisivat lean-oppien mukaisesti samaan suuntaan, ei huoneita tarvitsisi valata vaivihkaa. Onkin tyypillistä, että lean ei lävistä kaikkea toimintaa, vaan jää pieniksi yksittäisiksi projekteiksi, jotka itsessään voivat edistää työn tehokkaammin tekemistä ja lisätä työntekijöiden omia toimintamahdollisuuksia.

Samainen työntekijä kertoo myös, että on omassa osastossaan pyrkinyt saamaan muita työntekijöitä mukaan kehittämiseen. Työntekijä tuo lisäksi esille, kuinka pyrkii jalkauttamaan toista kehittämistyötään, uutta hoitokertomusmallia. Työntekijä on informoinut osastotunneilla kollegoitaan siitä, millainen malli on, mitä siltä odotetaan, miten se on suunniteltu ja mitä siihen pitää kirjata. Taulu toimii myös koollekutsujana, sillä tauluun voi jokainen ammattiasemasta riippumatta viedä omia ideoitaan muiden nähtäväksi. Eli eräällä tavalla työntekijät voivat tuoda näkyväksi omaa ammatillista osaamistaan kehittämisen saralla.

”Hirveesti puhuin, että miksi minä oon tällästä tai me ollaan suunniteltu, että miksi tää on tehty ja samalla sitä hukkaa poistettiin ja näitä viisauksia niitä mitä siellä neuvottiin, kaapit siivottiin, paljon toimivammassa järjestyksessä, siellä ei nyt (ole) turhaa krääsää. Kaikille yrittänyt perustella, kun monille tuntuu aina se, että minkä takia nyt tälleen kun ennen on tehty tälleen, niin ei sais muuttaa. [...] toiset sisäistää tosi nopeesti, mutta toisille tuottaa vaikeuksia, että kun ei oo ennenkää tehty, niin miksi nyt vaihdettiin tälleen tekemään. Minä olin varustautunutkin siihen, että ei se aina kitkatta mene ja ongelmitta. Aina on ihmisiä jotka vastustaa, jos on jo tottunut tekemään aiemmin vähän toisella tavalla. [...] Ei kannata heti luovuttaa, että

kyllä sitten sitkeästi vaan vie asioita eteenpäin. [...] aina kannattaa miettiä keneltä kysyt.”

Kertomuksesta on luettavissa toimijuuden erilaisia ajallisia ulottuvuuksia, jotka risteävät työntekijöiden kesken. Leanissa on tarkoitus tehdä asioita tulevaisuudessa paremmin ja unohtaa vanhat tavat. Osa työntekijöistä haluaa kuitenkin pitää kiinni totutuista tavoista, joiden he katsovat olevan hoivan etiikan mukaisia. Lean-kehittämisen näkökulmasta he elävät kuitenkin epätoivottavalla tavalla menneessä. Kehittämistyön tehnyt työntekijä taas pyrkii toimimaan nykyhetkessä, ja samalla suuntaa toimintaa myös tulevaan. Hän ennakoi kitkan syntymistä, mutta samalla toteaa, että ei pidä luovuttaa vaan on sitkeästi vietävä asioita eteenpäin. Toisin ilmaisten työntekijä tarvitsee tai häneltä odotetaan sitkeää toimijuutta. Sitkeään toimijuuteen kuuluu myös se, että työntekijä tunnistaa keneltä kannattaa kysyä asioita, jotta niiden eteenpäin vieminen onnistuisi. Tunnistaminen vaatii esimerkiksi taustatyötä. Taustatyö puolestaan vaatii aikaa, eikä sitä välttämättä tehdä hetkessä. Tällöin esille tulevat toimintaympäristön erilaiset rytmit ja aikaulottuvuudet. Työntekijällä on oma työn tekemisen rytmi, joka pitää sovittaa organisaation rytmiin eli esimerkiksi siihen, että on sekä kehitettävä että hoidettava potilastyö. Myös potilailla on oma rytmensä, johon lukeutuu esimerkiksi sairauden etenemisen rytmi tai vaikkapa kehon fysiologiset reaktiot kuten virtsaamisen tahti. (Lämsä 2013.) Sitkeän luottamukseen rakentuvan toimijuuden aikaulottuvuuteen voi näin ollen kuulua paitsi se, että suunnataan toimintaa tulevaan, myös se, että paneudutaan taustatyöhön. Näiden yhteensovittaminen ei välttämättä onnistu helposti, erityisesti mikäli organisaation eli johdon taholta tulee toiveita työn tehostamisesta eli nopeammin tekemisestä vähemmillä resursseilla.

Sitkeä toimijuus edellyttää myös sitä, että työntekijällä on erilaisia voimavaroja, kuten henkistä jaksamista, ylläpitää toimijuutta. Lisäksi sitkeys vaatii aikaa. Toisinaan voi olla helpompi luovuttaa, kuin yrittää käyttää aikaa vastarinnan purkamiseen. Ylimääräistä aikaa ei aina myöskään ole, mutta toisinaan aikaa saattaa myös vapautua ennakoimattomien toimijoiden astuessa kehiin, kuten koronaviruksen kohdalla kävi.

Pieni virus muuttaa toimijuutta

Koronapandemia vaikutti myös lean-koulutukseen osallistuneiden koulutukseen sekä työhön. Koulutukseen kuului lähipäiviä, mutta kevään 2020 lähipäivät peruttiin. Osalla koulutettavista oli myös vaikeuksia jalkauttaa kehittämistyötä, tai tehdä se valmiiksi. Pandemian alkuvaihe oli haastatteluhetkellä loppukevästä ja alkukesästä 2020 rauhallinen. Koronavirusta ei juuri alueella ollut, mutta koronaviruksella oli erilaisia muita sivuvaikutuksia. Esimerkiksi kosketusvarotoimista kehitystehtävänsä tehnyt hoitaja kertoi, että hän ei ollut saanut iskostettua hygienian tärkeydestä huolehtimista kollegoilleen. Koronavirus kuitenkin muutti tilanteen ja toimi vipuvoimana hygieniatoimien tehostamisessa. Työntekijän oma toimijuus ei siis siihen riittänyt, mutta yhdessä viruksen kanssa toimintatapoja oli mahdollista muuttaa. Työntekijä jatkaa, ja kuvailee kehitystehtävänsä toista puolta:

”Me tehtiin esimerkiksi tämmönen (coral) kalanruotokaavio [...] Sitten me käytiin yhteen potilashuoneeseen [...] tekemässä hoitotarvikekaapin sisällön vakiointi. Jos meillä joku eristys tulee ja se hoitotarvikekaappi on täynnä tavaraa ja se kaikki joudutaankin sen jälkeen laittaa roskiin. Se voi olla aika kallistakin. Useenki sata euroa laitetaan roskakoriin silloin. [...] Hoitajathan on semmosia, että kaikkee pitäis olla tässä nyt ja heti ja lähellä, että mitään ei voida käydä hakemassa. [...] Hyvin paljon meillä oli ihmisiä mukana tässä toiminnassa ja suunnitelmissa. [...] Hoitoajat ei pitene, eikä henkilökunta sairastu, et onhan meillä paljon sairauksia. Ja kustannustehokkaampaa on, että ei tuu lisää kustannuksia. Että meillä olis yhtenäiset toimintatavat kaikissa meidän yksiköissä.”

Liinauksella pyritään siis vakioimaan ja yhtenäistämään toimintoja eli saavuttamaan yhtenäinen, kollektiivinen toimijuus. Kollektiivinen toimijuus voi parhaimmillaan luoda yhteyksiä eri toimijaryhmien eli ammattialojen kesken, ja lisätä sekä potilas, asiakas- että työturvallisuutta. Työntekijä tuo myös esille, että liinaus säästää paitsi aikaa myös rahaa. Hän on näin ollen sisäistänyt mahdollisen ylhäältä päin tulleen viestin siitä, että työn liinauksella tosiasiaassa pyritään kustannustehokkuuteen ja

taloudellisiin säästöihin. Pientä säästöä voi tosin tulla esimerkiksi siitä, että kehittämistöiden materiaalit on toisinaan hankittava itse.

Eräs haastateltavista kertoo puolestaan, että aiemmin ympärivuorokautinen osasto oli muutettu alkuvuodesta viikko-osastoksi. Osasto kuitenkin muutettiin takaisin ympärivuorokautiseksi osastoksi koronatoimenpiteenä. Työntekijän mukaan viikko-osasto on tuonut hänelle kiireen tunnun ja henkisen paineen, joka on nyt helpottanut, koska on palattu entiseen käytäntöön.

”[...] kun aina pitäisi olla oman osaston työntekijä sunnuntai-illassa toisella osastolla, mihin viikonloppuna siirty meidän potilaat, ja kun heidät maanantaina siirrettiin meidän osastolle takasi, jos ei ollutkaan sitä tuttua hoitajaa, joka (ties jo niistä taustoista), niin se maanantaiki meni vähän hukkaan. Siinä tuli itselle semmonen olo, että potilaan hoidossa on nyt tullut aina, pysähdys.”

Työntekijällä tai työntekijöillä ei ole riittävästi omaa valtaa, jotta he olisivat voineet pitää osaston ympärivuorokautisena, mutta koronaviiruksella tätä valtaa puolestaan oli. Huolimatta siitä, että työntekijä tunnistaa viikko-osaston aiheuttaman hukan eli sen että potilaan hoidossa tuli aina pysähdys, koska heitä piti viikonloppuisin siirtää osastolta toiselle, oli tehty päätös viikko-osastoon siirtymisestä. Toisin sanoen työntekijän ammatillista toimijuutta ei huomioitu. Ammatillisuuden itsemäärittelystä kiinni pitäminen on kuitenkin tärkeää ammattiryhmille, joiden asema organisaatioiden sisällä on heikko (Hirvonen ym. 2020).

Alkuvaiheen tyyni koronatilanne toi samalla myös käänteisesti näkyväksi hoitotyön kiireisen tahdin. Kiireiseen tahtiin tuli koronan myötä pysähdys. Työntekijät ovat ehtineet pitää heille kuuluvia vapaita eli saaneet pitää kertyneet ylityöt, ja toisaalta ovat ehtineet tehdä rästihommia, kuten tavoitekeskusteluja ja työvuorosuunnittelua. Toisaalta eräs työntekijä toi myös esille, että kiireettömyys johtui työaika vievien kehittämishankkeiden puuttumisesta. Kahden toimijaroolin yhteensovittaminen ei näin ollen välttämättä toteudu kovin helposti, tai ainakin se vaatii sen, että työntekijöitä on tarpeeksi, jotta työt eivät kehittämistyön vaikutuksesta kasaudu. Varsinaisen hoitotyön tekeminen tai esimerkiksi tavoitekeskustelujen käyminen vaativat aikaa, eikä ylimääräistä aikaa kehittämisellä ole noin vain irrotettavissa.

Rahalla rajoitettu toimijuus

Leanin kaltaisten laadun parantamiseen tähtäävien johtamisoppien ja toimintamallien tulo osaksi sairaaloiden toimintakulttuuria on merkinnyt, että esimerkiksi sairaanhoitajien työ on lisääntyvän vakioinnin ja valvonnan kohteena. Oletuksena on, että muu kuin potilastyö ei ole hoitajien taitojen pätevää käyttöä, tai ainakin tämä työ vie enemmän aikaa kuin olisi toivottavaa. Sosiologi Davina Allen (2014) kutsuu tätä työn osa-aluetta työn koordinoinniksi. Toiminta-alueisiin kuuluvat muun muassa sosiomateriaalisten toimijoiden yhdistäminen eli se, että esimerkiksi oikea potilas ja oikea sänky kohtaavat. Tätä ei siis kuitenkaan nähdä tarkoituksenmukaisena, leanin kielellä, lisäarvoa tuottavana työnä.

Samanaikaisesti tavoitteena on järkeistää terveydenhuoltopalveluiden tarjoamista ja vapauttaa aikaa hoitoon ja hoivaan. (emt.) Koska leanissa on tavoitteena poistaa hukkaa eli turhaa työtä, hukan määrittely hoivan ja hoidon näkökulmasta tarkoituksenmukaisella tavalla on tärkeää. Muutoin on vaarana, että hoidosta valuu jotakin olennaista pois. Hukan poistaminen ei itsessään ole epätoivottavaa, erityisesti mikäli se realisoituu asiakkaan, kuten potilaan näkökulmasta lisäarvona eli esimerkiksi aikana hoitajan kanssa käytävälle keskustelulle, jossa potilas saa purkaa omia tunnetilojaan.

Hoitotyössä on haastateltavien mukaan tietyt päivärutiinit, jotka työntekijöiden odotetaan tekevän, kuten raportointi ja lääkelistojen kirjoittaminen. Nämä itsessään tärkeät rutiinit vievät aikaa hoitajan kuvailemalta potilastyön henkiseltä puolelta. Työntekijän ammatillista toimijuutta sitoo ja rajoittaa tietyt organisatoriseen aikaan sidotut toimenpiteet. Työntekijä ei voi täysin vapaasti käyttää työaikaansa potilaan kokonaisvaltaiseen kohtaamiseen. Toimijuutta kuitenkin kasvattaa esimerkiksi se, että toimijalle on vuosien kokemuksesta kertynyt osaamispaletti, minkä myötä työntekijä kykenee tekemään kahta työtehtävää samaan aikaan. Henkinen hoito- ja hoivatyö on tietyllä tavalla näkyvätöntä, mutta toisaalta juttelun muodossa kuuluvaa työtä. Kuuluva on tässä kaksoismerkityksessä. Parhaimmillaan juttelu kuuluu osaksi hoivatyötä ja sen voi konkreettisesti myös sanojen muodossa kuulla. Kun hoiva- ja hoitotyötä liinataan, saattaa tämä kuuluva työ vaieta. Yksi työaikaa vievä työn osa on raportointi, joka on tehtävä tiettyyn aikaan päi-

västä. Muihin työtehtäviin olisi työntekijöiden mukaan sinänsä aikaa, mutta koska raportointi on tehtävä, muut työt siirtyvät. Ratkaisuksi työntekijät ovat tuoneet esille esimerkiksi delegoinnin.

”Jos on useampi sairaanhoitaja töissä samassa ryhmässä, että vois meiläkin toinen vaikka vaan keskittyä joku päivä et kirjottaisi vaan niitä lääkelistoja, hoitaisi sen kirjallisen puolen ja toinen saisi olla ihan siellä henkisellä puolella että jututtas ja olisi ihan silleen että joutaisi istumaan siinä sängyn laidalla ja juttelemaan ihan kunnolla. Kyllä minä sitä harrastan aika paljon, että samalla kun teen vaikka jotain, kun ne on niin rutiininomaset, ne osaa, ei tarvitse niinku silloin nuorena miettiä et miten sitä toimenpide, niin voi siinä samalla vähän katsella, et mikä mieliala on ja jututtaa ja rohkaista puhumaan ja kyllä sitten on sitä aikaaki aina jutellakki ihan pitempäänki”.

Ongelmana ei ole itse raportointi, vaan kuten haastateltava tuo esille, työn delegoinnin puute. Järkevämmällä suunnittelulla olisi mahdollista aikatauluttaa työt niin, että toinen työntekijä voisi hoitaa kirjallisen puolen ja toisella olisi aikaa keskittyä henkiseen puoleen. Kyseisellä työntekijällä on vuosikymmenten kokemus, ja hän pystyy paikkaamaan rutiinin tuomalla edulla sitä, että työtä ei ole järjestelty toivotulla tavalla. Näitä yhdistelmätaitoja ei tule ajatella itsestään selvinä tai luonnollisina, vaan taidot on opeteltava (Löfgren 1997, 104). Työntekijä on onnistuneesti yhdistänyt instrumentaalisen ja ei-instrumentaalisen työn ja toimijat. Hoivan ja hoidon ydintä ovat vuorovaikutus, kiireettömyys ja läsnäolo. Näitä työntekijä toivoisi voivansa tarjota pysähtymällä potilaan luokse. Tehokkuuden kulttuuria ylläpitävässä yhteiskunnassa, pysähtyminen ei aina ole toivottavaa toimintaa.

Rivisairaanhoitajalla ei välttämättä ole valtaa muuttaa sitä, kuinka työ suunnitellaan. Eräs haastateltava kuvaa vallan puutetta toimijuutta rajoittavana ja samalla leanin toteuttamista estävänä tekijänä. Vaikka työn kehittäminen on leanissa keskeistä, tämä ei realisoidu käytäntöön, mikäli työntekijällä ei ole valtaa toteuttaa kehittämisideoitaan. Työntekijä kertoo, että ”semmoisen määräämisen” vuoksi hänellä ei ole valtuuksia tehdä asioita hänen toimijuutensa näkökulmasta toivotulla tavalla. Joskus käy myös niin, että työntekijä voi olla joko yksiköstään

ainut lean-koulutukseen osallistunut tai ylipäättään ainut kehittämisiin-
toinen. Tällöin yksittäisen työntekijän voi olla vaikea saada kehittämisi-
deootaan läpi, tai ainakin ideoiden läpiviemiseen tarvitaan paljon aikaa
ja voimavaroja. Yksittäisen työntekijän innon tyssääminen voi tyrehdyt-
tää leanin jalkautumisen koko työyksikön käytäntöihin.

Toinen haastateltava puolestaan kertoo, että olisi halukas lisäämään
potilashuoneen viihtyvyyttä eli tietyllä tavalla tuomaan leanin mukai-
sesti lisäarvoa asiakkaalle, mutta esihenkilö eli osastonhoitaja on asettu-
nut vastahankaan.

”Edellinen osastonhoitaja oli kaikkea mitä minä ehdotin nii kaikki
”no mitä se maksaa?” Minä hommasin huoneisiin seinämaalauksia
[...] työkaverin sisko kävi maalamassa meille potilashuoneisiin niitä
seiniä [...] enemmän verkostoitumista kehittynyt, että otetaan keitti-
öön helposti yhteyttä, et miten me voitaisiin sitä ruuan jakoa ja kaikkee
kehittää, että ihmiset sais silloin ruokaa kun on nälkä, ja niiden (poti-
laiden) toiveita pitäis enemmän kuunnella”.

Työntekijä kuvailee, että hän on lopulta ottanut ohjat omiin käsiinsä,
ja ryhtynyt lisäämään vastusteluista huolimatta osaston viihtyvyyttä.
Hän on myös luonut verkostoja muihin toimijoihin, kuten keittiön
henkilökuntaan. Nämä muut toimijat edesauttavat lisäarvon tuottamista
potilaille. Potilaat myös osallistetaan mukaan kehittämistyöhön. Työnte-
kijä siis toimii leanin periaatteiden mukaan esimerkillisesti ja muotoilee
oman toimijuuden paikkansa. Osastonhoitajalle viihtyvyyden lisäämi-
nen on puolestaan näyttäytynyt kulujen lisäämisenä. Hän ei ole nähnyt
sosiaalisen uusintamisen eli elämää ylläpitävän toiminnan merkitystä
kokonaisvaltaisesti (Elomäki 2021). Työntekijä on tehnyt omat johto-
päätöksensä ja käyttänyt hyödyksi suhteita eli työkaverin lähipiiriä, jolta
on tulkintani mukaan ilmaistytöinä tilannut maalauksia potilashuoneisiin.

Hieman samantapaista toimijuuden haltuun ottamista on tehnyt
työntekijä, joka kertoo kehittämistehtävästään, hoitotyön ei-instrumen-
taalisesta toimijasta:

”Se (kehittämistyönä tehty lean-valkotaulu) on meidän kanslian sei-
nällä. Siinä on pohjana kierrätysjärjestelmään vedoten – puuseppä löysi

yhden ylimääräisen kattopellinpalaa, mikä toimii valkotauluna, sen päälle olen kontaktimuovilla päällystänyt viikkolukujärjestyksen. Tämä on toteutettu pyykkipojilla. Puinen pyykkipoika on väritetty tussilla kyseisellä värillä, siihen on tarrakirjoittimella kirjoitettu potilaan nimi, pyykkipojan takapuolelle on liimattu magneettiteippi ja magneettiteipillä se potilaan tuloaikakoodilla väritetty, nimellä varustettu pyykkipoika laitetaan siihen sen potilashuoneen potilaspaikan kohdalle, missä potilas minäkin hoitopäivänä on. [...] Aikaisemmat kolme versioo oli sellaisia, että niistä puuttu pyykkipojat. Mutta onneksi sen taulun tekeminen oli vielä vaiheessa, kun niitä pyykkipoikia oli hankala saada.”

Kierrätys on tietysti ekologista, eikä uutta materiaalia ole välttämättä aina järkevä ostaa, mutta pellinpalasten käyttäminen sen sijaan, että yksikköön hankittaisiin tarkoituksenmukainen lean-valkotaulu, kertoo kuitenkin toimijuuden rajoista. Lean-osaajan koulutus tai kohonnut status ei takaa sitä, että työntekijä pystyisi perustelemaan hankintojen tarpeellisuuden. Kuvaavaa on myös, että taulun käyttöönottoa on hidastanut hyvin arkisen materiaalin eli pyykkipoikien hankala saatavuus.

Työntekijöitä kehoitetaan kehittämään työtään ja tuomaan visuaalisia elementtejä, ei-inhimillisiä toimijoita, osaksi työyhteisöä ja työn tekemistä, mutta rahaa materiaalien hankintoihin ei näytä ainakaan kaikissa yksiköissä olevan. Työntekijät käyttävät kuitenkin taitavasti luovuuttaan ja toimijuuden mahdollisuuksiaan, ja kehittävät ratkaisuja, joilla he onnistuvat kehittämistehtävissään, ja niiden jalkauttamisessa käytäntöön. Vaikka tässä tapauksessa työntekijä haluaa ensin itse testata taulun toimivuutta ennen kuin hän antaa sen myös muiden käyttöön.

Voisi ajatella, että on myös leanin periaatteita vastaan, jos työntekijän on käytettävä työaikaansa esimerkiksi pyykkipoikien hankintaan. Tämän voisi ajatella myös leanin kielellä hukaksi – ajaksi, joka on pois lisäarvoa tuottavasta toiminnasta tai pullonkaulaksi, joka hidastaa ensisijaisen eli hoiva- ja hoitotyön tekemistä. Lean-koulutuksissa tulevia lean-osaajia pyritään opettamaan tunnistamaan hukkaa, jotta työtä voisi tehdä kustannustehokkaammin, mutta rakenteelliset tekijät estävät kustannustehokkaan työn. Lean voi pahimmillaan siirtää joiltakin osin hoivatyön kehittämisen kustannuksia työntekijän vastuulle, tai vähintään vastuut-

taa työntekijöitä ottamaan osaa sellaisiin kuluihin, jotka eivät hänelle välttämättä kuulu. Prosessia voi verrata hoivan kustannusten ja hoivavastuun siirtymiseen valtiolta kotitalouksille julkiseen sektoriin kohdistuneen leikkaus- ja tehostamistoiminnan myötä (Elomäki 2021; Kantola & Lombardo 2017). Tehostamistoiminta voikin pahimmillaan heikentää työntekijöiden toimijuutta, tai muovata sitä työntekijän näkökulmasta epäedullisella tavalla.

Työntekijät myös tunnistavat organisaatioon kohdistuvat säästöpainneet. Vaikka organisaatio pyrkiikin tehostamaan toimintaa prosessien kautta eli tehostamalla esimerkiksi potilaiden virtausta ja läpimenoaikoja, eurot vaikuttavat taustalla työn kehittämisen mahdollisuuksiin. Eräs työntekijä toi esille, että hänellä olisi paljonkin kehittämideoita, mutta raha on tullut esteeksi. Säästöpainneet ovat esimerkiksi tulleet näkyväksi, kun kolmihenkisestä tiimistä yksi on siirtynyt toisen työnantajan leipiin, on taloudellisista syistä jätetty uusi vahvistus palkkaamatta.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olen tarkastellut lean-koulutuksen käyneiden hoitotyöntekijöiden toimijuutta heidän soveltaessaan ja jalkauttaessaan lean-kehittämistöitä työn käytäntöihin. Lean-koulutuksen käyminen näyttää parhaimmillaan vahvistavan työntekijöiden ammatillista toimijuutta, ja kasvattavan toimijuuden mahdollisuuksia sekä rikkovan toimijuuden esteenä olevia rajoja. Koulutus antaa osallistujilleen varmuuden siitä, että he voivat ja heillä on lupa kehittää, ja tietyllä tavalla rikkoa totuttuja rutiineja. Työntekijöiden on vakuutettava työyhteisönsä kehittämisen järkevyydestä, ja lean-koulutus antaa tähän tukea. Osa kehittämistöistä jää ainakin alkuvaiheessa vain työntekijöiden itsensä käyttöön, mutta kehittämistöiden avulla tuotetut toimintamallit voivat virrata myös koko yksikön hyödyksi. Lean-koulutus toisin sanoen paitsi toi konkreettisesti uusia työkaluja ja menetelmiä työn kehittämiseen antoi lisää luottamusta oman toimijuuden mahdollisuuksiin. Samankaltaisia tehostamisprosesseja on tehty ja tehdään myös muilla toimialoilla. Työntekijöiden toimijuuden esteitä on tärkeä tuoda näkyväksi, jotta niitä on mahdollista purkaa.

Analyysin tuloksena löysin sitkeää toimijuutta, jonka avulla työntekijä jaksaa pakertaa eteenpäin, vaikka muutosvastarintaa esiintyisi. Toimijuutta kuitenkin rajoittaa esimerkiksi taloudelliset tekijät eli se, että kehittämistöitä toivotaan tehtävän, mutta siihen ei anneta vaadittavia resursseja. Osalla työntekijöistä puuttuu myös esihenkilöiden tuki, mikä voi katkaista toimijuudelta siivet.

Vaikka työntekijän oma toimijuus koulutuksen myötä ja kehittämistä tehden kasvaisi, rakenteelliset esteet ja tekijät tulevat vastaan. Työntekijät myös tunnistavat oman toimijuutensa rajat. Toimijuutta puolestaan tukee esihenkilöiden tuki ja se, että kollegat saadaan osallistettua mukaan. Esihenkilöiden tuen puute kertoo siitä, että lean-kulttuuri ei ole läpäissyt koko organisaatiota yhdenmukaisesti ja samassa tahdissa. Työntekijät eivät ole tasavertaisessa asemassa esimerkiksi sen suhteen, saako kehittämiseen käyttää työaika. Yleisesti ottaen erilaisissa organisaatioissa läsnä olevat erilaiset aikaulottuvuudet, kuten työn tekemisen rytmi ja kehittämisen rytmi on otettava huomioon, kun työntekijöiltä vaaditaan asettumista kehittäjän ja työntekijän toimijaroleihin.

Ammatillisen toimijuuden toteutuminen edellyttää, että yksittäisen työntekijän osaaminen ja halu yhdistyvät organisaation tarjoamiin vaikutusmahdollisuuksiin. Työntekijöillä ei kuitenkaan välttämättä ole valtaa vaikuttaa toimintaympäristöönsä, ja heidän on vain sopeuduttava esimerkiksi siihen, että työmäärä lisääntyy. Toisin sanoen tehtävä lean-filosofian mukaisesti vähemmällä työntekijämäärällä enemmän tai ainakin saman verran.

Koronapandemian alkuvaiheessa, jolloin organisaation toimintoja ajettiin osittain alas, osa työntekijöistä kertoi, että heillä oli tavallista enemmän aikaa keskittyä töihin. Sosiaalisen uusintamisen näkökulmasta tämä tuo näkyväksi sen, että hoitotyön ja muiden työtehtävien tarkoituksenmukaisella tavalla tehokas tekeminen edellyttää riittävää määrää työntekijöitä. Asia on tavallaan itsestään selvä, mutta sivuutettu harjoitustussa politiikassa. Olisikin tärkeää nähdä hoito- ja hoivatyö tai laajemmin hyvinvointialan työ tuottavana työnä ja näin ollen tarjota sille myös tarvittavat ihmis- ja aikaresurssit: palkata sopiva määrä työntekijöitä ja jakaa työtehtäviä eri ammattiryhmille. Tehostamisyhteiskunnan eri sektoreilla ja toimialoilla on tehostettu toimintoja esimerkiksi vähentämällä työntekijöitä hallinnosta ja avustavista tehtävistä. Tämä näkyy siinä, että

esimerkiksi hoitajat tekevät aiemmin laitoshuoltajille ja sihteereille kuuluvia tehtäviä.

Leanin myötä kasvanut toimijuus valuu myös hukkaan, mikäli työntekijät eivät saa tarvittavia resursseja, kuten työaika ja materiaaleja käyttöönsä. Voidaan myös pohtia, kuinka kannattavaa on taloudellisesti satsata koulutuksiin ja konsultteihin, mikäli ratkaisevassa vaiheessa eli leanin jalkauttamisessa, työntekijöiden toimijuutta rajoitetaan.

Ristipaine työn tehostamisen ja kehittämisen välillä valuu pahimmillaan työntekijän niskaan, ja näkyy stressinä ja henkisenä paineena. Tällöin mahdolliset liinaamisesta saadut hyödyt voivat kääntyä organisaatiota vastaan. Kehittäminen ja työn järkevä tehostaminen puolestaan parhaimmillaan ylläpitää työhyvinvointia, kun työntekijä saa käyttää ammatillista osaamistaan. Tämä nopeuttaa potilaiden hoitoon pääsyä tai sosiaalitoimen ja säästää kustannuksissa. Rakenteiden eli toimintaympäristön on tällöin oltava kunnossa. Toisin sanoen työntekijöillä on esimerkiksi oltava aidosti valtaa ylittää hierarkioita ja ammatillisia rajoja. Valta, luottamus ja esihenkilöiden tuki ovat tekijöitä, jotka mahdollistavat ammatillisen toimijuuden. On kestävämpää, mikäli vasta koronaviruksen kaltainen ei-inhimillinen toimija tuo näkyväksi rakenteelliset ongelmakohdat, kuten sen että kiireinen työtahti vaikeuttaa työstä selviytymistä ja estää ammatillisen toimijuuden kasvamista ja ylläpitämisen mahdollisuuksia.

Lähteet

- Allen, D. (2014). *The Invisible Work of Nurses: Hospitals, Organisations and Health-care*. Lontoo: Routledge.
- Collin, K., Auvinen, T., Herranen, S., Paloniemi, S., Riivari, E., Sintonen, T. & Lemmetty, S. (2017). *Johtajuutta vai johtajattomuutta? Johtamisen merkitys luovuudelle informaatioteknologian organisaatioissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Elomäki, A. & Ylöstalo, H. (2020). Feministisempää poliittisen talouden tutkimusta. *Poliittinen talous*, 8(1), 87–99.
- Elomäki, A. (2021). Hyvinvointitalous, tasa-arvopolitiikka ja feministinen taloustutkimus: hyödyntämätöntä synergiaa? Teoksessa J. Ahokas (toim.) *Hyvinvointitaloudessa eteenpäin*. Helsinki: SOSTE, 104–109.
- Elomäki, A., Ylöstalo, H. & Hoppania, H-K. (2021). Koronakriisistä hoivaavaan

- talouteen. *politiikasta.fi*. <https://politiikasta.fi/koronakriisista-hoivaavaan-talouteen/> (Haettu 8.8.2022).
- Emirbauer, M. & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103(4), 962–1023.
- Eteläpelto, A. Heiskanen, T. & Collin, K. (2011). Valtan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 11–32.
- Elson, D. (2017). Towards a gender-aware macroeconomic framework. Teoksessa H. Bargawi, G. Cozzi & S. Himmelweit (toim.) *Economics and austerity in Europe. Gendered impacts and sustainable alternatives*. Lontoo: Routledge, 15–26.
- Flemming, E., Mantere, P., Gäddä, C. & Pitkänen, C. (2022). Miksi Lean terveydenhuollossa ja hoiva-alalla? <https://blogs2.abo.fi/hyvinvoivahoiva-opas/yhdessa-kohti-toimivampaa-hoivatyota/miksi-lean-terveydenhuollossa-ja-hoiva-alalla/> 11.5.2022
- Giddens A. & Sutton, P.W. (2014). *Essential Concepts in Sociology*. Cambridge: Polity Press. Wiley.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Gordon, T. (2005). Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa A. Meurman-Solin & I. Pyysiäinen (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Hirvonen, H. (2018). Lean haluaa koko potentiaalisi työpaikan käyttöön. Alusta. <https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/03/20/lean-haluaa-koko-potentiaalisi-tyopaikan-kayttoon/> (Haettu 10.5.2022.)
- Hirvonen, H. (2019). Julkisen palvelun tehostamisen uudet opit. Tarkastelussa lean-ajattelu. *Työelämän tutkimus*, 17(2), 149–156.
- Hirvonen, H., Mankki, L., Lehto, I. & Jokinen, E. (2020). Ammatillinen toimijuus lean-ajattelussa. Teoksessa J. Kantola, P. Koskinen-Sandberg & H. Ylöstalo (toim.) *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia*. Tampere: Gaudeamus, 243–261.
- Hökkä, P., Vähäsantanen, K., Paloniemi, S., Herranen, S. & Eteläpelto, A. (2014). Järki ja tunteet. Kohti toimijuutta tukevaa johtamista. Teoksessa P. Hökkä, S. Paloniemi, K. Vähäsantanen, S. Herranen, M. Manninen, & A. Eteläpelto (toim.) *Ammatillisen toimijuuden ja työssä oppimisen vahvistaminen – Luovia voimavaroja työhön!* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 121–144.
- Ikonen, M. (2015). Esimies-alaisuuden luottamus vuorovaikutuksessa rakentuvana ilmiönä. *Prologi– puheviestinnän vuosikirja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 135–151
- Jamali, D. (2005). Changing management paradigms: implications for educa-

- tional institutions. *Journal of Management Development*, 24(2), 104–115.
- Jorma, T., Tiirinki H., Bloigu R. & Turkki L. (2016). Lean thinking in Finnish healthcare. *Leadership in health services*, 29, 9–36.
- Leivonen, K. (2020). *Lean-johtaminen terveydenhuollossa*. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Lämsä, R. (2013). *Potilaskertomus – Etnografia potiluuudesta sairaalaosaston käytännöissä*. Tampere: Juvenes.
- Löfgren, O. (1997). Scenes from a Troubled Marriage. Swedish Ethnology and Material Culture Studies. *Journal of Material Culture* 2(1), 95–113.
- Majjala, R., (2019). *Lean terveydenhuollossa – näkökulmina hukka ja johtaminen*. Turku: Turun yliopisto.
- Makkonen-Craig, H. (2020). Lean, liinaus ja lean-johtaminen. *Kielikello*. <https://www.kielikello.fi/-/lean-liinaus-ja-lean-johtaminen> (Haettu 11.5.2022)
- Manninen, M., Alestalo, E., Jetsu, K., Männistö, P., & Pyhälä-Liljeström, P. (2014). Hoitotyön johtamisen uudistaminen keskussairaalan päivystysalueella. Teoksessa P. Hökkä, S. Paloniemi, K. Vähäsantanen, S. Herranen, M. Manninen, & A. Eteläpelto (toim.) *Ammatillisen toimijuuden ja työssä oppimisen vahvistaminen – Luovia voimavaroja työhön!* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 95–106.
- Niska, M. (2015). *Who is serving whom? An agency-for perspective on enterprise promotion in rural Finland*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Olakivi, A. (2018). *The relational construction of occupational agency: performing professional and enterprising selves in diversifying care work*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Reijula, J., Ruohomäki, V., Lahtinen, M., Aalto, L., Reijula, E. & Reijula, K. (2017). *Terveydenhuollon työprosessien, palvelujen ja tilojen kehittäminen Lean-ajattelun avulla (TeLean): tutkimushankkeen loppuraportti*. Helsinki: Työterveyslaitos
- Ronkainen, S. (2006). *Väkivalta: seuraamukset ja haavoittuvuus: Terttu Utraisen juhlakirja*. Helsinki: Talentum, 531–550.
- Ronkainen, S. (2008). Kenen ongelma väkivalta on? Suomalainen hyvinvointivaltio ja väkivallan toimijuus. *Yhteiskuntapolitiikka*, 73 (4), 388–401.
- Silvonen, J. (2015). Toiminta ja suhteet – neljä fragmenttia toimijuudesta. Teoksessa P.A. Kauppila, J. Silvonen, J. & M. Vanhalakka-Ruoho (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämänkulku*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, 3–15.
- Tammelin, M., Anttila, T. & Mänttärivan der Kuip, M. (2016). Julkisen sektorin palveluprosessit kevyiksi leantuotantomalleilla – mutta kevyttuotteet eivät aina laihduta. *Työelämän tutkimus*, 14(1), 1–4.
- Verkkouutiset (2022). HS: HUS kärsii ennennäkemättömästä työvoimapulasta

<https://www.verkkouutiset.fi/a/hs-hus-karsii-ennennakemattomasta-tyovoimapulasta/#93ee8a7f> (Haettu 13.7.2022).

Virtanen, J.V. (2010) *Johtajana sairaalassa. Johtajan toimikenttä julkisessa erikoissairaalassa keskijohtoon ja ylimpään johtoon kuuluvien lääkäri- ja hoitajataustaisten johtajien näkökulmasta*. Turku: Turun yliopisto.

Äijö, M. & Tikkanen, P. (2017). *Moniammatillisuudella tuloksia – esimerkkinä leanjohtaminen*. Teoksessa J.Kulmala & V. Hantikainen (toim.) Parempi vanhus-työ. Menetelmiä johtamisen kehittämiseen. Jyväskylä: PS-Kustannus.

6 Tehostettu turvapaikkaprosessi maallikkoavustajan ja tutkijan silmin

Tiina Sotkasiira & Henna Middeke

Tavoitteena turvapaikkaprosessien tehokkuus

Kesällä 2015 Suomeen alkoi saapua merkittävästi aiempaa enemmän turvapaikanhakijoita, jotka olivat lähteneet liikkeelle muun muassa Afganistanista, Irakista, Somaliasta, Syyriasta sekä muista turvatomista, poliittisesti epävakaina ja sotaa käyvistä maista. Lisääntyneen muuttoliikkeen ja sen herättämän voimakkaasti polarisoituneen yhteiskunnallisen keskustelun seurauksena pääministeri Juha Sipilän johtama hallitus käynnisti useita lainsäädäntöhankkeita, joilla tavoiteltiin kustannussäästöjä turvapaikkaprosesseja sujuvoittamalla (Valtioneuvosto 2015). Hallitus pyrki nopeuttamaan turvapaikkaprosesseja muun muassa lyhentämällä päätösten valitusaikoja sekä rajoittamalla perusteita, joilla oleskelulupapäätöksestä voi valittaa. Lainmuutoksilla haluttiin myös ehkäistä järjestelmän väärinkäyttöä sekä vähentää hakemusten määrää karsimalla turvapaikan hakemisen oletettuja vetovoimatekijöitä (Pirjantanniemi ym. 2019).

Tutkijat tunnustivat hallituksen esityksistä ja lainsäädäntöasiakirjoista tehokkuutta korostavan puhutavan, jonka he nimesivät tehostamisdis-

kurssiksi (Pirjatanniemi ym. 2021, 41). Tehostamiskurssilla he tarkoittivat sitä, että ulkomaalaislakiin ja sen soveltamiskäytäntöihin tehtyjä muutoksia perusteltiin tarpeella tehostaa turvapaikanhakemiseen ja suojelun antamiseen liittyviä prosesseja. Tehostamiselle nähtiin tarvetta turvapaikkaprosessin kaikissa vaiheissa (Owal Group 2019). Tehostamista tavoiteltiin esimerkiksi yksinkertaistamalla hakijoiden alkurekisteröintiä, lyhentämällä oleskelulupahakemusten käsittelyaikoja sekä tiivistämällä niihin liittyvien päätösten käsittelyä eri oikeusasteissa. Myös kielteisten päätösten toimeenpanoa sekä vapaaehtoisen paluun ohjausta haluttiin tehostaa. Vainoa kokeneiden oikeus hakea turvapaikkaa, samoin kuin turvapaikanhakijoiden perus- ja ihmisoikeudet, jäivät tutkijoiden mukaan uudistuksissa taka-alalle (Pirjatanniemi ym. 2019, 229). Tehostamiskurssille on tyypillistä antaa ymmärtää, että mikään ei muutu, vaan samoja asioita tehdään nopeammin ja pienemmillä panostuksilla (Eskelinen ym. 2017, ks. myös Eskelinen tässä kirjassa). Havaintojemme mukaan oleskelulupaprosessi on kuitenkin muuttunut hyvin olennaisesti, kun jo lähtökohtaisen kuormitettuja järjestelmän toimintoja on tehostettu, ja sen resursseja karsittu viranomaisnäkökulmasta ilman hakijoiden oikeusturvan riittävää huomioimista.

Tällä kirjoituksella osallistumme keskusteluun turvapaikkaprosessien tehostamisesta yhteiskuntapolitiikan tutkijan sekä turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevän kansalaistoimijan näkökulmista. Analysoimalla turvapaikan hakemista koskevia havaintojamme pyrimme ymmärtämään, mitä julkisen vallan prosessien tehostaminen turvapaikkaprosessin yhteydessä tarkoittaa, ja miten se tulee näkyväksi turvapaikanhakijoille, joiden toimijuus prosessissa on lähtökohtaisesti hyvin rajoitettua. Toimijuudella tarkoitamme tässä ihmisen kyvykkyyttä reflektoida elämänsä olosuhteita sekä omalla toiminnallaan vaikuttaa niiden muotoutumiseen (Ramachandran & Vathi 2022; Triandafyllidou 2019). Kiinnitämme erityistä huomiota niihin tilanteisiin, joissa turvapaikanhakijat tarvitsevat tukea järjestöissä tai epävirallisissa verkostoissa toimivilta *maallikkoavustajilta*. Viittaamme maallikkoavustaja-termillä niihin turvapaikanhakijoita avustaviin, joilla ei ole oikeustieteellistä korkeakoulututkintoa eikä virallisesti tunnustettua asiantuntemusta turvapaikkalainsäädännön alalta. Maallikkoavustajien puheille turvapaikanhakijat päätyvät usein silloin, kun he eivät ole tulleet asianmukaisesti kohdel-

luiksi viranomaisten tai heille nimettyjen virallisten avustajien taholta.

Aiemmassa *Tehostamistalous*-kirjassa tutkijana toimiva Tiina tarkasteli kotouttamistyön tilanteita, joissa kansalaistoimijat joutuvat kantamaan vastuuta sellaisista työtehtävistä, jotka on tehostamisen myötä karsittu pois viranomaistyöstä (Sotkasiira 2017). Kotoutumista koskevassa tutkimuksessaan hän huomasi, että maahanmuuttajat joutuvat turvautumaan kansalaisjärjestöihin selvittääkseen digitalisoidussa ja kasvukeskukseen keskitetyssä palvelujärjestelmässä. Yhteisten keskustelujen myötä olemme havainneet, että myös oleskelulupaprosessissa kansalaistoimijoiden tehtäväksi on muodostunut korjata tehostamisen nimissä oleskelulupajärjestelmään tehtyjen muutosten valuvikoja sekä paikata järjestelmään syntyneitä aukkoja, erityisesti hakijoille tarjolla olevan oikeusavun osalta. Järjestötyötä tekevän Hennan työarjessa valuvat tulevat näkyviksi uusintahakemuksina, jotka perustuvat ensimmäisen hakuprosessin aikana tehtyinä virheellisiin kielteisiin päätöksiin. Tiina puolestaan on kuullut turvapaikanhakijoiden ja heidän kanssaan työskentelevien maallikkoavustajien kertomuksia, joissa hakija on kokenut, ettei hän ole tullut kuulluksi prosessin aikana. Turvapaikan hakemista kuvataan pitkänä ja turhauttavana odotuksena, johon sisältyy ajoittaisia hektisiä viranomaiskohtauksia, ja jonka lopputulokseen on hakijan vaikea itse vaikuttaa.

Menetelmällisesti tukeudumme kriittiseen autoetnografiaan, jonka lähtökohta on etnografiaan perustuen tarkastella elettyyn elämään heijastuvaa sortoa ja eriarvoisuuden prosesseja sekä pyrkiä tutkimuksella muutokseen (Rannikko & Rannikko 2021). Pontimena kriittisen tarkastelukulman valintaan on tutkijoiden ja järjestötoimijoiden jakama huoli siitä, että turvapaikkaprosessin liiallinen tai keinovalikoimaltaan vääränlainen tehostaminen on johtanut hakijoiden oikeusturvan heikkenemiseen (Laine & Lindfors 2017; Lepola 2018; Pirjatanniemi ym. 2021). Pohdimme tässä luvussa, miten oikeusapua koskevat lakimuutokset ovat vaikuttaneet turvapaikanhakuprosessiin (vrt. Majamaa ym. 2019). Maallikkoavustajien työn kannalta merkittävin uudistus on hallituksen esitykseen HE 32/2016 vp sisältynyt oikeusapua koskeva lainmuutos, jolla avun saamista rajattiin monin tavoin. Käymme luvussa läpi kolme tapausesimerkkiä, joiden avulla pohdimme tehostamisen vaikutuksia yksittäisen hakijan oikeusturvan toteutumiseen. Esimerkkien

avulla nostamme esiin turvapaikanhakijoiden oikeusturvan vaarantumisen tilanteissa, joissa hakijoilta ei turvapaikkapuhuttelussa kysytä kaikkia päätöksen kannalta olennaisia seikkoja, hakijan kertomaa ei kuunnella tai sitä tulkitaan virheellisesti.

Autoetnografiaa turvapaikkaprosessien tehostamisesta

Tämä kirjoitus sai alkunsa keskusteluissa, joita olemme käyneet turvapaikanhakijoiden kanssa tekemäämme tutkimus- ja avustamistyöhön liittyen. Olemme jakaneet kokemuksiamme oleskelulupaprosessin tehostamisesta ensin vapaamuotoisesti ja sitten suunnitelmallisemmin pyrkien syventämään ymmärrystämme tehostamisen vaikutuksista turvapaikkaprosessin kulkuun ja turvapaikanhakijoiden oikeusturvan toteutumiseen. Tässä meitä on auttanut autoetnografinen, omaelämäkerrallinen metodologinen tutkimusote, jossa tutkijan havainnot, kokemukset ja niiden herättämät ajatukset tutkittavasta ilmiöstä ovat tutkimuksen keskeistä aineistoa (Rannikko & Rannikko 2021). Olemme luoneet yhteistä ymmärrystä turvapaikkaprosessin tehostamisen vaikutuksista keskustelemalla asiasta myös muiden turvapaikanhakijoita auttavien toimijoiden kanssa. Aineiston tuottamiseen ja keskusteluun siitä tekemistämme tulkinnoista on osallistunut myös joukko muualla Suomessa asuvia maahanmuuttotyön ammattilaisia ja vapaaehtoisia. Olemme lähestyneet heitä ja kysyneet heidän näkemyksiään Facebook-ryhmissä, joissa on jäseninä turvapaikanhakijoiden kanssa työtä tekeviä ihmisiä eri puolilta Suomea. Tällainen aineiston keräämisen tapa, jossa useampi (kanssa-)tutkija on mukana kommentoimassa aineistosta tehtyjä tulkintoja, pyrkii rakentamaan refleksiivisyyttä ja kriittistä katsantokantaa ammattitutkija-kanssatutkijaparin työskentelyyn. Autoetnografisessa tutkimuksessa havainnot omasta elämästä luetaan päteväksi tutkimusaineistoksi, kun ne suhteutetaan asiaa koskevaan yleisempään tietoon (Rannikko & Rannikko 2021).

Tiina alkoi tutkijan roolissa perehtyä turvapaikanhakijoiden tilanteeseen tekemällä tutkimusta maaseutupaikkakunnilla, joihin perustettiin vastaanottokeskus vuonna 2015. Hän muun muassa haastatteli vastaanottokeskusten johtajia, turvapaikanhakijoiden kanssa työskente-

leviä ammattilaisia sekä vapaaehtoisia ja turvapaikanhakijoita (Sotkasiira 2018; 2021; Sotkasiira & Pöllänen 2022). Tämän tutkimuksen päätyttyä hän aloitti uuden tutkimushankkeen, jossa hän yhdessä muiden tutkijoiden kanssa alkoi *Rikkovat rajat* -kollektiivina perehtyä turvapaikanhakijoiden arjessaan kohtaamiin rajoihin (Sotkasiira & Ryyänen 2022; Sotkasiira ym. 2020; 2021). Tutkimusta tehtiin kuljeskelemalla turvapaikanhakijoiden ja heidän kanssaan toimivien aktivistien kanssa eri puolilla Suomea. Tutkimuksen myötä Tiinan suhde joidenkin turvapaikanhakijoiden kanssa työskentelevien kansalaistoimijoiden, kuten Hennan, kanssa syveni ja tutkimuksen metodologiseksi lähestymistavaksi alkoi muotoutua kanssatutkimus. Muodostimme ammattitutkija-kanssatutkijan parin, joka paitsi tuotti tietoa, myös analysoi aineistoa ja kirjoitti siitä yhdessä. Kanssatutkimus on metodologinen lähestymistapa, jossa tutkimukseen osallistuviin ihmisiin suhtaudutaan heidän oman elämänsä asiantuntijoina ja ammattitutkijan kanssa tasavertaisina tutkimuskumppaneina (ks. tarkemmin Kulmala, Spišák & Venäläinen 2023).

Henna puolestaan on työskennellyt monikulttuurisuusyhdistyksessä, jossa hän on viiden vuoden ajan toiminut turvapaikanhakijoiden maallikkoavustajana. Järjestön tavoitteena on valvoa maahanmuuttajien etuja ja vahvistaa hyvinvointia antirasistisen toiminnan, hanketyön sekä liikunta-, kulttuuri- ja muiden tapahtumien avulla. Yksi järjestön toimintamuodoista on turvapaikanhakijoiden tukeminen turvapaikkaprosessissa sekä arjen ongelmien ratkaisemisessa. Maallikkoavustaja tukee turvapaikanhakijaa ja toimii avustajana silloin, kun hakijalla ei ole oikeutta maksuttomaan oikeusapuun tai silloin, kun oikeusavun laatu tai määrä ei vastaa hakijan tarvetta. Maallikkoavustaja joutuu ajoittain myös toimimaan turvapaikanhakijan etujen epävirallisena valvojana tilanteissa, joissa hakija ei ole saanut oikeudenmukaista tai asianmukaista palvelua tai hakuprosessia on hoidettu puutteellisesti. Edunvalvonnalla emme tässä yhteydessä tarkoita holhousviranomaisen esimerkiksi alaikäiselle määräämän edunvalvojan toimintaa, vaan maallikkoavustajien tekemää työtä tilanteissa, joissa avustettavalla itsellään ei ole kykyä valvoa oikeuksiensa toteutumista. Kun huoli turvapaikanhakijan oikeusturvan toteutumisesta herää, on maallikkoavustajan tapana ottaa ensin yhteyttä turvapaikanhakijan viralliseen avustajaan ja pyytää häntä korjaamaan prosessissa havaitut virheet. Maallikkoavustaja ryhtyy yleensä

itse työhön vasta, jos virallinen avustaja ei korjaa uusintahakemuksen puutteita tai tee siihen pyydettyjä lisäyksiä.

Maallikkoavustaja-termillä haluamme myös tehdä näkyväksi, miten vastuullisessa roolissa tehtävään kouluttamattomat avustajat oleskelulupaprosessissa toimivat. Kun tarkastellaan tehostamisen vaikutuksia turvapaikanhakijoiden oikeusturvaan, huomio kiinnittyy maallikoiden ja ammattilaisten väliseen vastuunjakoon. Maallikkoavustajien rooli korostuu tilanteissa, joissa turvapaikanhakijoiden saama tuki on joko laadultaan ala-arviosta tai ammattilaisten apua on niukasti saatavilla. Myös muualla Euroopassa on havaittu, että vastuu turvapaikanhakijoiden tukemisesta on siirtynyt kansalaistoimijoille julkisen vallan rajatessa omaa osallistumistaan (Mayblin & James 2019). Toisaalta maallikkoavustajat ovat työssään joutuneet kerryttämään laajalti osaamista ja kokemusta turvapaikkaprosessin erityispiirteistä. Hennan kokemus on, että paikallisviranomaiset voivat hakea heiltä tukea tilanteissa, joihin viranomaisten oma asiantuntemus ei riitä tilanteen selvittämiseen.

Tätä tekstiä varten olemme käyneet läpi muistiinpanojamme ja verranneet niitä tehostamiseen liittyvistä näkökulmista. Tiinan muistiinpanot koskevat tutkimustyötä ja sen aikana tehtyjä havaintoja, kun taas Henna on kirjannut ylös kokemuksiaan sekä havaintoja, joita hän on pitänyt tärkeinä turvapaikanhakijoiden oleskelulupaprosessien eteenpäinviemisen kannalta. Aineistossa on myös mukana yksittäisten turvapaikanhakijoiden hakuprosessin aikana kertyneitä asiakirjoja, joista Henna on tarkistanut tapausten yksityiskohtia. Näitä asiakirjoja ovat esimerkiksi puhutteluasiakirjat sekä Maahanmuuttoviraston (lyh: Migri) päätökset turvapaikkahakemuksiin. Turvapaikkahakemuksiin tehdyt päätökset sisältävät suoria lainauksia turvapaikkapuhuttelun keskusteluista sekä arvion siitä, pitääkö viranomaisen kerrottua uskottavana. Tiina ei ole käynyt läpi näitä yksittäisten turvapaikanhakijoiden hakemuksiin liittyviä aineistoja. Niiden käsittelystä on vastannut Henna, jolla on asianomaisten lupa tarkastella dokumentteja sekä lainata niistä sitaatteja tutkimusta varten.

Autoetnografiassa kirjoittajien omaa tulkintaa tapahtumista ja niiden taustoista ei pyritä häivyttämään, vaan se on tärkeä osa aineiston kokonaisuutta. Vaikka meillä on käytössämme asiakirjoja ja aiempaa tutkimustietoa turvapaikkaprosesseihin liittyen, niin meidän ei ole mahdol-

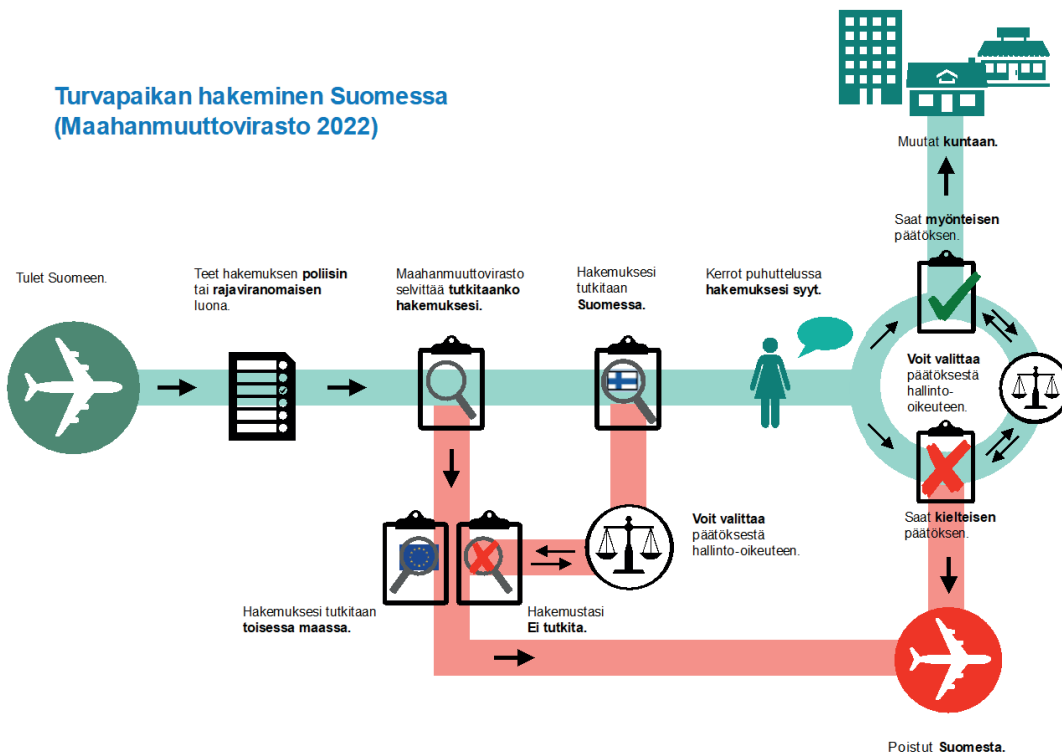
lista aukottomasti tietää, miksi Maahanmuuttoviraston käsittelyssä tietyt oleskelulupaprosessit ovat menneet, kuten ne ovat menneet. Tunnumme hakijan kertomuksen prosessin etenemisestä, omat kokemuksemme sekä dokumenttiaineiston, jonka Maahanmuuttovirasto on hänen hakemuksensa liittyen tuottanut. Emme kuitenkaan ole haastatelleet päätöksiä tehneitä virkailijoita heidän motiiveistaan tai olosuhteista, joissa he työtään tekevät. Tapauksia valitessamme olemme pohtineet huolellisesti tiedossamme olevien tapausten lähtökohtia ja valinneet niiden joukosta sellaisia, joiden kohdalla näemme yhteyden kielteisen päätöksen ja tehostamistavoitteiden välillä. Valitut esimerkit koskevat yksittäisiä ihmisiä, mutta ne eivät ole yksittäistapauksista. Muilla, eri puolilla Suomea toimivilla maallikkoavustajilla on tiedossaan suuri joukko vastaavanlaisia tapauksia.

Tapauksia kuvatessamme olemme muuttaneet tai poistaneet joitakin tiedossamme olevia yksityiskohtia, jotta henkilöt eivät olisi tunnistettavissa. Olemme kuitenkin pyrkineet varmistamaan, että oleskelulupapäätöksen kannalta keskeiset tiedot pysyvät riittävän samankaltaisina, jotta lukijan on mahdollista ymmärtää tulkinnot, joita olemme tapauksista tehneet. Esimerkkitapausten muokkaaminen vaatii harkintaa, sillä yksityiskohdilla on suuri merkitys hakemuksen lopputuloksen kannalta. Päätöksiä turvapaikkahakemuksiin perustellaan usein tulkinnoilla, jotka kiinnittyvät juuri turvapaikanhakijan turvapaikkahaastattelussa tuottaman kertomuksen yksityiskohtiin (Bodström 2020; Schuster 2020).

Linjakkuuden idea ja käytäntö

Viranomaiset esittävät oleskelulupaprosessin etenevän linjakkaasti ja viivyttelämättä: maahan saavuttuaan turvapaikanhakija tekee oleskelulupahakemuksen, jonka käsittelyn lopputulos ratkaisee, jääkö hakija Suomeen vai palaako hän takaisin kotimaahansa. Tällaista linjakkuuden mielikuvaa myös Maahanmuuttovirasto pyrkii luomaan omassa tiedotuksessaan (kaavio 1). Maahanmuuttoviraston nettisivuillaan esittelemä ja Hennan tätä tekstiä varten hieman muokkaama kaaviokuva turvapaikkaprosessista esittää turvapaikan hakemisen etenevän sujuvasti ja lineaarisesti vaiheesta toiseen. Prosessin tulokseksi esitetään päätös siitä,

onko hakijalla oikeus turvapaikkaan. Myönteisessä tapauksessa hän saa oleskeluluvan ja muuttaa vastaanottokeskuksesta asumaan valitsemaansa kuntaan. Kielteisen päätöksen saanut poistuu maasta tai saa myönteisen päätöksen mahdollisen valitusprosessin jälkeen.

Kuva 1. Maahanmuuttoviraston (2022) esitys turvapaikan hakemisesta Suomessa

Käytännössä prosessi on huomattavasti tätä monimutkaisempi ja monivaiheisempi. Toisin kuin kaavio esittää, prosessiin voi sisältyä lukuisia erilaisia hakijan kohtaamia umpikujia eli tilanteita, joissa näyttää, että mitään ei hakemuksen suhteen ole enää tehtävissä. Prosessi-kaaviossa ei ole esimerkiksi kuvattu oleskeluluvan uusintahakemuksen monivaiheisuutta eikä sitä, että uusintahakemuksia voidaan tehdä useita. Uusintahakemuksen voi tehdä, kun on saanut lainvoimaisen päätöksen edelliseen hakemukseen. Esimerkiksi vuonna 2018 Suomesta haki turvapaikkaa 4 548 ihmistä ja hakemuksista 47 prosenttia (2 139) oli uusintahakemuksia (hallintovaliokunta 2018). Vuonna 2017 uusintahakemusten osuus oli noin 39 prosenttia (emt.). Kaaviossa ei myöskään ole huomioitu sitä, että käännytys tai vapaaehtoinen paluu eivät kaikkien kiel-

teisen päätöksen saaneiden kohdalla onnistu, minkä vuoksi hakijat jatkavat asumista Suomessa tai muualla Euroopassa ilman oleskelulupaa eli paperittomina. Käännytyksiä ei voida toteuttaa esimerkiksi puuttuvien palautussopimusten vuoksi. Kirjoitushetkellä EU:lla ei ole voimassa olevaa palautussopimusta Irakin, Somalian tai Afganistanin kanssa. Myös pakolaisaseman saaneen henkilöön muutto vastaanottokeskuksesta kuntaan on monenlaisen virallisen ja epävirallisen säätelyn kohteena (Sotkasiira 2021).

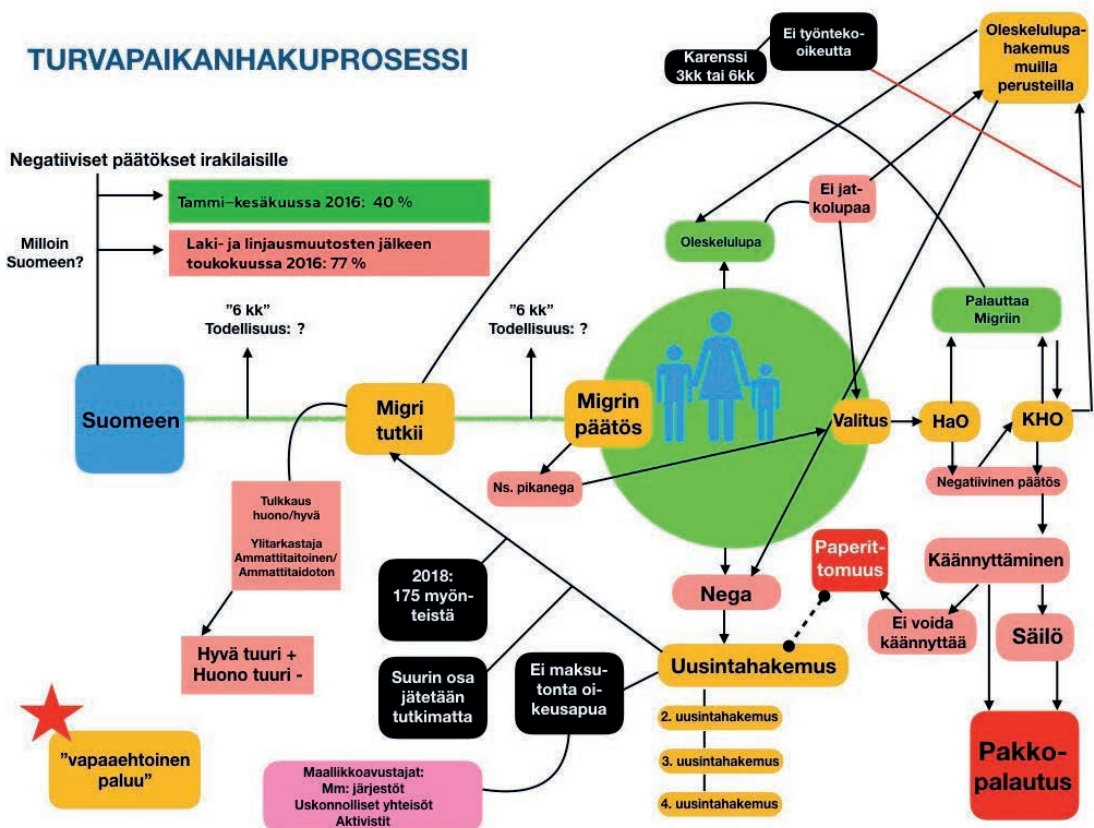
Oleskelulupaprosessia pidetään yleisesti liian hitaana. Suomen maahanmuuttopolitiikan toteuttamisesta vastaava Maahanmuuttovirasto pyrkii tutkimaan oleskelulupahakemuksen perusteet ja antamaan päätöksen kuuden kuukauden määräajassa, mutta valtaosa hakijoista odottaa päätöstä paljon pitempään. Esimerkiksi vuonna 2017 turvapaikkahakemusten keskimääräinen käsittelyaika oli 327 vuorokautta. Vuonna 2011 keskimääräinen käsittelyaika oli jopa 370 vuorokautta, mikä kertoo, ettei oleskelulupien käsittelyajan pituus ei selity pelkästään vuosien 2015–2016 suurilla hakijamäärillä.

Hitaus on määrittynyt ongelmaksi sekä julkisessa keskustelussa että tutkimuksessa. Sekä viranomaiset, poliitikot, turvapaikanhakijat, kansalaisaktivistit että tutkijat arvioivat turvapaikan hakemisen kestävän Suomessa liian kauan. Kuukausien, jopa vuosien, odotusaikaa ei pidetä kenenkään edun mukaisena (Owal Group 2019). Julkisessa keskustelussa korostetaan ennen kaikkea pitkittyneiden hakemusprosessien talousvaikutuksia. Esimerkiksi Elinkeinoelämän keskusliitto osallistui aiheesta käytävään julkiseen keskusteluun laskemalla, että turvapaikkaratkaisun saantia nopeuttamalla säästettäisiin lähes sata miljoonaa euroa (Forsberg 2015). Kansalaistoimijat ja turvapaikanhakijat puolestaan painottavat pitkittymisen inhimillisiä kustannuksia. Tutkijat viittaavat turvapaikkaprosessiin välitilana, jonka aikana turvapaikanhakijat kokevat suurta turvattomuutta ja epävarmuutta tulevaisuudessaan (Brekke 2010; Petäjäniemi, Lanas & Kaukko 2018; Sotkasiira & Pöllänen 2022). Esimerkiksi Ville-Samuli Haverinen (2018) kuvaa turvapaikanhakijoiden vastaanottokeskuksessa vietettyä odotusaikaa pakotettuna toimeettomuutena. Juha Suoranta (2011) puolestaan kirjoittaa siitä turvapaikanhakijoiden varastoimisena. Molemmat käsitteet viittaavat turvapaikanhakijoiden toimijuuden rajoitukseen tilanteessa, jossa he asuvat vastaanottokeskuksessa odottaen turvapaikkaa.

Emme tässä erittele kaikkia muutoksia, joita lainsäädäntöön ja käytäntöihin on tehostamistarkoituksessa tehty. Aiheesta on jo tehty selvityksiä ja raportteja (Lepola 2018; Majamaa ym. 2019; Pirjatanniemi ym. 2019). Niistä

yhdessä Pirjatanniemi yhdessä tutkijaryhmänsä kanssa arvioi, että tilanteet, joissa henkilöille ei myönnetä turvapaikkaa tai muuta oleskelulupaa ovat yleistyneet lakimuutosten myötä. He osoittavat, että koska kaikki henkilöt eivät tällöin poistu maasta eikä heitä välttämättä pystytä poistamaan viranomaistoimin, on Suomeen syntynyt erilaisia välinputoajien ryhmiä, joiden asema on hyvin heikko. Osa turvapaikkamenettelyyn tehdyistä muutoksista näyttää myös lisänneen tarvetta muutoksenhakuun ja uusintahakemuksiin. Tutkijoiden arvioiden mukaan lakimuutokset ovat osittain johtaneet päinvastaisiin tuloksiin kuin mitä niillä oli tavoiteltu. Samalla ulkomaalaislain kokonaisuudesta on tullut vaikeammin hahmotettava. (Pirjatanniemi ym. 2019.)

Alla olevaan kaavioon olemme pyrkineet hahmottamaan tätä kokonaisuutta sellaisena kuin se näyttäytyy tutkijalle ja turvapaikanhakijoita avustavalle järjestötyöntekijälle.

Kaavio 4: turvapaikkaprosessi maallikkoavustajan ja tutkijan silmin

Nähdäksemme turvapaikkaprosessi on monimutkainen ja vaikeasti

hahmottuva erityisesti henkilölle, joka on ensimmäistä kertaa hakemassa turvapaikkaa vieraassa kieliympäristössä, kulttuurissa ja yhteiskunnassa. Prosessin monimutkaisuus ja monivaiheisuus korostavat hakijalle tarjolla olevan tuen merkitystä. Tehostamisen nimissä tehdyt muutokset ovat kuitenkin merkittävällä tavalla puuttuneet turvapaikkaan hakevien oikeusavun määrään ja laatuun (ks. Majamaa ym. 2019). Muutoksilla ulkomaalaislakiin ja oikeusapulakiin oikeusavustajan läsnäolo turvapaikkapuhuttelussa rajattiin korvattavaksi ainoastaan silloin, kun se on erityisen painavista syistä tarpeellista, toiseksi hallintomenettelyvaiheessa avustajana toimivien piiri rajattiin ensisijaisesti julkisiin oikeusavustajiin, kolmanneksi muun lakimieskoulutuksen saaneet rajattiin yksityisten avustajien piiriin ulkopuolelle ja neljänneksi yksityisten avustajien palkkiot säädettiin asiakohdaisesti kiinteiksi. Pirjatanniemen ym. (2021, 92) mukaan esitystä perusteltiin tarpeella tehostaa tuomioistuinkäsittelyä ja koko käsittelyprosessia kansainvälistä suojelua koskevissa asioissa sekä hillitä käsittelyaikojen kasvua. Muiden lakimieskoulutuksen saaneiden henkilöiden kuin julkisten oikeusavustajien rajaaminen avustustoiminnan ulkopuolelle arvioitiin esityksessä edistävän hakijoiden oikeusturvaa ja parantavan avustamisen laatua. Kiinteiden palkkioiden käytön puolestaan katsottiin nopeuttavan ja selkiyttävän käsittelyprosessia ja hillitsevän kustannusten kasvua. Hakijoiden näkökulmasta tarkasteltuna muutoksen vaikutukset ovat toisenlaisia. Heille tarjolla olevan tuen määrä on vähentynyt ja tukea tarjoavat ammattilaisten sijaan maallikkoavustajat, joiden tausta ja osaaminen vaihtelevat paljon.

Avustamiseen on vaikuttanut nähdäksemme ratkaisevasti myös se, että kansainvälistä suojelua koskevat asiat säädettiin käsiteltäviksi kiireellisinä sekä se, että päätöksistä tehtävien valitusten muutoksenhaku-aikaa lyhennettiin hallinto-oikeuksien osalta 21 päivään ja korkeimman hallinto-oikeuden osalta 14 päivään päätöksen tiedoksisaannista, kun hallintolainkäyttölain mukainen tavanomainen valitusaika on 30 päivää päätöksen tiedoksisaannista. Näillä muutoksilla pyrittiin vähentämään valitusten määrää sekä nopeuttamaan tuomioistuinprosesseja. Jotta tähän tavoitteeseen olisi päästy, olisi mielestämme samalla ollut tarpeen huolehtia tuomioistuinten sekä oikeusavun resurssien riittävyydestä. Sen sijaan valitusaikojen lyhentäminen vaikeutti valitusten tekemistä ja vaaransi turvapaikanhakijoiden oikeusturvan (Majamaa

ym. 2019, 96). Myös tuomioistuinvirasto on todennut lyhennettyjen valitusaikojen “johtaneen myöhempiin täydennyksiin ja muihin väli-toimiin, jotka ovat tosiasiaa viivyttäneet käsittelyä” (Pirjatannemi ym. 2019, 99). Majamaa ym. (2019) ovat havainneet muutosten johtaneen myös siihen, että avustajat osallistuvat turvapaikkapuhutteluihin aiempaa harvemmin. Seuraavassa pohdimme tehostamisen seurauksia maallikkoavustajien näkökulmasta.

Tuen puute turvapaikkapuhuttelussa ratkaisee hakemuksen lopputuloksen

Tutkimusaineistostamme on mahdollista tunnistaa monia hakijan oikeusturvan kannalta ongelmallisia käytäntöjä, jotka liittyvät esimerkiksi tulkkaukseen tai tapoihin, joilla turvapaikkapuhuttelu on organisoitu (vrt. Puumala ym. 2018). Puhuttelu järjestetään turvapaikka-hakemuksen perusteiden selvittämiseksi ja sen aikana hakijan tulisi kertoa kaikki ne syyt, joiden vuoksi hän hakee turvapaikkaa Suomesta ja joiden vuoksi hän ei voi palata kotimaahansa. Puhuttelijana toimii Maahanmuuttoviraston työntekijä ja siihen voi osallistua myös tulkki sekä oikeudellinen avustaja. Hakijalla on oikeus pyytää mukaansa myös tukihenkilö, joka ei kuitenkaan saa osallistua asioiden selvittämiseen. (Maahanmuuttovirasto 2020.) Seuraavat esimerkkitapaukset kuvaavat, miten kiire ja hakijoille tarjolla olevan tuen puuttuminen heikentävät turvapaikanhakijoiden oikeusturvan toteutumista.

Kaikissa esimerkkitapauksissa on kyse uusintahakemuksen tekemisestä ensimmäisen kielteisen päätöksen jälkeen. Niiden määrää ei ole rajoitettu ja monet hakijat päätyivät tekemään uusintahakemuksen moneen kertaan, usein ilman osaavaa apua. Jotta hakemus otetaan käsitte-lyyn, on sen tueksi esitettävä uusia perusteita hakemukselle. Perusteiden huomiotta jättäminen tai se, että niitä ei ole ensimmäisen hakemuksen yhteydessä käsitelty riittävän tarkasti sekä se, ettei hakijan virallinen avustaja ole puuttunut tehtyihin virheisiin ovat syitä sille, että maallikkoavustaja lähtee auttamaan turvapaikanhakijaa uuden hakemuksen tekemisessä.

Puuttuvista yksityiskohdista ei kysytä

Ensimmäinen esimerkkitapaus tulee maallikkoavustajan tietoon sen jälkeen, kun hakija on jo saanut kielteisen päätöksen turvapaikkahakemukseensa. Maahanmuuttoviraston tekemän päätöksen perusteluista käy ilmi, että ylitarkastaja ei ole uskonut puhuteltavaa, joka puhuttelussa kertoi kokemastaan raa'asta seksuaalisesta väkivallasta. Lisäksi perusteluissa viitataan siihen, ettei hakija ole kuvannut kokemuksiaan riittävän tarkasti. Hän ei Maahanmuuttoviraston mukaan ole antanut tarkkoja numerotietoja kokemistaan väkivaltatilanteista. Kuvatessaan tilannettaan maallikkoavustajalle hakija on harmistunut, koska hänen mielestään Maahanmuuttoviraston virkailija ei ollut kysynyt häneltä lukumääristä. Oman arvionsa mukaan hän olisi osannut kertoa lukuja, jos niistä olisi puhuttelussa kysytty.

Kun maallikkoavustaja järjesti uusintahakemusta varten uuden haastattelun, hakijan kokeman väkivallan ja painostuksen laajuutta tarkasteltiin huolella ensimmäistä kertaa. Uusintahakemusta varten tehdyssä maallikkoavustajan haastattelussa hakija kertoi ensimmäisestä puhuttelustaan seuraavaa:

”Asiat, joihin kansainvälisen suojelun tarve perustuu, ovat arkaluontoisia ja henkilökohtaisia ja niistä puhuminen on minulle erittäin tuskallista. Puhuttelussa olin aluksi yksin ilman avustajaa, enkä saanut tilanteessa tarvitsemaani tukea [...] kokemuksista kertominen tuntui liian pelottavalta enkä osannut ensimmäisessä puhuttelussa tuoda asioita oikein esille. Puhuttelija ei ymmärtänyt minua, kun yritin kertoa tapahtumista mainitsematta suorasanaisesti tuskallisia yksityiskohtia. Yritin kiertoteitse ja kielikuvin, mutta puhuttelija ei ymmärtänyt minua. Lopulta luovutin. Puhuttelija ei kysynyt lisäkysymyksiä. Kyse oli kuitenkin poliittisesta ja uskonnollisesta painostuksesta, militian värväyksestä, jossa käytettiin seksuaalista väkivaltaa.”

Uusintahakemusta tehtäessä hakija kertoi myös, että traumaattisten kokemusten vaikutukset olivat tulleet esiin Suomessa oloaikana. Hän kertoi maallikkoavustajalle keskittymisvaikeuksistaan sekä siitä, miten vaikea hänelle oli ilmaista asioita aikajärjestyksessä. Näihin seikkoihin

ei ollut kiinnitetty huomiota vastaanottokeskuksessa, joiden terveydenhuoltopalveluita turvapaikanhakijat käyttävät. Mahdollisia traumaperäisen stressihäiriön oireita ei näin ollen ollut lainkaan käsitelty ensimmäisen turvapaikkapuhuttelun aikana.

Hakijan kokemukset vastaavat näkemystä, jonka mukaan kidutuksen uhriksi joutumista ja siitä johtuvaa haavoittuvuutta ei tunnisteta vastaanottojärjestelmässä. Kidutuksen uhrin kertomuksia tutkittaessa tulisi noudattaa ns. Istanbulin protokollan mukaista, kidutukseen liittyviä oireita ja niiden arviointia koskevaa ohjetta (Ulkoasiainministeriö 2015). Ohjeissa linjataan esimerkiksi, että kidutusta tutkivan henkilön käyttämä kieli ja asenne vaikuttavat huomattavasti väitetyin uhriin kykyyn ja haluun tulla kuulluksi. Niissä sanotaan myös, että väitetyin kidutuksen uhrin kuulemiseen on varattava riittävästi aikaa (Ulkoasiainministeriö 2015, 62). Kyseisen, kidutusta kokeneen turvapaikanhakijan mukaan hän ei ollut kuitenkaan saanut tukea kuulluksi tulemiseen. Hakija kertoi kokemuksistaan:

”Vastaanottokeskuksessa tai Migrin puhuttelussa ei koskaan tunnistettu seksuaalisen väkivallan uhrin haavoittuvaista tilannettani. Olisin tarvinnut puhutteluun avustajan, joka olisi rohkaissut minua ja kannustanut puhumaan myös niistä asioista, joista puhuminen oli minulle liian tuskallista [...] Puhuttelija antoi minun jättää vastaukset kesken eikä puuttunut siihen, että kerroin tapahtumista kielikuvin ja vertauksin, jättäen yksityiskohdat pois.”

Päätöksissä arvioidaan kertomuksen uskottavuutta juuri yksityiskohdientien (tai niiden puuttumisen) osalta, mikä korostaa turvapaikkapuhuttelun ja koko tilanteen kiireettömyyden merkitystä.

Psykologian alan tutkimukset painottavat, että turvapaikanhakijat tarvitsevat aikaa traumaattisten kokemustensa käsittelemiseen ja niistä kertomiseen (Bögner, Herlihy & Brewin 2007; Böger, Brewin & Herlihy 2010; Rogers, Fox & Herlihy 2015). Tiedossamme on, että Maaahanmuuttovirasto on sisäisissä ohjeissa antanut työntekijöilleen aikatavoitteeksi 3,5 tuntia yhdelle turvapaikkapuhuttelulle. Se, ettei hakijaa pyydetty täydentämään kertomustaan jo puhuttelun aikana, saattoi johtua tästä puhuteltavien elämäntilanteeseen nähden liian tiukasta

aikarajauksesta. Vaikeiden elämänkokemusten avaaminen ulkopuoliselle vaatii luottamuksen ja ilmapiirin rakentamista, mikä puolestaan vaatii aikaa sekä mahdollisesti useita tapaamiskertoja.

Myös heikko ja tarpeisiin eli kohdattavien elämäntilanteiden moninaisuuteen nähden liian pikainen perehdytys työhön lisää virheiden mahdollisuutta. Perehdytysjakso Maahanmuuttoviraston uusille työntekijöille on ollut kestoaltaan kaksi viikkoa, minkä jälkeen oppimisen ajatellaan jatkuvan työn ohessa (Maahanmuuttovirasto 2018, 25). Maahanmuuttovirasto tuotti vuonna 2018 selvityksen omasta toiminnastaan ja selvityksen yhteydessä tehdyistä asiantuntijahaastatteluista käy ilmi puutteita vuosien 2015—2016 rekrytoitujen uusien työntekijöiden osaamisessa. Mikäli puhuttelija olisi osannut kohdata raakaa väkivaltaa kokeneen ihmisen tai mukana ollut avustaja olisi huolehtinut puhutteltavan erityistarpeista, olisi lupaprosessin lopputulos voinut olla toinen jo ensimmäisellä hakukierroksella. Esimerkkitapauksessa hakija sai tarvitsemansa tuen maallikkoavustajalta vasta uusintahakemusta tehdessä. Uusintahakemuksesta Maahanmuuttovirasto myönsi hakijalle turvapaikan neljä vuotta Suomeen saapumisen jälkeen.

Hakijan kertomusta tulkitaan virheellisesti

Turvapaikanhakijan kertomuksen uskottavuudella on suuri merkitys hakemuksen perusteita arvioitaessa (Shuster 2020). Uskottavuutta tarkastellaan hakijan tarjoaman selvityksen sisäisen ja ulkoisen johdonmukaisuuden perusteella. Keskeistä arvioinnissa on, missä määrin hakijan kertomus on yhdenmukainen sen kanssa, mitä tiedetään alkuperämaan tapahtumista, tosiseikoista sekä hakijan käytöksestä. Tiina on tutkimustensa aikana kuullut lukuisia kertomuksia siitä, miten viranomaiset eivät olet luottaneet hakijoihin eivätkä uskoneet heidän puhuvan totta. Kyse on ollut esimerkiksi siitä, että perheen lasten kertomukset eivät ole täysin vastanneet aikuisten antamaa, jonkin tapahtuman tai paikan yksityiskohtaa kokevaa, selvitystä. Puhuttelussa kerrotun epä johdonmukaisuutta pidetään merkinä epäuskottavuudesta, mikä antaa perusteen kielteiselle päätökselle (Cohen 2001; Rogers, Fox & Herlihy 2015). Hennan asiakkaat ovat saaneet kielteisiä päätöksiä, joita on perusteltu epä johdonmukaisuudella. Vastaamme on tullut myös tapauksia, joissa

havaittu epäjohtonmukaisuus ei kuitenkaan selity sillä, mitä he ovat kertoneet turvapaikkapuhuttelussa, vaan kielteinen päätös on johtunut ylitarkastajan kiireen tai huolimattomuuden vuoksi tekemästä virheestä.

Toinen esimerkkitapaus koskee tilannetta, jossa ylitarkastajan virheelinen tulkinta johti siihen, että oleskelulupahakemuksen ensimmäinen vaihe päättyi kielteiseen päätökseen. Päätökseen pettynyt hakija hakeutui maallikkoavustajan luo toivoen, että hän auttaisi uuden hakemuksen laatimisessa. Uusintahakemusta tehtäessä hakija kertoo avustajalleen, että häneen suhtauduttiin kielteiseen päätökseen johtaneessa kuulustelussa epäluuloisesti (vrt. Shuster 2020). Tämä on tyypillistä oleskelulupaprosessissa, jota kuvataan epäluulon kulttuurin leimaamaksi (Jubany 2011; Souter 2011). Hakijan saamassa päätöksessä kirjoitettiin näin:

”Olit vankina 33 päivää [...] teitä pahoinpideltiin päivittäin ja päättänne pidettiin veden alla [...] yksi vangeista sai kätensä irti ja avasi muiden siteet. Kaivoitte seinään aukon ja pakenitte.”

Siinä sanottiin myös seuraavaa:

”Maahanmuuttovirasto pitää epäuskottavana, että teitä olisi pidetty sellaisessa huoneessa, jonka seinään on mahdollista kaivaa paljain käsin aukko. Olet myös kertonut, että seinät oli tehty pellistä, joten kertomus aukon kaivamisesta paljain käsin ei ole uskottava. Myöskään kertomus 2 tunnin uintimatkasta ei ole uskottava erityisesti ottaen huomioon sen, että osa pakenijoista oli uimataidottomia. Näin ollen Maahanmuuttovirasto ei hyväksy tosiseikkana, että olisit vaarassa joutua vakavien oikeusloukkauksien kohteeksi sotilaallisen äärijärjestön [järjestön nimi poistettu] taholta kotimaassasi.”

Kun hakija tuli maallikkoavustajan puheille, he päättivät tilata puhuttelupöytäkirjat itselleen tarkistaakseen, mitä puhuttelussa oli sanottu. Verrattuaan puhuttelupöytäkirjaa ja päätöksen perusteluja maallikkoavustaja ymmärsi, että tehty kielteinen päätös, jota perusteltiin tarinan epäuskottavuudella, oli virheellinen. Vankeudesta pakenemisesta puhutteltava kertoo pöytäkirjan mukaan näin:

”Vangit kaivoivat itsensä vapaaksi peltiseinän ali, maalattian kautta. Vangit pakenivat siten, että uimataidottomat menivät yli kauempaa, matalammasta kohdasta ja uimataitoiset ylittivät järven uiden.”

Hennan havaintojen mukaan tulkkausvirheet ovat yleisiä ja johtavat pahimmassa tapauksessa kielteiseen päätökseen tekemällä kerrotusta tarinasta epäuskottavan. Tämä saattaa johtua sattumasta eli puhutteluun valikoituu mukaan tulkki, joka on sillä hetkellä saatavilla, vaikka ei olisi-kaan tehtävään pätevä. Uskomme kuitenkin, että tulkkausvirheiden yleisyys johtuu myös ulkomaalaislakiin tehdyistä muutoksista, joiden vuoksi oikeusavustajat osallistuvat turvapaikkapuhutteluihin enää vain erityisen painavista syistä. Tulkkausvirheet jäävät useammin huomaamatta, kun paikalla ei ole ketään suomea taitavaa, joka tuntisi hakijan elämäntarinan ja voisi siten arvioida käännöksen luotettavuutta. Tulkkausvirheiden liittyviltä virheitä välttyttäisiin, mikäli paikalla olisi mukana asiantunteva avustaja tarkistamassa puhuttelupöytäkirjan.

Esimerkkitapauksessa kyse ei kuitenkaan ollut tulkkausvirheestä, vaan siitä, että päätöksessä viitattiin seikkoihin, joita puhuttelussa ei ollut sanottu. Viranomaisena oli siis tulkinut hakijan kertomaa täysin virheellisesti. Uusintahakemuksessa tuotiin esiin Maahanmuuttoviraston tekemät tulkintavirheet ja hakija sai oleskeluluvan. Virheen vuoksi hakija joutui kuitenkin asumaan vastaanottokeskuksessa ja odottamaan päätöstä yli kolme vuotta.

Hakijan tarinaa ei kuulla

Turvapaikanhakijat ovat tutkimuksissa kertoneet hankaluudesta ottaa turvapaikkapuhuttelussa puheeksi vaikeita elämäkokemuksia (Bögner ym. 2007). Erityisesti seksuaalista väkivaltaa kokeneiden on vaikea puhua väkivaltakokemuksistaan. Myös post-traumaattiset stressioireet ovat seksuaalista väkivaltaa kokeneiden joukossa yleisiä, ja he kertovat tuntevansa suurempaa häpeää menneisyydestään kuin ne, joilla ei näitä kokemuksia ole (Schuster 2020).

Kolmannessa esimerkkitapauksessa on kyse henkilöstä, jota oli pahoinpidelty vankilajakson aikana ja joka oli kokenut seksuaalista väkivaltaa. Maahanmuuttoviraston ylitarkastaja ei kuitenkaan ollut tunnis-

tanut hänen kohdallaan tarvetta erityiselle tuelle, joka auttaisi hakijaa kertomaan kokemuksistaan riittävän avoimesti ja tarkasti. Kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen henkilön hakemuksen perusteluissa kerrottiin hänen olleen vankilassa neljän kuukauden ajan. Hakemuksessa oli tuotu myös esiin, että naista oli raiskattu vankeuden aikana sekä käsketty tekemään itsemurhaisku kuolemalla uhkailemalla. Kielteisen päätöksen perusteluksi kuitenkin mainitaan, ettei puhuteltava ylitarkastajan mukaan vaikuta traumatisoituneelta. Oleskelulupapäätöksen perusteluissa Maahanmuuttovirasto totesi päätöksen vaikuttaneista tosiseikoista näin:

”Olet kertonut kokemistasi raiskauksista hyvin pintapuolisesti ja lyhyesti [...] Olet kertonut olevasi terve etkä ole esittänyt, että sinulla olisi kertomistasi tapahtumista aiheutunutta traumaa, joka estäisi sinua kertomasta yksityiskohtaisesti näistä väittämistäsi tapahtumista. Henkilöltä, joka on viettänyt 4 kuukautta vankeudessa ja joutunut toistuvien raiskauksien kohteeksi, voidaan olettaa jonkinasteista omakohtaisuutta kertomassaan. Kertomastasi ei ole välittynyt tällaista omakohtaisuutta, vaan olet tyytynyt vastaamaan tarkentaviin kysymyksiin lyhyesti ja yleisluonteisesti.”

Kun maallikkoavustaja kuunteli hakijan kertomaa, hänelle selvisi, että sekä puhuttelija että tulkki olivat olleet miehiä, minkä lisäksi myös hakijalle määrätty avustaja oli mies. Hakija ei ollut tiennyt, että hän saisi halutessaan vaihtaa avustajaa. Hakijaa avustanut henkilö ei ollut myöskään kertonut hänelle, että Suomessa seksuaalista väkivaltaa kokeneet naisiksi identifioituvat henkilöt saavat ensisijaisesti asioida naispuolisten viranomaisten kanssa. Kielteisestä päätöksestä tehdyssä valituksessa ei ollut huomioitu sitä, että kyseisestä maasta kotoisin olevan naisen on äärimmäisen vaikea puhua kokemastaan seksuaalisesta väkivallasta miehille, varsinkin tilanteessa, jossa tulkkina on samaan kansallisuuteen kuuluva mies.

Maallikkoavustaja kirjoitti naisen hakemuksen perusteet uudelleen haastattelemalla häntä naistulkin avustuksella. Naiselle varattiin aika lääkärille, joka arvioi naisen terveydentilaa ja sen vaikutusta hänen kykyynsä kertoa kokemuksistaan. Tämän lisäksi hakemukseen liitet-

tiin psykoterapeutin lausunto, missä kerrottiin trauman vaikutuksista kykyyn kertoa väkivaltakokemuksista. Psykoterapeutin ja lääkärin lausunnot kumosivat puhuttelijan päätelmän siitä, että omakohtaisuuden puuttuminen tekee kerronnasta epäuskottavan. Ammattilaiset arvelivat, että pikemminkin ”on tavallista, että psyykkistä sairauksista kärsivien potilaiden pitkä- ja lyhytkestoinen muisti, keskittymiskyky ja kognitiivinen kapasiteetti ovat alentuneita, jolloin haastattelussa ei välttämättä tule esiin kaikkia yksityiskohtia ja kertomus voi tuntua pintapuoliselta”. Myös tutkijat ovat pakkomuuttajia haastatellessaan törmänneet tilanteisiin, joissa raskaista ja kuormittavista elämäkokemuksista kerrotaan näennäisen eleettömästi (Hiitola & Sotkasiira 2022). Mielenterveyden ammattilaiset pitivät tietynlaista ulkokohtaista kertomisen tapaa tiedostamattomana psyyken itsesuojelumekanismina ja mainitsivat lausunnossaan sen olevan myös yksi depression diagnostisista kriteereistä.

Mikäli hakija olisi ollut onnekas, olisi hän saanut jo aluksi osaavan avustajan, joka olisi pystynyt huomaamaan prosessissa tapahtuvat virheet sekä avustamaan hakijaa tuomaan perusteet paremmin esiin. Hakijat eivät yleensä tunne turvapaikkalainsäädäntöä eivätkä tunnista kaikkia syitä hakea turvapaikkaa, minkä vuoksi he eivät ymmärrä tuoda kaikkia olennaisia hakemusperusteita esiin ensimmäisellä hakukierroksella. Mikäli avustaja ei osaa myöskään tunnistaa näitä asioita, jäävät ne huomioimatta hakuprosessin aikana. Esimerkkitapauksessa ylitarkastaja oli nähdäksemme tehnyt hakijan traumatisoitumisesta päätelmiä, joiden tekemiseen vaaditaan mielenterveystyön ammattilaisten asiantuntemusta. Kun pyritään toimimaan ”tehokkaasti” ja saamaan ratkaisut aikaan nopeasti, ei tapausten arvioinnissa hyödynnetä Maahanmuuttoviraston ulkopuolista asiantuntemusta. Pidämme tätä ongelmana. Esimerkkitapauksessa nainen sai oleskeluluvan toisella hakukierroksella, jolloin häntä maallikkoavustajan vaatimuksesta puhuteltiin naispuhuttelijan ja -tulkin avuin. Maallikkoavustaja oli puhutteluissa mukana ja auttoi puhuteltavaa selviytymään tilanteessa.

Resurssipulan ja tehostamisen yhteisvaikutus

Puhuttelulla on suuri merkitys turvapaikkahakemukselle, koska sen aikana annettu tieto vaikuttaa merkittävästi viranomaisen käsitykseen

siitä, kuuluuko hakijalle myöntää pakolaisasema vaiko ei. Onnistuneena turvapaikkapuhutteluna pidämme sellaista, jonka aikana puhuteltavan on mahdollista tuoda turvapaikkaperusteensa esiin riittävän kattavasti (Puumala ym. 2018). Onnistuneille puhuteluille ominaista on kiireettömyys, ylitarkastajan ammattitaito sekä hakijan puhuttelutilanteessa saama tuki ja tulkkauksen laadukkuus. Puhuttelun kulkuun ja siten myös prosessin lopputulokseen vaikuttaa myös kuultavan henkinen tila, joka riippuu sekä itse tilanteesta läsnä olevista että sen ulkopuolista tekijöistä, kuten aiemmista kokemuksista viranomaisasioinnista. Näillä kaikilla on vaikutusta lausuntojen loogisuuteen, yksityiskohtien muistamiseen sekä siihen, uskaltaako ja kykeneekö hakija tuomaan esiin seikkoja, jotka ovat asettaneet hänet vaaraan ja ovat esille tullessaan perusteita myönteiselle turvapaikkapäätökselle. Kertomuksen seikkaperäisyydellä ja uskottavuudella on suuri painoarvo siinä, myönnetäänkö hakijalle oleskelulupa.

Tunnistamme lukuisia tapauksia, joissa rauhallisesti tehty turvapaikkapuhuttelu ja sitä seurannut huolellinen hakemuksen perusteiden punninta olisi säästänyt monet hakijat vuosien odottamiselta. Jokaisen turvapaikanhakijan hakemus tulisi tutkia huolellisesti jo ensimmäisen hakukierroksen aikana. Se, ettei tukea ole kaikkien saatavilla, valitus-aikoja on lyhennetty ja että aikaa, jonka avustaja voi käyttää tapauksen selvittämiseen on rajattu kiinteillä palkkioilla, on johtanut virheisiin viranomaistyössä. Nähdäksemme turvapaikanhakijoiden saaman tuen rajaaminen on tehnyt hakuprosessista aiempaa epäluotettavamman (ks. myös Lepola 2018). Valta on keskittynyt kiireisten ylitarkastajien käsiin. Aikapaineiden alla työskentelevät viranomaiset eivät esimerkiksi hyödynnä kaikkea asiantuntemusta, jota on tarjolla oleskelulupahakemusten ratkaisemiseen. Maahanmuuttovirastoa on kritisoitu asiantuntemuksen ohuudesta yllä olevien lisäksi myös niissä tilanteissa, joissa tarkastellaan uskonnollista vakaumusta perusteena oleskeluluvulle (Salmela 2021).

Esimerkkitapaukset tekevät näkyväksi, miten suuri merkitys avustajalla ja avustajan huolellisella paneutumisella on hakuprosessin onnistumiseen. Oikeusavun rajaaminen pois turvapaikkapuhutteluista heikensi itse prosessin sekä päätöksistä tehtävien valitusten laatua, koska ilman puhutteluun osallistumista avustajan on vaikea saada tarvittavaa pohjatietoa hakijan tilanteesta valitusprosessin alussa. Valitusaikojen lyhentäminen huononsi entisestään avustajien mahdollisuutta tutustua haki-

jan tilanteeseen. Outi Lepola (2018) on turvapaikanhakijoiden asemaa oikeusavun asiakkaina käsitelleessä selvityksessään tunnistanut samantlaisia ongelmia ja ehdottanut toimenpiteitä niiden ratkaisemiseksi. Selvityksessä korostetaan muun muassa tarvetta lisätä turvapaikka-asioita hoitavien avustajien määrää, mikä on vastakkainen tavoite kuin resursseja vähentämään pyrkivällä tehostamispolitiikalla. Pidämme ongelmallisena myös sitä, että hakijan oikeusturva on niin pitkälti avustajien eikä viranomaisprosessin varassa, sillä osa avustajista on tehnyt mittavia virheitä esimerkiksi jättämällä valituksen kokonaan tekemättä tai tekemällä niitä huonosti (Majamaa ym. 2019). Avustajista tehtiin viime vuosina paljon kanteluita ja osa menetti asianajolupansa. Moni heistä ehti kuitenkin työskennellä kentällä useamman vuoden ja tehtyjen virheiden seurauksena moni hakija käännytettiin, vaikka heillä olisi ollut mahdollisuudet saada turvapaikka Suomesta.

Varsinkin haavoittuvassa asemassa olevat turvapaikanhakijat voivat järjestelmässä jäädä vaille tarvitsemaansa tukea. Kokemustemme mukaan turvapaikkaprosessissa jää helposti näkymättömiin esimerkiksi hakijan asema ihmiskaupan uhrina, vaikka tämä seikka on ratkaiseva prosessin lopputuloksen kannalta. Lisäksi piiloon jää muitakin erityisesti naisiin kohdistuvia tekijöitä, kuten tyttöjen ja naisten sukuelinten silpominen, sekä lapsiin kohdistuvia riskejä, kuten pakkoavioliitto ja silpomisuhka. Myöskään seksuaalivähemmistöjen erityisasemaa hakijana ei aina tunnisteta. Henna arvioi, että hakijat eivät välttämättä osaa kertoa seksuaalisesta suuntautuneisuudestaan oikeilla, viranomaisten tunnistamille sanoilla. Kiireisessä tai turvattomassa ilmapiirissä hakijat eivät koe mahdolliseksi puhua asioista, joista ovat aiemmin vaienneet. Oletus siitä, että traumatisoinut hakija voisi tehokkaasti tuottaa täydellisen tarinan itselleen vieraassa tilanteessa ja täysin tuntemattomalle henkilölle, on vastoin sitä, miten tutkimuksissa aihetta kuvataan (Baillot, Cowen & Munro 2012; Herlihy, Scragg & Turner 2002). Tiinan vastaanottokeskuksissa haastattelemat turvapaikanhakijat ovat kertoneet, että myös vastaanottokeskusten ilmapiiri voi olla turvaton, mikä estää ottamasta henkilökunnan tai muiden asukkaiden kanssa puheeksi asioita, joita voidaan pitää merkkeinä haavoittuvuudesta tai erilaisuudesta, kuten muutoksesta uskonnollisessa vakaumuksessa. Siksi on tärkeää, että turvapaikanhakijalla on tukenaan rauhallisesti toimiva avustaja, joka tukee hakijaa sekä osaa rakentaa turvallista keskusteluilmapiiriä. Haastavaksi tilanteen

tekee se, ettei haavoittuvuutta voida arvioida eikä todentaa ennen kuin hakijaa on kuultu asianmukaisesti. Siksi viranomaisen tulisi järjestää ja varmistaa, että jokaisella turvapaikanhakijalla on halutessaan mahdollisuus henkilökohtaiseen oikeusapuun jo ennen ensimmäistä turvapaikkapuhuttelua (Owal Group 2019; ks. myös Lepola 2018).

Tehostaminen uhkana hakijoiden oikeusturvalle

Turvapaikkaprosessia havainnoivan tutkijan sekä turvapaikanhakijoiden tukena toimivan maallikkoavustajan tietoon tulee todennäköisemmin sellaisia tapauksia, joissa turvapaikkajärjestelmä ei ole toiminut hakijan näkökulmasta asianmukaisesti. Maallikkoavustajan puheille tullaan usein vasta, kun ensimmäisen oleskelulupahakemus on päätetty hakijan kannalta kielteisesti. Hengan luo on tullut turvapaikanhakijoita, joita hän ei katso voivansa auttaa, koska hakemus on käsitelty asianmukaisesti eikä hakijan asema hänen kotimaassaan anna perusteita turvapaikalle Suomessa. Toisaalta päätökset sisältävät myös selkeitä virheitä tai oleskeluluvan perusteiden tutkinta on ollut laadultaan heikkoa. Yksittäisen hakijan kohdalla on mahdotonta tietää varmasti, mistä virhe johtuu. Väitämme kuitenkin, että monissa tapauksissa rauhallisesti tehty turvapaikkapuhuttelu ja sitä seurannut huolellinen hakemuksen perusteiden punninta olisi säästännyt hakijan vuosien odottamiselta. Siksi jokaisen turvapaikanhakijan hakemus tulisi tutkia huolellisesti jo ensimmäisen hakukierroksen aikana.

Se, ettei tukea ole kaikkien saatavilla, valitusaikoja on lyhennetty ja että aikaa, jonka avustaja voi käyttää tapauksen selvittämiseen on rajattu kiinteillä palkkioilla, on johtanut virheisiin viranomaistyössä. Tuen tarve on erityisen suuri haavoittuvassa asemassa olevien turvapaikanhakijoiden kohdalla. Tilanne on vaikea myös niille, joilla ei ole suhteita vastaanottokeskusten ulkopuolelle. Vastaanottokeskusten yhteistyö paikallisten järjestöjen kanssa vaihtelee paljon paikkakunnalta toiselle. Toiset keskuksot tekevät paljonkin yhteistyötä kansalaistoimijoiden kanssa, kun taas joissakin keskuksissa ulkopuolisiin suhtaudutaan varoen ja jopa vihamielisesti. Tämä asettaa keskusten asukkaat epätasa-arvoiseen tilanteeseen ajatellen, että heidän turvapaikkahakemuksensa lopputulos on liian usein kiinni siitä, millaista maallikoiden tukea he löytävät.

Maahanmuuttovirasto (2018) on itse selittänyt hakemusprosessin laadun heikentymistä vuoden 2015 jälkeen muun muassa äkillisellä ja merkittävällä henkilökunnan määrän kasvulla sekä tulkkien ja oikeusavustajien liian vähäisellä määrällä. Väitämme kuitenkin, että resurssipula yhdistettynä tehostamiseen poliittisena valintana luovat turvapaikka-hakemusten käsittelylle kontekstin, jossa päätöksiä oleskeluluvista tehdään tehottomasti ja hakijan kannalta epäluotettavasti. Lähtökohtaisesti kaikki turvapaikkapolitiikasta keskustelevat ovat sitä mieltä, että nykyinen järjestelmä on liian hidaskäyttöinen, mutta näkemykset eroavat siinä, kenen tarpeet ja toiveet tulisi asettaa muutoksen keskiöön.

Mikäli tehostamista suunnitellaan pelkästään säästötoimenpiteenä tai se nähdään mahdollisuutena rajoittaa oikeutta turvapaikan hakemiseen ja saamiseen, ei muutosten vaikutuksia hakijoiden oikeusturvaan huomioida. Päinvastoin ne ohitetaan ja rakennetaan käytäntöjä, jotka eivät itse asiassa nopeuta prosesseja, vaan monimutkaistavat niitä ja rajoittavat turvapaikanhakijoiden oikeuksia ja toimijuutta. Tästä on merkkejä myös muista pohjoismaista, joissa on tiukennettu turvapaikansaamisen ehtoja ja heikennetty maahanmuuttajien sosiaalisia oikeuksia vetovoimatekijöiden vähentämiseksi (Hagelund 2020; Hernes 2018).

Jos tehostaminen johtaa siihen, ettei hakemuksien käsittelyyn varata riittävästi aikaa ja resursseja, kääntyvät tehostamistoimet itseään vastaan. Linjakkaan ja läpinäkyvän oleskeluluvan perusteiden arvioinnin sijaan hakija kohtaa viranomaisviidakon, jossa hänen on mahdotonta tietää ja ymmärtää, mitä häneltä missäkin vaiheessa odotetaan ja miten hänen tulisi toimia. Vaarana on, että oleskelulupaprosessin lopputulos ei perustu hakemusprosessin aikana esitettyihin seikkoihin, vaan ratkaisevaksi muodostuu se, millaisia resursseja ja kyvykkyyttä hakijalla on etsiä itselleen tukea perusteiden huolelliseen läpikäymiseen ja kirjaimiseen. Tämä entisestään heikentää erityisen haavoittuvassa asemassa olevien hakijoiden asemaa prosessissa. Sekä turvapaikanhakijoiden että heidän kanssaan työskentelevien tulee voida luottaa siihen, että hakemukset käsitellään asianmukaisesti ja hakija tulee kuulluksi prosessin aikana. Hakijan oikeusturvan toteutumisen kannalta on tärkeää, että hän saa riittävästi tietoa turvapaikkaprosessista ja siinä arvioitaviksi tulevaista seikoista sekä kykenee tuomaan esille arvioinnin perusteena olevat asiat jokaisessa viranomaiskohtauksessa.

Lähteet

- Baillot, H., Cowen, S. & Munro, V. E. (2012). Hearing the Right Gaps: Enabling and Responding to Disclosures of Sexual Violence with the UK Asylum Process. *Social and Legal Studies* 21(3), 269–296.
- Bodström, E. (2020) ”Because Migri says so”: Legitimation in Negative Asylum Decisions in Finland. *Nordic Journal of Migration Research* 10(2), 5–19.
- Brekke, J.-P. (2010). Life on hold: the impact of time on young asylum seekers waiting for a decision. *Discourse. Journal of Childhood and Adolescence Research* 5(2), 159–167.
- Bögner, D., Brewin, C. & Herlihy, J. (2010). Refugees’ Experiences of Home Office Interviews: A Qualitative Study on the Disclosure of Sensitive Personal Information, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(3), 519–535.
- Bögner, D., Herlihy, J. & Brewin, C. (2007) The impact of sexual violence on disclosure during Home Office interviews’. *British Journal of Psychiatry* 191, 75–81.
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as Method*. Lontoo: Left Coast Press.
- Cohen, J. (2001). Questions of Credibility: Omissions, Discrepancies and Errors of Recall in the Testimony of Asylum Seeker. *International Journal of Refugee Law* 13(3), 293–309.
- Eskelinen, T., Harjunen, H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (2017). *Alkusanat*. Teoksessa T. Eskelinen, H. Harjunen, H. Hirvonen & E. Jokinen (toim.) *Tehostamistalous*. Jyväskylä: SoPhi, 5–15.
- Forsberg, T. (2015). EK: Lyhyempi turvapaikkaprosessi säästäisi 100 miljoonaa. <https://yle.fi/uutiset/3-8402346> (Haettu 26.6.2022).
- Hagelund, A. (2020). After the refugee crisis: public discourse and policy change in Denmark, Norway and Sweden. *Comparative Migration Studies* 8(13).
- Hallintovaliokunta (2018). Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ulkomaa-laislain muuttamisesta. Valiokunnan mietintö HaVM 32/2018 vp– HE 273/2018 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Mietinto/Documents/HaVM_32+2018.pdf (Haettu 12.5.2022).
- Haverinen, V.-S. (2018). Pakotetusta toimeettomuudesta – turvapaikanhakijoiden kotoutuminen vastaanotto toiminnan osana. *Janus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti*, 26(4), 309–325.
- Herlihy, J., Scragg, P. & Turner, S. (2002). Discrepancies in Autobiographical Memories – Implications for the Assessment of Asylum Seekers: Repeated Interviews Study. *British Medical Journal*, 324–327.
- Hernes, V. (2018). Cross-national convergence in times of crisis? Integration policies before, during and after the refugee crisis. *West European Politics*, 41(6), 1305–1329. h

- Hiitola, J. & Sotkasiira, T. (2022). Affektit ja ilmapiiri pakkomuuttajien haastatteluissa. Teoksessa T. Kinnunen & J. Venäläinen (toim.) *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana*. Tampere: Vastapaino, 207–238.
- Jubany, O. (2011). Constructing Truths in a Culture of Disbelief: Understanding Asylum Screening from Within. *International Sociology* 26(1), 74–94.
- Kulmala, M., S. Spišák & S. Venäläinen (2023) (toim.) *Kanssatutkimus. Ihanteet ja käytännöt*. Tampere: Tampere University Press.
- Laine M. & Lindfors, P. (2017). Turvapaikanhakijoiden oikeusturva on vaarassa. *Helsingin Sanomat* 10.3.2017.
- Lepola, O. (2018). *Turvapaikanhakijat oikeusavun asiakkaina. Kohti yhdenvertaisia ja laadukkaita oikeusapupalveluita*. Policy Brief 33/2018: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja.
- Maahanmuuttovirasto (2018). Migrin selvitys sisäministerille turvapaikkamenettelyyn ja -päätöksentekoon liittyen. Maahanmuuttovirasto, 13.6.2018. <https://valtioneuvosto.fi/documents/1410869/4024872/Maahanmuuttoviraston+turvapaikkaselvitys/91b15620-7955-4876-9539-b2e23f9ee9f4/Maahanmuuttoviraston+turvapaikkaselvitys.pdf?t=1528958704000> (Haettu 6.6.2022)
- Maahanmuuttovirasto (2020). Turvapaikkapuhuttelun asiakasohje 03. [https://migri.fi/documents/5202425/14022644/\(Suomi\)turvapaikkapuhuttelu_asylsamtal_asyluminterview.pdf/52e538b1-f5b8-cc35-c4ce-b99ea0e20c84/\(Suomi\)turvapaikkapuhuttelu_asylsamtal_asyluminterview.pdf?version=1.1&t=1589461243000](https://migri.fi/documents/5202425/14022644/(Suomi)turvapaikkapuhuttelu_asylsamtal_asyluminterview.pdf/52e538b1-f5b8-cc35-c4ce-b99ea0e20c84/(Suomi)turvapaikkapuhuttelu_asylsamtal_asyluminterview.pdf?version=1.1&t=1589461243000) (Haettu 5.9.2022)
- Maahanmuuttovirasto (2022). Kaaviokuva turvapaikkaprosessista: https://migri.fi/documents/5202425/15803722/Turvapaikan+hakeminen+Suomessa_fi.pdf/ebd662c2-7287-618fd26b-7fd84bb9457a/Turvapaikan+hakeminen+Suomessa_fi.pdf/Turvapaikan+hakeminen+Suomessa_fi.pdf?version=1.0&t=15704338090007fd84bb9457a/Turvapaikan+hakeminen+Suomessa_fi.pdf/Turvapaikan+hakeminen+Suomessa_fi.pdf?version=1.0&t=1570433809000 (Haettu 6.6.2022)
- Majamaa K., Nieminen K., Lepola O., Rantala K., Jauhola L., Karinen R., Luukkonen T. & Kortelainen, J. (2019). *Kohti laadukkaita oikeusapupalveluita*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2019:60.
- Mayblin, L. & J., Poppy (2019). Asylum and refugee support in the UK: civil society filling the gaps? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(3), 375–394.
- Owal Group (2019). Turvapaikkaprosessia koskeva selvitys. <https://intermin.fi/documents/1410869/3723692/Turvapaikkaprosessia+koskeva+selvitys+27.6.2019/60bd290f-ffbd-2837-7f82-25fb68fe172c/Turvapaikkaproses>

- sia+koskeva+selvitys+27.6.2019.pdf (Haettu 20.4.2022)
- Petäjaniemi, M., Lanas, M. & Kaukko, M. (2018). Osallisuus turvaa hakevan reunaehdoissa: Hätmajoitusyksikössä asuvien nuorten turvapaikanhakijamiesten kertomuksia arjesta. *Aikuiskasvatus* 38(1), 4–17.
- Pirjatanniemi E., Lilja I., Helminen M., Vainio K., Lepola O., Alvesalo-Kuusi A. (2021). Ulkomaalaislain ja sen soveltamiskäytännön muutosten yhteisvaikutukset kansainvälistä suojelua hakeneiden ja saaneiden asemaan. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:10.
- Puumala, E., Ylikomi, R. & Ristimäki, H.-L. (2018). Giving an Account of Persecution: The Dynamic Formation of Asylum Narratives. *Journal of Refugee Studies* 3(2), 197–215.
- Ramachandran, N. & Vathi, Z. (2022). Agency in waiting? Everyday tactics of asylum seekers and refugees in Glasgow. *European Journal of Social Work* 25(6), 1104–1116.
- Rannikko, A. & Rannikko, P. (2021). Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri. Teoksessa S. Rynnänen & A. Rannikko (toim.) *Tutkiva mielikuviutus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 57–81.
- Rogers, H., Fox, S. & Herlihy, J. (2015). The Importance of Looking Credible: The Impact of the Behavioural Sequelae of Post-Traumatic Stress Disorder on the Credibility of Asylum Seekers. *Psychology, Crime & Law* 21(2): 139–155.
- Salmela, H. (2021). Kristityksi kääntyneiden vakaumuksen arvioinnissa on yhä puutteita, sanoo kirkkoherra Kaisa Huhtala. *Kotimaa* 19.2.2021. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/kristityksi-kaantyneen-vakaumuksen-arvioinnissa-on-yha-puutteita-sanoo-kirkkoherra-kaisa-huhtala/> (Haettu 23.6.2022)
- Schuster, L. (2020). Fatal flaws in the UK asylum decision-making system: an analysis of Home Office refusal letters. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46:7, 1371–1387.
- Sotkasiira, T. (2021). ”En haluaisi olla yksin tullut nuori mies.” Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden vastaanottamisen ehdot maaseutupolitiikan kontekstissa. *Sukupuolentutkimus* 34(3), 20–32.
- Sotkasiira, T. (2018). Lähtemisen pakot ja mahdollisuudet. Pakolaistaustaisten nuorten asuinpaikkavalinnat viranomaispuheen kohteena. *Nuorisotutkimus* 36(3), 5–22.
- Sotkasiira, T. (2017). Inklusioita kiihdyttämässä. Havaintoja kotouttamisen kentältä. Teoksessa T. Eskelinen, H. Harjunen, H. Hirvonen & E. Jokinen (toim.) *Tehostamistalous*. Jyväskylä: SoPhi, 120–139.
- Sotkasiira, T. & Pöllänen, P. (2022). Älypuhelimien luoma tuttuus ja turva turva-

- paikanhakijoiden välitilaisessa arjessa. *Elore* 29(1), 48–69.
- Sotkasiira, T., Rannikko, A., Rapo, P. & Ryyänen, S. (2021). Kuljeskelu aktivistitutkimuksena. Teoksessa S. Ryyänen & A. Rannikko (toim.) *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 242–270.
- Sotkasiira, T. & Ryyänen, S. (2022). (De-)Bordering by Laughter. What Can Different Kinds of Laughter Reveal About the Experiences of Everyday Bordering Among Asylum Seekers and Refugees? *Journal of Borderlands Studies*, DOI: 10.1080/08865655.2022.2141816
- Sotkasiira, T., Ryyänen, S., Rannikko, A. & Rapo, P. (2020). Adrift in a Borderland: Experimenting with Participatory and Embodied Methodologies as a Collective of Asylum seekers, Refugees, Civic Activists and Academic Scholars. *Migration letters* 17(2), 279–288.
- Souter, J. (2011). A Culture of Disbelief or Denial? Critiquing Refugee Status Determination the United Kingdom. *Oxford Monitor of Forced Migration* 1 (1), 48–59.
- Suoranta, J. (2011). *Vastaanottokeskus*. Helsinki: Into.
- Triandafyllidou, A. (2019). The migration archipelago: Social navigation and migrant agency. *International Migration*, 57(1), 5–19.
- Ulkoasiainministeriö (2015). Istanbulin pöytäkirja. Käsikirja kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen tutkimiseksi ja dokumentoimiseksi tehokkaasti. <https://docplayer.fi/15957479-Istanbulin-poytakirja.html> (Haettu 20.5.2022).
- Valtioneuvosto (2015). Hallituksen turvapaikkapoliittinen toimenpideohjelma. <https://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1058456/Hallituksen+turvapaikkapoliittinen+toimenpideohjelma+8.12.2015/98990892-c08e-4891-8c23-0d229f1d6099> (Haettu 20.5.2022).

7 Tehostaminen 2020-luvun yliopiston eetoksena

Ismo Björn, Pirjo Pöllänen & Jarmo Saarti

Johdanto

Suomalainen korkeakoulupoliittinen tutkimus on perustunut 2000-luvulla valtaosin ajatukseen, jossa innovaatioyliopisto on alkanut korvata sivistysyliopistoa (Björn ym. 2017; Cantwell & Kauppinen 2014; Heinonen ym. 2016; Juppo 2011; Kallo 2009; Kankaanpää 2013; Kauko 2011; Kivistö & Pihlström 2018; Kohvakka 2015; Patomäki 2006, 2009; Rinne ym. 2012; Tomperi 2009; Välimaa 2018). Keskustelu kärjistyy vastakkaisuudeksi, jossa sivistysyliopiston ja innovaatioyliopiston ero pelkistyy näkemyksiin yliopistotutkimuksen tehtävästä ja tiedon luonteesta. Tässä keskustelussa jatkuvuudet saavat vähemmän huomiota. Uusi yliopistolaki 2010 viimeisteli parin vuosikymmenen aikana talouselämän esittämät muutospainheet.

Sivistysyliopiston tavoite on avata uusia näkökohtia ja pyrkiä herättämään tutkimuskysymyksiä, ei niinkään antaa suoria vastauksia ennalta määrättyihin kysymyksiin. Sivistys on arvokasta itsessään. Ideaalitilassa sivistysyliopisto on avara, eikä kaikesta tutkimuksesta seuraa välitöntä mitattavaa hyötyä. (Ks. Kivistö & Pihlström 2018.) Innovaatioyliopiston

ytimenä nähdään tiedon käytännönläheisyys, hyödynnettävyys ja mitattavuus. Tieto on arvokasta välineenä: tällöin se voidaan jalostaa mahdollisimman tehokkaasti innovaatioksi. Innovaatiot voivat palvella niin terveysteknologiaa, rakennusteollisuutta, kestäväää kehitystä kuin maataloutta, mutta keskeistä on tiedon tehokas sovellettavuus erityisesti elinkeinoelämässä. (Ks. Brunila ym. 2015; Jauhiainen ym. 2015; Niukko 2007.)

Tässä artikkelissa tarkastelemme sivistysyliopiston ja innovaatioyliopiston ideaalien jännitteistä suhdetta tehostamisyhteiskunnan viitekehksessä. Tehostamisen kautta jäsenämme yliopiston eetoksen muutosta – ajan henkeä. Se on konkreettisesti hankalasti hahmotettavissa, mutta sen olemassaolosta on olemassa monenlaisia viitteitä. Näitä jäljitämme asiakirja-aineiston ja haastattelujen kautta.

Sivistys- ja innovaatioyliopiston vastakkaiset eetokset

Ymmärrämme eetoksen käsitteen Heikkisen ym. (2012, 18–22) tavoin. Eetos viittaa niihin yliopiston suuntaa ohjaaviin toimintoihin, rakenteisiin, käytänteisiin, tottumuksiin, tapoihin, uskomuksiin ja arvostuksiin, jotka Anni Rannikon (2018, 62) sanoin näemme hankalasti todennettavina. Eetoksessa on kyse, kuten Ari Sivenius (2012, 5) esittää, toimintaa ohjaavista arvostelmista, joiden kautta on erotettavissa arvostetut päämäärät vähempiarvoisista; hyväksyttävä toiminta paheksuttavasta ja toivottavat kartettavista.

Käytämme sivistysyliopiston ja innovaatioyliopiston käsitteitä kahdessa eri merkityksessä: yhtäältä ne ovat meille ideaalityyppejä, toisaalta käytämme niitä historiallisten aikakausien niminä. Minään selkeärajaisina yliopiston kehitysvaiheina niitä ei voi pitää, joten niiden sijoittaminen tarkkarajaiselle aikajanelle on hankalaa ja ideaalityyppeinä ne ovat olleet yliopistolaitoksessa mukana aina. Suomalainen sivistysyliopistopuhe paikantuu vahvan hyvinvointivaltion aikakauteen (1960–1980-luvut). Innovaatioyliopisto ajoittuu 1990-luvulla voimistuneeseen kehitykseen, jota luonnehtii hyvinvointivaltion ontoutuminen. (Ks. Björn ym. 2021.) Sivistysyliopisto rinnastuu ns. humboltilaiseen yliopistoon¹,

---

1 Wilhelm von Humboltin sivistysyliopiston käsite otettiin käyttöön Sak-

joka painottaa tutkivan yksilön vapautta sekä tieteen riippumattomuutta poliittisesta ohjauksesta ja yhteiskunnan lyhyen aikavälin tavoitteesta.

Sivistysyliopisto tulee ymmärtää sekä tutkimuksellisenä ja poliittisena käsitteenä, että konkreettisenä utopiana kuten hyvinvointivaltio. Siinä työntekijät pystyivät luottamaan sekä työsuhteiden jatkuvuuteen että hyvinvointivaltion antamaan vakuutukseen työmarkkinoiden riskitilanteissa. Sivistysyliopistossa tutkijan tai opettajan ei tarvinnut mitata tai mittauttaa tekemistään kvartaalitalouden aikajanan mukaisesti.

Sivistysyliopiston eetoksessa tutkimuksen vaikutukset näkyvät pitkällä aikavälillä ja joskus toisin kuin mitä alun perin oli kuviteltu. Innovaatioyliopiston eetos on toisenlainen. Siinä perustana on nopeasti hyödynnettävä tehokas täsmätieto, joka antaa selkeitä ja helposti tulkittavia vastauksia asetettuihin kysymyksiin. Innovaatioyliopiston eetoksessa ei ole tilaa pitkäjänteiseen ajatteluun, ei tieteelliseen harhailuun tai haahuiluun, vaan tutkimus pyrkii lähtökohtaisesti antamaan vastauksen kulloiseenkin yksittäiseen kysymykseen arvioimatta itse kysymystä kriittisesti. Innovaatioyliopiston eetokseen kiinteästi kuuluva tehokkuus mitataan esimerkiksi siinä, syntyvätkö tutkimustulokset ja niistä johdetut innovaatiot määrätystä ja valvotussa aikataulussa, ja kuinka nopeasti ne hyödyntävät taloutta. (Ks. Kuusela ym. 2021; Tomperi ym. 2009; Bruun ym. 2009; Björn ym. 2021.)

Innovaatioyliopiston eetokseen kuuluu valvonta. Kysymys ei ole samanlaisesta viranomaisvalvonnasta kuin esimerkiksi verotuksessa tai muissa hyvinvointivaltion instituutioissa, vaan siitä, että on systemaattisesti kyettävä osoittamaan, että tutkimusryhmässä on toimittu asetettujen sääntöjen ja aikataulujen mukaisesti. Tekeminen itsessään ja saatu vastaus eivät riitä, vaan tekeminen on annetun ohjeistuksen velvoittamana osoitettava ja aikataulutettava sellaiseksi, että itse tekeminen tulee todennetuksi. Konkreettisenä valvonta näyttäytyy työajan seurantana, raportointina ja erilaisten saavutusten kirjaamisena. Aikataulutus, ennalta määräytyt toimenpiteet ja valvonta eivät jätä tilaa yllätyksille.

Sivistysyliopiston eetoksessa tiede tavoittelee avauksia, joissa tieto

---

sassa 1900-luvun alussa humanistisen yliopistokulttuurin puolustamiseksi. Se esitetään usein synonyymina tutkimusyliopistolle ja myös tutkimuksen ja opetuksen ykseyttä korostavalle yliopistolle, jossa jokainen opettaja tutkii ja jokainen tutkija opettaa. (Miettinen 2018, 4.)

itsessään on epätäydellistä ja levotonta – jopa haurasta – samoin kuin tieteen toimijat (Kivistö & Pihlström 2018). Äärimmäiset innovaatioyliopiston kannattajat eivät sivistyslähtökohtaa ymmärrä, vaan he pyrkivät tekemään sivistymättömyydestään jopa hyveen. Lappeenrannan–Lahden tekninen yliopisto tuotteisti syksyllä 2019 itseään sloganilla ”Ei mulkeruille”. LUT:in rehtorin Juha-Matti Saksan mukaan ajatus kiteytti teknisen yliopiston ilmapiirin ja kilpailun parhaista osajista. Mulkeroina olivat he, jotka pyrkivät tekemään uusia kysymyksiä, ei-mulkeroina he, jotka halusivat löytää yksiselitteisen vastauksen.²

Rehtorin tietoisien kärjistyksen takana on teknistaloudellisten tieteiden vahvistunut asema suomalaisessa yliopistolaitoksessa ja valtion tiedehallinnon niille antama tuki: opetusministeriön ohjaus kannustaa yliopistoja huomioimaan talouselämän tarpeet. Taustalla vaikuttaa kansainvälisen talousjärjestö OECD:n tavoite tiivistää korkeimman tutkimuksen ja opetuksen sekä talouselämän suhteita. Puhe vanhan (sivistys-) yliopiston ongelmista on yleistä. Puhutaan muun muassa tohtoreiden ylituotannosta ja tutkintojen inflaatiosta. (Coates ym. 2009, 4–5; Pitt & Mewburn 2016, 1–2.)

Opetusministeriön ajama politiikka on tuottanut tulosta ja talouselämästä on tullut 2000-luvulla vahvasti osa suomalaista yliopistoa (Björn ym. 2021). Eri yliopistoihin on perustettu työelämäprofessoreja (professor of practise), joiden kautta yliopistot ovat luoneet suhteita hallintoon, liike-elämään ja teollisuuteen. Muutoksen taustalla voidaan nähdä OECD:n piirissä jo 1960-luvulla esitetyt ajatukset akateemisesta työvoimasta resurssina elinkeinoelämälle sekä yliopistojen ja korkeakoulujen alistamisesta taloudellisen hyödyn tavoitteluun³. (Björn ym. 2021).

Yliopistouudistus 2010 muutti suomalaisen yliopiston. Tämä näkyi juridisesti työntekijöiden työsuhteen perusteissa: virkasuhteet muuttuivat työsuhteiksi. Klassisen sivistysideaalin periaate akateemisten virkojen elinikäisyydestä, ja siten aidosta riippumattomuudesta poliittisten päätäjien vaikutuksesta, muuttui työsopimussuhteiseen ajatteluun, jossa työ

---

2 Anttonen (2019) <https://yle.fi/uutiset/3-11081426>.

3 Näyttää käyneen myös niin, että hallinnon ja elinkeinoelämän aktiivisesta roolista pois jääneitä henkilöitä on siirtynyt käyttämään yliopistojen resursseja ja he ovat syrjäyttäneet näin de facto akateemisesti meritoituneita tukijoita resurssikilpailussa.

alistettiin tehostamistaloudelle (ks. Eskelinen ym. 2017; Björn ym. 2017; Välimaa 2018; Kuusela ym. 2019; Koskinen 2019).

Muutosvastarintaa esiintyi, mutta uudistukset lävistivät yliopistoyhteisön. Erilaisten tulostuntareiden valvoma työntekijä ei voi täysimääräisesti luottaa, että hyvin tehty työ takaa työsuhteen jatkumisen. (Suoranta & Anttila 2010.) Kun markkinatalousajattelu, raha ja hyöty ohjaavat yliopistoa, niin yliopistolaiset ovat taipuneet sisäistämään ajatuksen rahoituksen hankkimisesta omaan työhönsä. Rahoituksen hankkiminen on selkeä mittari onnistumisesta, jolla voidaan perustella myös oma olemassaolo. Tutkimusrahoituksen hakemisesta on tullut keskeinen osa yliopistolaisen työtä ilman, että sitä erityisesti kummastellaan.

Yliopistojen henkilöstöjohtajat omaksuivat nopeasti uuden ideologian ja henkilöstöpolitiikka modernisoitiin ja ajanmukaistettiin. Kuoppalan ja Pekkolan (2015b, 321, 325) haastattelemat yliopistojen henkilöstöjohtajat puhuvat tutkijoiden ”jämähtämisestä” omaan yliopistoonsa vuosikymmeniksi. Strategisiin painopisteisiin ja kilpailuun vetoavassa yliopistolaitoksessa on siirrytty uuden työn aikakauteen, johon kuuluu aktiivinen osaavan henkilökunnan rekrytointi niin koti- kuin ulkomailta (ks. Puhakka 2019). Tutkijoiden kansainvälinen rekrytointi nousi yliopistojen tulossopimukseen jo vuosille 2007–2009 tehdyssä sopimuksessa. Nykyisellään opetusministeriö ohjaa suomalaisia yliopistoja muiden maiden yliopistojen tapaan palkkaamaan tutkijoita ulkomailta ja solmimaan tutkimussopimuksia korkeatasoisten kansainvälisten yliopistojen kanssa. (Lehtinen, Kuoppala & Pekkola 2015, 240.)

Tutkimuskohde, menetelmä ja aineistot

Yliopistoa on korkeakoulututkimuksen traditiossa tarkasteltu perinteisesti organisaatiolähtöisesti hallinnon ja johtamisen tutkimuksen näkökulmista (Kekäle 2017). Tässä tutkimuskohteenamme on yliopistolaitoksen muuttuva eetos, jonka paikanamme rekrytointipuheeseen ja käytäntöihin. Tutkimme sitä, millaisia henkilöitä uuden yliopiston eetoksessa arvostetaan, keitä halutaan rekrytoida, kuinka muuttuvat käytänteet ja arvostukset näkyvät työsuhteiden välisissä hierarkioissa. (ks. Heikkinen ym. 2012). Yliopistojen rekrytointikäytäntöjä tarkastelemalla

pyrimme selvittämään sitä, millainen on hallinnon toiveiden mukainen yliopistotyöntekijän ideaalityyppi. Kysymme, miten yliopistolaisuus rekrytointien yhteydessä määritellään, ketkä kontrolloivat ja arvottavat akateemista arkea sekä kenen toiveisiin yliopisto vastaa nyky-Suomessa?

Jäsenämme yliopistoeetoksen muutosta käyttämällä yksittäisiä ja konkreettisia esimerkkejä käytännön tapahtumista havainnollistavina esimerkkeinä. Peilaamme 2020-luvun yliopistojen eetosta koskevan puheen sisältömuutosta aikaisempaan. Tutkimuksemme vahvuus ja heikkous piilee sen tieteidenvälisyydessä. Teemme samaan aikaan historian ja yhteiskuntapolitiikan tutkimusta, mutta emme sitoudu kummankaan tieteenalan käsitteellisiin ja metodologisiin viitekehyksiin tarkasti ja systemaattisesti, kun pyrimme tavoittelemaan käsistä karkaavaa, löyhärajaista eetosta. Tässä työskentelytavassa keskeistä on oivallus siitä, että tutkijalla on uskallus sanoa jotakin yleispätevää ja ajalle tyypillistä ilmiöstä, joka on vaikeasti dokumentoitava, mutta tunnistettava. (Della Porta & Keating 2008, 298; Kalela 2006; Hakapää 2013, 117.)

Pyrimme tuomaan esille normeja luovia näkökulmia, jotka kaikkien ajatellaan tietävän. Tavoittelemme aikalaispuhetta, mielenmaisemaa ja toimintaa ohjaavaa yliopistoeetosta. Argumentointitapamme on hauras kritiikille, koska monet argumentit perustuvat tutkijoiden käsityksiin, arkisissa tilanteissa tekemiimme havaintoihin ja keskinäisen vuoropuhelun tuloksena tuotettuun analyysiin nykytilanteesta. Tässä noudatamme yhtä historian tutkimuksen metodologista traditiota, jota ovat käyttäneet Suomessa esimerkiksi Jorma Kalela (2006) ja Matti Peltonen (2013). Kansainvälisissä teksteissä viitataan usein Philippe Arièsin ajatteluun (ks. Peltonen 2005).

Tutkimuksen keskeisimmän aineiston muodostaa yliopistojen johtajatasen haastattelut. Haastattelimme 13 johtajaa kahdessa eri yliopistossa ja kahdessa yliopistoon läheisesti liittyvässä organisaatiossa. Haastattelut toteutettiin vuosina 2017–2018 pääkaupunkiseudulla sekä Itä- ja Pohjois-Suomessa. Haastateltavat olivat lähtöisin eri tieteenaloilta, ja he edustivat eri yliopistojen ylintä johtoa. Heistä miehiä oli kahdeksan ja naisia viisi. Kysymysrunko koostui neljästä laajasta teemasta, joita olivat yliopiston muutos ja olemus, yliopiston tehtävä suomalaisessa yhteiskunnassa, päätösvalta ja kontrolli sekä yliopiston tulevaisuus. Haastattelujen pituus vaihteli tunnista lähes kahteen tuntiin. Lisäksi olemme hyödyntäneet tilastoaineistoja, henkilöstötilinpäätöksiä sekä media-

aineistoa, josta keskeisin on yliopiston ammattijärjestöjen jäsenlehti Acatiimi (<http://www.acatiimi.fi/>).

Olemme koonneet tutkimusaineistoa myös havainnoinnin kautta, (auto)etnografisen perinteen mukaisesti (Davydova & Pöllänen 2010; Uotinen 2010; Rannikko 2012; Rannikko & Rannikko 2021). Havainnointitavassamme olennaista on autoetnografisen tutkimuslähtökohdan tavoin se, että teemme havaintoja jatkuvasti itsemme kautta, reflektoidulla havaintojamme omista lähtökohdistamme käsin (vrt. Rannikko 2012). Aineistoa olemme vuosien varrella koonneet olemalla mukana erilaisissa rooleissa yliopistopolitiikan kentällä ammattiyhdistysaktiiveina, liittojen ja laitoksen johdossa, määräaikaisina, virkasuhteisina ja pysyvissä työsuhteissa olevina tutkijoina, lakkopäällikkönä, tiedekunta-neuvostossa, tutkimusneuvostoissa, yliopistokollegiossa.

Aineiston analyysissä peilaamme tekemiämme johtajatasen haastatteluja muuhun dokumentti- ja havainnointiaineistoon sekä aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen. Vertailuaineistoa tarjoavat Kari Kuoppalan ja Elias Pekkolan ja kumppaneiden (2015) tutkimukset yliopistojen henkilöstöpolitiikasta. Yliopistojen keskijohdon ja työntekijöiden näkökulman tarjoaa Sinimaaria Rankin (2016, 2017) tutkimus. Tenure track -tutkijauramallin osalta reflektointipintana toimii Taru Siekkisen (2019) väitöskirja.

Seuraavaksi käsittelemme yliopistotyön luonnetta, oikeaa yliopistolaisuutta, yliopiston hierarkioita ja johtajuutta. Näiden teemojen kautta pyrimme löytämään rakennusaineiksia siihen, millainen on 2020-luvun eetos suomalaisessa yliopistossa.

Talenttikilpailun ja prekaarin työuran ambivalentti yhtälö

Yliopistojen johdossa ollaan tietoisia määräaikaisuuksien mukanaan tuomista ongelmista, mm. henkilöstön jaksamisesta ja sitoutumisesta. Käytännössä ollaan silti valmiita sitoutumaan vain tutkijoihin, joilla arvioidaan olevan hyvät mahdollisuudet ulkopuolisen rahoituksen hankkimiseen. Johtajien puheessa toistuu teema siitä, kuinka kilpailu maailman parhaista tutkijoista on kovaa.

”Nyt tullaan taas tähän yhteen rekrytointikysymykseen, joka on kansun agendalla äärimmäisen korkeella tällä hetkellä. Me ei ymmärretä sitä, että meidän tulee olla hyvin aktiivisia tässä rekrytointipolitiikassa, nii meidän omien ihmisten keskuudesta kun ulkopuoleltakin. Muuten me tullaan häviämään tää peli, niinku kärjistetysti sanottuna. Tämä rekrytointikisa tulee olemaan tosi kova, ja on jo nyt, koska suuret ikäluokat eläköityy, professorien pestejä aukee pilvin pimein suomalaisissa yliopistoissa.”

Yliopistoissa on siirrytty kohti työuraa, jossa olennaista ovat projektiluontoiset ja jatkuvasti lyhenevät työsuhteet. Sivistystyönantajien tilaston mukaan tutkijaopettajista 71 prosenttia oli määräaikaista vuonna 2018. Muusta henkilökunnasta heitä oli 22 %. Suomen Akatemian tietojen mukaan 2010-luvun alussa rekrytoituista professoreista määräaikaista oli yli puolet. (Puhakka 2019, 326–328.) Työsuhteiden prekarisoitumista perustellaan johtajahaastattelussa yleisesti rahoituksen luonteella: koska suuri osa yliopistojen rahoituksesta perustuu projekteihin, työnantajan on mahdoton sitoutua työntekijöihin muutoin kuin projektien pituisiksi ajoiksi.

”Joo, siinä on kaks ulottuvuutta, on tietenkii se oikeudenmukaisuuden kokemus, joka on hirveen tärkeä, onhan se rekrytointi kuitenkin, sitähan ne ihmiset tavoittelee, että ne sais pysyvän työsuhteen ja vois rakentaa elämäänsä, se on ilman muuta semmonen näillä alueilla, se on ihan fundamentaalinen homma. Sillon pitäisi olla avoimia ja läpinäkyviä [hakukohteita], mutta samaan aikaan keskustelu tästä talentista, eli nimenomaan sopivista ihmisistä. [--] Sit se tulos on se ratkaseva monta kertaa, ei niinkään se poliittinen peli tuolla ylätasolla, josta ei oo mitään jaettavaa vaan se, mitä tulosta teette ja mitä te voitte oikeesti luvata, rahottajia ja tuota yhteiskunnan suuntaan eri tavoilla on se ratkaseva ja sillon ryhmän toimivuus on tärkeä ja sillon se rekrytointi tulee ja se on vähä sama mitä on sanottu, että kilpailu talentista.”

Yliopistotyön uusiin piirteisiin voidaan katsoa kuuluvan myös työn irrallisuus määrätystä fyysisestä paikasta. Yliopistolaisten kotonaan tekemä työ on kasvanut koko 2000-luvun alun ajan (Puhakka & Rauto-

puro 2004; 2008; 2011; 2014). Koronapandemia nopeutti tätä kehitystä edelleen. Työntekijä ei enää myy työnantajalleen pelkästään työaikaansa, vaan itseasiassa hän myy työnantajalleen itsensä ja somemaailmassa myös persoonansa. Työntekijältä edellytetään joustavuutta niin työn tekemisen paikan kuin työn sisällön suhteen. (Ks. Jokinen 2005; Julkunen 2008; Kuoppala & Pekkola 2015a, 41–42; Pyöriä & Ojala 2012, 171.) Vastaavasti kotona tehtävä työ voidaan nähdä myös pyrkimyksenä hakea vapautta yliopistotyönantajan fyysisestä valvonnasta.

Niin aikaisemman tutkimuksen kuin oman aineistomme valossa voidaan sanoa, että yliopistolaiset täyttävät monessa suhteessa prekaarin työvoiman määritteet. Tyypillisesti yliopistolaiset kokevat epävarmuutta oikeuksistaan, toimeentulostaan ja tulevaisuudestaan. Yliopistossa huoli työn jatkuvuudesta koskee nykyään myös vakituksessa työsuhteessa olevia. Heidän kohdallaan kyse on ennen kaikkea sisäisestä tuskasta, jota koetaan omasta taitamattomuudesta ja riittämättömyydestä rahoituksen hankkimisessa. (Ks. Pekkola et al. 2015, 349; Puhakka 2019; ks. Pyöriä ja Ojala (2012, 173–184). Epävarmuus omasta työstä ja siinä onnistumisesta koskee haastatteluaineiston perusteella myös osaa johtajista. Asiat nousivat esiin luottamuksellisina ja haastateltavat puhuivat näistä hyvin varovaiseen sävyyn.

Määräaikaistumisen taustalla voidaan nähdä tutkijoiden määrän kaksinkertaistuminen 1990-luvun alusta 2010-luvulle tultaessa. Kasvu on perustunut nimenomaan epätyypillisten työsuhteiden kasvuun. Tuona aikana tutkijoista kolme neljästä on työskennellyt erilaisten ulkopuolisten rahoituslähteiden varassa. (Pekkola & Kuoppala 2015, 18; Pekkola et al. 2015, 337–338.) Tutkijoiden määrän nopeaa kasvua selittää myös yliopiston ja yliopistokoulutuksen nousu länsimaisen talouden tukipilariksi. Se on tarkoittanut yliopistojen kasvua sekä henkilökunnan että opiskelijoiden määrän ja valmistuneiden tutkintojen mukaan, mutta myös kilpaillun ulkopuolisen rahoituksen kasvua maailmanlaajuisesti. (Puhakka 2019; Askling 2001, 163.) Tutkijoiden määrän kasvu, joka näkyy selvästi esimerkiksi tohtoreiden määrässä, on samalla tarkoittanut sitä, että tutkijan koulutus ei takaa kaikille tohtoreille työuraa yliopistossa.

Määräaikaisten suuri osuus herätti vielä 2000-luvun alussa epämieluisaa huomiota, mutta koska yliopistot tavoittelevat positiivista taloudellista tulosta, tilanteeseen ei ole määrätietoisesti puututtu. Haastattelu-

jemme perusteella suhtautuminen määräaikaisiin työntekijöihin näyttää pysyneen samana kuin aikaisemmassa tutkimuksessa (Puhakka 2019.) Haastatteluissa tuli esille, että nykyisessä rahoitusmallissa, jossa yliopistojen rahoitus on voimakkaasti sidottu ulkopuoliseen rahoitukseen, ei voida sitoutua työntekijään sen pidemmäksi aikaa kuin mitä hänen projektinsa rahoituskausi antaa myöden.

Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että yliopistohallinnon kvartaalimaailman laskelmissa henkilöstö on nähty kulueränä, eikä resurssina, joten vakinaistamisia on vältelty. Vaihtoehtoina tavoiteltuihin säästöihin nostetaan esille työtilojen vähentäminen ja tiivistäminen. Henkilöstö on ilmeinen säästökohde, sillä palkkakustannukset muodostavat noin 70 prosenttia yliopistojen kokonaiskuluista. (Lehtinen, Kuoppala & Pekkola 2015, 13–14, 241; Puhakka 2019.) Yliopistojen henkilöstöjohtajia haastatelleet Kuoppala ja Pekkola havaitsivat (2015b, 314–315), että yliopistojen henkilöstöjohtajat pitävät jo lähtökohtaisesti määräaikaisuutta yliopistotyön luonteeseen kuuluvana. Työsuhteita on aiempaa enemmän ja niiden kesto on lyhentynyt. (Pekkola et al. 2015, 345.)

Yliopistollisten ammattiliittojen keinot määräaikaisuuksiin puuttumiseen ovat olleet vähissä. Yliopistojen työehtosopimuksen solmimisen yhteydessä 2018 sovittiin määräaikaistyöryhmän perustamisesta. Suuria edistysaskeleita ei edes odotettu, sillä ryhmän tehtäväksi määriteltiin kerätä tietoja työsuhteista ja edistää määräaikaisten työsuhteiden vähenemistä seurannalla, tiedotuksella ja koulutuksilla. (Niemelä 2018, 9; Puhakka 2019.)

Yhteenvetona voidaan todeta, että vaikka haastatteluaineistosta nousee vahvasti esiin argumentti siitä, että yliopistot joutuvat kilpailemaan lahjakkaista ja sitoutuneista työntekijöistä, niin tilastot eivät osoita yliopistojen sitoutuvan työntekijöihinsä toistaiseksi voimassa olevilla työsuhteilla. Pysyvät työsuhteet ovat yliopistoissa vain osan yliopistolaisten etuoikeus ja määräaikaisuudet kuuluvat yliopistotyöntekijän arkeen.

Kuka olet, talentti?

Prekarisoituneen työn ohella voidaan puhua myös kokonaan uudesta akateemisesta työntekijästä, huippututkijasta, talentista. Yliopistot ovat rekrytoinneissaan kiinnostuneita nimenomaan näistä talenteista ja sellaisista prekaarin ajan toimijoista, joilla on kykyä ja halua mukautua, sitoutua ja sopeutua työelämän ja oman työn muuttuviin vaatimuksiin. Tätä johtaja kuvaa seuraavassa sitaatissa:

”Kyl mä nään tässä ajassa semmosta, että kun sitä lisäarvoa niin kovasti painotetaan ja muuta, niin tavallaan se, kyvykkyystekijät nousee aika-lailla vahvempana mukaan, enää ei oo kyse siitä, että kunhan kaikki ryhmät saavat mahdollisuuden ja pääsee demokraattisesti mukaan, vaan sinne haetaan nimenomaan jotakin hyvin kompleksien ongelmien [ratkaisijoita], mahdollisimman hyviä sitoutuneita ihmisiä. Sen lahjakkuuden ohella varmaan välttämätöntä on, että henkilö on syystä tai toisesta käyttänyt johonki matemaattiseen kysymykseen 20 vuotta elämästään aikaa. Se ei sillä tavalla toteudu, että otetaan sinne randomilla joku tyyppi hoitamaan virkaa. Vaan sinne pitää, jos halutaan jotakin lopputuloksia ja ratkaisuja, niin silloin pitää olla ihmisiä, jotka nimenomaan on sitoutuneita. Lappeenrannan teknillisen yliopiston rehtori sano, että kilpailu on kilpailua talentista, hän sano sen suoraan. Tämän tyyppinen juttu on tullu varmaan, ja se muuttaa tätä asetelmaa tietyssä mielessä.”

Australialaiset Rachael Pitt ja Inger Mewburn (2016, 12) ovat todenneet yliopistotyönantajan tavoittelevan rekrytoinneissaan henkilöitä, jotka olisivat todellisia akateemisia supersankareita: pystyisivät itsenäiseen työhön, mutta olisivat samaan aikaan joukkuepelaajia. Heidän odotetaan olevan monilahjakkuuksia, jotka sopeutuvat täydellisesti yliopiston strategiaan, pitivät huolta opiskelijoista ja työtovereistaan, mutta jotka myös luovat ulkoisella olemuksellaan positiivista kuvaa markkinoinnistaan yliopistosta. Lisäksi he joustavat työaikojen suhteen ja ovat valmiita liikkumaan maailmalla. Haastattelemamme johtajat puhuivat samaa, joten puhe lahjakkuuksista on ylikansallista, ja se näyttää olevan tyypillistä työmarkkinapuheessa. (Huilaja 2019; Koskinen 2019.)

Kansainvälinen liikkuvuus, ulkomailla työskentely ja verkostoituminen ovat kuuluneet yliopistoon perinteisesti. Uuden yliopiston tuomia vaateita ovat menestyvän ja määrätietoisen ulkoisen kuvan antaminen, tekemisen vahva esittäminen sekä opiskelijamarkkinointi. Yliopistotyönantajan toiveena on menestystä ja uraa hamuava kansainvälinen huippututkija, jolla ei olisi yliopiston ulkopuolisia sidoksia. (Ks. Björn ym. 2016, 34; Pietilä 2018, 33; Koski 2019.) Haastatteluissa tämä vaade tulee esille mainitun talenttikilpailun ohella siinä, kuinka hyvin ja monipuolisesti uuden ajan työntekijä pystyy edustamaan ja markkinoimaan omaa tutkimustaan ja samalla myös koko yliopistoa esimerkiksi sosiaalisen median mitattavalla näkyvyydellä. Niinpä projektien raportoinnissa kiinnitetään huomiota mediaseuraajien määriin ja medianäkyvyyteen.

Johdon tavoittelemia strategisia täsmäkrytointeja, jotka haastatteluaineistossamme mainitaan useaan kertaan, ei lopulta tapahdu paljon. Suomessa maksettavat palkat ja maan syrjäisyys vaikeuttavat todella nimekkäiden tutkijoiden saamista. Kuitenkin parhaista osajista kilpailemisesta puhuminen kuvaa sitä muutosta, joka yliopistoa ja akateemista työtä ylipäättään on kohdannut. Täsmäkrytointien suosio näyttää olevan kasvussa. Ne kertovat osaltaan akateemisten työsuhteiden solmimisen käytäntöjen hämärtymisestä, eikä tämä koske yksinomaan Suomea, vaan se on maailmanlaajuinen ilmiö. (Altbach 2015, 5–6.)

Kilpailua käydään henkilöstön ohella yliopiston maineesta. Hyvä menestys erilaisissa kansainvälisissä rankingeissa vahvistaa yksittäisten näkyvien tutkijoiden ja laajasti siteerattujen tutkimustulosten tapaan yliopiston mainetta ja edesauttaa rahoituksen saamista. Ulkoisen kuvan vahvistamiseen liittyy yliopistopuheen etuliite ”huippu”. On huippututkijoita, huippujulkaisuja, huippuyliopistoja, huippututkimusta ym. huiputtamista⁴. 2020-luvun yliopistoeetoksessa näyttää kuitenkin haastatteluiden perusteella olevan tilaa myös muulle kuin ns. huipputoiminnalle. Toisaalta huipputoiminta liittyi kiinteästi tutkimukseen, jota ikään kuin arvostetaan enemmän kuin perustoiminnaksi miellettyä opetusta. Johtaja kuvaa tätä asetelmaa:

”Se on ihan yhtä arvokasta ja varsinkin tää opetuksen kehittäminen

---

4 Kritiikistä uusia vaateita kohtaan esim. Kallio 2014, 22–26; ks. myös Tomperi (toim.) 2009; Koski 2019; Koskinen 2019.

tänä päivänä, että haetaan näitä uusia oppimisen ja opettamisen malleja ja tehdään työtä intohimolla siinä, se on ihan yhtä arvokasta, kun se että joku tekee ihan huippututkimusta, niiltä ei pidä odottaa samoja asioita, mutta tämä ajattelumalli on meille hirveen vaikeeta vielä.”

Huippustatuksen saannin ohella ulkopuolisen rahoituksen hankkiminen on merkittävä kriteeri, joka hyödyttää niin yksittäistä tutkijaa kuin koko yliopistoa. Tutkija on täten vastuussa myös toisista yliopistolaisista hankkiessaan rahaa. Haluttuja tutkijoita eivät siksi olekaan pelkästään lupaavat ja strategisesti yliopistoon sopivat, vaan myös kykynsä jo osoittaneet kansainvälisen rahoituksen hankkijat, joilla on laaja suhdeverkosto. Kilpailuun menestyksestä liittyy tavoite pidentää rahanhaussa ansioituneiden yliopistolaisten työuria pitkälle ohi eläkeiän. Erilaisilla emeritussopimuksilla on yliopistoissa yhä enemmän virallisen eläkeiän ylittäneitä tutkijoita, joiden kokemusta käytetään sekä rahoituksen hankintaan että nuorempien tutkijoiden ohjaukseen. (Coates ym. 2009, 4.)⁵

Työsuhteiden väliset hierarkiat

Ulkopuolisen rahoituksen määrän kasvaessa ja samalla tutkijoiden määrän lisääntyessä yliopistolaisten keskelelle on syntynyt uusia hierarkioita. Sivistysyliopistopuheeseen on kuulunut puhe tasa-arvoisesta tai siihen pyrkivästä tutkimustyöstä, jossa yliopistollisella statuksella on vähäinen rooli, ja jossa asiantuntijuus saavutetaan tutkimalla. Uudessa tilanteessa kyse ei ole niinkään tutkijan pätevydestä ja saavutetuista tuloksista, vaan keskeistä on työn pysyvyys. Tämän hahmottaminen on hankala konkretisoida yksittäisinä virkkeinä haastateltavien puheesta, mutta se ilmenee tavasta puhua pysyvistä professoreista, rekrytoitavista huipuista ja heidän sitoutumisestaan yksittäiseen yliopistoon.

”Vanhassa yliopistossa” vakinaiseen yliopistolliseen virkaan valinnan ratkaisi periaatteessa kollegiaalinen päätöksentekoeelin kuten tiedekuntaneuvosto tai laitosjohtokunta. Uudessa yliopistossa on Kuoppalan ja

---

5 Tätä kirjoittaessa naapurihuoneessa tekee työtään emeritusprofessori Pertti Rannikko (70 v.). Hän on juuri ohjannut väitöskirjan ja nyt viimeistelee uutta artikkeliaan.

Pekkolan (2015a, 71) mukaan perustellumpaa puhua päätöksentekorakenteista, jossa päätöksentekijät ovat lopulta yksilöitä kuten rehtori, dekaani tai laitosjohtaja. Rekrytoinnit määräytyvät työtehtävän pituuden mukaan, eli mitä lyhemmästä työsuhteesta on kyse, sitä alhaisemmalla askelmalla yliopistollisessa hierarkiassa palkkaaja itse toimii. Rehtori rekrytoi professorit, mutta muun opetus- ja tutkimushenkilöstön dekaani. Projektitutkijoiden palkkaamisesta päättää yleensä kulloisenkin projektin johtaja. (Kuoppala & Pekkola 2015b, 287.) Olennainen tekijä tällöin on, sopivan tutkinnon ohella, yhteinen kiinnostus ja jonkinlainen luottamus, tuttavuus ja hyvät suhteet. Käytännössä siis myös monet tutkimustyön ulkopuoliset tekijät vaikuttavat päätökseen.

Määräaikaisuudella on vaikutuksensa tutkijan autonomian ja akateemisen vapauden suhteen. Määräaikainen tutkija on kiinni projektissaan, ja samaan aikaan hänen on valmistauduttava seuraavaan. Hänen kohdallaan on hankala puhua akateemisesta vapaudesta, innovatiivisuudesta ja uuden löytämisen ilosta, koska projektin aikataulu määrittää työn sisällön. Työntekijän näkökulmasta määräaikaisuus pitää yllä jatkuvaa epävarmuutta, katkeroittaa, eikä motivoi luovuuteen. (Vrt. myös Puhakka 2019.) Oma akateeminen pätevytyminen jää toisarvoiseksi tilanteessa, jossa on säilytettävä hyvät suhteet mahdollisiin seuraaviin projektijohtajiin.

Tutkijan paikoista kilpaillaan yhä enemmän, mutta samaan aikaan tutkimustyö on aiempaa säädellympää niin ajallisesti kuin sisällöllisesti. (Ks. Pietilä 2018, 32–33; Ylijoki & Ursin 2013.) Oman tutkimuksen sijaan tutkijoiden on useimmiten seurattava laajempaa tutkimusohjelmaa, jossa on mukana jopa kokonainen laitos. Tutkimus jakaantuu aikajaksoihin. Tavoitellun tutkijanuran tiellä on uudenlaisia esteitä. Hakemusten ohjaava rooli nousee yhä merkittävämpään asemaan rekrytoinneissa, sillä ne rajaavat osan hakijoista jo lähtökohtaisesti mahdollisen projektityöpaikan ulkopuolelle. Monet rahoittajat määrittelevät sopivat hakijat esimerkiksi iän ja väittelyiän mukaan, jolloin esimerkiksi post doc-tehtäviä täytettäessä kysymykseen tulevat ainoastaan tarkat hakukriteerit täyttävät henkilöt.

Tutkimuksemme aineisto osoittaa, että uuden ajan yliopisto on toisaalta tarjonnut lahjakkaille tutkijoille urakehitysnäkymiä ja pysyvyyttä, ja jopa nuorempina kuin sivistysyliopiston aikakaudella, jolloin esimer-

kiksi professuuri oli pitkän akateemisen uran kulminaatiopiste. Näyttää myös siltä, että kriittinen suhtautuminen innovaatioyliopiston eetokseen on sekä sukupolvi- että tieteenalakysymys. Aineistoa kerätessä on tullut esille, että niille yliopistolaisille, jotka ovat tulleet töihin yliopistoihin uuden yliopistolain aikakaudella nykymuotoisen yliopiston toimintamalli on normi, ja sivistysyliopiston perään “haikailu” kuulostaa heistä oudolta. Lisäksi aineistomme osoittaa, että niillä tieteenaloilla, joilla innovaatioajan vaatimuksiin, tieteen sovellettavuuteen ja tutkimustulosten mitattavuuteen on helppoa samaistua, kritiikki innovaatioyliopistoa kohtaan on vähäisempää.

Haastateltava kuvaa uudenlaista rekrytointitapaa, jossa tutkijan profiilin täsmällinen sopiminen yliopiston strategiaan näyttelee keskeistä asemaa. Sitaatti tuo esiin, kuinka osa tutkijoista rajautuu painopistealojen ulkopuolelle:

”Meidän pitää päästä kansallisesti merkittäväksi toimijaksi ja mielellään kansainväliseksi toimijaksi, meidän pitää vahvistua niillä strategisilla aloilla, ja samalla se toki sulkee ovia joiltakin lahjakkailta tutkijoilta, jotka eivät toimi näillä aloilla. Enemmässä määrin se on mennyt näihin täsmärekytointeihin, jopa headhuntauksia, että seurataan hyviä tutkijoita, erittäin tärkeä on saada pätevä tutkija kaikkine verkostoineen meille töihin, tämä on se uusi toimintapa.”

Strateginen managerialismi tarkoittaa hallinnan muotoa, jossa pluralistisesta ja valtiokeskeisestä monien intressien sävyttämästä hallinnasta on siirrytty kohti markkinaperustaista yhden totuuden hallintaa. (Koikkalainen 2017, ks. myös Jokinen tässä kirjassa, Rinne ym. 2012.) Idean taustalla on uusliberalistinen poliittinen suuntaus, jossa markkinoiden merkitys politiikkaa ohjaavana toimijana on korostunut (hyvinvointi)valtion kustannuksella. Koulutuksen kentällä ja yliopistopolitiikassa tämä tarkoittaa entistä johtajakeskeisempää ajattelua, kilpailukyvyyn ja kansainvälistymisen kiinnittymistä yhä tiukemmin yliopistopolitiikan ohjausmekanismeihin.

Strategisen managerialismin mukaista puhetta tuottivat haastatteluaineistossa lähes kaikki informantit. Kilpailuedun lähteet ovat innovaatio ja jatkuva uusien kyvykkyyksien kehittäminen. Strategisuus yhdistetään

pyrkimykseen vastata ulkoiseen kilpailuun ja resurssien saatavuuden varmistamiseen. Ajattelu kiteytyy usein strategisena ketteryutenä. Keskeisiä käsitteitä ovat nyky-yliopistosta tutut sanat: visio, missio ja strategia. Tässä strategiaohjautuvassa hallinnassa ja johtamisessa on luontevaa suorittaa strategisia täsmärekrytointeja, joissa akateemisiin tehtäviin haetaan tehokkaimpia, tuottavampia ja haluttuun strategiaan istuvia työntekijöitä.

Haastateltaviemme puheiden ohella strategisen ohjauksen tutkimusta suuntaava merkitys tuli esille myös Sinimaaria Rankin (2017, 34) tekemissä haastatteluissa. Tietoisuus siitä, että valituille painoaloille panostettiin, tarjoaa laitosjohtajalle välineen kannustaa ihmisiä hakeutumaan mukaan painoaloihin kytkeytyvään tutkimustoimintaan. Laitosjohtaja voi halutessaan olla puoltamatta jotain hakemuksia tai ottamatta jotain tutkimusrahaa laitokselle vastaan, jos hän katsoo, että tällainen tutkimus ei laitokselle sovellu. Tosin se vaatii johtajilta varsin kovaa luottamusta valittuun strategiaan, sillä ei ole lainkaan selvää, mistä tutkimuksesta tulee merkittävä, tai kuinka pysyvä strateginen valinta on. Toisaalta strategioiden valinnoilla, ja etenkin niiden muuttumisella, saattaa olla kohtalokkaita seurauksia yksittäisten tutkijoiden näkökulmasta.

Johtaja vallan alla ja välineenä

Yliopistojen johtaminen ja hallinnon tehostaminen nostettiin esille opetusministeriön ja yliopistojen tulossopimuksessa vuosille 2007–2009. Yliopistojen sisällä tämä on merkinnyt linjahallinnon ja samalla hallitsemisen voimistumista. Käytännössä hallinto näkyy lakimiesten ja henkilöhallinnon vallan kasvuna. Ylin johto vastaa kokonaisstrategiasta, ja sen on sitoutettava koko organisaatio sitä noudattamaan. Johto vahvistaa kontrollia ja ohjaa samalla organisaatiota. (Koikkalainen 2017, 36.)

Niukkuuden politiikka tuottaa puhetta, jolla perustellaan ministeriön tiukentuvaa otetta. Samalla hallinto ammatillistuu niin, että akateemisten meritoituneiden johtajien sijaan yliopiston johtoon ovat tulleet ammattimaiset ja johtajauraan vahvasti keskittyneet johtajat. Tämän totesivat haastattelemamme yliopistajohtajat ja tähän viittasivat myös Rankin haastattelemat yliopistojen rehtorit. (Ranki 2016, 42; 86–88).

Uudessa tilanteessa johtajatyypin on pystyttävä vastaamaan talouden ja kilpailun haasteisiin.

Markkinaorientoituneen (innovaatio-) yliopiston hallinnon muutosta ja johtamisen perusteita tutkineet Kekäle (1997), Kuoppala (2005), Juppo (2011) ja myös Kallio (2014) osoittavat, kuinka yliopiston johtaminen on muuttunut vaateiden edessä, ja kuinka rehtoreiden, dekaanien ja laitosjohtajien valta on kasvanut aiemman kollegiaalisen hallinnon sijaan. (ks. myös Askling 2001, 174–175.) Haastatteluissamme tämän kehityksen tunnustivat ja siitä puhuivat niin dekaanit kuin laitosjohtajat. Sen sijaan ylimmät johtajat eivät valtaansa tunnustaneet tai sen kielsivät:

”Mää oon yrittäny ite hälventää omaa rooliani, mulla ei oo sitä viisautta, että voisin dekaanille sanoo, että tuo ei enää käy ja tuo jatkaa. Että kyllä se strategisen ajattelun pitää ohjata meitä eri tasoilla, että miten sitä tietoa käytetään, sen pitää olla lähellä niitä, jotka on lähellä niitä ihmisiä. Ja heidän pitäs osata käyttää sitä tietoa, siinä semmonen punakynän heiluttaminen siellä huipulla, ei se onnistu, ei se johda mihinkään hyvään tämmösissä organisaatioissa.”

Siinä missä sivistysyliopiston eetoksessa johtajat ”palvelivat” alueitaan ja ”antoivat” tutkijaopettajille vapaat kädet tehdä tiedettä, niin uudessa tilanteessa ministeriöiden ja elinkeinoelämän tavoitteita tulee kuulla entistä herkemällä korvalla. Sopeutumiskykyä vaaditaan samaan aikaan myös yliopistojen hallituksilta, jotka mittaavat tulosta yliopistojen taloudellisen tilanteen kautta. Haastatteluissamme tuli toistuvasti esiin se, kuinka ohjausvalta on ministeriöillä, ja erityisen tiukasti yliopistoja ohjaa OKM rahanjakomallin kautta:

”1980–90-luvuilta Brunilan raportit ynnä muut, mentiin enemmän innovaatiotoimintaan, ruvettiin näkemään se osana innovaatioketjua, ja tän tyyppisiä välineellisiä arvoja rupes tulemaan, ja enempi se on tuolta kauppa- ja teollisuusministeriön puolelta rupes painetta tulemaan. Se liittyy siihen isoon julkiseen rahoitukseen, tähän globaaliin markkinatalouteen.”

Rahoitusmalli määrittelee, mitä yliopistossa pidetään tehokkaana ja tuottavana toimintana. Haastattelujen perusteella näyttää siltä, että yliopistojen johtajat hyväksyvät ylhäältä päin määritellyn hallinnan tavan. Yliopistot pysyvät valtion ohjauksessa. Yliopistoja kontrolloidaan tulosohjauksen politiikan avulla. Tuloksellisuutta mittaavat indikaattorit ohjaavat samalla tai vähemmällä rahalla kasvattamaan määrällistä ja laadullista tulosta sekä aiempaan että vastaaviin laitoksiin verraten. Menestyksen mitattavuus on näkyvyyden ohella laskettavissa julkaisuluokiteltujen artikkeleiden avulla. Suoritusmittaaminen ohjaa yliopistot määrittelemään, mikä on tärkeää ja mikä ei. Suorituksen indikaattorit korvaavat itsessään varsinaisen suorituksen. Valvontakeinot lisääntyvät, mutta ne ovat aiempaa näkymättömämpiä. (Björn ym. 2018.)

Valvonta, monitulkinnaiset mittarit ja arvioinnit ovat tuoneet yliopistoon tieteen ulkopuolisen ja sinne aiemmin kuulumattoman toimintamallin, jonka toimintalogiikka on hallinnollisesti ja rahataloutta ajatellen järkevä, mutta perinteisen akateemisen ajattelun kannalta outo ja varsin ongelmallinen. Harva sinällään asettaa pyrkimyksen suorituskyvyn parantamisesta kyseenlaiseksi. Strategisena valintana sitä pidetään yleisesti järkevänä tavoitteena, mutta käytettyjen mittareiden, esimerkiksi jufo-pisteiden luonnontieteitä suosiva vaikutus tunnistetaan kaikilla tieteenaloilla. Mittaamisen pakkomielle oli monen Rankin (2015, 32, 54) haastatteleman dekaanin mielestä saavuttanut jo 2010-luvun alussa ääripäänsä. (Ks. myös Puhakka 2019.)

Opetusministeriön rahanjakomalli kopioitui keskushallinnon kautta suoraan tiedekuntiin ja laitoksiin, sekä lopulta yksittäisen tutkijan työhön. Tutkija joutuu tasapainottelemaan perinteisen akateemisen tutkijaminän ja suorituskeskeisten vaatimusten välillä. Rahanjakomallin mukaisia menestyjiä ovat he, jotka rajoittavat työtehtävänsä vain sellaisiin, joista saa parhaan palkittavan tuloksen. Vaikka uutta yliopistoa kritisoidaan yhä, niin siitä on tullut pysyvä osa hallintoa. Yliopistojen hallinnossa ohjaus merkitsee käytännössä selkeää linjaa, jossa vaateita ei aseteta kyseenlaiseksi, vaan pyritään täyttämään ministeriön toiveet niitä suoraan kritisoimatta. Kalliota (2014, 22) mukailleen vapaan tutkimuksen yliopistosta on muotoutunut opetusministeriön talutushihnassa asteleva

suoritusmittausorientoitunut akatemia, ja tämän saman ajattelutavan jakavat jotkut haastateltavistamme.

Lopuksi

Tehostamisyhteiskunnan aikakaudella yliopistoeetoksessa on kaksi tasoa: johtajat puhuvat yliopistojen välisestä kilpailusta, jossa joudutaan houkuttelemaan lahjakkuuksia omaan yliopistoon, mutta samaan aikaan tilastot osoittavat prekaariuden kuuluvan yliopistotyöhön. Määräaikaiset ja projekteihin perustuvat työsuhteet eivät ole uusi ilmiö suomalaisessa yliopistolaitoksessa, niitä on aina ollut, mutta uutena toimintamallina voidaan pitää sitä, että yliopistot kouluttavat tutkijoita (tohtoreita) yli oman tarpeensa, eivätkä kaikki tutkijan koulutuksen saaneet löydä työpaikkaansa yliopistoista. Julkinen sektorikaan ei lupaa samalla tapaa varmoja työpaikkoja kuten hyvinvointivaltion rakennuskaudella.

Yliopistot pyrkivät palkkaamaan henkilöitä, joiden oletetaan olevan joustavia, innovatiivisia ja sitoutuneita, lisäksi heiltä odotetaan kykyä ”brändätä” omaa yliopistoa. Innovaatioyliopiston eetoksessa on mukana houkuttelevaa puhetta nousujohteisesta urasta sekä samaan aikaan kilpailua lahjakkuuksista, joita sanotaan olevan vain rajattu määrä, eikä niitä riitä kaikille aloille, kaikkiin yliopistoihin, saattaka kaikille laitoksille. Yliopistojen johtajat eivät markkinoi yliopistoa paikkana, jossa on mahdollista oppia, tutkia ja tuottaa uutta tietoa, vaan he uskovat houkuttelevansa lahjakkaita nuoria painottamalla nousujohteista uraa, nimikkeitä ja muita tutkimustyön ulkoisia tekijöitä. Tavoitteena tulee olla korkein mahdollinen: professuuri. Muut vakanssit ovat ainoastaan askelmia tätä tavoitetta kohti.

Sekä aikaisempi tutkimus että tekemämme johtajatason haastattelut kertovat, että rekrytoinneissa painottuvat talentit. Tutkimustyössään jo pätevöityneet tutkijat jäävät sivuun, jos heidän ”henkilöminänsä”, ikänsä ja tutkimusalaansa ei ole sopiva yliopiston strategiseen profiiliin.

Jos kukin tutkija oli aiemmin hankkimallaan ja todetulla asiantuntemuksellaan, tutkimusmeriiteillään, tuonut omat tutkimusteemansa ja -tapansa yliopistoon, ja suuntasi virkansa saatuaan tutkimusta edelleen, niin tehostamisyhteiskunnan yliopistossa tehtävä on jo ennalta määriteltä, ja siihen haetaan sopivaa ja ”maineikasta” henkilöä. Häneltä ei

välttämättä edellytetä omaa tutkimuslinjausta, vaan ennen kaikkea joustavuutta ja työtä yhteiseksi määrättyyn tavoitteeseen. Monimuotoisuuden sijaan on luvassa strategiseen linjaan sopivaa tehokkuutta, mutta samalla tutkimus yksipuolistuu.

Yliopistolaisten arki tarjoaa tuttua mutta myös paljon uutta. Määräaikaisuudet ja työn epävarmuus ovat levinneet tutkijoista myös professorin vakansseihin tenure track -käytännön kautta. Apulaisprofessorin status on tehnyt uuden yliopiston myötä paluun. Apulaisen asema konkretisoituu työsuhteen muodossa ja palkkatasossa. Määräaikaisten työsuhteiden lisääntyminen yhdessä tiukentuvien strategisten tavoitteiden ja koventuneen kilpailun kanssa sitovat yliopistotyöntekijöitä yhä tiukemmin ennalta määrättyihin raameihin.

Uuden yliopiston yhteydessä akateemisesta vapaudesta, laajasti ja vapaasti leviävästä ”hyödyttömästä”, mutta ihmistä kehittävästä ja sivistystä kartuttavasta tutkimustiedosta on yhä vaikeampi puhua. Yliopiston sisällä ”hallinnon yläkerta” on laskeutunut laitoksille. Tieteen vapauden ja hallinnon välinen raja, joka aiemmin oli yliopiston rehtorin ja opetusministeriön välissä, rehtorin puolustaessa omaa väkeään hallinnon vaatteita vastaan, on siirtynyt yliopiston sisällä ensin tiedekuntiin ja lopulta laitostasolle, peräti projekteihin. Tutkijat ovat hallinnon tarkkailun alla.

Kaikkein raaimman tulkinnan mukaan voidaan sanoa, että yliopisto ottaa ulkopuolisen tutkimusrahoituksen määrittelemään tutkimustyöhön nuoria tutkijoita, joiden työ määrittyy ulkopuolisesta tahdosta: rahoittajan ja sen taustalla olevien vaikuttajien intresseistä. Rajoitetun määrän vakituisia tehtäviä näyttää saavan entistä suurempi joukko hyviä tyyppisiä, jotka sopeutuvat uuteen kilpailu- ja tehotalousideologiaan sekä ovat lisäksi notkeita ja riittävän nöyriä muuttuvien strategioiden edessä.

Yliopiston eetoksen muutoksesta sivistysyliopistosta kohti innovaatioyliopistoa kertovat uudet käytännöt ja arvostukset rekrytointitavoissa. Avoimista ja julkisista rekrytoinneista on siirrytty jopa kyvynmetsästyksen tyyppiseen täsmärekrutointiin. Muutoksesta kertovat myös työolosuhteiden prekaarisuus, yliopistoihin rakennetut uudet hierarkiset valta-asetelmat sekä johtajien vallan keskittyminen yhä harvemmillä henkilöille.

Käytännöt ja toimintamallit sekä mielentila, joka yliopistoista johta-

jahaastatteluiden perusteella voidaan tavoittaa, pyrkivät tavoittelemaan yliopistoille mahdollisimman paljon ulkopuolista rahoitusta. Innovaatioyliopistoajattelun mukaan se on keskeinen osa yliopiston olemassaolon perustaa. Ulkopuolisen rahoituksen tavoittelussa puolestaan tarkkaan rajatut tutkimuskysymykset ja rahoittajien toiveet tieteen sovellettavuudesta ovat tärkeässä asemassa. Tieteen sovellettavuus on kunnioitettava ja tärkeä arvo, mutta moniarvoisessa ja sivistystä kunnioittavassa yhteiskunnassa tieteellä luulisi olevan myös itseisarvo.

Uudet normit on tiukalla poliittisella ohjauksella ajettu suomalaisiin yliopistoihin ja yliopistolaisiin reilussa kymmenessä vuodessa. Yliopistojen vapaudella myyty uudistus asetti ne entistä tiukempaan tehostamistalouden liekanuoraan. Vallalla oleva puhe tehostamisesta ja sen kritiikkittömästä hyväksymisestä antaa kuvan, että innovaatioyliopistoeetos on läpäissyt koko yliopistokentän ja syrjäyttänyt sivistysyliopistoeetoksen.

Lähteet

- Altbach, P. G. (2015). Building an Academic Careers. A Twenty-First-Century Challenge. Teoksessa M. Yudkevich, P. G. Altbach, & L. E. Rumbley (toim.) *Young faculty in the twenty-first century: International perspectives*. Albany: SUNY, 5–19.
- Anttonen, M. (2019). Rehtori ei halua yliopistoonsa mulkeroita – ”Jos joku loukkaantuu, se on hänen oma asiansa”. *YLE uutiset*, 23.11.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-11081426>. (Haettu 26.8.2022)
- Askling, B. (2001). Higher education and academic staff in a period of policy and systemchange. *Higher Education* 41, 157–181.
- Björn, I., Pöllänen, P. & Saarti, J. (2016). Yliopistosankarit eri vuosikymmenillä. *Acatiimi* 6/2016, 32–35.
- Björn, I., Saarti, J. & Pöllänen, P. (2017). Yliopistot talousvetureiksi: suomalaiset yliopistot ja yliopistojen tuottama sivistys tehostamistalouden kohteena. Teoksessa T. Eskelinen, H. Harjunen, H. Hirvonen & E. Jokinen (toim.) *Tehostamistalous*. Jyväskylä: SoPhi, 140–162.
- Björn, I., Pöllänen, P. & Saarti, J. (2018). Tiedeyhteisöön rakennetut poliisit: analyysi 2000-luvun yliopistoyhteisön toimintamekanismeista. Teoksessa J. Tähtinen, J. Hilpelä & R. Ikonen (toim.). *Sivistys ja kasvatus eilen ja tänään*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2018. Helsinki: Koulu ja menneisyys LVI, 241–275.

- Björn, I., Pöllänen, P. & Saarti, J. (2021). Hajautusta tasa-arvon ja demokratian nimissä – suomalaisen yliopiston aluesidos. *Kasvatus & Aika*, vol. 15(3–4), 315–332. <https://doi.org/10.33350/ka.107250>
- Brunila, K., Onnismaa, J. & Pasanen, H. (2015). *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa*. Tampere: Vastapaino.
- Bruun, O., Eskelinen, T. & Kauppinen, I. & Kuusela, H. (2009). *Immateriaalitalous : kapitalismin uusin muoto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Cantwell, B. & Kauppinen, I. (toim.) (2014). *Academic Capitalism in Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Coates, H., Dobdon, I., Edwards, D., Friedman, T., Goedegebuure, L. & Meek, L. (2009). *The attractiveness of the Australian academic profession: A comparative analysis: Research Briefing*. Melbourne: LH Martin Institute, University of Melbourne & Australian Council for Educational Research & Educational Policy Institute.
- Davydova, O. & Pöllänen, P. (2010). Gender on the Finnish–Russian Border: National, Ethnosexual and Bodily Perspective. Teoksessa J. Virkkunen, P. Uimonen & O. Davydova (toim.). *Ethnosexual Processes. Realities, Stereotypes and Narratives*. Helsinki: Kikimora Publications. 18–35.
- Della Porta, D. & Keating, M. (toim.) (2008). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eskelinen, T., Harjunen, H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (toim.) (2017). *Tehostamistalous*. Jyväskylä: SoPhi.
- Hakapää, J. (2013). Ariès ja kuoleman historia. Kirjassa M. Peltonen (toim.) *Ariès ja historian salaisuus*. Historia mirabilis. Turku: Turun Historiallinen yhdistys, 114–133.
- Heikkinen, H.T.L., Huttunen, R. & Pesonen, J. (2012). Liikuntakasvatuksen eetos. *Liikunta & Tiede* 49(6), 18–22.
- Heinonen, V., Kekkonen, J., Lehto, V., Patomäki, H. & Yliopistokäännöstyöryhmä. (2016). *Uusi yliopistolaki 2020*. Helsinki: Into.
- Huilaja, H. (2019). *Rekrytoinnin sosiaalinen järjestys – tutkimus työhän sopivuuden neuvottelukontekstista*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Jauhianen, A., Jauhianen, A. & Laiho, A. (2015). Akateemiset huomiotaloudessa. Teoksessa K. Brunila, J. Onnismaa & H. Pasanen (toim.) *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa*. Tampere: Vastapaino, 123–146.
- Jokinen, E. (2005). *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, R. (2008). *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Tampere: Vastapaino.
- Juppo, V. (2011). *Muutoksen johtaminen suomalaisessa yliopistouudistuksessa rehtoreiden näkökulmasta*. Vaasa: Vaasan yliopisto.

- Kalela, J. (2006). Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa O. Fingerroos, R. Haanpää, A. Heimo & U. Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus – Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 67–92.
- Kallio, K. (2014). “Keitä kiinnostaa tuottaa tutkintoja ja julkaisuja liukuhihnaperiatteella...? – Suoritusmittauksen vaikutukset tulosohjattujen yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökunnan työhön. Turku: Turun yliopisto.
- Kallo, J. (2009). *OECD education policy. A Comparative and historical study focusing on the thematic of tertiary education*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Kankaanpää, J. (2013). *Kohti yritysmäistä hyöty-yliopistoa. Valtiovallan tahto Suomessa vuosina 1985–2006 ja kokemukset kolmessa yliopistossa*. Turku: Turun yliopisto.
- Kauko, J. (2011). *Korkeakoulupolitiikan dynamiikat Suomessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kekäle, J. (1997). *Leadership cultures in academic departments*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kekäle, J. (2017). Proactive strategies recruitment in research groups. *Tertiary Education and Management Epub*, 26, 1–10.
- Kivistö, S. & Pihlström, S. (2018). *Sivistyksen puolustus. Miksi akateemista elämää tarvitaan?* Helsinki: Gaudeamus.
- Kohvakka, M. (2015). Korkeakoulun osastot ja ainelaitokset kilpailuvaltiollistumisen rakentajia ja vastustajina 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa. Tapaus-tutkimuksina Joensuu ja Lappeenranta. *Kasvatus & Aika*, 9(3).
- Koikkalainen, P. (2017). Poliittikkaa ilman yhteisön kahleita: Strateginen managerialismi kulttuurisena ideaalittyyppinä. *Niin & Näin*, 2017(4), 27–40.
- Koski, L. (2019). Totuudesta rahaan – yliopiston uusi moraalinen järjestys. Teoksessa K. Filander, M. Korhonen & P. Siitonen (toim.) *Huiputuksen moraalijärjestys. Osallisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Tampere: Vastapaino, 49–74.
- Koskinen, H. (2019). Yrittäjäyhteisön taika. Yrittäjyyden muotoutuminen korkeakoulujen yrittäjyystoiminnassa. *Aikuiskasvatus*, 39(2), 108–121.
- Kuoppala, K. (2005). Management by results at Finnish universities. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 27(3), 345–355.
- Kuoppala, K. & Pekkola, E. (2015a). Muuttuva yhteiskunta – muuttuva tutkimustyö. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suomalaisen akateemisen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö*. Tampere: Tampere University Press. 23–63.
- Kuoppala, K. & Pekkola, E. (2015b). Yliopistojen henkilöstöpolitiikka uuden yliopistolain aikana. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suomalaisen akateem-*

- misen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö*. Tampere: Tampere University Press, 279–329.
- Kuoppala, K., Pekkola, E. & Ranta, M. (2015). Tilivirastosta yksityiseksi yliopistoksi. Työnantaja-aseman muutos ja uudet palvelussuhteet. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suomalaisen akateemisen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö*. Tampere: Tampere University Press, 249–278.
- Kuusela, H., Harju, A., Kaleva, V., Poutanen, M., Raipola, J., Tervasmäki, T. & Tomperi, T. (2019). *Kenen yliopisto? Tampereen yliopiston henkilöstön näemyksiä yliopistojen johtamisjärjestelmistä ja itsehallinnosta. Kohti parempaa yliopistomaailmaa: strateginen johtaminen ja yliopistoyhteisön kokemukset Tampere3-fuusiossa -tutkimushankkeen ensimmäinen väliraportti*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kuusela, H., Kaleva, V., Tomperi, T., Poutanen, M. & Tervasmäki, T. (2021). Korkeakoulupolitiikan muuttuvat valtasuhteet Suomessa Säätiöyliopiston synty ja kamppailu yliopistodemokratiasta. *Politiikka*, 63(2).
- Lehtinen, T., Kuoppala, K. & Pekkola, E. (2015). Yliopistojen henkilöstöpolitiikan kehitys. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suomalaisen akateemisen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö*. Tampere: Tampere University Press, 227–248.
- Miettinen, R. (2018). Humbolt vai Snellman? Minkälainen sivistysyliopisto? *Tieteessä tapahtuu* 2018(1), 3–13.
- Niemelä, T. (2018). Yliopistojen uusi työehtosopimus: keskeinen sisältö. *Acattimi* 2018(2), 9.
- Niukko, S. (2007). OECD:n rooli Suomen koulutuspolitiikassa. *Yhteiskuntapolitiikka*, 72, 94–97.
- Patomäki, H. (2006). *Yliopisto Oyj. Tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Patomäki, H. (2009). Yliopisto konkreettisena utopiana. Kokemuksia Turusta Nottinghamiin ja Helsingistä Melbourneen. Teoksessa T. Tomperi (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 203–211.
- Pekkola, E. & Kuoppala, K. 2015. Määräaikaiset tutkijat tietotaloudessa. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suomalaisen akateemisen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö*. Tampere: Tampere University Press, 13–20.
- Pekkola, E., Kuoppala, K., Liski, A., Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2015). Suomalainen määräaikainen tutkija. Teoksessa K. Kuoppala, E. Pekkola, J. Kivistö, T. Siekkinen & S. Hölttä (toim.) *Tietoyhteiskunnan työläinen. Suo-*

- malaisen akateemisen projektitutkijan työ ja toimintaympäristö. Tampere: Tampere University Press, 336–425.
- Peltonen, M. (2005). Philippe Ariès mentaliteettien historian pioneerina. *Tieteessä tapahtuu*, (3), 33–37.
- Peltonen, M. (toim.) (2013). *Ariès ja historian salaisuus*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Pietilä, M. (2018). *Making Finnish Universities Complete Organisations. Aims and Tensions in Estabtblishing Tenure Track and Research Profiles*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pitt, R. & Mewburn, I. (2016). Academic superheroes? A critical analysis of academic job descriptions. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 38(1), 88–101.
- Puhakka, A. (2019). Arvostus yliopiston muutoksissa. Kirjassa H. Hirvonen, A. Puhakka & P. Pöllänen (toim.) *Arjen rihmastot – Eeva Jokisen juhlakirja*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Puhakka, A. (2019). Arvostus yliopiston muutoksissa. Kirjassa H. Hirvonen, A. Puhakka & P. Pöllänen (toim.) *Arjen rihmastot – Eeva Jokisen juhlakirja*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2004). *Tuhannen ja yhden työn tarinoita. Tieteentekijöiden jäsenkysely 2004*. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2008). *Työ tekijäänsä kiittää – entäs työnantaja. Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2007*. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2011). *Huojuva lato – isäntiä ja isäntien varjoja? Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2010*. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.
- Puhakka, A. & Rautopuro, J. (2014). *Sumusta nousee riski – Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2013*. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.
- Pyöriä, P. & Ojala, S. (2012). Työn prekarisaatio ja kasvava epävarmuus. *Hallinnon Tutkimus* 31(3), 171–188.
- Ranki, S. (2016). *Strateginen johtaminen suomalaisissa korkeakouluissa*. Helsinki: Työsuojelurahasto.
- Ranki, S. (2017). *Keskijohdon kokemuksia yliopistojen strategisesta johtamisesta*. Helsinki: Opus Liberum.
- Rannikko, A. (2018). *Kamppailuja kunnioituksesta. Vaihtoehtoliikunnan alakulttuurien moraaliset järjestykset*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Rannikko, P. (2012). Susien suojelun tragedia. Autoetnografinen tutkimus suden salametsästyksen paikallisesta hyväksyttävyydestä. *Alue & Ympäristö* 41(2), 70–80.
- Rannikko, A. & Rannikko, P. (2021). Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri. Teoksessa S. Ryyänen & A. Rannikko (toim.) *Tutkiva mielikuviutus. Luovat osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Helsinki:

Gaudeamus, 57–81.

- Rinne, R., Jauhiainen, A., Simola, H., Lehto, R., Jauhiainen, A. & Laiho, A. (2012). *Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyön Suomessa: Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana*. Jyväskylä: Suomen Kasvatus-tieteellinen Seura.
- Sivenius, A. (2012). *Aikuislukion eetos opettajien merkityksenantojen valossa*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Suoranta, A. & Anttila, A. (toim.). 2010. *Yksin sovittu. Osapuolet, luottamus ja työmarkkinalogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Tomperi, T. (toim.) (2009). *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino.
- Universities UK. (2007). *Talent wars: the international market for academic staff. Policy Briefing*. Lontoo: Universities UK.
- Uotinen, J. (2010). Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiin tietäminen. *Elore*, 19(1).
- Välimaa, J. (2018). *Opinteillä oppineita. Suomalainen korkeakoulutus keskiajalta 2000-luvulle*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Ylijoki, O. & Ursin, J. (2013). *The Construction of Academic Identity in the Change of Finnish Higher Education*. *Studies in Higher Education*, 38(8), 1145–1149.

8 Tehostamistalouden ja tasa-arvon jännitteet

Emma Lamberg & Hanna Ylöstalo

Johdanto

Tässä luvussa¹ tarkastelemme tehostamistalouden ja sukupuolten tasa-arvon jännitteistä suhdetta. Kiinnitämme katseemme etenkin naisten työn – niin palkkatyön kuin palkattoman työn – ja sosiaalisen uusintamisen tehostamiseen, samalla kun asetamme tehostamisen laajempaan kapitalistisen talousjärjestelmän ja suomalaisen hyvinvointivaltion muutoksen kontekstiin. Feministiseen poliittisen talouden tutkimukseen nojaava lähtökohtamme on, että tehostamistalous on sukupuolittunut järjestelmä. Sellaisena se perustuu sukupuolittuneisiin ja intersektionaalisiin talouden ja yhteiskunnan eroihin ja hierarkioihin sekä ylläpitää niitä. Tarkastelemme myös suomalaisen tasa-arvopolitiikan suhdetta tehostamistalouteen. Suhde on jännitteinen, sillä tasa-arvopoli-

---

1 Luvun tutkimus on osa Koneen Säätiön rahoittamaa hanketta Tasa-arvoa taloustietoon, feminismiä finanssipolitiikkaan – feministisen tiedon ja politiikan jännitteet strategisessa valtiossa (FEMTIE) (2021–2024). Hanketta johtaa Hanna Ylöstalo ja sen tutkimusryhmään kuuluvat Heini Kinnunen, Emma Lamberg ja Inna Perheentupa.

tiikka yhtäältä tuo näkyväksi ja purkaa tehostamistalouden sukupuolittuneita rakenteita, toisaalta osallistuu niiden ylläpitämiseen.

Globaali poliittinen talous nojaa sukupuolittuneeseen ja intersektionaaliseen epätasa-arvoon, kuten siihen, että ihmiset osallistuvat taloudelliseen toimintaan epätasa-arvoisista lähtökohdista. Kapitalistinen talousjärjestelmä on riippuvainen esimerkiksi matalapalkkatyöstä, jota tekevät usein naiset sekä globaalin etelän ihmiset (Bhattacharya 2017). Lisäksi talousjärjestelmän lähtökohta on tuottavaksi nimetyn miestapaisen talouden hierarkkinen erottaminen uusintavasta, eli elämää ja työvoimaa ylläpitävästä naistapaisesta taloudesta. Taloudellisesti arvoa tuottavana nähdään rahallistettuun talouteen liittyvä ja markkinoilla tapahtuva toiminta, kun taas uusintava työ nähdään näin määritellylle taloudelle ulkoisena tai pelkästään kustannuksena. Uusintava työ on talouden kokonaisuudessa näkymätöntä ja aliarvostettua, vaikka se kannattelee kaikkea muuta taloudellista toimintaa. (Bakker 2007; Fraser 2016.)

Tehostamistaloudessa meitä kiinnostaa erityisesti sukupuolittuneeseen talousjärjestelmään sisältyvä tapa samanaikaisesti aliarvostaa, hyödyntää ja tehostaa naisten palkallista ja palkatonta työtä sekä sosiaalista uusintamista. Etenkin sosiaalista uusintamista kohdellaan yhteiskunnassa ilmaisena lahjana, vaikka se kuluttaa tekijänsä resursseja ja voi luonnonvarojen tavoin ehtyä (Rai, Hoskyns & Thomas 2014; Fraser 2016). Sosiaalisen uusintamisen tehostaminen on keskeistä myös hyvinvointivaltion toiminnalle. Jatkuvan budjettikurin tunnelmissa julkisen sektorin uusintava työ (kuten hoitotyö) näyttäytyy liian kalliina ja siksi leikkausten, tehostamisen tai yksityistämisen kohteena. Ohenevia julkisia palveluja paikataan kodeissa ja yksityiselämässä palkattomalla työllä, joka niin ikään kasautuu naisille (Hoppania ym. 2016; Cooper 2017). Tasa-arvon ja tehostamisen ristiriita ilmenee eri tavoin erilaisissa yhteiskunnissa, riippuen tavoista järjestää ja rahoittaa esimerkiksi uusintavan ja tuottavan työn jako. Tässä luvussa pohdimme, millaisia ilmentymiä tuo ristiriita ja etenkin naisten työn ja uusintamisen tehostaminen saa Suomen muuttuvassa hyvinvointivaltiossa.

Tarkastelemme tehostamistalouden ja sukupuolten tasa-arvon jännitteitä kahden ajankohtaisen esimerkin avulla. Ensimmäiseksi pohdimme elokuussa 2022 voimaan astunutta perhevapaa uudistusta ja sitä koskevaa julkista keskustelua naisten palkka- ja palkattoman työn tehosta-

misen näkökulmasta (ks. Ylöstalo 2022). Pitkään tasa-arvopoliitiikan agendalla ollut perhevapaaudistus sai sysäyksen eteenpäin vasta työmarkkinajärjestöjen ja kokoomuksen kehystettyä sen naisten työllisyysreformiksi vuonna 2016 (Elomäki ym. 2019b). Perhevapaaudistuksen kehystämistä työllisyysreformiksi myös vastustettiin puoluekentän eri laidoilta, mutta vastustajien tapa asettaa perhe yhteiskunnan keskiöön nojaa ajatuksen naisten palkattoman työn tehostamisesta. Asettamalla perhevapaaudistuksen ja naisten työn tehostamisen laajempaan hyvinvointivaltion muutoksen kontekstiin osoitamme, että näennäisesti vastakkaisissakin yhteiskunnallisissa tendensseissä saattaa olla samanlaisia tavoitteita ja seurauksia talouden ja sukupuolen järjestyksille.

Toisena esimerkkinä tarkastelemme keväällä 2020 alkanutta korona-kriisiä. Se teki näkyväksi paitsi muun talouden riippuvaisuuden sosiaalisesta uusintamisesta, myös tehostettujen sosiaali- ja terveystalouden haavoittuvuuden globaalien terveystalouden edessä (ks. Kinnunen, Lamberg & Ylöstalo 2023). Pohdimme koronakriisiä katkoksenä, joka voi joko syventää sosiaalisen uusintamisen kriisiä tai kääntää tätä suuntaa. Tarkastelemme etenkin, millaisin avauksin feministiset toimijat, kuten feministiset taloustieteilijät, ovat pyrkineet haastamaan sosiaalista uusintamista ehdyttävää tehostamista ja sitä kautta luomaan tilaa tasa-arvoisemmalle taloudelle.

Seuraavaksi esittelemme, miten talouskysymyksiä on tarkasteltu julkisessa tasa-arvopoliittisessa ja feministisessä keskustelussa edellisen *Tehostamistalous*-kirjan jälkeen ja avaamme feministisen poliittisen talouden tutkimukseen perustuvaa teoreettista lähestymistapaamme. Sitä seuraavat kaksi tapausesimerkkiämme. Hyödynnämme niiden kuvaamisessa dokumentti- ja haastatteluaineistoa, jotka pitävät sisällään perhevapaaudistusta ja laajemmin tasa-arvopoliittikkaa käsitteleviä politiikkadokumentteja ja julkista keskustelua, sekä kansainvälisten feminististen asiantuntijoiden haastatteluja. Haastattelemamme asiantuntijat olivat feministisiä talousasiantuntijoita ja kansalaisjärjestötoimijoita, jotka pyrkivät edistämään tasa-arvoisempaa taloutta ja talouspolitiikkaa. Luvun lopuksi tuomme esiin, miten feministinen näkökulma voi auttaa löytämään reittejä ulos epäpolitisoituneesta talouskeskustelusta ja eriarvoisesta talousjärjestelmästä.

Tasa-arvo- ja talouspolitiikan rajapinnat Suomessa

Vaikka talouden sukupuolittuneista rakenteista sekä tehostamistalouden ja sukupuolten tasa-arvon jännitteistä on laajalti feminististä tutkimusta, tasa-arvo- ja talouspoliittinen julkinen keskustelu kulkivat Suomessa pitkään eri reittejä. Naisten köyhyyden, sukupuolittuneiden palkkaerojen ja muiden työelämän tasa-arvokysymysten kaltaiset talouskysymykset ovat olleet keskeisellä sijalla suomalaisessa tasa-arvopolitiikassa. Kuitenkaan makrotalouden, finanssi- ja rahapolitiikan, talouspoliittisen ohjauksen tai talouspolitiikan välineiden, kuten talousarvion ja julkisen talouden suunnitelman sukupuolittuneet ulottuvuudet eivät ole olleet julkisen tasa-arvopoliittisen keskustelun kohteena Suomessa ennen vuotta 2015. Suomessa ei myöskään ole ollut aktiivista feministisen taloustieteen koulukuntaa (ks. Berik & Kongar 2021) esimerkiksi Ison-Britannian tai Yhdysvaltojen tapaan, vaikka Suomessakin taloustieteilijät ja muiden alojen tutkijat ovat tarkastelleet talouteen liittyviä kysymyksiä (kuten työllisyyttä ja palkkaeroja) sukupuolinäkökulmasta.

Vuonna 2015 taloudesta ja talouspolitiikasta tuli näkyvästi tasa-arvokysymys Suomessa. Juha Sipilän hallitusohjelma ei aiemmista 2000-luvun hallitusohjelmista poiketen sisältänyt lainkaan tasa-arvopoliittisia tavoitteita. Sen sijaan hallituksen keskeisiä tavoitteita olivat työllisyyden nostaminen, julkisen velan pienentäminen sekä talouskasvun ja kansallisen kilpailukyvyn edistäminen. Tähän tavoitteeseen hallitus pyrki laajoin menoleikkauksin, jotka kohdistuivat muun muassa sosiaaliturvaan ja sosiaali- ja terveystalouteen. Hallitusohjelma sai aikaan arvosteluryöpyn, jossa keskeinen kritiikin kohde oli puuttuvat tasa-arvotavoitteet ja sukupuolten tasa-arvoa heikentävä talouskuripolitiikka (Elomäki ym. 2016; 2019a). Sosiaaliturvan ja julkisten palvelujen leikkausten tiedetään heikentävän etenkin naisten taloudellista asemaa ja hyvinvointia, sillä naiset ovat niistä miehiä riippuvaisempia. Julkinen sektori on merkittävä naisten työllistäjä, joten työn tehostaminen esimerkiksi palkkoja ja henkilömitoitusta pienentämällä heikentää etenkin naisten tuloja ja työoloja. (Julkunen 2010; Pearson & Elson 2015.) Naisten ja miesten keskinäiset erot ovat suuria ja esimerkiksi maahanmuuttajat ja rodullistetut ovat sukupuolesta riippumatta erityisen haavoittuvia julkisen talouden leikkausten vaikutuksille (Emejulu & Bassel 2017).

Nämä talouskurin eriarvoistavat vaikutukset olivat keskeisellä sijalla myös Sipilän hallituksen talouspolitiikkaan ja sen tasa-arvoa heikentäviin vaikutuksiin kohdistetussa kritiikissä (Elomäki ym. 2016; 2019a). Kritiikin myötä talouspolitiikan kokonaisuus oli Suomessa ensimmäistä kertaa laajamittaisen feministisen arvioinnin ja sukupuolten tasa-arvosta käytävän keskustelun kohteena. Kansainvälisesti talouskriisien ja -politiikan sukupuolivaikutukset ovat olleet feministisen kritiikin kohteena jo pitkään ja feministiset kansalaisjärjestöt ja tutkijat ovat hahmotelleet feministisemmän talouspolitiikan suuntaviivoja (esim. Pearson & Elson 2015).

Suomessa on myös valtionhallinnossa ja kuntatasolla enenevästi kehitetty tasa-arvoisemman talouspolitiikan välineitä, etenkin sukupuoliteitoista budjetointia ja sen osana talousarvion sukupuolivaikutusten arviointia (Elomäki & Ylöstalo 2018). Sen käytäntöjä, kuten lakiesitysten sukupuolivaikutusten arviointi, on ollut käytössä Suomessa jo 2000-luvun alkupuolelta. Sukupuolitietoinen budjetointi tavoittelee julkisten menojen ja tulojen kohdentumista tasa-arvoa edistävällä tavalla tuomalla sukupuoli- ja tasa-arvonäkökulman mukaan valtion ja kuntien talousarvioon ja talouspolitiikkaan (O'Hagan & Klatzer 2018). Viime vuosina Suomessa niin tutkijat kuin poliittiset puolueetkin ovat lisäksi pohtineet, mitä voisi olla feministinen talouspolitiikka (esim. Elomäki 2017; Holopainen & Tapaninen 2021). Feministisen talouspolitiikan lähtökohtina on niin Suomessa kuin kansainvälisesti ollut talouden ja talouspolitiikan sukupuolittuneisuuden näkyväksi tekeminen ja purkaminen, naistapaisten taloudellisen toiminnan (esimerkiksi palkattoman uusintavan työn) tuominen mukaan talouden kokonaisuuteen, sekä talouspolitiikkaa ohjaavien arvojen ja ideologioiden näkyväksi tekeminen. Feministisen talouspolitiikan tavoitteita ovat esimerkiksi intersektionaalinen tasa-arvo, sosiaalinen oikeudenmukaisuus, hyvinvointi ja ekologinen kestävyys.

Feministisen tutkimuksen interventioita tehostamistalouteen

Tarkastellessamme tehostamistalouden ja tasa-arvon jännitteitä ammenamme feministisen poliittisen talouden teoriasta, joka lähestyy taloutta sosiaalisena, sukupuolittuneita ja intersektionaalisia hierarkioita sisältävänä rakennelmana. Se pyrkii purkamaan taloutta koskevan tiedon strategisia hiljaisuuksia (Bakker 1994), eli valtavirtaisen taloustieteen ja sen oletuksille rakentuvan talouspolitiikan sekä talousinstituutioiden rutiniinomaisen taipumuksen sivuuttaa talouden sukupuolittuneet rakenteet. Tarkastelumme kannalta tärkeä strateginen hiljaisuus kytkeytyy sosiaaliseen uusintamiseen, eli kaikkeen elämää, taloutta ja yhteiskunta ylläpitävään ja uusintavaan toimintaan ja sen perustavanlaatuisen merkitykseen muulle taloudelle. (esim. Bakker 2007; Rai, Hoskyns & Thomas 2014). Talouden kokonaisuutta tarkastelevan makrotaloustieteen totunnaiset mittarit, kuten bruttokansantuote, eivät tunnista kotitalouksissa ja yhteisöissä tehdyn palkattoman työn arvoa (Elson 1998; Hoskyns & Rai 2007). Palkkatyönä tehty uusintaminen, esimerkiksi julkisella sektorilla kasvatuksen, koulutuksen sekä sosiaali- ja terveystalouden alueilla, on puolestaan tavallisesti nähty ennen kaikkea kulueränä, julkisen talouden rasitteena. Matala arvostus myös näkyy näiden alojen palkkatasossa. (Folbre 2021.)

Feministinen poliittisen talouden teoria laajentaa käsitystä taloudesta ottamalla lähtökohdaksi sosiaalisen uusintamisen keskeisen merkityksen talouden toiminnalle. Lisäksi se tarkastelee miten kapitalistisen talousjärjestelmän pyrkimys jatkuvaan kasvuun heikentää sosiaalisen uusintamisen edellytyksiä. Koska ihmisten kykyjen ja elämän ylläpito kuluttaa ihmisten energiaa, nämä energiat voivat myös ehtyä. Sosiaalisen uusintamisen ehtyminen merkitsee tilannetta, jossa sosiaalisen uusintamisen ulosvirtaus on sisäänvirtausta suurempaa: Esimerkiksi hoivaan tarvittavat ihmilliset voimavarat ehtyvät, ellei niiden täydentämisestä ja säilyttämisestä pidetä huolta. (Rai, Hoskyns & Thomas 2014.) Koska uusintaminen on taustaehto ihmelliselle hyvinvoinnille, sen ehdyttäminen uhkaa paitsi muun talouden, myös laajemmin elämän edellytyksiä.

Sosiaalista uusintamista ehdyttävä tehostaminen ei kuitenkaan ole totaalista tai samankaltaista kaikkialla. Tarkastellessamme tasa-arvon ja tehostamisen jännitteitä lähestymme taloutta historiallisena, kontekstisidonnaisten sukupuolihierarkioiden läpäisemänä muodostelmana. Hyödynnämme globaalin poliittisen talouden tutkijoiden Isabella Bakkerin ja Stephen Gillin (2019; myös Bakker 2020) jäsenystä, jossa talouden historiallisia ja ontologisia muodostelmia tarkastellaan sosiaalisen uusintamisen monenkirjavuuden (engl. *variegated social reproduction*) kautta. Samankaltaisuuksista ja universaaleista piirteistä huolimatta tehostamisen ja tasa-arvon ristiriidat ilmenevät eri tavoin erilaisissa ajallisissa, maantieteellisissä ja kulttuurisissa konteksteissa.

Monenkirjavuuden ajatuksesta ammentaen pohdimme seuraavaksi kahden esimerkin kautta, millaisia muotoja tehostamistalouden ja tasa-arvon jännitteet saavat Suomen muuttuvassa hyvinvointivaltiossa. Yhtäältä sitä määrittää hyvinvointivaltion eetos, kuten universaali sosiaaliturva ja valtion investoinnit julkisiin sosiaali- ja terveystalouteihin, kasvatukseen, koulutukseen ja muuhun sosiaaliseen infrastruktuuriin. Toisaalta myös suomalaista hyvinvointivaltiota on alkanut määrittää ainakin 1990-luvulta lähtien kilpailukykykuhu ja -politiikka, julkisen sektorin markkinaistaminen sekä jatkuvat tehostamis- ja säästöpainet (Eskelinen ym. 2017; Kantola & Kananen 2013). Tarkastellessamme tasa-arvon ja tehostamisen jännitteitä tässä erityisessä kontekstissa tuomme esiin myös tehostamisen murtumia sekä mahdollisuuksia tehostamistalouden haastamiseen.

Tehostamistalouden ja tasa-arvon jännitteet perhevapaaudistuksessa

Perhevapaaudistus ja siitä käyty poliittinen keskustelu osoittavat naisten palkkatyön ja palkattoman työn olevan keskeinen tehostamisen kohde nykyisessä suomalaisessa hyvinvointivaltiossa. Siinä keskeisiä poliittisia tavoitteita ovat yhtäältä korkea työllisyys ja toisaalta julkisen sektorin säästöt, joihin pyritään esimerkiksi siirtämällä hoivavastuuta valtiolta ja kunnilta kotitalouksille.

Työssäkäyvä äiti suomalaisen tasa-arvopoliitiikan ihanteena

Suomen tasa-arvopoliitiikka perustuu kahden elättäjän ja kahden huoltajan malliin, jossa eri sukupuolten roolit ovat mahdollisimman samankaltaiset. Perhevapaajärjestelmä tukee periaatteessa äitien mahdollisuutta käydä palkkatyössä sekä tarjoaa isille lähes yhtäläiset mahdollisuudet perhevapaiden käyttöön äitien kanssa. Käytännössä kahden elättäjän malli on kuitenkin toteutunut kahden huoltajan mallia paremmin: naisten työllisyysaste on lähellä miesten työllisyysastetta, mutta naiset käyttävät edelleen perhevapaista merkittävästi suuremman osan. Vuonna 2019 naiset käyttivät 89 % vanhempainvapaista ja 93 % kotihoidontuesta (Kela 2019). Perhevapaiden epätasainen jakautuminen vanhempien kesken on johtanut moninaisiin tasa-arvo-ongelmiin, kuten äitien kaksoistaakkaan palkkatyön ja palkattoman työn tekijöinä, sukupuolten palkkaeroihin, naisten uralla etenemisen haasteisiin sekä nuorten naisten syrjintään työmarkkinoilla (Julkunen 2010).

Tasa-arvopoliittiset toimijat, kuten nais- ja tasa-arvojärjestöt, tutkijat ja feministiset poliitikot ovat kautta 2000-luvun nähneet perhevapaajärjestelmän uudistamisen keskeisenä keinona edellä mainittujen tasa-arvo-ongelmien ratkaisemiseen. Tasa-arvotoimijat ovatkin esittäneet erilaisia malleja uudeksi perhevapaajärjestelmäksi. Niitä yhdistää pyrkimys perhevapaiden tasaamiseen vanhempien kesken kasvattamalla isille korvamerkityn perhevapaan osuutta, sekä moninaisten perhemuotojen huomioon ottaminen (Salmi & Lammi-Taskula 2010). Poliittinen kenttä on kuitenkin ollut jakautunut uudistuksen suhteen, minkä vuoksi uudistuksen toimeenpano tai edes sen sisällöstä sopiminen on osoittautunut hankalaksi. Kokoomus, vasemmistopuolueet, RKP ja vihreät ovat kannattaneet uudistusta, vaikkakin eri syistä ja erilaisin mallein. Konservatiivipuolueet keskusta, kristillisdemokraatit sekä perussuomalaiset ovat puolestaan vastustaneet kiivaasti uudistusta, vedoten muun muassa ”lasten etuun” ja perheiden valinnanvapauteen (Autto 2016).

Perhevapaajärjestelmään on tehty 2000-luvulla vain pieniä korjauksia systemaattisemman uudistuksen sijaan. Ratkaiseva muutos tapahtui keväällä 2016, kun perhevapaakeskustelu leimahti liekkeihin muiden kuin tasa-arvopoliittisten toimijoiden, etenkin työmarkkinajärjestöjen ja kokoomuksen johdolla. Ne herättelivät julkista keskustelua perhe-

vapaajärjestelmästä sekä esittelivät erilaisia malleja perhevapaaudistukselle, jossa keskeistä oli naisten työllisyyden ja työmarkkina-aseman parantaminen (Elomäki ym. 2019b). Toisin kuin tasa-arvopoliittisten toimijoiden esitykset, nämä mallit herättivät välitöntä vastakaikua julkisessa keskustelussa.

Keskustelu johti lopulta siihen, että Sipilän hallitus selvitti mahdollisuutta perhevapaaudistukseen. Hallituksen asettamat taloudelliset reunaehdot olivat kuitenkin niin tiukat, että uudistus kaatui. Se olisi pitänyt pystyä toteuttamaan kustannusneutraalisti, ja sillä olisi tullut olla todistetuksi työllisyysvaikutuksia. (Elomäki ym. 2019b; 2021.) Ajatus perhevapaaudistuksesta jäi kuitenkin itämään, ja Antti Rinteen/Sanna Marinin hallitusohjelmaan (2019-) kirjattiin, että hallitus toteuttaa yhdessä työmarkkinaosapuolten kanssa kunnianhimoisen perhevapaaudistuksen. Uudistus on hallituspuolueiden välinen kompromissi: vasemmistopuolueiden ja vihreiden tahdon mukaisesti uudistus pidentää isälle korvamerkittyä osuutta vanhempainvapaista sekä ansiosidonnaisen vanhempainvapaan kestoä, mutta säilyttää keskustalle tärkeän kotihoidontuen entisellään, eli lapsen kolmanteen ikävuoteen saakka.

Perhevapaaudistus on osa laajempaa hyvinvointivaltioreformia ja siihen liittyviä tehostamispyrkimyksiä. Keskeistä näille pyrkimyksille on työllisyysasteen nostaminen, mihin on Suomessa etenkin 1990-luvun lamasta lähtien pyritty niin kutsutulla *workfare*-politiikalla, eli lisäämällä työvoiman tarjontaa aktiivisella työttömiä töihin esimerkiksi työllisyys- ja sosiaaliturvan leikkauksin (Kantola & Kananen 2013). Aktiivipolitiikalle on myös tyypillistä työvelvoitteen ulottaminen yhä uusiin väestöryhmiin: monista väestöryhmistä, joita aiemmin suojeltiin työn-teolta sosiaaliturvalla ja muulla hyvinvointipolitiikalla, on tullut aktiivipolitiikan kohteita. Näihin ryhmiin kuuluvat yksinhuoltajaäidit ja pienten lasten äidit (Adkins 2018; Brady 2021). Suomessa perhevapaaudistuksesta käyty julkinen keskustelu noudattelee aktiivipolitiikan logiikkaa, jossa kaikki aikuiset nähdään potentiaalisena työvoimana. Pienten lasten äidit näyttäytyvät tässä sommitelmassa hyödyntämättömänä resurssina.

Myös tasa-arvopolitiikkaan sisältyy ajatus naisten työssäkäynnin tärkeydestä yhteiskunnan taloudelliselle hyvinvoinnille sekä heidän omalle emansipaatiolleen. Tasa-arvopolitiikka pyrkii samalla aktiivisesti muut-

tamaan esimerkiksi työelämän sukupuolittuneita rakenteita, kuten naisten työn aliarvostusta. Suomessa tasa-arvopolitiikka kuitenkin asettuu monelta osin muun hegemonisen politiikan liittolaisen asemaan. Tasa-arvopolitiikan kannalta keskeisessä roolissa ovat etenkin hallitusten tasa-arvo-ohjelmat, jotka heijastelevat hallitusten muita poliittisia tavoitteita, kuten työllisyyttä ja talouskasvua, ja tasa-arvo valjastetaan yhdeksi keinoksi niiden saavuttamiseen (Elomäki & Ylöstalo 2017). Näin tasa-arvopolitiikan mahdollisuudet asettua tehostamispyrkimystä vastaan ovat heikot. Sama koskee tasa-arvopolitiikalle likeistä perhepolitiikkaa: perhevapaa uudistuksenkaan tavoitteet eivät liity vain lasten hoitamiseen ja heitä hoitavien aikuisten vapaisiin, vaan myös naisten työllisyyteen, työelämän tasa-arvoon ja työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen. Tasa-arvopolitiikan välineellistäminen näkyy toisinaan hyvin suorasukaisesti hallitusten tasa-arvo-ohjelmissa, kuten Kataisen hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa vuosille 2012–2015:

”Tasa-arvo-ohjelman tavoitteet ja toimenpiteet tukevat hallitusohjelman kolmea päätavoitetta: kestävää talouskasvua, työllisyyden ja kilpailukyvyyn vahvistamista, köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentämistä sekä julkisen talouden vakauttamista. [...] Korkean työllisyyden edellytyksenä on, että perhevapaa järjestelmä ja päivähoito toimivat hyvin”. (STM 2012: 7.)

Siinä missä tasa-arvopolitiikkaa käytetään hallituspolitiikan tavoitteiden kirittäjänä, myös työllisyyttä ja talouskasvua koskevia tavoitteita perustellaan sukupuolten tasa-arvolla, joka on kiistanalaisuudestaan huolimatta tärkeä arvo suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämä on silmiinpistävää myös perhevapaa uudistuksessa ja sitä koskevassa julkisessa keskustelussa, jossa tasa-arvo- ja työllisyystavoitteet kietoutuivat yhteen. Esimerkiksi Elinkeinoelämän Keskusliiton blogitekstissä todetaan heidän omasta perhevapaamallistaan:

”Meille tärkeintä on koko asiassa ollut työllisyysasteen nostaminen ja tämä ei onnistu ilman merkittävää parannusta naisten työmarkkina-asemaan. Naisten työmarkkina-asema ei parannu ilman, että perhevapaat jakautuvat nykyistä huomattavasti tasaisemmin miesten ja naisten välillä”. (Oksala 2017; ks. myös Elomäki ym. 2019b.)

Perhevapaaudistuksessa ja sitä koskevassa julkisessa keskustelussa tehostamistalous liittoutuu tasa-arvopolitiikan ja feministisiltä kuulostavien tavoitteiden kanssa muodostaen liberaalifeministisen tehostamistalouden, jossa naisten ajatellaan vapautuvan patriarkaatin kahleista palkkatyön avulla. Perhevapaaudistuksessa liberaalifeministisen tehostamistalouden retoriikalla puhutellaan etenkin korkeasti koulutettuja äitejä, joilla on kiinnostava työ, johon palata perhevapailta, sekä puoliso, joka on halukas jakamaan ainakin osan perhevapaista heidän kanssaan.

Todellisuudessa kuitenkin nämä äidit, heidän työllisyytensä ja työmarkkina-asemansa ei ole se ongelma, jota perhevapaaudistuksella pyritään ratkaisemaan, sillä he palaavat työelämään perhevapailta verrattain varhain jo nyt. Sen sijaan matalasti koulutetut, työttömät tai epätyypillisiin työsuhteisiin työllistyvät naiset, usein maahanmuuttajat, ovat perhevapailla pisimpään (Kuitto, Salonen & Helmdag 2019). Juuri nämä ryhmät ovat – pitkäaikaistyöttömien ja ikääntyvien työkäisten ohella – aktivointipolitiikan keskeisiä ”ongelmaryhmiä”, joihin työllistämistoimet erityisesti kohdistetaan (Fox Piven 2012). Tässä kontekstissa pyrkimyksiä nostaa naisten, etenkin pienten lasten äitien työllisyyttä ei siis tulisikaan nähdä naisten tasa-arvoisen aseman edistämisenä, vaan halvan ja joustavan työvoiman tarjonnan lisäämisenä (ks. Adkins 2018).

Perhevapaat tulevaisuusinvestointina

Tehostamistalous ei kuitenkaan rakennu vain naisten palkkatyön tehostamisen varaan. Naisten palkaton työ on yhtä lailla tärkeää paitsi kapitalistiselle talousjärjestelmälle, myös haurastuvalle hyvinvointivaltiolle, jossa sitä tarvitaan paikkaamaan julkisten (hoiva)palvelujen puutteita. Työllisyyden nostamisen (eli valtion tulovirran kasvattamisen) ohella julkisten menojen pienentäminen on keskeisestä hyvinvointivaltion muutokselle. Julkisia hoivapalveluja leikattaessa hoivan tarve ei vähene vaan siirtyy valtiolta ja kunnilta sekä julkisesta elämänpiiristä koteihin, yksilöiden vastuulle (Hoppania ym. 2016). Tätä palkatonta hoivaa tarjoavat edelleen ennen kaikkea naiset. Vaikka naisten palkattoman työn tehostaminen esitetään vastapyrkimyksenä naisten palkkatyön tehostamisyrittämisille, ne molemmat asettuvat osaksi samaa tehostamistalouden sommitelmaa.

Vaikka perhevapaaudistuksen kehystäminen naisten työllisyysreformiksi olikin tärkeää uudistuksen pääsyyllä politiikan agendalle, perhevapaaudistuksessa ja siitä käydyssä julkisessa keskustelussa näkyy myös vastadiskursseja. Elokuussa 2022 voimaan astuva uudistus ei lyhennä äitien ansiosidonnaista vanhempainvapaata vaan kasvattaa vanhempainvapaan kokonaispituutta jonkin verran lisäämällä isille korvamerkittyä osuutta. Näin ollen se ei todennäköisesti lyhennä naisten poissaoloaikaa työelämästä. Niin ikään tasa-arvo- ja perhepolitiikassa palkkatyö ei ole ainoa tie naisten emansipaatioon, vaan esimerkiksi sukupuolittuneen työnjaon purkaminen (koskien niin palkka- kuin palkatontakin työtä) ja naisten taloudellisen turvan takaaminen heidän elämänsä elämänsä riippumatta ovat tärkeitä tasa-arvopoliittisia tavoitteita (Julkunen 2010).

Etenkin konservatiivipuolueet, mutta myös vasemmistopuolueet asettuivat perhevapaaudistuksessa naisten työllisyyspuhetta vastaan, vaikkakin eri syistä. Keskusta, perussuomalaiset ja kristillisdemokraatit ovat kaikki perhevapaaudistuksessaan korostaneet perheiden oikeutta valita itse lastensa hoitomuoto kodin ja päiväkodin välillä, sekä lasten kanssa kotiin jäävä vanhempi – joka siis käytännössä on lähes aina äiti. Konservatiivipuolueet myös korostavat perhepolitiikan asemaa perheiden politiikkana, ei tasa-arvo- tai työllisyyspolitiikkana. Perussuomalaisten perhepoliittisessa ohjelmassa todetaan:

”Perhepolitiikka ei myöskään voi olla – eikä sen tarvitse olla – työllisyyspolitiikkaa, vaan ensisijaisesti mahdollistaa lasta ja koko perhettä tukevia ratkaisuja. Äitien pakottaminen pois kotoa ei lisää työpaikkojen määrää kuin korkeintaan päiväkoteihin ja muihin lastenhoitopalveluihin”. (Perussuomalaiset 2017: 5.)

Myös vasemmistopuolueet irtisanoutuivat oikeistopoliitikkojen ja työmarkkinajärjestöjen tavasta perustella perhevapaaudistusta naisten työllisyydellä ja talouskasvulla. Kun Marinin hallitus julkisti perhevapaaudistuksensa, se totesi, ettei tavoitteena ole edistää työllisyyttä, ja että uudistuksella on hintalappu. Silloinen sosiaali- ja terveysministeri, vasemmistoliiton Aino-Kaisa Pekonen totesi, että ”uudistus tulee lisäämään julkisia kustannuksia, mutta ne ovat investointi perheeseen” (Sutinen 2021). Hän myös nimitti uudistusta ”rakkausudistukseksi”,

sillä ”[perhe]vapaiden tasaisella jakautumisella ja tasa-arvoisella hoitovastuulla on myönteinen vaikutus myös vanhempien parisuhteeseen” (Nurmi 2021).

Vaikka konservatiivi- ja vasemmistopuolueet irtisanoutuvat naisten työllisyyttä korostavasta perhevapaaretoriikasta, myös niiden politiikan pohjavire on taloudellistunut. Naisten palkkatyön sijaan tai ohella ne korostavat sosiaalisen uusintamisen merkitystä yhteiskunnan vaurauden tuottamisessa. Konservatiivipuolueet perustelevat perhepolitiikkaansa syntyvyyden kasvulla, jolla ajatellaan olevan myönteisiä talousvaikutuksia. Kristillisdemokraattien perhepoliittisessa ohjelmassa (2018, 3) todetaan, että ”panostukset lapsiperheisiin tuottavat vaurautta ja säästöä pitkällä tähtäimellä”. Perussuomalaisen perhepoliittisessa ohjelmassa (2017, 10) puolestaan muistutetaan, että ”ilman kakuntekijöiden määrän lisääntymistä meillä ei ole tarpeeksi kakkua jaettavaksi”. Vasemmistopuolueiden tapa kehystää perhevapaat investoinniksi perheisiin on puolestaan tuttu Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD:n ja Euroopan unionin visioista uudistaa hyvinvointivaltiota ja nopeuttaa niiden talouskasvua sosiaalisilla investoinneilla (Nygård, Nyby & Kuisma 2019). Tästä näkökulmasta perhevapaisiin resursointi on investointi tulevaan talouskasvuun, lapsiin tulevana työvoimana.

Melinda Cooper (2017) ja Wendy Brown (2019) ovat valtion muutosta koskevissa analyyseissään todenneet, että työllisyyttä ja talouskasvua korostavan ajattelun lisäksi tehostamistalous tarvitsee tuekseen perinteisiä perhearvoja. Perheitä tarvitaan paikkaamaan aukkoja hyvinvointivaltion turvaverkossa: ottamaan taloudellisesti vastuulleen yhä uusia hyvinvointiyhteiskunnan tehtäviä sekä huolehtimaan perheenjäsenten hoivatarpeista itse, ilman yhteiskunnan tukea. Siksi perinteisten perhearvojen vahvistaminen edistää myös tehostamistalouden pyrkimyksiä. Vastuu ei kuitenkaan siirry valtiolta ja kunnilta tasaisesti eri perheenjäsenille, vaan lisääntyvä palkaton uusintava työ kasautuu naisille, syöden heidän omia voimavarojaan. Suomessa perheet eivät korvaa yhteiskunnan tehtäviä samassa mittakaavassa kuin Yhdysvalloissa, johon Cooperin ja Brownin analyysit kohdistuvat. Silti myös Suomessa on akuutti kysymys, kuka hoivan tarjoaa, kun esimerkiksi laitoshoidon pyritään vähentämään ja omaishoivaa lisäämään (ks. Hoppania ym. 2016).

Keskustelu perhevapaauudistuksesta on monenkirjavaa ja sisältää erilaisia, toisinaan vastakkain asettuvia työtä, taloutta, perhettä ja sukupuolta

koskevia pyrkimyksiä. Kaikissa kuitenkin talouden ja yhteiskunnan järjestykset kytkeytyvät sukupuolen järjestyksiin. Hyvinvointivaltion muutoksessa naisten riisto ei tapahdu sulkemalla heidät talouden ulkopuolelle, vaan kutsumalla heidät mukaan (Adkins 2018). Liberaalifeministisessä tehostamistaloudessa naisia ei kielletä tavoittelemasta menestystä julkisessa elämänpiirissä vaan heitä päinvastoin tuupitaan siihen. Palkkatyö esitetään tärkeänä sekä naisille itselleen ja heidän (ja heidän lastensa) tasa-arvoiselle asemalle yhteiskunnassa, että talouden kilpailukyvyille ja julkisen talouden kestävyydelle. Samalla sivuutetaan palkkatyöyhteiskunnan sukupuolittuneet ja rodullistuneet rakenteet, jotka tarjoavat monille naisille vain matalapalkkatyötä ja epätyypillisiä työsuhteita.

Konservatiivisessa, perhearvojen varaan rakentuvassa tehostamistaloudessa naisia puolestaan kutsutaan tekemään palkatonta koti- ja hoivatyötä perheensä ja yhteiskunnan hyvinvoinnin sekä tulevan talouskasvun hyväksi. Etenkin lastenhoito esitetään yhteiskunnallisesti merkittävänä työnä, jolla äiti voi turvata lastensa keskiluokkaisen aseman tulevaisuudessa, turvaten samalla talouskasvun ja kansallisen kilpailukyvyn, vaikkakin oman jaksamisensa ja usein myös taloudellisen asemansa kustannuksella (McRobbie 2020). Samalla sivuutetaan yhteiskunnan ja talouden sukupuolittuneet rakenteet, joissa palkaton uusintava työ on näkymättömyyttä ja aliarvostettua. Sekä liberaali että konservatiivinen tehostamistalous elävät rinnakkain, vieden toisinaan sukupuolittuneita talouden ja yhteiskunnan suhteita samaan, toisinaan vastakkaiseen suuntaan.

Koronakriisi, hoivan ehtyminen ja hoivaava talous

Toiseksi esimerkiksi tehostamisen ja tasa-arvon jännitteistä otamme koronakriisin. Pohdimme koronakriisiä suhteessa sosiaalisen uusintamisen ehtymisestä käytyihin keskusteluihin ja tarkastelemme, miten koronakriisi voi joko avata tilaa sosiaalisen uusintamisen ehtymisen kiihdyttämiseksi tai ehtymisen suunnan kääntämiselle.

Uusintamisen ehtyminen koronakriisissä ja tarve paradigmanmuutokselle

Feministisen poliittisen talouden tutkimuksessa koronakriisiä on tulkittu pidempään jatkuneen julkisten palveluiden leikkausten ja tehostamisen hoivakriisin tai sosiaalisen uusintamisen kriisin kulminaationa (Heintz, Staab & Turquet 2021; Kinnunen, Lamberg & Ylöstalo, 2023). Suomi, ja monet muut maat vielä räikeämmin, joutuivat kohtaamaan koronakriisin tilanteessa, jossa yhteiskuntien valmiuksia elämän ylläpitoon ja uusintamiseen ei ollut täydennetty niiden vaatimalla tavalla. Myös Suomessa julkisia hoivapalveluita oli jo pitkään ennen pandemiaa leikattu, yksityistetty ja tehostettu. Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana esimerkiksi julkinen sosiaali- ja terveyssektori on ollut jatkuvan tehostamisen kohteena, samalla kun hoivavastuita on siirretty yksilöille, kotitalouksille sekä markkinoiden hoidettavaksi (Hoppania ym. 2016). Koronakriisi joudutti tätä ehtymistä lisätessään sosiaali- ja terveysalan työn kuormitusta, tuoden esiin tehostetun terveydenhuollon haavoittuvuuden sekä alan resurssi- ja työvoimapulan. Lisäksi uusintamisen ehtyminen kiihtyi kodeissa. Koronapandemian aikana palkattoman työn määrä kasvoi kotitalouksissa etenkin päiväkotien ja koulujen sulkemisen myötä, kun vanhemmat joutuivat vastaamaan mahdollisen palkkatyönsä ohella päiväkotikäisten lasten hoidosta, koululaisten etäkoulun tukemisesta ja lisääntyneestä ruokahuollosta. Palkattoman työn määrä lisääntyi erityisesti naisilla, heikentäen heidän omaa jaksamistaan ja mahdollisuuksiaan tehdä palkkatyötä (esim. Zamberlan, Gioachin & Gritti 2021).

Myös koronakriisin taloudelliset vaikutukset ovat olleet sukupuolituneita, koska etenkin naisvaltaiset matkailu- ja palveluala ovat kärsineet rajoitustoimista (Heintz, Staab & Turquet 2021). Koronakriisi toi kuitenkin uudella tavalla näkyväksi hoitajien, useimmiten naisten ja enenevästi rodullistettujen naisten, työn tärkeyden ja sen kriittisen arvon myös talouden toiminnalle. Koronakriisin myötä matalapalkkaisten hoitajien, mutta myös esimerkiksi vähittäiskaupan ja logistiikan alan työntekijöiden, työ määriteltiin uudelleen yhteiskunnan ydintoiminnoiksi, välttämättömiksi aloiksi. Samalla kriisi osoitti esimerkiksi julkisen terveydenhuollon ja erikoissairaanhoidon pitkään jatkuneen tehostamisen

kustannukset: koronarajoituksia jouduttiin jatkamaan melko pitkään osin siksi, että äärimmilleen tehostettu terveydenhuolto ei pystynyt vastaamaan koronapotilaiden aiheuttamaan kuormitukseen. Siten korona on osoittanut sosiaalisen uusintamisen merkityksen paitsi yksilöille, myös talouden ja sosiaalisen vakauden kokonaisuudelle (Young 2022).

Koronakriisiä voi siis ajatella terveyden ja tasa-arvon kriisinä, joka ajoi myös talouden taantumaan. Finanssikriisin 2007–2009 jälkeen monet feministiset teoreetikot ja taloustieteilijät toivat esiin, miten sekä finanssivetoinen talous että talouskriisin jälkihoidossa käytetty talouskuripolitiikka heikensivät sukupuolten tasa-arvoa, sosiaalisen uusintamisen edellytyksiä ja siten inhimillisten kykyjen kehittämisen mahdollisuuksia (Pearson & Elson 2015). Samoin koronakriisin jälkeen feministiset asiantuntijat ovat kantaneet huolta tasa-arvon heikentymisestä. Toistaiseksi sukupuolten tasa-arvo ja sosiaalisen uusintamisen täydentäminen vaikuttavat unohtuneen jälleenrakennussuunnitelmista. Esimerkiksi Euroopan unionin historiallisen suuri elpymissuunnitelma NextGeneration EU kohdentaa elvytystoimet pääosin miesvaltaisille aloille ja talouden sektoreille, kuten digitaaliseen talouteen sekä energia-, rakennus- ja kuljetussektoreille. Sen sijaan elpymissuunnitelma sivuuttaa naisvaltaiset sektorit, kuten hoivan ja terveyden, koulutuksen, sosiaalityön ja kulttuurin. (Klatzer & Rinaldi 2020.) EU:n elpymisrahojen kohdentaminen on ollut samankaltaista myös Suomessa, jossa elvytys ei ole ollut erityisen tasa-arvotietoista ja tasa-arvonäkökulmat ovat monin tavoin jääneet viitteellisiksi. Esimerkiksi investoinnit hoivaan ovat jääneet pieniksi. (Elomäki, 2022.)

Talouden kriisit voivat myös avata tilaa tuottavalle konfliktille, talouden ja politiikan totuttujen suuntien haastamiselle ja kiistanalaistamiselle (ks. Jakonen 2020). Näin on myös koronakriisissä. Koska koronakriisi on tuonut esiin sosiaalisen uusintamisen merkityksen talouden kokonaisuudelle, feministiset talousasiantuntijat ovat toiveikkaasti esittäneet, että koronakriisi voisi tarjota mahdollisuuden talouspolitiikan paradigmanmuutokselle ja hoivan keskiöön asettavalle talouspolitiikalle (Heintz, Staab & Turquet 2021). Feministiset kansalaisjärjestöt ovat myös konkreettisesti vastanneet pandemiaan visioimalla tasa-arvoisempaa talouspolitiikkaa, jossa hoiva, hyvinvointi ja huolenpito asetetaan politiikan tavoitteiksi ja uusintamisen ehtymisen suunta käännetään (de Henau & Himmelweit 2021).

Koronakriisiä voi siten pitää taitekohtana, joka voi joko syventää sosiaalisen uusintamisen ehtymistä tai avata tilaa hoivalähtöisemmälle taloudelle. Toiveikkuus ja pessimismi vuorottelivat kansainvälisten feminististen talousasiantuntijoiden haastatteluissa, joita keräsimme syksyllä 2021 ja keväällä 2022. Eräs haastateltavista totesi, että kevääseen 2022 mennessä optimistinen puhe ”paremman jälleenrakentamisesta” (engl. *build back better*) tuntui korvautuneen ”paluulla normaaliin”. Toisaalta hän näki, ettei kriisin mahdollisuuksia ollut vielä heitetty hukkaan, sillä pandemia osoitti laajasti mahdollisuuden asettaa terveys ja hyvinvointi etusijalle talouspolitiikassa. Haastateltava totesi, että jos terveys ja hyvinvointi asetetaan etusijalle pandemian aikana, näin pitäisi toimia myös akuuttien kriisien ulkopuolella – muussa tapauksessa ”kriisit tulevat aina olemaan katastrofaalisia”. Toisaalta haastateltava toi esiin, että vaikka pandemian myötä kasvanut kotityötaakka lankesikin enimmäkseen naisille, myös miehet osallistuivat aiempaa enemmän, millä haastateltava näki potentiaalisesti pitkäkestoisia vaikutuksia. Seuraavaksi tarkastelemme, miten koronakriisi voi auttaa myös avaamaan reittejä ehdyttämisen suunnan kääntämiseen ja tasa-arvoisempaan talouteen.

Reittejä ulos sosiaalisen uusintamisen ehtymisestä

Feministiset taloustieteilijöiden ehdotukset koronakriisiä seuraavaan paremman jälleenrakennukseen ovat keskittyneet etenkin hoivaavan talouden talousmallin ympärille. Hoivaavasta taloudesta on vihreän talouden ohella tullut yksi keskeisiä kansainvälisiä vaihtoehtoja talouskasvua tasa-arvon, hyvinvoinnin ja ilmaston kustannuksella painottavalle talousajattelulle (de Henau & Himmelweit 2021). Sen ajatuksia on tuonut esiin esimerkiksi Isossa-Britanniassa toimiva kansalaisjärjestö Women’s Budget Group (2020). Hoivaava talous lähtee liikkeelle siitä, että julkisten palvelujen menoleikkaukset osuvat kovimmin naisiin ja lapsiin, kun taas investoinnit esimerkiksi kasvatukseen, koulutukseen ja terveydenhuoltoon vahvistavat sekä yhteiskunnan että talouden kokonaisuutta ja tasa-arvoa – ja sitä kautta tuovat myös sosiaalisesti ja ekologisesti kestävämpää kasvua.

Hoivaava talous on yksi konkreettinen ehdotusten kokoelma, joka voi tarjota reitin ulos sosiaalisen uusintamisen ehtymisestä. Feministinen taloustieteilijä Shirin M. Rai ja kumppanit (2014) esittävät kolme

keinoa sosiaalisen ehtymisen suunnan kääntämiseen. Ensimmäinen on lieventäminen (*mitigation*), mikä merkitsee esimerkiksi kotitalouksien hoivavastuiden tasaisempaa jakoa miesten ja naisten kesken, tai palkattoman ja kotona tehtävän uusintavan työn vähentämistä ostamalla hoivapalveluita markkinoilta. Toinen keino on täydentäminen (*replenishment*), joka merkitsee esimerkiksi sitä, että julkisen sektorin roolia hoivan tarjoajana vahvistetaan lisäresurssein. Kolmas keino on talousjärjestelmän perustavanlaatuinen, systeeminen muutos (*transformation*). Se merkitsee talousjärjestelmän uudelleenkuvaamista siten, että elämän ylläpitäminen – pikemmin kuin talouskasvu tai markkinalogiikka – asetetaan talouden lähtökohdaksi.

Strategioista ensimmäinen, eli lieventäminen, sopii tehostamisen pirtaan, kun taas täydentäminen ja systeeminen muutos asettuvat selvemmin sille vaihtoehtoisiksi. Esimerkiksi julkisten hoivapalveluiden aukkojen paikkaaminen ostamalla hoivaa markkinoilta tarjoaa keinon lieventää tehostamisen ja sosiaalisen uusintamisen ristiriitaa, mutta vain niille, joilla siihen on varaa. Toisen esimerkin lieventämisestä tarjoaa palkattoman koti- ja hoivatyön tasaisempi jako eri sukupuolten tai vanhempien välillä, joka ei kuitenkaan ole toteutunut koronakriisissä (Zamberlan, Gioachin & Gritti 2021). Vaikka etenkin sukupuolittuneen palkattoman hoivatyön tasaisempi jako kuuluu myös hoivaavan talouden ajatukseen, lieventämisen strategia ei pohjimmiltaan pyri muuttamaan eriarvoistavaa talousjärjestystä, vaan ainoastaan hoitaa sen oireita.

Feminististen talousasiantuntijoiden vastaus koronakriisiin onkin korostanut strategioita, jotka tähtäävät täydentämiseen tai systeemiseen muutokseen. Täydentämisen strategia on tarkoittanut esimerkiksi julkisen sektorin ja valtioiden roolin vahvistamista ja resurssien uudelleenjakoa. Se pyrkii kääntämään ehtymisen suuntaa esittämällä, että julkiset palvelut joukkoliikenteestä ensi- ja turvakoteihin, kasvatukseen, koulutukseen ja sosiaali- ja terveydenhuoltoon ovat teiden ja rakennusten tavoin yhteiskuntien kriittistä infrastruktuuria, joita myös talous tarvitsee toimiakseen. (Mezzadri, Newman & Stevano 2022; Stevano ym. 2021.) Feministiasiantuntijat ovat myös kyseenalaistaneet tehostamisen tehokkuuden. Sosiaalisen infrastruktuurin ehdyttäminen voi tuottaa säästöjä lyhyellä aikavälillä, mutta johtaa kasvaviin kustannuksiin pitkällä aikavälillä, koska ehdyttäminen heikentää ihmisten ja yhteiskuntien

valmiuksia myös taloudelle korvaamattomien inhimillisten kykyjen ja valmiuksien uusintamiseen. Esimerkiksi kasvatuksesta ja koulutuksesta huolehtiminen on tärkeää, jotta saadaan osaavaa ja jaksavaa työvoimaa tulevaisuuden työvoiman tarpeisiin. (de Henau & Himmelweit 2021; Women's Budget Group 2020.)

Feministiset taloustieteilijät eivät ole kehystäneet julkista sektoria vahvistavaa, sosiaalista uusintamista täydentävää strategiaa vain resurssien uudelleenjakamisena, vaan myös tulevaisuuden kasvua tuovina investointina sosiaaliseen infrastruktuuriin. He ovat tuottaneet mallinnuksia, joita voitaisiin käyttää poliittisen päätöksenteon tukena hoivaavan talouden vahvistamiseen. Esimerkiksi koronapandemian jälleenrakennusta koskevat mallinnukset näyttävät, että investoinnit hoivaan tuottaisivat hyvinvoinnin lisäksi enemmän, pysyvämpää ja ekologisesti kestävämpää työllisyyttä kuin investoinnit rakentamiseen – mitkä ovat tyypillisiä investointikohteita taloutta elvytettäessä (de Henau & Himmelweit 2021). Tällainen kasvulla argumentointi käy yksiin tehostamisen logiikan kanssa, ja myös haastatteluissamme tuli esiin se, miten feministiset talousasiantuntijat pyrkivät käyttämään tehostamisen logiikkaan soveltuvia argumentteja tasa-arvon edistämiseen.

Samalla feministiset taloustieteilijät ovat kuitenkin pitkään kritisoineet sellaista talouskasvua, joka tapahtuu tasa-arvon ja elämän ylläpitämisen kustannuksella, esimerkiksi ehdyttämällä sosiaalista uusintamista tai riistämällä naisten tekemää matalapalkkatyötä. Jo vuonna 1981 feministisen taloustieteen pioneerit Diane Elson ja Ruth Pearson (1981) osoittivat, että globalisoituva talous hyötyy globaalin etelän naisten tekemästä halpuutetusta tuotantotyöstä. Samoin Aasiassa talous kasvoi 1900-luvun loppupuolella nopeimmin maissa, joissa sukupuolten eriarvoisuus oli korkealla tasolla (Seguino 2000). Hoivaavan talouden mallissa ja laajemmin feministisessä talousajattelussa talouskasvu ei olekaan itseisarvoisen tärkeää, vaan talouskasvu näyttäytyy välineenä intersektionaalisen tasa-arvon ja hyvinvoinnin luomiseen.

Julkisen sektorin roolia korostavien, täydentävien strategioiden keskeisestä asemasta hoivaavan talouden keinorepertuaarissa kertoo osaltaan se, että pohjoismaista hyvinvointimallia ja etenkin sen naisten työssäkäyntiä tukeva työllisyys- ja perhepolitiikkaa pidetään usein esikuvina kansainvälisissä hoivaavan talouden visioissa (esim. de Henau &

Himmelweit, 2021). Tämä näkyi myös haastattelemiemme kansainvälisten talousasiantuntijoiden tavassa tuoda esiin Suomea ja sen verrattain vahvaa julkista sektoria esikuvana hoivaa ja sukupuolten tasa-arvoa tukevalle politiikalle – joskin myös Suomen asemoituminen EU:ssa talouskurin äänitorveksi sai osakseen kritiikkiä. Suomen esikuva-asmaa heikentää se, että esimerkiksi talouskuripolitiikka on ehdyttänyt sosiaalista infrastruktuuria, minkä koronakriisin kourissa kamppaileva terveydenhuolto ja sairaanhoito sekä esimerkiksi hoitajien joukkopako alalta osoittavat.

Julkisen sektorin täydentämistä ja sosiaalisen infrastruktuurin vahvistamista peräänkuuluttavat hoivaavan talouden ajatukset voivat tarjota myös Suomessa suuntaviivoja tasa-arvoa ja hyvinvointia tukevalle talouspolitiikalle. Hoivaavan talouden ajatus muistuttaa myös sosiaali- ja terveysalan kattojärjestö SOSTE:n Suomessa esiin nostamaa ja hyvin vastaanotettua hyvinvointitalouden ajatusta, joka niin ikään painottaa investointeja sosiaaliseen infrastruktuuriin (Ahokas 2021) – vaikka suomalaisessa hyvinvointitalouskeskustelussa sukupuolten tasa-arvon ja sosiaalisen uusintamisen näkökulmat eivät olekaan olleet keskeisessä roolissa (Elomäki 2021).

Hyvinvointitalouden ja hoivaavan talouden mallien tapa nähdä julkiset palvelut investointeina kuluerien sijaan ja asettaa hyvinvointi ja hoiva talouspolitiikan keskiöön edellyttää talouspolitiikan perustavanlaatuaista uudelleenajattelua. Siten malleja voi pitää myös vaatimuksina systeemiseen muutokseen, joka on perustavin keino kääntää sosiaalisen uusintamisen ehtymisen suuntaa (Rai ym. 2014). Kuitenkin kriitikoiden mukaan juuri systeemisen muutoksen puute on hoivatalousmallien ja feminististen taloustieteiden koronaan vastaamisen heikoin kohta. Esimerkiksi feministiset ja muut valtavirtaiselle talousajattelulle kriittiset talousasiantuntijat ovat kritisoineet tasa-arvoa edistäviä talousmalleja siitä, että niillä on riskinä typistyä kysymyksiin uudelleenjakamisesta systeemisen muutoksen sijaan (Fraser 2016; Mazzucato 2021).

Myös sukupuolta makrotalouden lähtökohdista tarkasteleva taloustieteilijä ja feministisen poliittisen talouden tutkimuksen uranuurtaja Brigitte Young (2022) on kritisoinut feministisiä hoivaavan talouden malleja siitä, että ne ovat sivuuttaneet makrotalouden isojen linjojen, kuten keskuspankkien harjoittaman rahapolitiikan ja sen laajamittaisen muu-

toksen vaikutuksen sukupuolten tasa-arvoon. Rahatalous ja harjoitettu rahapolitiikka finanssikapitalismin aikana ovatkin keskeisiä feministisiä kysymyksiä. Myös koronakriisin aikaan keskuspankkien harjoittama setelirahoitus on osaltaan kiihdyttänyt yhteisen vaurauden siirtämistä pääomasijoittajille, jotka kuuluvat kaikkein rikkaimpiin ja ovat yleensä miehiä. (Young 2022.) Siten sosiaalisen ehdyttämisen suunnan kääntäminen edellyttää myös finanssivetoisen talousjärjestyksen haastamista eikä systeemisen muutoksen kuvittelussa hoivaava talous yksin riitä, vaan sen rinnalle tarvitaan laajempaa visiota vaihtoehtoisesta, sosiaalisesti ja ekologisesti kestävästä talousjärjestyksestä.

Kohti feministisempää taloutta

Luvussa olemme tehneet näkyväksi ja purkaneet tehostamistalouden ja sukupuolten tasa-arvon jännitteitä tarkastelemalla niiden ilmentymiä perhevapaa uudistuksessa ja koronakriisissä. Molemmat tarkastellut esimerkit osoittavat paitsi tasa-arvokamppailujen ja tehostamisen jännitteet, myös sen, että sukupuolten tasa-arvon kehityksessä tehostamisella oikeuttamisella on taipuisa luonne, ja taloudella oikeuttamista voidaan käyttää sekä tasa-arvon edistämiseen että sen näivettämiseen. Sen sijaan, että sukupuolten tasa-arvoa motivoitaisiin talouskasvulla, tulee talouden tarkoitusta tarkastella kriittisesti.

Olemme luvullamme halunneet täydentää Suomessakin virinnyttä keskustelua, jossa on kriittisesti arvioitu talouskeskustelun ja -politiikan epäpolitisoitumista, vaihtoehdottomuutta ja tilan kaventumista tilanteessa, jossa valtavirtaisen taloustieteen oletukset määrittävät talouskeskustelun ja -politiikan raamit (esim. Ahokas 2021; Ahokas & Holappa 2014; Jakonen & Silvasti 2015; Eskelinen & Jonker-Hoffrén 2017). Vaikka valtavirtainen taloustiede ja niitä haastavat ja täydentävät heterodoksiset lähestymistavat ovat monelta osin olennaisesti erilaisia, Suomessa niitä on yhdistänyt sukupuolta koskeva hiljaisuus. Koska sukupuolten suhteet ja sukupuolittunut sekä intersektionaalinen eriarvoisuus ovat elimellinen osa kapitalistista taloutta ja sen rakenteita, keskusteluun vaihtoehtoja tarvitaan myös feminististä ääntä.

Vaikka yhteenkietoutuneiden ja päällekkäisten kriisien kyllästävä nykyisyys antaa aihetta pessimismiin, yhdysvaltalaisista toimittajista esseisti

Rebecca Solnitia (2004) seuraten korostamme lopuksi toivon merkitystä. Solnitin mukaan sekä optimismi että pessimismi estävät toimintaa, koska niitä leimaa liiallinen varmuus tulevasta. Sen sijaan toivo lähtee liikkeelle siitä, että tulevaisuus on monin tavoin ennalta arvaamaton, ja siten avoin muutokselle. Feministisen talousajattelun antamat eväät muutokseen avaavat tiloja paitsi tasa-arvoisemman talouden kuvitteluun, myös sitä kohti liikkumiseen.

Lähteet

- Adkins, L. (2018). *The Time of Money*. Stanford: Stanford University Press.
- Ahokas, J. & Holappa, L. (2014). *Rahatalous haltuun: irti kurjistavasta talouspolitiikasta*. Helsinki: Like.
- Ahokas, J. (toim.) (2021). *Hyvinvointitaloudessa eteenpäin*. Suomen sosiaali- ja terveystyö ry SOSTEn julkaisuja 1/2021. <https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2021/03/SOSTE-julkaisu-Hyvinvointitaloudessa-eteenpain-2021.pdf>. (Haettu 22.6.2022)
- Autto, J. (2016). When Policymakers and Parents Meet Political Discourses: Fields and Subject Positions in the Finnish Debates on Children's Day Care. *Social Politics*, 23(1), 94–118.
- Bakker, I. (1994). *The strategic silence: gender and economic policy*. Lontoo: Zed Press.
- Bakker, I. (2007). Social Reproduction and the Constitution of a Gendered Political Economy. *New Political Economy*, 12(4), 541–56.
- Bakker, I. (2020). Variegated social reproduction in neoliberal times: Mainstream silences, feminist interventions. *NORA Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 28(2), 167–172.
- Bakker, I. & Gill, S. (2019). Rethinking Power, Production, and Social Reproduction: Toward Variegated Social Reproduction. *Capital & Class*, 43(4), 503–523.
- Berik, G. & Kongar, E. (toim.) (2021). *The Routledge Handbook of Feminist Economics*. Lontoo: Routledge.
- Bhattacharya, T. (2017). Introduction: Mapping Social Reproduction Theory. Teoksessa T. Bhattacharya (toim.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Centering Oppression*. Lontoo: Pluto Press, 1–20.
- Brady, M. (2021). Conceptualizing Activation Policies Targeted at Single Mothers: A Case Study of Australia and the United Kingdom. *Social Politics* 28(2), 290–313.

- Brown, W. (2019). *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press.
- Cooper, M. (2017). *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.
- de Henau, J. & Himmelweit, S. (2021). A Care-Led Recovery From Covid-19: Investing in High-Quality Care to Stimulate And Rebalance The Economy. *Feminist Economics*, 27(1-2), 453-469.
- Elomäki, A. (2017). Feministisempää talouspolitiikkaa: Seitsemän askelta kohti tasa-arvoa edistävää ja syrjimätöntä talouspolitiikkaa. Helsinki: Kalevi Sorsa Säätiö. <https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/Elom%C3%A4ki-Feministisemp%C3%A4%C3%A4-talouspolitiikka-VALMIS-WEB.pdf>. (Haettu 22.6.2022)
- Elomäki, A. (2021). Hyvinvointitalous, tasa-arvopolitiikka ja feministinen taloustutkimus: hyödyntämätöntä synergiaa? Teoksessa J. Ahokas (toim.) *Hyvinvointitaloudessa eteenpäin*. SOSTEn julkaisuja 1/2021. <https://www.soste.fi/hyvinvointitaloudessa-eteenpain/hyvinvointitalous-tasa-arvopolitiikka-ja-feministinen-taloustutkimus-hyodyntamatonta-synergiaa/>. (Haettu 22.6.2022)
- Elomäki, A. (2022). Koronaelvytys on tasa-arvokysymys: minne menevät EU:n elpymisrahat Suomessa? Blogikirjoitus 19.4.2022, Naisjärjestöjen keskusliitto. <https://naisjarjestot.fi/koronaelvytys-on-tasa-arvokysymys-minne-menevat-eun-elpymisrahat-suomessa/>. (Haettu 22.6.2022)
- Elomäki, A., Kantola, J., Koivunen, A. & Ylöstalo, H. (2016). Kamppailu tasa-arvosta: tunne, asiantuntijuus ja vastarinta strategisessa valtiossa. *Sosiologia*, 53(4), 377-395.
- Elomäki, A., Kantola, J., Koivunen, A. & Ylöstalo, H. (2019a). Affective Virtuosity: Challenges for Governance Feminism in the Context of the Economic Crisis. *Gender, Work and Organization*, 26(6), 822-839.
- Elomäki, A., Koskinen Sandberg, P., Kantola, J. & Saari, M. (2019b). Työmarkkinajärjestöt valtiollisen tasa-arvopolitiikan tyhjiötä täyttämässä? Työmarkkinajärjestöjen tasa-arvoulostulot vuosina 2010-2017. *Sosiologia*, 56(2), 122-140.
- Elomäki, A., Mustosmäki, A. & Koskinen Sandberg, P. (2021). The Sidelining of Gender-Equality in a Corporatist and Knowledge-Oriented Regime: The Case of Failed Family Leave Reform in Finland. *Critical Social Policy*, 41(2), 294-314.
- Elomäki, A. & Ylöstalo, H. (2017). Tasa-arvopolitiikan U-käännös? Hallituksen tasa-arvo-ohjelmat hallinnan välineenä. *Politiikka*, 59(2), 82-95.
- Elomäki, A. & Ylöstalo, H. (toim.) (2018). *Tasa-arvoa talousarvioon: talousarvion sukupuolivaikutusten arviointi ja sukupuolitietoinen budjetointi*. Valtioneuvoston

- selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisuja 2018:58. Helsinki:Valtioneuvoston kanslia.
- Elson, D. (1998). The Economic, the Political and the Domestic: Businesses, States and Households in the Organisation of Production. *New Political Economy*, 3(2), 189–208.
- Elson, D. & Pearson, R. (1981). ‘Nimble Fingers Make Cheap Workers’: An Analysis of Women’s Employment in Third World Export Manufacturing. *Feminist Review*, 7(1), 87–107.
- Emejulu, A. & Bassel, L. (2017). Whose Crisis Counts? Minority Women, Austerity and Activism in France and Britain. Teoksessa J. Kantola & E. Lombardo (toim.) *Gender and the Economic Crisis in Europe: Politics, Institutions and Intersectionality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 231–256.
- Eskelinen, T., & Jonker-Hoffrén, P. (2017). Taloustiede episteemisenä yhteisönä ja kamppailu asiantuntijuudesta. *Poliittinen talous*, 5(1), 91–120.
- Eskelinen, T., Harjunen, H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (toim.) (2017). *Tehostamistalous*. Jyväskylä: SoPhi.
- Folbre, N. (2021). *The Rise and Decline of Patriarchal Systems: An Intersectional Political Economy*. Lontoo: Verso Books.
- Fox Piven, F. (2012). The New American Poor Law. *Socialist Register*, 48, 108–124.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, 100, 99–117.
- Heintz, J., Staab, S. & Turquet, L. (2021). Don’t Let Another Crisis Go to Waste: The COVID-19 Pandemic and the Imperative for a Paradigm shift. *Feminist Economics*, 27(1-2), 470–485.
- Holopainen, M. & Tapaninen, M. (2021). 5 tapaa edistää feministisempää talouspolitiikkaa. Vihreät naiset blogi 28.5.2021. <https://www.vihreatnaiset.fi/blog/2021/05/28/mari-holopainen-marjo-tapaninen-5-tapaa-edistaa-feministisempaa-talouspolitiikkaa/>. (Haettu 22.6.2022)
- Hoppania, H-K., Karsio, O., Näre, L., Olakivi, A., Sointu, L., Vaittinen, T. & Zechner, M. (2016). *Hoivan arvoiset: vaiva yhteiskunnan ytimessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hoskyns, C. & Rai, S. M. (2007). Recasting the Global Political Economy: Counting Women’s Unpaid Work. *New Political Economy*, 12(3), 297–317.
- Jakonen, M. (2020). *Konflikti: talous ja politiikka*. Helsinki: Into.
- Jakonen, M. & Silvasti, T. (toim.) (2015). *Talouden uudet muodot*. Helsinki: Into.
- Julkenen, R. (2010). *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, A. & Kananen, J. (2013). Seize the Moment: Financial Crisis and the Making of the Finnish Competition State. *New Political Economy*, 18(6), 811–826.

- Kela (2019). Kelan lapsiperhe-etuustilasto 2019. Suomen virallinen tilasto. Helsinki: Kela. <http://hdl.handle.net/10138/314721>. (Haettu 22.6.2022)
- Kinnunen, H., Lamberg, E. & Ylöstalo, H. (ilmestyy 2023). Sukupuolinäkökulmia korona-aikaan: koronakriisi sosiaalisen uusintamisen kriisinä. Teoksessa A. Mäkikangas & P. Pyöriä (toim.) *Koronapandemia, työ ja yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Klatzer, E. & Rinaldi, A. (2020). “#nextGenerationEU“ Leaves Women Behind. Gender Impact Assessment of the European Commission Proposals for the EU Recovery Plan. https://alexandrageese.eu/wp-content/uploads/2020/07/Gender-Impact-Assessment-NextGenerationEU_Klatzer_Rinaldi_2020.pdf. (Haettu 22.6.2022)
- Kristillisdemokraatit (2018). Lapsiystävällinen Suomi: Kristillisdemokraattinen ohjelma lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin lisäämiseksi. https://www.kd.fi/files/2018/06/KD_Perhepoliittinen-ohjelma_2018.pdf. (Haettu 22.6.2022)
- Kuitto, K., Salonen, J. & Helmdag, J. (2019). Gender Inequalities in Early Career Trajectories and Parental Leaves: Evidence from a Nordic Welfare State. *Social Sciences*, 8(3), 1–17.
- Mazzucato, M. (2021). *Mission Economy: A Moonshot Guide to Changing Capitalism*. Lontoo: Allen Lane.
- Mezzadri, A., Newman, S., & Stevano, S. (2022). Feminist Global Political Economies of Work and Social Reproduction. *Review of International Political Economy*, 29(6), 1783–1803.
- McRobbie, A. (2020). *Feminism and the Politics of Resilience: Essays on Gender, Media and the End of Welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Nurmi, L. (2021). Hallitus esitteli ”rakkausteon”: isät saavat oikeuden yli puolen vuoden vapaaseen ja kotihoidon tuki varhentuu – rakkaushinta 80 miljoonaa euroa. *Iltalehti* 16.2.2021. <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/717034cc-c49b-40ac-ae6a-36caa9889cf>. (Haettu 22.6.2022)
- Nygård, M., Nyby, J. & Kuisma, M. (2019). Discarding Social Investment and Redistribution in the Name of Austerity? The Case of Finnish Family Policy Reforms 2007–2015. *Policy and Society*, 38(3), 519–536.
- O’Hagan, A. & Klatzer, E. (2018). Introduction. Teoksessa A. O’Hagan & E. Klatzer (toim.) *Gender Budgeting in Europe: Developments and Challenges*. Cham: Palgrave Macmillan, 3–18.
- Oksala, I. (2017). Oksala bloggaa: Perhevapaaudistuksella tasa-arvoa. Elinkeinoelämän keskusliiton blogi 17.3.2017. <https://ek.fi/ajankohtaista/blogit/oksalaa-bloggaa-perhevapaaudistuksella-tasa-arvoa/>. (Haettu 22.6.2022)
- Pearson, R. & Elson, D. (2015). Transcending the Impact of the Financial Crisis in the United Kingdom: Towards Plan F—A Feminist Economic Strategy. *Feminist review*, 109(1), 8–30.

- Perussuomalaiset (2017). Perussuomalainen perhepolitiikka: Suuntaviivoja ja uusia avauksia. https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2017/08/Perussuomalainen-perhepolitiikka-suuntaviivoja-ja-uusia-avauksia_pdf.pdf. (Haettu 22.6.2022)
- Rai, S. M., Hoskyns, C. & Thomas, D. (2014). Depletion: The Cost of Social Reproduction. *International Feminist Journal of Politics*, 16(1), 86–105.
- Salmi M. & Lammi-Taskula, J. (2010). 6+6+6 -malli vanhempainvapaan uudistamiseksi. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/79834/2f6cd5ed-58a1-490b-b365-937caa90fb1b.pdf?sequence=1>. (Haettu 22.6.2022)
- Seguino, S. (2000). Accounting for Gender in Asian Economic Growth. *Feminist Economics*, 6(3), 27–58.
- Solnit, R. (2004). *Hope in the Dark*. Nation Books.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) (2012). *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2012–2015*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:10. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Stevano, S., Mezzadri, A., Lombardozzi, L., & Bargawi, H. (2021). Hidden abodes in plain sight: The social reproduction of households and labor in the COVID-19 pandemic. *Feminist Economics*, 27(1–2), 271–287.
- Sutinen, T. (2021). Hallitus esitteli perhevapaaudistuksensa: vapaat pitenevät, kustannukset kasvavat, työllisyys ei ainakaan parane. *Helsingin Sanomat* 16.2.2021. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000007805616.html>. (Haettu 22.6.2022)
- Women’s Budget Group (2020). *Creating a Caring Economy: A Call to Action*. <https://wbg.org.uk/wp-content/uploads/2020/10/WBG-Report-v10.pdf>. (Haettu 22.6.2022)
- Ylöstalo, H. (2022). Feminism at the Crossroads of Neoliberalism and Neoliberalism: Restructuring Women’s Labor in the Context of Family Leave Reform in Finland. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 29(4), 1336–1359.
- Young, B. (2022). Covid-19 and the Gender Dilemma: Blind Spots in both Macroeconomics and Feminist Economics. Konferenssiesitelmä, European Conference on Politics and Gender.
- Zamberlan, A., Gioachin, F. & Gritti, D. (2021). Work Less, Help Out More? The Persistence of Gender Inequality in Housework and Childcare During UK COVID-19. *Research in Social Stratification and Mobility*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2021.100583>. (Haettu 22.6.2022)

9 Työhön kannustamisesta kestävyysmurrokseen: mitä perustulokeskustelu kertoo sosiaaliturvan mahdollisuuksista?

Johanna Perkiö

Johdanto

Sosiaaliturvan kehitystä määrittävät erilaiset ideat ja intressit, joista osa liittyy talouden ja työmarkkinoiden toimintaan ja osa taas periaatteellisempiin oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon pyrkimyksiin. Eri näkemysten välillä on myös monenlaista ristivetoa. Avaan tässä artikkelissa näkökulmia sosiaaliturvan kehitykseen aihetta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden ja nykyistä sosiaaliturvaa haastavan perustulokeskustelun kautta. Tarkastelen sitä, millä tavoin sosiaaliturvan tarkoitus ja toteutustavat on eri aikoina ymmärretty ja millaisia vaihtoehtoisia näkökulmia on esiintynyt. Kiinnitän huomiota erityisesti siihen, miten tehokkuus on ymmärretty sosiaaliturvan osalta. Lopussa pohdin sosiaaliturvan roolia kestävyysmurroksen kontekstissa.

Käsitykset sosiaaliturvan tehtävistä pohjautuvat laajempiin ideologioihin, politiikkaparadigmoihin, oletuksiin, arvoihin ja uskomuksiin,

jotka muodostavat taustalla vaikuttavan politiikan ”maailmankuvan” ja ymmärryksen yhteiskunnallisten ongelmien luonteesta (Hall 1993; Campbell 1998). Kiinnitän tässä artikkelissa huomiota erityisesti siihen, millaisia ongelmanmäärittäviä erilaisten sosiaaliturvaa koskevien käsitysten taustalla on. Tapa, jolla ongelmat poliittisessa diskurssissa kehystetään vaikuttaa olennaisesti siihen, millaisia politiikkaratkaisuja pidetään toivottavina tai ylipäättään mahdollisina (Campbell 1998; Chong & Druckman 2007). Esimerkiksi puhetta syrjäytymisestä on käytetty oikeuttamaan yksilöihin kohdistuvat ”aktivointitoimenpiteet” samalla kun huomio on käännetty pois tulonjaon eriarvoisuudesta ja sosiaalisten oikeuksien toteutumisesta (Béland 2007).

Käytän perustulokeskustelua ikkunana sosiaaliturvan kehityksen kriittiseen tarkasteluun. Perustulon¹ idea on esiintynyt suomalaisessa keskustelussa sosiaaliturvan uudistamisen vaihtoehtona jo 1980-luvulta saakka. Perustulosta on käyty keskusteluja niin eduskunnassa (Perkiö 2020a) kuin valtaviikotiedotuksessa (Perkiö 2020b). Perustulon ominaisuuksia on peilattu nykyiseen sosiaaliturvaan, joten perustulokeskustelu tarjoaa mahdollisuuden tarkastella kriittisesti sosiaalipolitiikan taustalla vaikuttavia käsityksiä sosiaalisten ongelmien luonteesta ja sosiaalipolitiikan tehtävistä. Myös perustulon idea itsessään on esiintynyt hyvinkin erilaisten politiikkaohjelmien ja ideologioiden osana. Perustulosta on haettu välinettä niin uusliberalismin hengessä tehtävään julkisten menojen leikkaamiseen kuin perinteisemmän hyvinvointivaltioideologian mukaisiin tasa-arvon ja solidaarisuuden pyrkimyksiin. Uusmarxilaiset liikkeet ovat tavoitelleet perustulolla autonomiaa ja henkilökohtaisen elämäntilan vapauttamista (esim. Jakonen ym. 2012) ja degrowth-ajattelijat ekologisesti kestävään kohtuutalouteen siirtymistä (esim. Goodin 2001; Pinto 2019). Vaihtoehtoiset tulkinnat sosiaaliturvajärjestelmän ongelmista ja tarjotut ratkaisuehdotukset avaavat erilaisia tapoja ymmärtää, millainen sosiaaliturvajärjestelmä voisi olla ja miten se voisi toimia.

Ison osan suomalaisesta perustulokeskustelusta voi katsoa koske-

---

1 Perustulolla tarkoitetaan henkilökohtaista, universaalista ja vastikkeetonta perusturvaa, jolla turvataan tietty pohjatulo jokaiselle poliittisen yhteisön jäsenelle (Van Parijs & Vanderborght 2017, 1). Perustulo-termiä on kuitenkin toisinaan käytetty viittaamaan myös ehdotuksiin, jotka eivät kaikilta osin vastaa tätä määritelmää (ks. Perkiö 2016).

neen sosiaaliturvajärjestelmän tehokasta toimintaa (ks. Perkiö 2021a). Perustulo on esitetty tehokkaampana tapana käyttää julkisia varoja ja saada ihmisten työvoimapotentialiaali käyttöön kuin nykyinen järjestelmä monimutkaisine ehtoineen ja sanktioineen (Perkiö 2020a; 2020b). Tämän vuoksi perustulokeskustelussa esiintyneet käsitykset sosiaaliturvan ongelmista ja niiden korjaamisen keinoista tarjoavat mielenkiintoisen näkymän sosiaaliturvan kriittiseen tarkasteluun. Toisaalta perustulokeskustelussa on esiintynyt näkökulmia, joissa on kyseenalaistettu koko kansantalouden tarpeista lähtevä tehokkuusajattelu (Perkiö 2020a; 2020b). Tällöin tavoitteeksi on nähty esimerkiksi yksilönvapauden lisääminen, oikeudenmukainen tulonjako ja yhteiskunnallisten valtasuhteiden muuttaminen.

Kappale pohjautuu suomalaista sosiaaliturvaa ja sen kehitystä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen ja empiiriseen aineistoon, joka koostuu perustuloa (tai siihen rinnastettavia termejä, kuten kansalaistuloa tai kansalaispalkkaa) koskevista eduskunnan täysistuntokeskusteluista ajalla 1980–2018². Lähden liikkeelle suomalaisen hyvinvointivaltion historiasta ja kohdistan sen jälkeen huomion 1990-luvun laman myötä tapahtuneeseen paradigmanmurrokseen, jota on luonnehdittu siirtymäksi ”jakovaltiosta kilpailuvaltioon” (Hänninen 2010). 1990-luvulta lähtien tehokkuusajattelu on heijastunut sosiaaliturvan kehitykseen erityisesti ajatuksena siitä, että sosiaaliturvan pitäisi kannustaa paremmin työnteekoon. Artikkelin lopussa käsittelen valmisteilla olevaa sosiaaliturvauudistusta ja pohdin sitä, millaista ristivetoa sosiaaliturvan ympärillä on nyt ja miten sosiaaliturvan kehitys pitäisi nähdä erityisesti kestävyysmurroksen ajassa. Esitän, että kansantalouden tarpeista lähtevän tehokkuusajattelun tilalle tarvitaan näkemystä siitä, miten rajallisilla resursseilla voidaan turvata kaikille kohtuullinen elintaso ja hyvinvoinnin edellytykset sekä tukea ihmisten mahdollisuuksia monipuoliseen osallisuuteen ja kykyjensä kehittämiseen.

---

2 Tämä oli väitöskirjani aineisto (Perkiö 2021a).

Suomalaisen hyvinvointivaltion ”kypsyminen” 1980-luvulla: monimutkaiset järjestelmät ja puutteet sosiaalisten oikeuksien turvaamisessa

Teollistuneiden maiden hyvinvointivaltioiden rakentamisen ”kultakausi” ajoitetaan toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta noin 1970-luvun puoliväliin. Tuolloin uusia sosiaalipoliittisia järjestelmiä otettiin käyttöön ja laajennettiin ripeällä tahdilla. Suomi oli hyvinvointivaltiokehityksessä pitkään jälkijättöinen maa, jonka väestö oli köyhää, elämäntapa pienviljelijävaltainen ja sosiaaliturvajärjestelmät kehittymättömiä (Alestalo & Uusitalo 1986). 1960-luvulta alkaen Suomessa koettiin nopean teollistumisen, kaupungistumisen ja hyvinvointivaltiojärjestelmien laajentamisen kausi, jonka seurauksena Suomesta tuli yksi maailman korkeimman elintason maista (Kangas & Saloniemi 2013, 8–9). Tuohon aikaan ajoittuu myös paradigmanmurros, jossa hyvinvointivaltiolle myönteiset asenteet korvasivat aiemman ”yövärtijavaltio” -ajattelun (Kangas 2006). Murroksen taustalla on nähty monia tekijöitä, kuten Pekka Kuusen (1961) esittämä visio sosiaaliturvasta myönteisen talouskehityksen edellytyksenä (Bergholm & Saari 2009) sekä sosiaaliturvaa vaatinut ulkoparlamentaarinen kansalaisliikehdintä, jonka myötä eduskuntaan syntyi vuosina 1958–1962 vasemmistolainen enemmistö (Uljas 2012).

Monien sosiaaliturvajärjestelmän osien kehittyminen vei kuitenkin vuosia tai jopa vuosikymmeniä. Hyvinvointivaltiokehitystä jarrutti erityisesti SDP:n ja keskustan (vuoteen 1966 asti maalaisliitto) tasavahva asema 1980-luvulle saakka ja näiden puolueiden ajamat toisistaan poikkeavat näkemykset hyvinvointivaltiosta (Kangas 2006). Agraaripuolueen voimakas asema hyvinvointivaltiokehityksessä tekee Suomesta kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen maan (Kangas & Saloniemi 2013). Suomalaista hyvinvointivaltiota kuvataankin omalaatuiseksi sekoitukseksi agraari- ja työväenintressejä (Alestalo & Uusitalo 1986, 203). Sosiaalidemokraatit, usein kokoomuksen tukemina, ajoivat ansiosidonnaista sosiaaliturvaa, kun taas keskusta, usein vasemmistoliiton edeltäjän SKDL:n tukemana, ajoi universaalia, maaseutuväestön kattavaa tasaeuusmallia. Universalismin periaatteita edustavat erityisesti lapsilisä ja kansaneläkkeet (vuodesta 2012 takuueläke), sekä sairausvakuutusjärjes-

telmä (Kangas & Saloniemi 2013, 20, 43). Myös nykyinen työmarkkinatuki on luonteeltaan verrattain universaali, koska se tarjoaa työttömän työnhakijan ehdot täyttävälle henkilölle aiemmasta työhistoriasta riippumattoman, kestoaltaan rajattoman viimesijaisen toimeentulomuodon (Halmetoja ym. 2018). Ansiosidonnaista sosiaaliturvaa taas edustavat kassojen hallinnoima vakuutusmaksuihin sidottu työttömyys- ja työeläkejärjestelmä sekä työmarkkinajärjestöt sosiaalipoliittiseen päätöksentekoon kytkevä kolmikantamalli (ks. Kangas 2006; Kangas & Saloniemi 2013, 13–19).

Pekka Kuusen *60-luvun sosiaalipoliittikka* -teosta on usein pidetty kirjana, jossa luonnosteltiin tulevan hyvinvointivaltion suuntaviivat. Vaikka Kuusen teoksen lopullisesta merkityksestä suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisessa on kiistelty, on se vaikuttanut merkittävästi suomalaiseen sosiaalipoliittiseen ajatteluun (Bergholm & Saari 2009). Käytännössä hyvinvointivaltio rakentui pienten askelten ja yksittäisten voittojen politiikkana, jossa eri tahot ovat ajaneet omia tavoitteitaan ilman yhteisesti jaettua suurempaa visiota (Kangas 2006). Kuusen teos kuitenkin tarjoaa sosiaalipoliittikan ja tehokkuuden suhteeseen näkökulman, joka on ollut keskeinen pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kehityksessä. Kuusen ajattelu mukaili ruotsalaisen taloustieteilijän ja hyvinvointivaltiovisionääri Gunnar Myrdalin ajatuksia hyvästä kehästä. Ajatuksen mukaan hyvinvointivaltioon tehdyt satsaukset ehkäisevät sosiaalisia ongelmia, parantavat edellytyksiä työn tekemiselle ja hyödyttävät sitä kautta talouskasvua (Hirvilammi 2020). Myrdalin ja Kuusen visioissa hyvä sosiaaliturva oli kukoistavan kansantalouden edellytys: sosiaaliturvan avulla voitiin tukea myönteistä talouskehitystä sekä tarjota tuottavaa ja hyvinvoivaa työvoimaa kansantalouden tarpeisiin. Kulutus-kysynnän lisääminen tasaisemmalla tulonjaolla ja sosiaaliturvalla hyödyttäisi talouskasvua, joka tuottaisi hyvinvointivaltiolle yhä uutta jaettavaa. Kuusen teoksen myötä sosiaalipoliittikan puolestapuhujat pystyivät vetoamaan sen taloudellisiin hyötyihin.

1980-luvulla suomalainen hyvinvointivaltio saavutti ”kypsyytensä” (Kangas 2006). Tuohon asti oli rakennettu ja laajennettu sosiaaliturvajärjestelmiä. Vaikka Suomi oli 1980-luvulla yksi maailman kehittyneimmistä hyvinvointivaltioista, sosiaaliturvajärjestelmien toiminnasta käytiin kriittistä keskustelua. Yhtäältä hyvinvointivaltion kritisoitiin paisuneen

liian suureksi, toisaalta huolta herätti pelko teollisuuden automaation synnyttämästä teknologisesta työttömyydestä sekä havainto, ettei edes Suomen kaltainen korkean elintason maa ollut onnistunut poistamaan köyhyyttä, vaan osa ihmisistä jäi työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan katveisiin. Vuosikymmenten poliittisten mittelojen seurauksena rakennuttanutta hyvinvointivaltiota kritisoitiin monimutkaiseksi ja resursseja haaskaavaksi.

1980-luvun perusturvakeskustelu

1980-luvulla käytiin laaja poliittinen keskustelu useiden, eri periaatteilla toimivien perusturvajärjestelmien uudistamisesta yhtenäiseksi, kaikki elämäntilanteet kattavaksi perusturvaksi. Keskustelussa esiintyi useita termejä, kuten perustoimeentuloturva, kattava perusturva ja vähimmäistulo (ks. Perkiö 2020a). Eduskuntapuolueet SDP:tä ja RKP:tä lukuun ottamatta ajoivat omia versioitaan toimeentuloturvuudistuksesta ja sen toteutusta selvitti parlamentaarinen komitea vuosina 1983–1987 toimineen Sorsa IV -hallituksen kaudella (ks. Perkiö 2021a). Järjestelmä olisi toteutuessaan ollut hyvin lähellä perustuloa.

Osittain yleisempään perusturvakeskusteluun liittyen ja osittain siitä irrallaan heräsi myös keskustelu kansalaispalkasta sekä lehtien mielipidepalstoilla (Perkiö 2020b) että eduskunnassa (Perkiö 2020a). Sekä perustoimeentuloturva- että kansalaispalkkakeskustelussa perusturvajärjestelmien keskeiseksi ongelmaksi määrittyi se, etteivät ne onnistu turvaamaan kansalaisten sosiaalisia oikeuksia yhdenmukaisella tavalla. Sosiaaliturvajärjestelmää kritisoitiin sekavuudesta, lukuisten etuuksien ja niiden myöntämisperusteiden aiheuttamasta monimutkaisuudesta, byrokraattisuudesta sekä siitä, etteivät ne kattaneet kaikkia elämäntilanteita vaan aiheuttivat väliinpuotoamisia. Perusturvan uudistamisella pyrittiin kaikki elämäntilanteet kattavaan pohjatuloon, johon jokaisella olisi työhistoriasta ja asuinpaikasta riippumatta lakisääteinen oikeus (Perkiö 2020a). Keskustelua perustoimeentuloturvan uudistamisesta käytiin ennen kaikkea sosiaalisten oikeuksien näkökulmasta, joiden ei nähty toteutuvan, koska osa ihmisistä eli edelleen köyhyydessä ja putosi sosiaalipoliittisten turvaverkkojen ulkopuolelle.

Kansalaispalkkakeskustelussa esiintyi kuitenkin myös yleisemmästä perusturvakeskustelusta poikkeavia näkökulmia hyvinvointivaltion toimintaan. Näissä näkemyksissä esiintyi ongelmanmäärityksiä, jotka pureutuivat talouden, sosiaaliturvan ja työmarkkinoiden rakenteisiin laajemmin kuin perusturvakeskustelussa esiintyneet pyrkimykset sosiaalisten oikeuksien parempaan toteutumiseen. Kansalaispalkan kannattajat näkivät koko täystyöllisyyteen pohjaavan hyvinvointivaltiomallin aikansa eläneeksi lisääntyneen automaation ja ympäristöongelmia koskevan tiedon lisääntymisen aikakaudella. He arvelivat työvoiman kysynnän heikentyvän merkittävästi automaation seurauksena, jolloin sekä hyvinvointivaltion jakoperusteita että työn roolia yhteiskunnassa olisi mietittävä radikaalisti uudelleen (ks. Perkiö 2020a). Ajatuksena oli, että jos valtio ei kyennyt tarjoamaan kaikille työtä, sen oli tarjottava toimeentuloa. Tämä toimeentulo olisi kustannettava automaatiota verottamalla.

Kansalaispalkan kannattajat kritisoivat vallitsevaa sosiaali- ja työvoimapolitiikkaa resursseja haaskaavaksi. Heidän mukaansa rahaa syydettiin toimenpiteisiin, joista ei ollut todellista hyötyä työllisyyden parantamisen kannalta. Kansalaispalkka nähtiin tehokkaampana tapana organisoida resurssien käyttö, koska se parantaisi suoraan ihmisten toimeentuloa ja tulonsiirrot voitaisiin toteuttaa ilman monimutkaista ja raskasta hallintobyrokratiaa. Kannattajat näkivät, että kansalaispalkan avulla voitaisiin yhtäältä vähentää kansalaisten nöyryyttäväksi kokemaa valvontaa ja kontrollia ja toisaalta lisätä yksilön omaa vastuuta elämästään valtion holhoamisen sijasta.

”Todella viisaana ratkaisuna työajan lyhentämisen lisäksi on nähtävä kansalaispalkan määrääminen. Jo tällä hetkellä kaikki keinotekoiset yritykset työttömyyden poistamiseen ja vähentämiseen vievät miljoonia paljon enemmän kuin niitä tarvittaisiin kansalaispalkan maksamiseen”. (SKDL:n edustaja, eduskunnan täysistunto 10.2.1987)

Erään näkökulman tehokkuuden ymmärtämiseen tarjoaa myös se, että kansalaispalkan ajateltiin vapauttavan ihmisten resursseja monenlaiseen hyödylliseen tekemiseen kortistossa istumisen sijasta. Tämä tekeminen lähtisi ihmisistä itsestään, sen sijaan, että valtio ohjaisi ylhäältä heidän valintojaan. Kansalaispalkan nähtiin mahdollistavan esimerkiksi

pienyrittäjien, käsityöläisten, taiteilijoiden ja pienviljelijöiden toiminnan ja ihmisten omat projektit.

”Se [kansalaispalkka] tekisi mahdolliseksi joitakin sellaisia nykyisellään heikosti kannattavia elämänmuotovalintoja tai elinkeinovalintoja, jotka kuitenkin olisivat monin tavoin parempia kuin pelkkä kortistossa roikkuminen ja peukaloiden pyörittäminen tai kuutamourakointi”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 10.1.1985)

Kansalaispalkkakeskustelussa esiintyi myös ekologisesti kestävämmän talouden visioita, joissa katsottiin, että osa yhteiskunnallisesta tulonjaosta voitaisiin hoitaa perinteisesti työstä saatavana tulona ja osa kansalaispalkan avulla. Ekologisen kestävyuden näkökulmasta resursseja jatkuvasti enemmän nielevä, perinteisen täystyöllisyyden ylläpitoon pyrkivä talous alkoi näyttää tehokkaan sijaan tuhoavalta. Tämä nykyaikaisen kohtuutalousajattelun ituja sisältämä visiointi asetti haasteen Pekka Kuusen³ ja Gunnar Myrdalin ajatuksille perustuvalla pohjoismaisella hyvinvointivaltiomallille, joissa kasvu, työllisyys ja kaikkien kansankerrosten elintason jatkuva kohottaminen olivat etusijalla. Kansalaispalkan kannattajat katsoivat, että jos yleistä työaikaa lyhennettäisiin ja osalle ihmisille tarjottaisiin mahdollisuus suuntautua ansiotyön sijasta muuhun merkitykselliseen tekemiseen, voitaisiin päästä ekologisesti kestävään tasapainotalouteen.

”Tämä pakonomainen kasvu ja siihen liittyvä turha ja suorastaan haitallinen työnteko sekä tuhoaa tulevaisuuden elinmahdollisuuksia että estää sukupolvemme nauttimasta siitä henkisesti rikkaasta elämästä, johon etuoikeutettuna sukupolvena ihmiskunnan historiassa meillä olisi mahdollisuudet. Siksi tarvitaan perustoimeentulojärjestelmää, joka osittain irrottaa toimeentulon työstä ja pysäyttää tuhoon vievän oravanpyörän. Kun tässä esitetty tulonjakopolitiikka yhdiste-

---

3 Pekka Kuusi esitti myöhemmissä kirjoituksissaan, kuten vuonna 1982 julkaistussa *Tämä ihmisen maailma* -teoksessaan hyvin lähellä kohtuutalousajattelua olevia näkemyksiä, mutta suomalaisen hyvinvointivaltion opaskirjana pidetty, vuonna 1961 julkaistu *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teos pohjasi vahvasti kasvutalousajatteluun.

tään ohjaaviin veroihin, jotka rankaisevat ekologisesti haitallisesta toiminnasta, päästään ekologiseen tasapainotalouteen, joka on samalla sosiaalisesti oikeudenmukainen. Näin nykyajan teknologisesta osaaamisesta voidaan ottaa hyöty ulos sen inhimillisen vapauden luomiseksi, josta ihmiskunta kautta historiansa on uneksunut, samalla kun voidaan välttää se ekologinen tuho, joka nykysuuntausta jatkamalla vääjäämättä ihmiskuntaa odottaa”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 5.11.1987)

1990-luvun lama ja kannustuspolitiikka

1990-luvun alun syvä lama muutti Suomen poliittista ilmapiiriä rajusti. Lamaa seurannut taloustieteellisen paradigman murros vaikutti monin tavoin myös siihen, miten sosiaaliturva nähtiin ja miten sitä haluttiin uudistaa. Laman myötä Suomessa siirryttiin hyvinvointivaltion laajentamisesta niukkuuden aikakauteen. Laman jälkeistä hyvinvointivaltiota on kuvattu kilpailuvaltioksi, jossa korostuu kansainvälinen kilpailu ja julkisen talouden menokuri (Hänninen 2010; Kantola & Kananen 2017). Sosiaaliturvan ymmärtämiseen talouskriisin myötä muuttuneissa olosuhteissa vaikutti yhtäältä uusklassisen taloustieteen nousu talouspolitiikan hallitsevaksi paradigmaksi ja toisaalta reaalioliittinen tilanne, jota leimasivat massatyöttömyys⁴, julkisten menojen kasvu ja valtiontalouden raju velkaantuminen. Monia pohjoismaisen hyvinvointivaltion piirteitä, kuten kattavaa sosiaaliturvaa, kollektiivisia työehtosopimuksia, korkeaa verotusta ja hyvää työsuhdeturvaa alettiin laman jälkeen yleisesti pitää korkean työttömyyden syinä (Kantola & Kananen 2017, 15). Tämä ajattelutapa oli hyvin erilainen kuin edellisessä kappaleessa kuvattu 1980-luvun perusturvakeskustelu, jossa korostui valtion velvollisuus turvata sosiaalisten oikeuksien toteutuminen ja riittävä toimeentulo kaikille.

---

4 Työttömyysaste nousi vuoden 1990 3,2 prosentista 16,6 prosenttiin vuonna 1994 ja jatkui korkeana vuosikymmenen loppuun (Suomen virallinen tilasto). Pitkäaikaistyöttömyys ja lisääntynyt eriarvoisuus olivat uusia pysyviä ongelmia suomalaisessa hyvinvointivaltiossa (Kuivalainen & Niemelä 2010).

1990-luvulla tapahtuneen talouspolitiikan käänteen seurauksena tulo- ja varallisuuserot kääntyivät Suomessa kasvuun (Hänninen 2010; ks. myös Ville Yliaskan artikkeli tässä kirjassa). Työllisyyttä ja talouskasvua on pyritty kannustamaan veronkevennyksillä, joilla on lievennetty verotuksen progressiota ja alennettu pääomatulojen verotusta. Talouspolitiikan pyrkimyksenä on ollut lisätä työmarkkinoiden joustoja, joiden esteiksi on nähty muun muassa liian korkea minimipalkka ja työttömyysturva. (Mt., 102.) Ajattelutapaa kuvastaa se, että samalla kun sosiaaliturvaetuuksia on menneinä vuosikymmeninä leikattu, on verotusta kevennetty ja yhteiskunnan tukea suunnattu innovaatioiden toivossa yhä enemmän yrityksille (Kantola & Kananen 2017, 13–14). Tulonjakoa ei ole enää pidetty tärkeänä kysymyksenä, vaan eriarvoisuuden on katsottu hyödyttävän tuottavuutta ja tehokkuutta ja sitä kautta lisäävän talouskasvua (Hänninen 2010, 100).

Laman myötä poliittisen eliitin keskuudessa yleistyi diskurssi, jossa hyvinvointivaltio kuvattiin ”pöhöttyneenä” ja ”sairaana” (Kantola 2002). Tällä puheella poliitikot pyrkivät oikeuttamaan sosiaaliturvan ehtojen kiristyksiä ja leikkauksia välttämättöminä hyvinvointivaltion tervehdyttämiseksi. Uusliberalistisen tehostamisajattelun nousu heijastui sosiaaliturvan kehitykseen erityisesti ajatuksena työvoiman kannustamisen tarpeesta. Taustalla oli usko siihen, että rakenteellinen työttömyys korjaantuisi työn tarjontaa parantamalla, verotusta alentamalla, sekä lisäämällä ”kannustimia” sosiaaliturvaan erilaisten ehtojen ja sanktioiden muodossa sekä alhaisemmalla etuustasolla (Kantola & Kananen 2017, 16). Työn hintaa alentamalla ja työmarkkinoita joustavoittamalla pyrittiin luomaan yrityksille kannusteita palkata lisää työvoimaa. Poliittinen eliitti näki yhteiskunnallisesti hyödylliseksi tilanteen, jossa työttömän kannattaisi ottaa vastaan mikä tahansa työ, maksettiinpa siitä mitä tahansa (Hänninen 2010, 101).

Saarinen ym. (2014) paikantavat 1990-luvun puoliväliin ideologisen siirtymän, jonka jälkeen uusliberalistinen järkeily ja siihen liittyvä markkinakeskeinen ajattelu nousivat hallitsevaan asemaan hallitusohjelmassa. Sellaiset termit kuin tuottavuus, tehokkuus, kilpailukyky ja kannustavuus nousivat 2000-luvulle tultaessa yhä hallitsevampaan asemaan. Tähän liittyi ”holhousvaltiota” kritisoiva ja yksilön vastuuta korostava ajattelutapa, jossa kansalaiset nähdään aktiivisina subjekteina sekä valtion

taloudellisen menestyksen ja kilpailukyvyn resursseina (Mt.). Ennen 1990-luvun puoliväliä ajatus kansalaisten ”kannustamisesta” ei juurikaan esiintynyt hallitusohjelmissa, mutta Lipposen ensimmäisen hallituksen (1995–1999) ohjelmasta lähtien kannustamisesta tuli hallitusohjelmien avainkäsite, jota toistettiin mitä erilaisemmissa yhteyksissä (Mt.). ”Liian antelias” sosiaaliturva nähtiin ”passivoivana” ja kansantaloudellisesti kestävämmän. Kannustus on kuitenkin tarkoittanut eri asiaa hyvätuloisille kuin pienituloisille: yritysjohtajien kannustaminen on tarkoittanut avokätistä palkitsemista siinä missä talousvaikeuksissa kamppailevaa pitkäaikaistyötöntä on kannustettu uhkaamalla häntä sanktioilla ja elintason laskulla (Hänninen 2010, 101).

Ennen 1990-luvun alkua kaikki pitkäaikaistyöttömät olivat oikeutettuja tuettuun työllistämiseen, jonka avulla he saattoivat uusia oikeutensa ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan. Tämä malli korvattiin 1990-luvun mittaan kannustuspolitiikalla, jossa keskeistä on ollut kaiken työvoimapotentialin saaminen käyttöön työn tarjontaa lisäävillä uudistuksilla. Työkykyisten ihmisten eläminen sosiaaliturvaetuuksilla on nähty resurssien haaskauksena. Kannustuspolitiikkaan on perinteisesti liittynyt sellaisia uudistuksia kuin työmarkkinoiden sääntelyn vähentäminen, veronalennukset, sekä sosiaaliturvan reformit, joiden on katsottu vähentävän houkutuselää sosiaaliturvan varassa ja parantavan kannusteita työntekoon. Tällaisia ovat esimerkiksi ehtojen tiukennukset, niihin liittyvien sanktioiden lisääminen sekä sosiaaliturvan tason tai keston leikkaukset (Kananen 2012; Kantola & Kananen 2017; 13–16). Vuodesta 2001 pitkäaikaistyöttömät ovat olleet velvoitettuja osallistumaan sanktioiden uhalla kuntouttavan työtoiminnan ohjelmiin (Keskitalo 2008). Vaikka kannustusta on tehty enemmän kepeillä, siinä on käytetty myös porkkanoita. Tällainen on esimerkiksi vuonna 2014 käyttöön otettu työttömyysturvan suojaosa, joka sallii työttömälle työnhakijalle 300 euron kuukausitulot ilman vaikutuksia työttömyysetuuksiin.

1990-luvun perustulokeskustelu ja vaihtoehtoiset visiot

1990-luvun laman jälkimainingeissa keskusteltiin laajasti myös erilaisista sosiaali- ja työvoimapolitiikan uudistamisen vaihtoehtoista, kuten

perustulosta, työn jakamisesta, työn käsitteen laajentamisesta ja kansalaistöistä (Perkiö 2021a). Kannustamisen idea oli keskeinen jäsentävä kehys myös useimmissa perustuloehdotuksissa (Perkiö 2020a). Valtavirtaisen sosiaali- ja työvoimapolitiittisen keskustelun ongelmanmäärittäminen työttömyyden syistä hyväksyttiin pitkälti lähtökohdaksi myös perustulokeskustelussa, mutta ratkaisuksi tarjottiin yksinkertaista ja ihmisten omaa valinnanvapautta korostavaa mallia. Se katsottiin monimutkaista etuusjärjestelmää tehokkaammaksi tavaksi tulonsiirtojen organisointiin. Ajatuksena oli, että muista tuloista riippumaton pohjatulo mahdollistaisi työn vastaanottamisen kaikissa tilanteissa. 1980-luvun alkupuolen poliittisessa keskustelussa, jota käytiin muun muassa kansalaispalkan, kansalaistulon ja kattavan perusturvan termien ympärillä ei esiintynyt ajatusta siitä, että sosiaaliturvan uudistuksella lisättäisiin kannusteita työn vastaanottamiseen (Perkiö 2020a). Ensimmäiset kannustusajattelun idut perustulokeskustelussa esiintyivät muutamissa vihreiden kansanedustaja Osmo Soininvaaran puheenvuoroissa 1980-luvun lopulla (Perkiö 2020a). Vuodesta 1994 alkaen työvoiman aktivointikehys oli hallitseva kehys suomalaisten eduskuntapuolueiden käymässä perustulokeskustelussa, ja 2000-luvulla se voimistui edelleen (Mt.).

”Perustulo ei myöskään merkitse, että joutenolosta maksettaisiin nykyistä enemmän. Sen sijaan perustulo ei missään oloissa pakota joutenoloon. Perustulo on siis työhön kannustavampi järjestelmä kuin nykyinen”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 23.4.1997)

Osmo Soininvaaran 1990-luvun perustulovisioissa oli taustalla oletus, että tieto- ja palvelutalouteen siirtyminen pakottaa laskemaan alhaisen tuottavuuden palvelualan töiden palkkoja niiden tuottavuutta vastaavalle tasolle. Soininvaara ja useat hänen aikalaisensa näkivät tämän keinona päästä irti massatyöttömyydestä ja estää hyvinvointivaltion romahdaminen. Perustulon rooli näissä visioissa oli tukea pienipalkkaisten työntekijöiden toimeentuloa, jolloin työtätekevien köyhyys ei lisääntyisi, vaikka työstä maksettaisiin vähemmän. Kun työstä pystyttäisiin maksamaan tuottavuuden mukaista palkkaa, olisi työvoiman palkkaaminen yrityksille aina kannattavaa. Soininvaaran ehdotuksissa tasoltaan alhainen perustulo tarjoaisi työtuloista riippumattoman pohjatu-

lon, joka yhtäältä kannustaisi ottamaan vastaan minkä tahansa työkeikan ja toisaalta puskuroisi köyhyyttä vastaan. Samansuuntainen ajattelu oli myös keskustan ja nuorsuomalaisten perustulovisioissa, joissa perustulo yhdistettiin työmarkkinoiden joustojen lisäämiseen. Perustulon kannattajat näkivät kestävämmänä tilanteen, jossa työvoima elelisi toimettona etuuksilla sosiaaliturvabyrokratian estäessä työnteen. Perustuloa kannattavissa puheenvuoroissa vedottiin usein työn moraaliseen arvoon ja korostettiin sitä, ettei perustulo uhkaisi työn keskeistä roolia suomalaisen hyvinvointivaltion perustana, vaan päinvastoin mahdollistaisi työnteen paremmin kuin nykyiset sosiaaliturvajärjestelmät, jotka loukkuineen kahlitsivat ihmiset toimeettomuuteen (ks. Perkiö 2020c).

1990-luvun laman jälkimainingeissa etsittiin kuumeisesti ratkaisuja koko vuosikymmenen kestäneeseen massatyöttömyyteen. Yksi perustulon rooli osana ratkaisua oli, että se mahdollistaisi vaihtoehdot työn ja työttömyyden väliltä. Raja näiden välillä hämärtyisi ja osatyöllisyys riittäisi elättämään ihmisen.

”Se [perustulo] siis luo eräänlaisen harmaan vyöhykkeen niiden välillä, jotka ovat onnekkaasti turvallisessa työsuhteessa, ja niiden välillä, jotka ovat täysin työttöminä. Moni nyt kokonaan työtön hakeutuisi tarjolla oleviin ruuhka-apulaisen tehtäviin, etsisi aktiivisesti pientä remonttityötä, tilapäistä siivousta, lehden jakamista, pitäisi koululaisten iltapäiväkerhoa tai muuta vastaavaa sellaista, mikä nyt on taloudellisesti kannattamatonta. Tällainen aktiivisuus tutkimusten mukaan edistää myös pysyvää työllistymistä”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 8.9.1998)

Kannustuksen rationaliteetti on kuitenkin näyttäytynyt perustulokeskustelussa jossain määrin toisenlaisena kuin valtavirtaisessa sosiaaliturvakeskustelussa (Perkiö 2021a). Vaikka työn tarjonnan parantaminen on otettu lähtökohdaksi, keinoksi ei ole hyväksytty sanktioita, vaan pehmeämpää, porkkanoihin perustuvaa kannustamista, joka samalla tukisi ihmisen omaa valinnanvapautta. Perustulon kannattajat ovat nähneet ongelmaksi sosiaaliturvan monimutkaisuuden ja byrokratian, joka pahimmillaan on johtanut saajan kannalta absurdeihin tilanteisiin. Esimerkiksi työkeikan vastaanottaminen voi johtaa viivästyksiin etuuksien

maksussa tai työkeikan jälkeen voi jäädä jopa vähemmän rahaa kuin pelkällä sosiaaliturvalla eläessä. Näin sosiaaliturvan on useissa tilanteissa katsottu pikemmin estävän kuin kannustavan työntekoa. Kannattajat ovat argumentoineet perustulon tarjoavan oikeanlaiset taloudelliset kannusteet työllistymiseen, koska perustulomallissa työtulot eivät vaikuttaisi etuuteen ja kaikki tehty työ lisäisi käteen jäävää tuloa.

”Lyhytkestoistakin työtä on kannattavaa tehdä, koska kokonaisuus olisi aina työntekijän kannalta suurempi kuin pelkkä perusturva”. (Keskustan edustaja, eduskunnan täysistunto 21.9.1994)

Perustulon kannattajat ovat korostaneet sitä, että luomalla oikeanlaiset taloudelliset kannusteet ja antamalla ihmisille vapaus tehdä omat elämänvalintansa tuettaisiin ihmisten omasta motivaatiosta ja kiinnostuksesta kumpuavaa aktiivisuutta. Ihmiset voisivat suuntautua heitä aidosti kiinnostaville aloille. Perustulon on nähty helpottavan ammatinvaihtoa, parantavan mahdollisuuksia opiskeluun missä tahansa elämänvaiheessa ja helpottavan yrittäjäksi ryhtymistä. Perustulon kannattajat ovat korostaneet yksilön autonomiaa: he ovat ajatelleet pakoilla ja sanktioilla kannustamisen ja työttömien juoksuttamisen heidän työllistymisensä kannalta merkityksettömällä kursseilla olevan tehotonta inhimillisten ja taloudellisten resurssien haaskaamista. Samoin he ovat nähneet hyödyttömäksi resurssien tuhlaamiseksi monimutkaisen sosiaaliturvabyrokratian ylläpidon ja sosiaaliturvan saajien elämän kontrolloinnin.

”Perustulo mahdollistaa yksilölle siis enemmän valinnanvaraa ja päätösvaltaa omiin asioihinsa. Se kannustaa työntekoon ja tekee erilaisiin elämäntilanteisiin sopeutumisen ja niiden välillä liikkumisen helpommaksi yksilölle”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 25.10.2016)

1990-luvun ja 2000-luvun alun perustulokeskusteluissa esiintyi myös useita vaihtoehtoisia työvoimapolitiikan visioita, joihin liittyi ehdotuksia työn jakamisesta yleistä työaikaa lyhentämällä sekä työn käsitteen laajentamisesta kotitalouksissa ja kansalaisyhteiskunnassa tehtävään työhön. Työn jakaminen yhdessä työmarkkinoiden joustojen lisäämisen kanssa nähtiin ratkaisuna massatyöttömyyteen. Samoin ratkaisuna

nähtiin myös erilaiset perustulolla tuettavat kansalaistyöt. Nämä esitettiin pakonomaisia työllistämistoimia tehokkaampana ja inhimillisempänä resurssien käyttönä, koska niillä voitaisiin tukea ihmisten omaa aktiivisuutta ja saada se yhteisöä hyödyttävään käyttöön. Vihreät esittivät maaseudun elävoittämistä perustulolla, joka mahdollistaisi osittaisen tai kausiluontoisen pienimuotoisen yritystoiminnan sekä ansiotyön, yrittäjyyden ja vapaaehtoistyön rajapinnoilla tapahtuvat projektit, pienviljelyn ja kyläyhteisöprojektit. Pienimuotoinen taloudellinen toimeliaisuus ei yksinään riittäisi elättämään, mutta yhdistettynä perustuloon se voisi tuoda elannon.

”Perustulon kautta matalatuottoisesta työstä tulee kannattavampaa ja näin yhä useampi kansalainen voi valita itselleen haluamansa asuinpaikan. Perustulo on keino, jolla nykyisen sosiaaliturvan ja työllisyyspolitiikan sitomat ihmiset vapautetaan etsimään itsestään ja toimintaympäristöstään hyvinvointiin johtavia voimavaroja. Perustuloa saava voi olla maaseudun perinteinen perusasuja tai kaupungissa elämään kyllästynyt maallemuuttaja. Hän ei pyri välttämättä ympärivuotiseen työsuhteeseen, sillä hänelle työssäolon ja työttömyyden raja on epä-määräinen. Hän voi tehdä myös runsaasti yhteiskunnallisesti hyödyllistä työtä, josta kukaan ei ehkä maksa palkkaakaan, olla vaikka mukana aktiivisesti kylätoiminnassa”. (Vihreiden edustaja, eduskunnan täysistunto 13.11.2001)

Kannustamisen retoriikka on hallinnut myös perustulosta käytyä mediakeskustelua, jossa on kuitenkin ollut eduskuntakeskustelua enemmän mukana myös kannustusajattelua haastavia näkemyksiä (Perkiö 2020b). Perustulo nousi uudelleen politiikan agendalle vuoden 2008 finanssikriisiä seuranneen taantuman jälkimainingeissa Juha Sipilän johtaman keskustaoikeistolaisen hallituksen (2015–2019) nostaessa hallitusohjelmaansa perustulokokeilun, jolla pyrittiin ensisijaisesti löytämään ratkaisuja laman seurauksena kohonneeseen pitkäaikaistyöttömyyteen (De Wispelaere ym. 2019). Kannustusmenteliteetti hallitsi myös vuosina 2017–2018 toteutettua perustulokokeilua edeltänyttä keskustelua (Perkiö 2020c), ja kokeilun ensisijainen tarkoitus oli selvittää perustulon vaikutuksia työttömien työllistymiseen.

Perustulokeskustelussa on esiintynyt myös uusliberalistiseen eetokseen nojaavan kannustusajattelun haastavia näkökulmia. Puolueista vasemmistoliitto on korostanut perustuloajattelussaan työn kannusteita enemmän oikeudenmukaista tulonjakoa, köyhyyden ja eriarvoisuuden vähentämistä, pienipalkkaisten työntekijöiden neuvotteluaseman parantamista sekä autonomiaa (ks. Perkiö 2021a). 2000-luvulla epävarmoissa työsuhteissa olevien oikeuksia ajanut prekariaattiliike (ks. Jakonen ym. 2012) ja 2010-luvulla aktivistien muodostama Työstäkieltäytyjäliitto (Kankila ym. 2019) toivat suomalaisen perustulokeskusteluun näkökulman, jossa haastettiin voimakkaasti koko kannustusdiskurssi ja siihen kytkeytynyt ajatus kaikkien inhimillisten voimavarojen valjastamisesta palvelemaan kapitalistista voitontavoittelua ja kansantaloutta.

Näissä puheenvuoroissa esitettiin perustulo ihmisistä itsestään kumpuavana vaatimuksena elämäntilan vapautuksesta ja prekaarin, eli epävarmaan asemaan pakotetun työvoiman lakkoaseena. Siinä missä prekariaattiliike etsi perustulosta välinettä tietotyön tekijöiden itseorganisoinnille ja näki perustulon korvauksena siitä, että kaikkea inhimillistä kulttuuria hyödynnetään kapitalistiseen voitontavoitteluun, Työstäkieltäytyjäliitto korosti tarvetta päästä irti työn ympärille kietoutuneesta elämäntavasta ja oikeutta valita työlle vaihtoehtoinen elämä ilman syyllisyyttä. Olennainen ero vallitsevaan sosiaalipoliittiseen ajatteluun ja siihen kietoutuneeseen valtavirtaisempaan perustulokeskusteluun oli, että ihmistä ei mielletty kansantalouden resurssina (jota hän palveli joko sanktioilla pakotettuna tai omien vapaiden valintojensa kautta), vaan talous nähtiin ihmistä palvelevana resurssina, jonka hyödyt tulisi jakaa tasapuolisesti.

Sosiaaliturvaa uudistamassa: millaista ristivetoa on nyt?

Suomen sosiaaliturvan kokonaisuudistusta on tavoiteltu jo 1980-luvulta saakka, kun SDP-johtoinen Sorsa IV hallitus selvitti perustoimeentuloturva -nimellä kulkenutta uudistusta (ks. Perkiö 2021a). Tämän jälkeen on asetettu useita sosiaaliturvan uudistamista selvittäneitä komiteoita, joista ehkä tunnetuin oli vuosina 2007–2009 toiminut SATA-komitea. Institutionaalisten polkuriippuvuuksien ja eturistiriitojen vuoksi

yhteisymmärryksen saavuttaminen on osoittautunut vaikeaksi, ja kaikki tähänastiset komiteat ovat onnistuneet esittämään vain pieniä muutoksia etuusjärjestelmään. Suuret odotukset kohdistuvat Sanna Marinin hallituksen helmikuussa 2020 asettaman, kaksi eduskuntakautta toimivan sosiaaliturvakomitean uudistustyöhön. Sosiaaliturvauudistuksen tavoitteenasettelussa korostetaan järjestelmän selkeyttä ja toimivuutta ihmisen näkökulmasta, toimeentuloturvan kykyä suojata erilaisilta sosiaalisilta riskeiltä, työn ja sosiaaliturvan yhteensovittamista, työllisyyden, yrittäjyyden, aktiivisuuden, omatoimisuuden, osallisuuden ja elinikäisen oppimisen tukemista, sekä sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien tasapainoa (Sosiaali- ja terveysministeriö).

Vaikka painetta sosiaaliturvan uudistamiseen on ollut pitkään, julkisen talouden menokuri asettaa tiukat rajoitukset sille, millaisia uudistuksia voidaan tavoitella (ks. Honkanen 2018a). Käytännössä uudistus ei saisi lisätä julkisia menoja ainakaan kovin merkittävästi. Vähimmäis-sosiaaliturvan taso on useaan otteeseen todettu liian alhaiseksi kattamaan välttämättömiä elinkustannuksia (Honkanen 2020), mutta sosiaaliturvan korottaminen on poliittisesti vaikeaa.

Vuoden 2019 eduskuntavaalien alla kaikki suurimmat puolueet julkaisivat omat ehdotuksensa perusturvan uudistamisesta. Diagnoosit perusturvajärjestelmän ongelmista ja uudistukselle asetetut tavoitteet olivat monilta osin yhteneviä: monimutkaisen etuusjärjestelmän yhtenäistäminen ja selkiyttäminen, väliinpuotoamisongelman korjaaminen, sekä työn ja sosiaaliturvan yhteen sovittelun parantaminen (ks. Perkiö 2021b, 29). Nämä tavoitteet ovat esiintyneet myös useiden sosiaaliturvauudista selvittäneiden komiteoiden asialistalla, ja ne ovat myös yleisesti perustulokeskustelussa esiintyneitä tavoitteita. Marinin hallituksen asettama sosiaaliturvakomitea valmistelelee syksyllä 2022 mallin perusturvaetuuksien yhtenäistämistä⁵. Tämä uudistus muistuttaa läheisesti 1980-luvulla keskustelussa ollutta perustoimeentulurvaehdotusta.

Kokoomuksen ja kristillisdemokraattien sosiaaliturvamallit mukailivat Britannian Universal Credit -järjestelmää, jossa etuusjärjestelmää on yhtenäistetty mutta samalla sanktioiden roolia lisätty. Vaikka perustulo terminä esiintyi myös keskustan ehdotuksessa, ainoastaan vihreät ja vasemmistoliitto esittivät sosiaaliturvan uudistamiseen varsinaisia perus-

---

5 Sosiaali- ja terveysministeriö 6.9.2022.

tulomalleja. Muut puolueet korostivat sitä, että sosiaaliturvan on oltava edelleen syyperustaista, ehdollista ja vastikkeellista. Vaikka perustulokeilua valmisteltaessa näytti hetken siltä, että jonkinlaisen perustulomallin läpimeno voisi olla lähitulevaisuudessa mahdollista, kokeilun aikana ilmapiiri muuttui ja useissa puheenvuoroissa ryhdyttiin painottamaan sosiaaliturvan vastikkeellisuuden tärkeyttä.

Erityisesti perustulokeskustelussa esiintyvä tavoite yksilöiden autonomian lisäämisestä herättää usein vastustusta. Keskeisin perustuloon kohdistuva vastustus liittyy pelkoon sen demoralisoivista vaikutuksista eli siitä, että ilman työhön liittyviä ehtoja maksettava tulo antaisi periaatteellisen oikeutuksen elää yhteiskunnan tuilla (Perkiö 2021a). Tämän nähdään johtavan laajamittaiseen työmarkkinoilta pois jättäytymiseen ja sen myötä hyvinvointivaltion rappioon.

Hyvinvointivaltioissa palkkatyöllä on ollut keskeinen merkitys yhteiskuntaan osallistumisen muotona ja kansalaisten moraalisena velvollisuutena (Kettunen 2012). Voidaan sanoa, että ”pohjoismaisen hyvinvointivaltion historia on palkkatyöyhteiskunnan normalisoinnin historiaa” (Saarinen ym. 2014, 613). Uusliberaalin käänteen myötä mahdollisuuksia jättäytyä työn ulkopuolelle on pyritty sanktioiden uhalla aktiivisesti rajoittamaan (Hvinden & Johansson 2007). Iso osa perustulon vastustuksesta kumpuaa juuri palkkatyön normin kyseenalaistamattomasta asemasta. Suomalaisessa keskustelussa monet perustulon puolustajat ovat vastanneet kritiikkiin argumentoimalla, että päinvastoin kuin vastustajat luulevat, perustulo itseasiassa lisäisi tehdyn työn määrää yhteiskunnassa, samalla kun se tehostaisi julkisten varojen käyttöä. Kannattajien mukaan perustulon myötä ihmisten olisi helpompi luovia satunnaisten ja päätkitäisten työsuhteiden välillä, löytää sopivia rakoja pienimuotoiselle yritystoiminnalle ja ottaa vastaan lyhyitäkin työkeikkoja. Tämä hyödyttäisi monien kerrannaisvaikutusten kautta myös kansantaloutta.

Työttömät itse kokevat usein pakkoihin ja sanktioihin perustuvan kannustamisen nöyryyttävänä ja itsemääräämisoikeuttaan loukkaavana (Näre & Näre 2022). Jatkuva sanktioiden uhka koetaan lamaanuttavana ja ihmiset varovat tekemästä mitään ylimääräistä, kun uhkana on tukien menetys. Monet työttömistä kokevat, etteivät heille suunnatut aktivointitoimet palvele työllistymistä. Osa jää jumiin niin sanotuille välityömarkkinoille, joilla käydään kurseja ja tehdään palkattomia töitä esi-

merkiksi harjoitteluissa, työkokeiluissa ja kuntouttavassa työtoiminnassa. Etuuksien saajat kohtaavat usein mielivaltaisia tilanteita, joissa viranomaisen tulkinta heidän tilanteestaan tai esimerkiksi työttömänä tehty omaehtoinen opiskelu tai vapaaehtoistyö johtavat etuuksien menetykseen. Sanktioilla ja pakkokeinoilla tavoiteltu kulujen säästö ja työvoiman kannustus ei tarkoita kaikkein mielekkäintä toimintaa ihmisten itsensä kannalta. Omien tarpeiden ja osaamisen kannalta epärelevantit kurssit ja pakolliset työnhaut koetaan hyödyttömänä pompotuksena. (Mt.) Aktivointitoimien kohteena olevien nuorten toiveena on mahdollisuus omista arvoista ja mielenkiinnon kohteista lähtevään merkitykselliseen tekemiseen (Helne & Hirvilampi 2021).

Kannusteiden roolia työllistymisessä korostava tulkinta ei saanut tukea esimerkiksi vuosina 2017–2018 toteutetun, Kelan työttömyysetuuksien saajiin kohdistuneen perustulokokeilun löydöksistä. Koska 560 euron suuruisen perustulon sai pitää työllistyessään eikä sitä huomioitu verotuksessa, kokeiltu perustulomalli tarjosi erittäin hyvät taloudelliset kannusteet työllistymiseen. Kokeilussa ei kuitenkaan ilmennyt merkittävää eroa perustulon saajien ja perinteisiä työttömän vähimmäisetuuksia (työttömän peruspäiväraha tai työmarkkinatuki) saavien työllistymisessä (Hämäläinen ym. 2020). Työllisyysvaikutukset olivat kuitenkin erilaisia eri ryhmillä: esimerkiksi lapsiperheillä työllisyysvaikutukset olivat yleisesti ottaen positiivisempia kuin muilla (Mt.). Kokonaisuudessaan kokeilun löydökset viittaavat siihen, että Kelan maksamien työttömyysetuuksien saajien työllistymättömyyden syyt johtuvat ensisijaisesti jostain muusta kuin riittämättömyydestä työn kannusteista. Syyt liittyvät todennäköisesti enemmän työn kysyntään ja työnhakijoiden riittämättömyyden koulutukseen tai työkokemukseen työnantajien näkökulmasta. Vaikka ryhmä on moninainen, suhteessa ansiosidonnaisen työttömyysetuuksien saajiin ryhmässä on enemmän vaikeasti työllistyviä, esimerkiksi pitkäaikaistyöttömiä.

Tiukkoihin ehtoihin ja sanktioihin perustuva sosiaaliturva ei turvaa ihmisten toimeentuloa yhä epävarmemmiksi muuttuvilla työmarkkinoilla. 2000-luvulta alkaen huomio on kiinnittynyt standardimuotoisen työsuhteen ulkopuolella olevien sosiaaliturvaan (Jokinen 2018). Vaikka työmarkkinoiden muutoksesta on erilaisia näkemyksiä, ainakin itsensä työllistäminen, nollatuntisopimukset, vuokratyöfirmojen kautta tehtävä työ ja erilaiset ilman palkkaa tapahtuvat harjoittelut ovat yleistyneet

(Jakonen 2018). Digitalisaatio ja alustatalous lisäävät entisestään taloudellisesti hyvin haavoittuvassa asemassa olevien työntekijöiden määrää (Pulkkka 2017). Nämä työmarkkinoiden muutokset ovat lisänneet perinteisten sosiaaliturvakategorioiden ulkopuolella olevien määrää, koska etuusjärjestelmä on tehty pysyvän kokoaikatyön normiin perustuvan yhteiskunnan tarpeisiin (Honkanen 2018b). Sosiaaliturvan aukot pitävät kaikista haavoittuvimmassa asemassa olevat jatkuvassa taloudellisessa epävarmuudessa (Jokinen 2018).

Yksi sosiaaliturvan uudistamista koskeva jakolinja tulee todennäköisesti kulkemaan tulevaisuudessakin vastikkeellisuuden ja vastikkeettomuuden välillä (Ylen tuki- ja turvakysely 2018). Vastikkeettomuuden ja vastikkeellisuuden väliseen vastakkainasetteluun liittyy yhtäältä talusteoreettisia oletuksia yksilöiden käyttäytymisestä ja työmarkkinoiden toiminnasta sekä toisaalta moraalisia käsityksiä työn arvosta ja kaikkien velvollisuudesta osallistua. Vaikka perustulon kannattajat ovat korostaneet, että perustulo mahdollistaisi nykyistä sosiaaliturvaa paremmin työnormin mukaisen toiminnan (ks. Perkiö 2020c), ajatus vastikkeettomasta tulosta sotii monia sosiaaliturvaan liitettyjä perinteisiä ”ansaitsevuuskäsityksiä” vastaan (Roosma & van Oorschot 2019). Menneinä vuosina on myös jossain määrin kyseenalaistettu sosiaalivakuutukseen perinteisesti kuuluvaa kollektiivisen vastuun ideaa ehdottamalla henkilökohtaisia ”perustilejä” (Lillrank ym. 2013; Pyykkönen ym. 2021), jotka siirtäisivät vastuuta yhteiskunnalta yksilölle.

Kestävyysemurroksen sosiaaliturva

Keskeisin sosiaaliturvan uudistamista määrittävä konteksti on ilmasto- ja biodiversiteettikriisi ja sen edellyttämä kestävyysmurros, eli yhteiskuntajärjestelmien uudistaminen sellaiseksi, etteivät ekologiset reunaehdot ylity. Kestävyysmurroksen merkitys hyvinvointivaltion reunaehdoja määrittävänä kontekstina on alkanut saada huomiota vasta viime aikoina (esim. Hildén ym. 2022). Ilmastonmuutoksen ja lajikadon eteneminen yhtäältä ja kestävyyskriisin suitsimiseksi tehtävät toimenpiteet toisaalta tulevat synnyttämään uudenlaisia sosiaalisia riskejä ja eriarvoisuuden muotoja, joihin nykyiset hyvinvointivaltioinstituutiot eivät ole varustautuneet vastaamaan (Hirvilampi ym. 2023).

Kestävyyskriisi pakottaa arvioimaan monia perinteisiä käsityksiä uudelleen. Kansantalouden kasvutarpeista lähtevä tehokkuusajattelu ei ole enää mahdollista planeetalla, jossa useat lajit kamppailevat sukupuuton partaalla. Vihreämpään teknologiaan nojaava talouskasvu ei riitä ratkaisuksi ilmastokriisiin (Hickel & Kallis 2020) eikä luonnonvarojen ylikulutukseen (Váden ym. 2020a; 2020b), vaan lähtökohdaksi on otettava planetaaristen rajojen kunnioittaminen ja taloudellisen toiminnan sovittaminen niiden sisälle (Rockström ym. 2009). Tämä muuttaa myös sosiaalipolitiikan lähtökohtia. On mietittävä sitä, miten rajallisilla resursseilla voidaan turvata kohtuullinen elintaso ja hyvinvoinnin edellytykset sekä ihmisille että muille lajeille siten, ettei planetaarisia reunaehtoja ylitetä (O'Neill ym. 2018; Raworth 2018). Vallitseva poliittikkaparadigma on kuitenkin sidottu moniin haitallisiin taustaoletuksiin ja institutionaalisiin polkuriippuvuuksiin, jotka liittyvät muun muassa talouskasvun välttämättömyyteen ja kansantalouden kilpailukyvyn ylläpitoon. Nämä ylläpitävät ”kognitiivisia lukkoja” (Blyth 2001), jotka estävät vaihtoehtojen näkemisen. Vallitsevan paradigman haastaminen edellyttää taustalla olevien ongelmanmääritysten kyseenalaistamista, joka on poliittisesti hyvin vaikeaa.

Keskeinen uudelleenarvioinnin tarve liittyy talouskasvun ja hyvinvointivaltion kytkökseen sekä työhön liittyviin käsityksiin. Vaikka hyvinvointivaltioiden välillä on eroja, on niitä kaikkia yhdistänyt pyrkimys korkeaan työllisyyteen ja ihmisten elintason jatkuvaan kohottamiseen. Näiden tavoittelun välineenä on ollut ekologisista rajoista piittaamaton talouskasvu. Yksikään kansalaisilleen korkean elintason tarjoava hyvinvointivaltio ei ole ekologisesti kestävällä pohjalla (Koch & Fritz 2014; O'Neill ym. 2018). Koska hyvinvointivaltion rahoitus on sidottu työstä saataviin verotuloihin, korkea työllisyys on nähty välttämättömänä ehtona sosiaalipoliittisten järjestelmien ylläpidolle (Joutsenvirta ym. 2016). Nykyisten rakenteiden puitteissa kasvun hidastuminen johtaa työttömyyden ja köyhyyden noidankehään, joka julkisten menojen kasvun myötä rapauttaa sosiaalipoliittisten järjestelmien rahoituspohjaa (Johansson & Koch 2020; Hirvilammi 2020). Kestävyysmurroksen näkökulmasta mikä tahansa työ ei kuitenkaan ole tavoiteltavaa, vaan työtä on arvioitava sen ympäristövaikutusten perusteella.

Alussa esitellyssä Myrdalin ja Kuusen ”hyvän kehän” ideassa sosiaalipolitiikka toimi talouskasvun ja yleisen elintason kasvun vauhdittajana.

Ekologisesti kestävä ”hyvän kehän” visiointi taas edellyttää hyvinvointikäsitusten muutosta sekä taloudellisten ja sosiaalipoliittisten instituutioiden perusteellista uudistamista (Hirvilampi 2020). Jos sosiaalipoliittiset järjestelmät pyrittäisiin kytkemään irti kestävämmästä kasvutaloudesta (Koch 2021), olisi myös niiden rahoitusta mietittävä kokonaan uudelta pohjalta, esimerkiksi rahapolitiikan periaatteita uudistamalla (Järvensivu 2016) tai suuntaamalla verotusta sellaisiin kohteisiin, jotka ovat vähemmän alttiita talouden heilahteluille, kuten varallisuuteen ja perintöihin (Gough 2017; Büchs 2021). Olisi myös uudistettava sosiaalipoliittisia järjestelmiä siten, että ne kannustavat ekologisesti kestävämmän kulutuksen vähentämiseen ja kestävämpiin elintapoihin. Kestävyyskriisin oloissa pakonomainen kannustaminen mihin tahansa töihin on yhä mielettömämpää. Olisi välttämätöntä päivittää työhön liittyviä normatiivisia käsityksiä ja mahdollistaa ihmisille myös sellaisia elämänvalintoja, jotka eivät välttämättä tähtää lainkaan työllistymiseen.

Tutkijat ovat ehdottaneet erilaisia *ekososiaalisen* politiikan keinoja, joilla voidaan kytkeä yhteen ekologisen kestävyuden ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tavoitteita (esim. Gough 2017). Ehdotukset ekososiaalisesta perustulosta (ks. Perkiö 2022) ja osallisuustulosta (McGann & Murphy 2021) lähtevät liikkeelle siitä, että tuetaan palkkatyötä laajemmin ekologisesti kestäviä osallistumisen tapoja. Nämä voivat liittyä esimerkiksi hoivaan, ympäristön kunnossapitoon ja luonnonympäristöjen elvyttämiseen, kolmannen ja neljännen sektorin toimintoihin, taiteeseen ja kulttuuriin. Perustulokeskustelussa on myös korostettu yksilön autonomian lisäämisen tavoitetta uutena postproduktivistisen, eli tuotannon kasvattamisesta irtautuvan, hyvinvointipolitiikan paradigmana (esim. Goodin 2001; Pinto 2019). Yksi keino integroida ekologisen kestävyuden ja eriarvoisuuden vähentämisen tavoitteita olisi yhteiskunnallisen tulonjaon kytkeminen ympäristöpoliittiseen ohjaukseen esimerkiksi *sosiaalisen osingon* ideaa mukailevien tulonsiirtojen avulla (Perkiö 2020d). Sosiaalinen osinko on perustuloa muistuttava tulonsiirto, joka rahoitetaan erilaisten yhteisresurssien käyttöä verottamalla.

Sosiaaliturvan ehtojen ja tiukan syyperustaisuuden höllääminen voisi vapauttaa energiaa monenlaiseen ihmisistä itsestään lähtevään ruohonjuuritason tekemiseen ja luovuuteen. Lisäämällä autonomiaa ihmisille itselleen henkilökohtaisesti mielekkäiden osallistumisen tapojen määrit-

telyssä voitaisiin saada ihmisten osaaminen ja potentiaali paljon paremmin yleistä hyvinvointia hyödyttävään käyttöön kuin pelkkään työllistymiseen sidotulla kannustamisella. Esimerkiksi osa nuorista kokee nykyiset työelämän vaatimukset mielettöminä ilmasto- ja biodiversiteetikriisin taustaa vasten, ja haluaa työskennellä ainoastaan ekologisesti kestäväällä tavalla (Hirvilammi & Helne 2021; Rikala 2021). Perustulokokeilun tulokset antavat viitteitä siitä, että sosiaaliturvan ehtojen höllämisellä voisi olla positiivisia vaikutuksia niin koettuun hyvinvointiin kuin yksilöiden autonomian tunteeseen. Vaikka maksettu perustulo vastasi tasoltaan verrokkiryhmän saamaa työmarkkinatukea tai työttömän peruspäivärahaa, perustulon saajat kokivat taloudellisen tilanteensa paremmaksi, luottivat enemmän yhteiskunnan instituutioihin ja omaan pärjäämiseensä, kokivat terveytensä paremmaksi, kokivat vähemmän stressiä ja masennusta ja olivat tyytyväisempiä elämäänsä (Tuulio-Henriksson & Simanainen 2020; Lassander & Jauhiainen 2020; Kangas ym. 2020). Perustulokokeiluun osallistuneet raportoivat myös lisääntyneestä autonomian tunteesta sekä mahdollisuudesta osallistua yhteiskuntaan esimerkiksi vapaaehtoistyön tai hoivatyön kautta (Blomberg ym. 2020).

Uuden sosiaalipoliittisen ajattelun ituja on jo tunnistettavissa sekä aihepiirin viime vuosina voimakkaasti lisääntyneessä tutkimuksessa että esimerkiksi sosiaaliturvakomitean työssä. Sosiaaliturvan uudistamiseen liittyen on tunnistettu kestävyysmurros merkittävänä hyvinvointivaltion uudistamista määrittävänä kontekstina (Hildén ym. 2022) sekä pohdittu sosiaalipolitiikan paradigman muutosta kohti globaalia solidaarisuutta korostavaa, luottamukseen ja vastavuoroisuuteen perustuvaa ajattelutapaa (Lehto ym. 2022). Ihmisyksilön roolia yhtenä lajina monimutkaisessa ekosysteemissä ja sen myötä syntyvää vastuuta korostavat myös *ekologisen kansalaisuuden* käsite (Dobson 2003, 112), sekä ihmisten ja luonnon väliset moninaiset keskinäisriippuvuudet tunnistava *relationaalinen hyvinvointikäsitelmä* (Helne & Hirvilammi 2015). Tällaisessa katsannossa kansantalouden tehokkaan toiminnan palveleminen ei enää ole ihmisen yhteiskuntaelämän tärkein prioriteetti, vaan vastuu elinympäristöstä, muista lajeista ja tulevista sukupolvista. Sosiaaliturvan tehtävänä on tukea eettisesti ja ekologisesti vastuullista elämäntapaa ja rakentaa vastavuoroisuuteen perustuvaa luottamusta sosiaalisten ja ekologisten riskien varalta myös globaalisti (Lehto ym. 2022).

Tehokkaasti toimivan sosiaaliturvan voisi tässä tilanteessa nähdä hyvinvointia mahdollisimman niukoilla materiaalisilla resursseilla tuotavana, mahdollisimman yksinkertaisena ja mahdollisimman vähän viranomaisvaltaa ja puuttumista sisältävänä. Inhimilliset resurssit voitaisiin saada monipuolisesti yhteiskuntaa hyödyttävään käyttöön, jos ihmiset löytäisivät mielekkäitä osallistumisen tapoja myös palkkatyönormin ulkopuolella. Esimerkiksi vastikkeettoman perustulon (Van Parijs & Vanderborght 2017) ja ekologisesti kestävästä osallistumisesta tukevan osallisuustulon (McGann & Murphy 2021) yhdistelmä tukisi hyvin tällaisia tavoitteita. Tätä yhdistelmää voisi täydentää ekologisiin haittaveroihin kytketyillä sosiaalisilla osingoilla (Perkiö 2020d), joilla täydennettäisiin perustuloa ja ohjattaisiin taloutta irti fossiilisten polttoaineiden ja luonnonvarojen kestäättömästä käytöstä.

Lähteet

- Alestalo, M. & Uusitalo, H. (1986). Finland. Teoksessa P. Flora (toim.) *Growth to limits. Sweden, Norway, Finland, Denmark*. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc.
- Büchs, M. (2021). 'Sustainable Welfare: Growth Independence Has to Go Both Ways'. *Global Social Policy Forum*, 21(2), 323–327.
- Béland, D. (2007). *The social exclusion discourse: ideas and policy change*. *Policy & Politics* 35(1), 123–39.
- Bergholm, T. & Saari, J. (2009). Paradigmat, agendat ja kehykset – Miten Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikka on vaikuttanut suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykseen? Teoksessa J. Kananen & J. Saari (toim.), *Ajatusten voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva, 33–60.
- Blyth, M. (2001). The transformation of the Swedish model: economic ideas, distributional conflict, and institutional change. *World Politics*, 54(1), 1–26.
- Campbell, J. L. (1998). Institutional analysis and the role of ideas in political economy. *Theory and Society* 27, 377–409.
- Chong, D. and Druckman, J.N. (2007). Framing theory. *Annual Review of Political Science* 10(1), 103–126.
- De Wispelaere, J., Halmetoja, A. & Pulkka, V-V. (2019). The Finnish Basic Income Experiment: A Primer. Teoksessa M. Torry (toim.) *The Palgrave International Handbook of Basic Income. Exploring the Basic Income Guarantee*. Cham: Palgrave Macmillan, 389–406.
- Dobson, H. (2003). *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.

- Goodin, R. E. (2001). 'Work and welfare: Towards a post-productivist welfare regime'. *British Journal of Political Science* 31(1), 13–39.
- Gough, Ian (2017). *Heat, greed and human need*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Hall, P.A. (1993). Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics* 25(3).
- Halmetoja, A., De Wispelaere, J., & Perkiö, J. (2019). A Policy Comet in Moominland? Basic Income in the Finnish Welfare State. *Social Policy and Society* 18 (2), 319–330.
- Helne, T. & Hirvilammi, T. (2015). Wellbeing and Sustainability: A Relational Approach. *Sustainable Development* 23(3), 167–175.
- Helne, T. & Hirvilammi, T. (2021). *Puristuksissa? Nuoret ja kestävän hyvinvoinnin ehdot*. Helsinki: Kela.
- Hickel, J. and Kallis, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25(4), 469–486.
- Hildén, M., Schönach, P., Hirvilammi, T., Huttunen, S., Häikiö, L., Jalas, M., Johansson, V., Jäntti, A., Kaljonen, M., Kivimaa, P., Korhonen-Kurki, K., Mietola, R., Mäkipää, R., Nyrhinen, J., Pajari, A-M., Perkiö, J., Pihlanto, A., Rokka, S., Turunen, A., Vainikka, J., Wilska, Terhi-A. (2022) *Elonkehä, ilmastonmuutos ja sosiaaliturva*. Strategisen tutkimuksen ja sosiaaliturvakoimitean tietokumppanuudessa tuotettu tietokooste. Strateginen tutkimus, Suomen Akatemia. <https://www.aka.fi/globalassets/3-stn/1-strateginen-tutkimus/tiedon-kayttajalle/tietoaineistot/elonkeha-ilmastonmuutos-ja-sosiaaliturva-tietokooste.pdf>.
- Hirvilammi, T. (2020). The Virtuous Circle of Sustainable Welfare as a Transformative Policy Idea. *Sustainability* 12, 391.
- Hirvilammi, T., Häikiö, L., Johansson, H., Koch, M. & Perkiö, J. (2023). Social policy in a climate emergency context: Towards an ecosocial research agenda. *Journal of Social Policy*, 52(1), 1–23.
- Honkanen, P. (2018a) Perusturva uusiksi? Toimi-hankkeen haasteet. <https://phonkanblog.wordpress.com/2018/11/26/perustuva-uusiksi-toimi-hankkeen-haasteet/> (Haettu 14.4.2022)
- Honkanen, P. (2018b). Sosiaaliturva ja verotus joustotyön aikakaudella. Teoksessa A. Suoranta & S. Leinikki (toim.) *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta – Mikä on työn ja toimeentulon tulevaisuus?* Tampere: Vastapaino, 91–109.
- Honkanen, P. (2020). *Perusturvan kehitys 2010–2020*. Helsinki: Soste ry. <https://www.soste.fi/perusturvan-kehitys-2010-2020/>
- Hvinden, B. and Johansson, H. (toim.) (2007). *Citizenship in the Nordic Countries. Dynamics of Choice, Duties and Participation in a Changing Europe*. London: Routledge.

- Hämäläinen, K., Kanninen, O., Simanainen, M. & Verho, J. (2020). Perustulokeilun työllisyysvaikutukset. Teoksessa O. Kangas, S. Jauhiainen, M. Simanainen & M. Ylikännö. (toim.) *Suomen perustulokeilun arviointi*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Raportteja ja muistioita 2020:15, 32–46.
- Hänninen, S. (2010). Jakovaltiosta kilpailuvaltioon. Teoksessa S. Hänninen, E. Palola & M. Kaivonurmi (toim.) *Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa*. Helsinki: THL, 83–110.
- Jakonen, M. (2018). Työn muutoksen suuret linjat. Teoksessa J. Kajanoja (toim.) *Työllisyyskysymys*. Helsinki: Into ja Vapaus valita toisin.
- Jakonen, M., Peltokoski, J. & Toivanen, T. (2012). Vallataan elämä! – Prekariatin perustulo. Teoksessa J. Perkiö & K. Suopanki (toim.) *Perustulon aika*. Helsinki: Into.
- Johansson, H. & Koch, M. (2020). Welfare states, social policies and the environment. Teoksessa N. Ellison & T. Haux (toim.) *Handbook on Society and Social Policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Jokinen, E. (2018). Elämä 2000-luvulla – pätkätyön prekaari käyttöliittymä. Teoksessa A. Suoranta & S. Leinikki (toim.) *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Joutsenvirta, M., Hirvilammi, T., Ulvila, M. & Wilén, K. (2016). *Talous kasvun jälkeen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Järvensivu, P. (2016). *Rajattomasti rahaa niukkuudessa*. Helsinki: Like.
- Kangas, O. (2006). Poliitiikka ja sosiaaliturva Suomessa. Teoksessa T. Paavonen & O. Kangas: *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Helsinki: Edita, 189–396.
- Kangas, O., & Saloniemi, A. (2013). *Historical making, present and future challenges for the Nordic welfare state model in Finland*. Oslo: Fafo.
- Kangas, O., Niemelä M. & Ylikännö, M. (2020). Perustulo ja luottamus. Teoksessa O. Kangas, S. Jauhiainen, M. Simanainen & M. Ylikännö, M. (toim.) *Suomen perustulokeilun arviointi*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Raportteja ja muistioita 2020:15.
- Kananen, J. (2012). Nordic paths from welfare to workfare: Danish, Swedish and Finnish labour market reforms in comparison. *Local Economy* 27(5–6), 558–576.
- Kankila, A., Viren, E., Salmenniemi, H., Meriläinen, H., Kilpi, J., Ekholm, J., Maunuksela, K., Poser, L., Haglund, M. & Purokuru, P. (2019). *Työstäkielätytjän käsikirja*. Helsinki: Into.
- Kantola, Anu (2002). *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Loki.
- Kantola, A. & Kananen, J. (2017). Johdanto: Suomen malli. Teoksessa J. Kananen (toim.) *Kilpailuvaltion kydyssä. Suomen hyvinvointimallin tulevaisuus*. Helsinki: Gaudeamus.

- Keskitalo, E. (2008). *Balancing Social Citizenship and New Paternalism: Finnish activation policy and street-level practice in a comparative perspective*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kettunen, P. (2012). Reinterpreting the historicity of the Nordic model. *Nordic Journal of Working Life Studies* 2(4), 21–43.
- Koch, M. (2021). Social Policy Without Growth: Moving Towards Sustainable Welfare States. *Social Policy and Society* 21(3), 447–459.
- Koch, M. & Fritz, M. (2014). Building the ecosocial state: Do welfare regimes matter? *Journal of Social Policy* 43(4), 679–703.
- Kuivalainen, S. & Niemelä, M. (2010). From universalism to selectivism: the ideational turn of the anti-poverty policies in Finland. *Journal of European Social Policy* 20(3), 263–276.
- Kuusi, P. (1961). *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Porvoo: WSOY.
- Kuusi, P. (1982). *Tämä ihmisen maailma*. Helsinki: WSOY.
- Lassander, M. & Jauhiainen, S. (2020). Taloudellinen hyvinvointi ja perustulo. Teoksessa: Kangas, O., Jauhiainen, S., Simanainen, M., & Ylikännö, M. (toim.) *Suomen perustulokeilun arviointi*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Raportteja ja muistioita 2020:15,
- Lehto, M., Liukko, J., Moisio, P. (2022). *Vapauden, tasa-arvon ja solidaarisuuden rajat sosiaalipolitiikan uudessa paradigmassa*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Sosiaaliturvakomitean julkaisu 2022:6
- Lillrank, P., Hamilo, M. & Lepomäki, E. (2013). *Perustili. Toimeliaisuuteen, työllistämiseen ja säästämiseen kannustava sosiaaliturvan kokonaisuudistus*. Libera. https://www.libera.fi/wp-content/uploads/2013/12/Perustili_final1.pdf.
- McGann, M., & Murphy, M. (2023). Income Support in an Eco-Social State: The Case for Participation Income. *Social Policy and Society* 22(1), 16–30.
- Näre, Sari & Näre, Lena (2022). *Työttömyys sattuu. Arjen kamppailuja työllistämistoimien rattaissa*. Helsinki: Gaudeamus 2022.
- O'Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F. & Steinberger, J. K. (2018). A Good Life for All Within Planetary Boundaries. *Nature Sustainability* 1, 88–95.
- Perkiö, J. (2016). *Suomalainen perustulokeskustelu ja mallit*. Kelan Työpapereita 85/2016. Helsinki: Kela.
- Perkiö, J. (2020a). From Rights to Activation: The Evolution of the Idea of Basic Income in the Finnish Political Debate, 1980–2016. *Journal of Social Policy* 49(1), 103–124.
- Perkiö, J. (2020b). Alternative for work, low-income supplement or investment? Exploring the idea of basic income in the Finnish public debate. Teoksessa N. Foulkes Savinetti & A.-J. Riekhoff (toim.) *Shaping and re-shaping the boundaries of working life*. Tampere: Tampere University Press.

- Perkiö, J. (2020c). Legitimising a radical policy idea: framing basic income as a boost to labour market activity. *Policy & Politics* 48(2), 27–293.
- Perkiö, J. (2020d). *Perustulo sosiaalisena osinkona*. Vasemmistofoorumi ry – Raportteja 1/2020. Helsinki: Vasemmistofoorumi.
- Perkiö, J. (2021a). *Framing Basic Income in Finnish Politics*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Perkiö, J. (2021b). Perustulo. Kohti 2020-luvun yhteiskuntapolitiikkaa. Helsinki: KSL ja Vasemmistofoorumi.
- Perkiö, J. (2022). Perustulo ekososiaalisen politiikan ideana. *Yhteiskuntapolitiikka*, 87(5–6), 557–564
- Pinto, J. (2019). Green Republicanism and the Shift to Post-Productivism: A Defence of an Unconditional Basic Income. *Res publica* 26(2).
- Pulkka, V.-V. (2017). A free lunch with robots – can a basic income stabilise the digital economy? *Transfer: European Review of Labour and Research* 23(3), 295–311.
- Pyykkönen, J., Pyykkönen, T. & Pulli, P. (2021). *Perustili – tie kannustavaan ja läpinäkyvään sosiaaliturvaan. Kansalaiset mukaan oman elämänsä säätelyyn*. Itlan raportit ja selvitykset 2021:1.
- Raworth, K. (2018). *Donitsitaloustiede. Seitsemän tapaa ajatella kuin 2000-luvun taloustieteilijä*. Helsinki: Terra Cognita.
- Rikala, S. (2021). *The margins of working society in ecological transition. A case of rehabilitative work unit with environmental goals*. Esitelmä Sosiaalipolitiikan päivillä 28.10.2021.
- Rockström, J., W. Steffen, K. Noone, Å. Persson, F. S. Chapin, III, E. Lambin, T. M. Lenton, M. Scheffer, C. Folke, H. Schellnhuber, B. Nykvist, C. A. De Wit, T. Hughes, S. van der Leeuw, H. Rodhe, S. Sörlin, P. K. Snyder, R. Costanza, U. Svedin, M. Falkenmark, L. Karlberg, R. W. Corell, V. J. Fabry, J. Hansen, B. Walker, D. Liverman, K. Richardson, P. Crutzen, and J. Foley. (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society* 14(2), 32.
- Roosma, F., & van Oorschot, W. (2019). Public opinion on basic income: Mapping European support for a radical alternative for welfare provision. *Journal of European Social Policy* 30(2), 190–205.
- Saarinen, A., Salmenniemi, S., & Keränen, H. (2014). Hyvinvointivaltiosta hyvinvoivaan valtioon. Hyvinvointi ja kansalaisuus suomalaisessa poliittisessä diskurssissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 79(6), 605–618.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2022) Sosiaaliturvauudistus. <https://stm.fi/sosiaaliturvauudistus> (Haettu 11.4.2022)
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2022). Sosiaaliturvakomiteassa päädytty selvittämään yhtä perusturvaetuutta. Tiedote 6.9.2022. <https://stm.fi/-/sosiaa->

- liturvakomiteassa-paadytty-selvittamaan-yhta-perusturvaetuutta (Haettu 6.9.2022).
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Työvoimatutkimus [verkkojulkaisu]. ISSN=1798-7830. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 3.1.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/tyti/15-74-vuotiaat>.
- Tuulio-Henriksson, A. & Simanainen, M. (2020). Koettu terveys, psyykkinen hyvinvointi ja kognitiivinen toimintakyky. Teoksessa O. Kangas, S. Jauhainen, M. Simanainen & M. Ylikännö (toim.) *Suomen perustulokokeilun arviointi*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Raportteja ja muistioita 2020:15.
- Uljas, P. (2012). *Hyvinvointivaltion läpimurto*. Helsinki: Into.
- Vadén, T., Lähde, V., Majava, A., Järvensivu, P., Toivanen, T. & Eronen, J. T. (2020a). 'Raising the Bar: On the Type, Size and Timeline of a 'Successful' Decoupling'. *Environmental Politics* 30(3), 462–476.
- Vadén, T., Lähde, V., Majava, A., Järvensivu, P., Toivanen, T., Hakala, E. & Eronen, J. T. (2020b). 'Decoupling for Ecological Sustainability: A Categorisation and Review of Research Literature'. *Environmental Science & Policy* 112, 236–244.
- Van Parijs, P. & Vanderborght, Y. (2017). *Basic Income. A Radical Proposal for Free Society and a Sane Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ylen tuki- ja turvakysely (2018). Puolueiden puheenjohtajien vastaukset. http://data.yle.fi/dokumentit/Uutiset/Puolueiden_vastaukset_tuki_ja_turvakyselyyn.pdf (Haettu 1.6.2022).

10 Sulkeutuneet lainahanat ja finanssipolitiikan paluu – 1990-luvun lamasta koronakriisiin

Ville Yliaska

Johdanto

Kevättalvella 2020 pörssit sukelsivat ympäri maailman, kun koronapandemian laajenemisen estämiseksi tehdyt sulut (lockdownit) johtivat talouden pysähtymiseen. Ennusteiden mukaan edessä oli syvä talouslama työttömyyksineen. Nopeasti maa toisensa perään tuli siihen tulokseen, että kansalaisia ja yrityksiä oli autettava kriisin keskellä myös taloudellisesti.

Euroopassa korona mursi ensimmäisenä Euroopan unionin finanssipoliittiset säädökset, kun velkaa ja alijäämää koskevat säännöt jäädettiin tarkemmin määrittelemättömäksi ajaksi. Unionissa tapahtunut muutos heijastui myös muihin maihin. Saksassa perustuslakiin vuonna 2009 kirjattu – EU:n sääntöjä tiukempi – velkajarru jäi pois käytöstä ja samassa rytäkässä Suomi luopui budjetin kehysmenettelystä. (Tooze 2021.) Koronan seurauksena vuosikymmeniä pinnalla ollut talouspoliittinen ajatus finanssipoliittisen elvyttämisen vahingollisuudesta siirrettiin jäähyllle.

Koronakriisi mursi koko Suomen historian pitkän aikavälin talouspoliittisen doktriinin. Vaikka Suomessa eri hallitukset ovat toisinaan 1900-luvun kuluessa puhuneet elvytyksestä, sillä on tarkoitettu useimmiten vain valtion roolia yritysmaailman tukijana, ei niinkään velanottoa ja julkisten menojen kasvattamista. Yritysten tukeminen taantumissa on tapahtunut budjetin antamien rajojen sisällä, lisävelkaa välttäen. (Yliaska 2014, 62–65) Näin suomalainen talouspolitiikka on ollut suhdanteita vahvistavaa, ei elvyttävää (Pekkarinen & Vartiainen 1993).

Tämä Suomen talouspolitiikan pitkä linja sai sinettinsä Suomen historian pahimman talouskriisin keskellä 1990-luvun alussa, jolloin hallitus toteutti hallinnonuudistuksena uuden kehysbudjetointimallin. Kehysbudjetointi oli myös ensimmäinen, jonka Marinin hallitus romutti koronapandemian levittyä. Hallitus perusteli linjaansa 1990-luvun laman virheillä, joita se ei halunnut toistaa. Artikkelissa kysytään, miksi 1990-luvulla päädyttiin toisenlaiseen ratkaisuun? Millainen muutos tapahtui suhteessa finanssipoliittiseen elvytykseen? Miksi 1990-luvun laman aikana ei harjoitettu finanssipoliittista elvytystä, vaan valittiin leikkauslinja, ja miksi koronapandemiaan valittiin toinen linja? Kuinka kehysbudjetointi luotiin 1990-luvulla ja miten se nyt murrettiin? Miksi 1990-luvulla pelättiin valtion lainahanojen sulkeutumista, mutta pandemian aikana aiheesta ei edes puhuta? Näiden lisäksi artikkelin tavoitteena on avata sitä, millaisia historiantulkintoja on koronakriisin aikana käytettyjen talouspoliittisten päätösten taustalla. Aineistona on käytetty muun muassa eduskuntaryhmien pöytäkirjoja ja Esko Ahon hallituksen arkistoa.

1990-luvun lama kriisien vertailukohteena

Koronapandemian iskiessä suomalaisen historiakulttuurin kriisireferenssejä haettiin mediassa talvisodasta ja 1990-luvun lamasta.⁶ Näiden

---

6 Suomen 1990-luvun talouskriisistä on hyvää vauhtia kasvanut sisällissodan ja toisen maailmansodan veroinen suomalaisen historiakulttuurin *tapahtuma*, jota muistellaan toistuvien kirjojen, muistelu- ja dokumentteina, ja josta haetaan vertailupintaa kriisien keskellä. Tähän on mahdoton listata kaikkia, mutta pieni otos: Jarkko Vesikansa: *Laman taittaja* (2016); Hannu Raittila:

historiallisten kriisien poliittiset käyttötavat olivat kuitenkin pandemian aikana erilaisia. Talvisodan kautta vedottiin ennen kaikkea talvisodan henkeen eli kansalliseen yhtenäisyyteen (Räsänen 2020; Leskinen & Rita 2020; Alastalo 2020; Pirttijoki 2020). Kotimaisin voimin käynnistynyt keskustelu kansallisesta yhtenäisyydestä sai myös kansainvälistä väriä, kun Financial Times analysoi syksyllä 2020 Suomen onnistuneen koronastrategian perustuneen talvisodassa opittuihin kriisitaitoihin (Financial Times 2020). Talvisotavertailut saivat myös aiheita pohtia, milloin talvisodasta siirryttäisiin jatkosotaan, eli milloin kansallinen yksimielisyys koronakriisissä mahdollisesti loppuisi (Nurmi 2021).

Jos talvisotavertailuja käytettiin pääasiassa kansallisen yhtenäisyyden korostamiseen, niin 1990-luvun lamaa käytettiin pandemian aikana muistutuksena siitä, mitä tapahtuu, jos kansallinen yhtenäisyys unohdetaan. Heti pandemian alussa valtiovarainministeri Katri Kulmuni, opeusministeri Li Andersson ja pääministeri Sanna Marin sanoivat, että tällä kertaa ei tehdä samoja virheitä kuin 1990-luvulla, jolloin leikkaukset pahensivat kriisiä ja jakoivat kansaa. Ihmisiä ja perheitä ei jätetä nyt pulaan, sanoi pääministeri. Ministereiden mukaan nyt ei haluttu synnyttää uusia *laman lapsia* – joita ministerit itsekin olivat (Liiten 2020; Vesala 2020).

Laman lasten symboliasemaan on vaikuttanut se, että 1987 syntyneitä ikäryhmää on tutkimuksissa seurattu poikkeuksellisen tarkasti. THL:n toteuttama *Kansallinen syntymäkohortti 1987* -tutkimus seurasi viranomaisten rekisterien avulla kaikkia vuonna 1987 Suomessa syntyneitä noin 60 000 lasta sikiökaudelta vuoden 2008 loppuun saakka (Paananen et al. 2012). Kyseisestä ikäluokasta joka viides oli käynyt psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa tai käyttänyt psyykelääkkeitä 21 ikävuoteen mennessä. Saman verran heistä oli vailla toiseen asteen tutkintoa. Toimeentulotukea oli saanut joka neljäs. Näillä ongelmilla havaittiin myös olevan yhteys vanhempien työttömyyteen ja tulotasoon. Lisäksi on osoitettu, että laman aikana syntynyt huono-osaisuus periytyi helposti. Esimerkiksi *yli 5 vuotta toimeentulotukea saaneiden vanhempien lap-*

Pamisoksen purkaus (2005), Suvi Vaarla: Westend (2019); Lamastalgia-tv-sarja (2010); Hullu vuosi 1991 -tv-sarja (2020); Poliitikka Suomi -tv-sarja (2021); Rosvopankki -tv-sarja (2023), Pankkien uhrin -dokumentti (1998); Syylliset ja syytetty -dokumentti (1996); Ilman kavaluutta -tv-sarja (1996)

sista 70 % sai toimeentulotukea. Tutkimukset myös ovat näyttäneet, että lapsille jäi lamasta perinnöksi pelko: he jäivät pitkäksi aikaa odottamaan ja varautumaan seuraavan laman tulemiseen. He olivat varmoja, että jonain päivänä kaikki jälleen romahtaa. (Kivikuru, Aslama & Valtonen 2002, 222–223).

Tärkein syy laman asemalle suomalaisessa historiakulttuurissa on kriisin syvyys ja laajuus, minkä vuoksi 1990-luvun lama oli monilta osin yhteinen kokemus, suurin osa kansalaisista koki laman vähintään konkurssiaallon luomien elinympäristön muutosten kautta. Lama näkyi konkreettisesti kylien ja kaupunkien katukuvassa ja mediassa. Samaan aikaan on kuitenkin selvää, että työttömyys, konkurssit ja ylivelkaisuus kohtelivat ihmisiä hyvin eri tavoin, toisten konkurssit olivat toisille hyvin tuottavia oston paikkoja.

1990-luvun laman syvyyttä kuvaa se, että kansantuote laski Suomessa nopeammin kuin yhdessäkään OECD-maassa toisen maailmansodan jälkeen. 1980-luvun viiden prosentin BKT:n kasvu pysähtyi nolnaan vuonna 1990 ja laski seuraavat kolme vuotta (Ranki 2000, 16). Valtion velan määrä kolminkertaistui vuodesta 1990 vuoteen 1992 ja edelleen kaksinkertaistui vuoteen 1996 mennessä (Kosunen 1997, 42). Kansalaisten tulot laskivat kahdeksan prosenttia vuosina 1991–1994 (Heikkilä & Uusitalo 1997, 7). Sosiaaliturvan saajien määrä kasvoi vuosina 1989–1995 163 000:sta 350 000:een (Kivikuru, Aslama & Valtonen 2002, 192). Työttömyysturvan ja työvoimapolitiikan menot kasvoivat muutamasta miljardista 20 miljardiin vuosina 1990–1993. Ensimmäistä kertaa Suomen historiassa työttömyys kohtasi myös akateemisesti koulutettuja (Kiander & Vartia 1998, 112–113). Syvimpänä lamavuonna 1992 konkurssin teki lähes 7500 yritystä.⁷ Valtion menojen leikkaukset olivat vuosina 1991–1999 kaikkiaan 57 miljardia markkaa eli 10 % BKT:sta (Tiihonen 2004, 63). Esko Ahon hallituksen (1991–1995) säästötoimien kokonaisvaikutus vuoteen 1994 mennessä oli noin 30 miljardia markkaa eli noin 6 prosenttia bruttokansantuotteesta (Mutikainen 1998, 28).⁸ Leikkauksia tehtiin muun muassa toimeentuloturvaan

---

7 Tilastokeskus, konkurssit. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__oik__konk__vv/statfin_konk_pxt_11fa.px/chart/chart-ViewLine/

8 ks. myös Talousneuvoston kokous 15.2.1994.VM:n arkisto, Talousneuvos-

vuonna 1992, eläkkeisiin vuonna 1993 ja 1996, asumistukeen vuosina 1992–1996, sairauspäivärahaan vuosina 1992–1993 ja vanheimpainrahaan vuonna 1993. Samalla muun muassa kansalaisten itse maksamat sairauskulut nousivat noin viidenneksen henkeä kohti vuosina 1987–1996 (Helne & Laatu 2006, 21–22).

Anu Kantola on havainnollistanut asiaa seuraavasti: Suomessa vuosina 1994–1996 ehdotettiin tehtäväksi kolmessa vuodessa julkisen sektorin säästöjä 45 miljardin markan edestä eli noin 12 prosenttia BKT:stä, mikä olisi ollut suurempi muutos lyhyemmässä ajassa kuin kommunismista luopuneiden Itä-Euroopan transitiomaiden rajuiksi koetut muutokset (Kantola 2002, 16).

Kehysbudjetoinnin synty

Koronakriisin mursi 30-vuotisen hallinnollisen järjestelmän, jota on kutsuttu kehysbudjetoinniksi. Kehysbudjetointi luotiin juuri ennen lamaa, vaikka sen valmistelu oli aloitettu jo edellisellä vuosikymmenellä. Kehysbudjetoinnissa hallitus asettaa valtiovarainministeriön ehdotuksesta itselleen kehyksen, jota ei hallituskauden aikana ole tarkoitus ylittää. (Harrinvirta 2001).

Kehysbudjetointia muistuttavaa uudistusta oli Suomessa yritetty toteuttaa ensi kerran jo 1970-luvulla, mutta tuolloin se ei sopinut laajenevan julkisen sektorin tarpeisiin (Harmalov-Elo 2011, 323). 1980-luvulla hallinnollisessa ajattelussa nousi esiin puolestaan tulosohjaus ja -budjetointi, jotka olivat muodikkaita yritysmaailmassa (VM 1987, 12). Tulosohjaus synnytti lopulta myös kehysbudjetoinnin, sillä sen tavoitteena oli ratkaista tulosohjauksesta syntyneitä ongelmia.

Tulosjohtamista ja sen edellyttämiä tulostittareita luotiin julkiselle sektorille 1980-luvun lopulta alkaen. Tulosohjaus rakennettiin sekä ministeriön ja viraston välille että ministeriön ja viraston sisään. Tulosohjauksella tarkoitettiin ministeriön ja viraston välistä ohjaussuhdetta ja tulosjohtamisella viraston tai ministeriön sisäistä ohjausta (Taipale 1990, 71). Muun muassa valtionhallintoon kuuluneet laitokset, virastot ja hallitukset (esim. Tullihallitus, Tie- ja vesirakennuslaitos sekä Patentti- ja

rakennushallitus) saivat tuolloin omat tulosmittarinsa toiminnan ohjaimiseksi. Tulosohjauksessa ministeriö asetti alaiselleen virastolle tulostavoitteet, joiden toteutumista mitattiin sovituin kriteerein ja joihin perustuen virasto täsmensi oman sisäisen johtamisensa edellyttämät tulostavoitteet (VM 1990a, 15).

Uudistus ei sujunut ongelmitta. Tulosmittareiden asettaminen koh-tasi huomattavaa vastarintaa ja useat tulosohjauksen kohteeksi joutu-neet julkisen sektorin organisaatiot kritisoivat sitä, kuinka mittarit ohja-sivat heidän toimintaansa toissijaisiin tehtäviin. Myös monet ministeriöt olivat sitä mieltä, ettei tulosjohtaminen ollut järkevää, koska sopivia mit-tareita oli vaikea keksiä. Myös muita ongelmia oli. Esimerkiksi Liiken-neministeriössä koettiin, että valta oli kadonnut sekä tielaitoksesta että itse ministeriöstäkin. Suunnitelmia karsittiin jossain muualla, jolloin asetettuihin tavoitteisiin ei ollut edes mahdollista päästä. Uudistukset murensivat ministeriöissä uskon järkevään päätöksentekoon.⁹

Mittariongelmaa kohtaan esitetty kritiikki johti siihen, että uudistuk-sessa painotettiin tulosjohtamisen myötä syntyvää kulttuuria ja kustan-nustietoisuutta, jotka olivat yksittäisiä mittareita tärkeämpiä (VM 1990a, 18; Holopainen 1991). Tällä painotuksella oli kuitenkin vähän merkitystä.

Tulosjohtamista rakennettiin Suomessa pääosin valtiovarainministe-riön johdolla budjettiteknisistä lähtökohdista käsin. Johtamisfilosofisia näkökulmia painottivat puolestaan Valtionhallinnon kehittämiskeskuk-sen virkamiehet, jotka toimivat kuitenkin itse hankkeiden marginaalissa (Paavola 1990, 10–21, 32–33; Virkkunen ym. 1987, 47). Tulosojhaus-hanketta ei voitu myöskään keskeyttää, koska se oli niin tärkeä osa jul-kisen sektorin kokonaisuudistusta, jonka tavoitteena oli pienentää jul-kisen sektorin kokoa, lisätä julkiselle sektorille kilpailua ja lisätä erilaisia kannustinjärjestelmiä (VM 1990b, 10).

Tulosbudjetoinnin lanseerauksessa havaittuihin ongelmiin yhtenä vastauksena nousi kehysbudjetointi. Tulosbudjetointi muuttui kehys-budjetoinniksi käytännössä keväällä 1990, jolloin tulosjohtamista

---

9 ”Raportti hallinnon kehittämisen ministerivaliokunnalla 30.3.1990” Budjettiosasto, UAC 8, Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto; 20.3.1990 ”Liikenneministeriön hallinnonalan ajankohtaisia kehittämiskysymyksiä” kohta 3. Kokous 8/90. Halke H64, 5. Valtioneuvoston kanslian arkisto, Kansallisarkisto

kehittänyt hanke nosti kehysbudjetoinnin yhdeksi ratkaisuksi mittariongelmaan. Hanke esitteli mittariongelman ratkaisuun uuden käsitteen – ”kehysbudjetointi” – joka oli toteutettava tulosohjauksen rinnalla. Näin syntyi kaksi rinnakkaista uudistuslinjaa, joista ensimmäisessä korostettiin ministeriöiden johdolla tehtyä kehysohjausta ja toisessa tulosohjausta. Samalla uudeksi tavoitteeksi nostettiin valtiovarainministeriön ohjausvallan korostaminen.¹⁰ Uusi budjettijärjestelmä tulostavoitteineen oli työläämpi kuin vanha budjettiprosessi, minkä vuoksi ministeriöiden ja erityisesti VM:n rooli nostettiin keskeiseksi. Samalla VM itse päätti keskittyä kehysbudjetointiin ja jättää mittareiden luomisen sektoriministeriöille. Uudistuksessa budjettiasetusta muutettiin niin, että toiminta- ja taloussuunnitelmat oli nyt laadittava valtioneuvoston ja valtiovarainministeriön antamien päätösten mukaisesti.¹¹

Kehys- ja tulosbudjetointiuudistus siirsi eduskunnan budjettivaltaa ministeriöille – erityisesti valtiovarainministeriölle – mihin kansanedustajat heräsivät vasta laman jälkeen. VM:n vahva rooli syntyi siitä, että se valmisti kehukset valtioneuvoston käsittelyyn ja valvoi niiden noudattamista sekä taloudellisuus- ja tuottavuuskehitystä budjettiarvion soveltamisessa. VM osallistui myös talouspolitiikan kannalta keskeisten asioiden valmisteluun valtioneuvostossa (VM 1991, 4, 7, 11). Uudistuksen myötä eduskunta teki päätöksiä vain yleisellä tasolla ja valta oli siirtynyt hallitukseen ja ministeriöille. Ministeriöistä pääosaan nousi valtiovarainministeriö, joka antoi ehdotuksensa kehyksistä hallitukselle. Muille ministeriöille jäi kehysbudjetoinnissa valtaa siirtää kehysten sisällä saatuja varoja toiminnasta toiseen (Lumijärvi & Salo 1996, 212–214; Ks. myös Murto 2014).

Ensimmäisen kerran kehysbudjetointi toteutettiin Holkerin hallituksen viime metreillä keväällä 1991, kun hallitus laati budjettia vuodelle 1992. Kehysbudjetoinnilla Holkerin hallitus loi järjestelmän, jolla julkisen sektorin menojen leikkauksia voitiin toteuttaa tehokkaammin kuin aikaisemmin.¹²

---

10 11.4.1990 ”Toiminta- ja taloussuunnittelun uudistus” Budjettiosasto, Uac 9, Valtiovarainministeriön arkisto, Kansallisarkisto; Ks. myös VM 1990b, 11–13.

11 Asetus valtion tulo- ja menoarviosta annetun asetuksen muuttamisesta 869/21.9.1990

12 3.12.1991 ”Valtionhallinnon uudistukset 1990-luvulla”. Halke H65, 11.

Ahon hallitus vahvisti kehysbudjetointia vielä vuonna 1993 toteutetulla valtionosuusuudistuksella. Aikaisemmin kunnat olivat saaneet valtiolta jonkin prosenttiosuuden menoistaan, jotka aiheutuivat valtion sille määräämien tehtävien tuottamisesta, pääasiassa terveydenhuollosta ja koulutuksesta. Uudistuksen jälkeen prosenttiosuuden sijaan kunnat saivat valtionosuudet könttäsummana, jolla valtion määräämät palvelut tuli tuottaa. Samalla kunnille annettiin suurempi autonomia päättää näiden palveluiden tuottamisesta. Uusi valtionosuusjärjestelmä mahdollisti kuntien valtionosuuksien leikkaamisen, minkä seurauksena kunnat tuottivat palvelunsa vähemmillä resursseilla (Tanninen & Tuomaala 2013, 575; Yliaska 2014, 408–412).

Ahon hallitukselle valtionosuusuudistuksella vahvistettu kehysbudjetointi oli olennainen osa julkisen sektorin leikkauslinjaa, jolla hallitus lähti lamaa taklaamaan. Finanssipoliittinen elvytys poistettiin työkalupakista heti laman ensimetreillä keväällä 1991.

Elvytystä vai ei?

Hallitustaipaleen alun linjaveto ja mahdollisuus tehokkaampiin leikkauksiin ei kuitenkaan poistanut poliittista keskustelua leikkausten tarpeellisuudesta, vaan elvytyskeskustelu jatkui Ahon hallituksen ensimmäisestä keväästä hallituskauden loppuun saakka.

Hallituksella oli useita argumentteja elvytystä vastaan. Hallituksen mukaan oli tärkeää pitää kiinni 1980-luvun puolella lanseeratusta vakaan markan politiikasta, vaikka se nostaisi korkoja. Korkeat korot puolestaan estivät elvytyshaaveet. Laman myös aluksi ennustettiin menevän nopeasti ohi, minkä vuoksi valitussa linjassa pysyminen oli tärkeämpää kuin shokin pehmentäminen elvyttämällä. Toinen argumentti perustui ”luottamukseen”, joka voitiin palauttaa vain katkaisemalla julkisen sektorin kasvu, sopeuttamalla vaihtotaseen vaje sekä toteuttamalla kaikki uudistukset, joita hallitus vain oli ehtinyt julkisuudessa esittää. Hallituksen mukaan luottamus laskisi parhaiten myös korkoja.

Luottamusta heikentäviksi seikoiksi hallitus laski kaikki sellaiset asiat, jotka mahdollisesti vaaransivat hallituksen leikkaustoimia, esi-

merkiksi lakot.¹³ Vaikka Ahon hallitus korosti toimivansa murrosaikana, käytti se hyväkseen kylmän sodan suomalaisia ydinkäsitteitä. ”Luottamus” Suomen ja Neuvostoliiton väliseen yhteistyöhön ja keskinäiseen ymmärrykseen olivat YYA-puheiden vakiolauseita.¹⁴ Nyt luottamuskäsite kelpasi toiseen yhteyteen, se toi poliittiseen puheeseen jatkuvuutta murroksen keskellä.

Elvyttävä finanssipolitiikka ja siten julkisen sektorin kasvattaminen olisi hallituksen ja virkamiesten analyysin mukaan johtanut luottamuksen rapautumiseen ja ollut väärä signaali kansainvälisille markkinoille ja Euroopan yhteisölle. Elvytys olisi myös estänyt rakennemuutosten toteuttamista. Euroopalle oli väläytettävä oikeaa signaalia työttömyydestä piittaamatta.¹⁵ Elvytyksen hylkäyksen taustalla oli tulkinta suuresta murroksesta, jossa Suomi oli mukana. Tässä murroksessa julkisen sektorin kasvu oli pysäytettävä ja Suomen oli oltava taloudellisesti valmis Euroopan integraatioon, jos mahdollisuus sellaiseen avautuisi. Suomen talouden tuli olla ”eurokuntonen”, valmiina kilpailemaan vapaassa markkinataloudessa.¹⁶

Tulkinta tarpeellisesta rakennemuutoksesta selittää sen, miksi elvytystä vastaan ryhmittäydyttiin heti laman alussa, vaikka ennusteiden mukaan talous oli lähdössä kasvuun jo vuonna 1992. Tällainen tilanne oli kuitenkin kaikkien elvytysteorioiden mukaan ideaalitilanne elvytykseen: lyhytaikainen sukellus, jonka syvyyttä voitiin elvyttämällä loiventaa. Rakenneselitykseen palattiin laman aikana kerta toisensa jälkeen, kun hallitus vastusti elvytystä eri vaiheissa.

Keskustan vuoden 1991 talousohjelmaperissa *Kansakunta uuteen*

---

13 Esim. Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 7.4.1992, Viinanen, Ca52. Porvarillisen työn arkisto; Luottamuksen rinnalla käytettiin myös käsitettä *uskottavuus*.

14 Ks. esim. Presidentti Urho Kekkosen puhe YYA-sopimuksen 25-vuotisjuhlassa 4.4.1973. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/8385/TMP.objres.3997.html?sequence=1&isAllowed=y> (katsottu 5.7.2021)

15 Korkman 11.4.1991 Kokoomuksen eduskuntaryhmä kokous Ca49. Porvarillisen työn arkisto.

16 Esko Aho 4.6.1991, Lausunto Suomen markan sitomisesta Euroopan yhteisön valuuttaan. Esko Ahon hallituksen arkisto, Ha:42, Kansallisarkisto; ks. myös 6.6.1991 keskustan puoluehallituksen kokous, CC:45, Keskustan arkisto.

nousuun vakaan valuuttakurssin ydinidea kiteytettiin siihen, että se edisti talouden rakenteen monipuolistumista, minkä vuoksi se oli ”välttämätön”.¹⁷ Idea oli siinä, että jos devalvaation avulla ei voitu pelastaa Suomen vientiyrityksiä, niiden oli pakko sekä tehostaa omaa toimintaansa että toimia innovatiivisemmin kansainvälisillä markkinoilla. Jos uusiutumiskykyä ei ollut, oli resurssit parempi käyttää jonkin uuden yrityksen perustamiseen.

Raha- ja finanssipoliittisesta elvytyksestä kieltäytyminen kietoutuivat yhteen: molemmilla haluttiin signaloida sitä, ettei valtio ollut tulossa yritysten apuun, vaan ne saivat luvan selviytyä markkinaehtoisessa toimintaympäristössä. Elvytystä ei kuitenkaan aloitettu, vaikka hallituksen talouspoliittinen ohjelma kariutui devalvaatioihin, ensimmäisen kerran marraskuussa 1991 ja toisen kerran syyskuussa 1992.

Devalvaatioiden jälkeen tärkeimmäksi elvytyksen vastaiseksi argumentiksi nousi niin sanottu kassakriisi tai sulkeutuneet lainahanat. Vaikka asioilla tarkalleen ottaen tarkoitetaan hieman eri asioita, niin julkisessa keskustelussa ne esiintyivät – ja ovat esiintyneet – toisinaan synonyymeinä. Täsmälleen ottaen kassakriisillä tarkoitetaan valuuttavarojen loppumista, ei lainanhankinnan epäonnistumista. Toki käsitteillä on myös yhteys: valuuttavarannoilla huolehditaan maan kansainvälisestä maksukyvyistä, eli niiden lainojen takaisinmaksusta. Käsittelen tässä ennen kaikkea lainahanojen sulkeutumista, mutta nostan esiin aikalaispuheesta myös kassakriisipuheet. Oleellista kuitenkin on, että sekä lainahana- että kassakriisi-argumentin mukaan Suomessa oli mahdotonta elvyttää laman aikana, sillä se olisi johtanut tilanteeseen, jossa Suomi ei olisi saanut enää lainaa mistään.

Sulkeutuneiden lainahanojen arvoitus

Sulkeutuneiden lainahanojen historia ulottuu lamaa edeltävälle ajalle. Suomen mahdollinen rahoituskriisi nousi ensi kerran esiin jo Holkerin hallituksen viime metreillä 12.2.1991, kun hallitus valmisteli budjettia

---

17 Kansakunta uuteen nousuun – Keskustan ohjelmaluonnos suomalaiseksi talous- ja teollisuuspolitiikaksi 1990-luvulle, Keskustan puoluehallitus, työvaliokunta 12.9.1991, CC:44 1991, Keskustan arkisto.

vuodelle 1992. Taloustilanne heikkeni niin nopeasti, että VM:n tammi-kuussa laatimat kehykset olivat helmikuussa vanhentuneet. VM:n arvion mukaan valuuttakurssilla tai tulopolitiikalla ei voinut tehdä stabilisaatiopolitiikkaa, niinpä se oli tehtävä kiristävällä finanssipolitiikalla.¹⁸ Ulkomainen velkaantuminen ja julkisen sektorin kasvaminen oli katkaistava. Kehykset oli rajattava tarkemmin ja talouspolitiikan uskottavuuden vuoksi niistä oli pidettävä tiukasti kiinni. Tuossa yhteydessä valtiovarainministeriön alivaltiosihteeri Eino Keinänen toi esiin huolensa lainahanoista (Ranki 2000, 252).

Julkisuudessa Suomen lainahanoista puhuttiin ensi kerran vuoden 1991 lopulla, jolloin sekä kesän leikkauspolitiikka että syksyn devalvaatio näyttivät auttavan vähemmän kuin oli odotettu ja toivottu: vaikka vienti hieman veti, korot pysyivät korkealla (Kiander & Vartia 1998, 181). Valtiovarainministeriön virkamiehet toivat lainahuolen esiin Helsingin Sanomissa 3.12.1991, mutta tuolloin asian todettiin olevan vielä puhdasta spekulatiota. Suomen valtio oli edelleen poikkeuksellisen vähävelkainen kansainvälisessä vertailussa. Valtionvelka suhteessa BKT:hen oli 14 %, kun se Länsi-Euroopan maissa oli keskimäärin 60 %.¹⁹ Ongelma ei virkamiesten mukaan ollutkaan määrässä vaan kasvuvauhdissa sekä siinä, että yritykset olivat niin voimakkaasti velkaantuneet ulkomaille. Ongelman keskiössä oli ulkomaankaupan vaihtotaseen vajeen kasvaminen (5,9 % bruttokansantuotteesta). Samalla todettiin, etteivät lainahanat koskaan konkreettisesti sulkeutuisi, mutta korot tulisivat mahdollisesti olemaan korkeat.

Seuraavan kerran lainahana-kysymys nousi otsikoihin syksyllä 1992, ennen markan toista kellutusta. Tuolloin kyse oli budjettipolitiikasta. Helsingin Sanomat arvioi muutama päivä ennen kellutusta, että hallituksen budjetti vuodelle 1993 leikkauksineen pyrki estämään ulkomaisten lainahanojen sulkeutumisen.²⁰ Hallituksessa arvio oli sama, ja se myös pysyi samana markan kellutuksen jälkeenkin. Kellutuspäivänä (8.9.1992) Esko Aho kertoi keskustan työvaliokunnalle, että lainahanat

---

18 Stablisaatiopolitiikka tarkoittaa talouspolitiikkaa, jolla kasvu- ja hintakehitys pidetään vakaana.

19 Lähimmissä vertailumaissa Ruotsissa se oli 44 %, Norjassa 42 % ja Tanskassa 59 %.

20 5.9.1992 Viinasen velkabudjetti saksii suomalaisten hyvinvointia

tuli pitää mielessä talouspolitiikan linjoja vetäessä. ”Jos rahahanat nyt menevät kiinni, se tarkoittaa heti 30 prosentin elintason leikkausta”.²¹ Samaan aikaan valtiovarainministeri Viinanen muistutti kokoomuksen eduskuntaryhmälle, että jos lainansaanti loppuu, kassavaroja oli käytössä kahden kuukauden ajaksi.²²

Valtionvarainministerin ja pääministerin varoitusten taustalla oli se, että osa hallituspuolueiden kansanedustajista oli kritisoinut entistä äänekkäämmin valittua leikkauslinjaa. Osa keskustan väestä oli sitä mieltä, että markan kellutus oli vienyt hallituksen uskottavuuden ja talouspolitiikan linjan jatko oli pohdittava kaikin puolin uudelleen. ”Vaihtoehdottomuutemme ei voi jatkua”, totesi Tytti Isohookana-Asunmaa pääministerille.²³ Aho oli toista mieltä: ”On valittava jokin tie ja edettävä sillä, ei voi jatkuvasti muuttella.” Talouspolitiikan muiden osien oli pysyttävä ennallaan, jotta uskottavuutta säilyisi edes vähän.²⁴ Ahon mukaan paluuta menneisyyteen ei ollut. Suomen palvelutaso ja elintaso oli mitoitettu väärin, minkä vuoksi purkamista ei voitu välttää. Tämän vuoksi ei voitu myöskään elvyttää: ”Jos vaihtoehtoja luettelee, velkaelvytys ei käy, setelielvytys ei käy, itse asiassa vaihtoehtoa rakennemuutoksille ja konkurssseille ei ole, koska olemme velalla rakentaneet liian raskaan systeemin joka sektorilla.”²⁵ Pääministeri vastusti elvytystä näin kahdella rinnakkaisella argumentilla: lainahanat olivat katkeamassa, ja vaikka lainaa saataisiin, rakennemuutos oli pakko tehdä.

Vielä kellutuspäivänä ns. Sailaksen leikkauslista oli ollut pelkkä huhu.²⁶ Budjettipäällikkö Raimo Sailaksen koostama lista julkaistiin

---

21 Keskusta 8.9.1992 Puoluehallitus, työvaliokunta, CC:44 Keskustan arkisto.

22 Iiro Viinanen, Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 10.9.1992, Ca53. Porvarillisen työn arkisto.

23 Keskusta 8.9.1992 Puoluehallitus, työvaliokunta Tytti Isohookana-Asunmaa, CC:44, Keskustan arkisto.

24 Keskusta 8.9.1992 Puoluehallitus, työvaliokunta Esko Aho, CC:44, Keskustan arkisto.

25 Keskusta 8.9.1992 Puoluehallitus, työvaliokunta Esko Aho, CC:44, Keskustan arkisto.

26 Keskusta 8.9.1992 Puoluehallitus, työvaliokunta Martti Pura, CC:44, Keskustan arkisto; Keskustan puoluehallitus 15.9.1992, Esko Aho, CC:44, Keskustan arkisto.

13.9.1992, ja se sisälsi budjettikehysten karsimisen lisäksi eläkeikärajan kohottamisen sekä eläkkeiden leikkaamisen. Julkisen sektorin tehtävät tuli listan mukaan rajoittaa sisäiseen ja ulkoiseen turvallisuuteen, yksityisesti tuotettuun ”talouden kannalta tärkeään” infrastruktuuriin ja yksityisesti tuotettuihin peruspalveluihin (koulutus, perusterveydenhuolto, erikoissairaanhoido, lasten, vammaisten ja vanhusten hoito). Tulonsiirrot tuli rajata perustoimentuloon.²⁷ Hallituksen iltakoulussa 30.9.1992 päätettiin, että lista loi pohjan vuosien 1994–1995 kehyksille.

Sailaksen lista nousi nopeasti julkisuuteen, vaikka se ei ollut kovin helposti saatavilla. Puolueissa keskustelua käytiin huhujen ja mediatietojen pohjalta. Keskustan puoluehallitus piti sekä menettelytapaa että itse listaa karmeana, sillä näytti siltä, että kokoomus johti VM:n kanssa maata. Keskustapuolue oli jäämässä statistin asemaan. Pääministeri puolusti listaa puoluehallituksessa sulkeutuvilla lainahanoilla. Muut puoluehallituksen jäsenet vaativat, että jos kerran kyse oli siitä, että lainahanat ulkomailta olivat menossa kiinni, niin se oli ”rehellisesti kerrottava”. Kansalaiset odottivat totuutta ja nyt jäi epäselväksi, miksi asiaa ei nostettu voimakkaammin julkisuuteen.²⁸

Hallituksen talousneuvoston kokouksessa (16.9.1992) VM:n alivaltiosihteeri Eino Keinänen nosti esiin jälleen huolen lainahanojen sulkeutumisesta. Keinänen ajatus oli, että katkeaminen tulee ennen kaikkea ns. maalimiittien²⁹ kautta:

”Valtio on viimeinen, joka saa ulkomaista lainaa. Tätä ennen yksityisen sektorin lainahanat ovat sulkeutuneet. Valtion on siksi liikuttava entistä varovammin lainamarkkinoilla. Tällä hetkellä toimia seurataan tarkasti. Kehityskaari on seuraava: ensin joudutaan tarkkailulistalle ja tämän jälkeen luottokelpoisuutemme mahdollisesti alentuu. Ei ole varmaa, että ensi vuoden 90 mrd. markan bruttorahoitustarve kye-

---

27 Keskustan puoluehallitus 15.9.1992 Esko Aho, CC:44, Keskustan arkisto.

28 Keskustan puoluehallitus 15.9.1992 Erja Tikka, Matti Suntela, Timo Väisänen, Jorma Huuhtanen, CC:44, Keskustan arkisto.

29 Maalimiitillä tarkoitettiin sitä, että ulkomaisilla pankeilla saattoi olla rajoituksia kuinka paljon lainoja annettiin kuhunkin maahan. Näin suomalaisten yritysten velkataakka saattoi vähentää Suomen valtion mahdollisuuksia saada lainaa kyseisestä pankista.

tään rahoittamaan. Bruttorehoitustarve on voitava pienentää, koska riski lainanoton katkeamiseen kasvaa koko ajan. Negatiivinen kiinnostus markkaa kohtaan kasvaa koko ajan samaan aikaan kun rahamarkkinat ylipäänsä kiristyvät maailmalla.”³⁰

Maalimiittejä korosti samassa kokouksessa myös Suomen pankin pääjohtaja Sirkka Hämäläinen. Kyse oli Hämäläisen mukaan siitä, että kansainvälisiin valuuttamarkkinoihin liittyi suuria epävarmuuksia. Osa johtui Ranskan kansanäänestyksestä Maastrichtin sopimuksesta. Hämäläisen arvion mukaan onnistuneet julkisen talouden leikkaukset vaikuttivat suoraan nykyisessä taloudellisessa tilanteessa positiivisesti sekä markan kurssiin että korkotasoon.³¹ Syy miksi kassakriisin kanssa oli oltava tarkkana, oli Keinäsen mukaan se, että kriisi tuli lopulta salakavalasti ilman lopullista varoitusta:

”Kriisin julistaminen tapahtuu kohteliaasti. Ulkomaisten pankkien edustajat määrittelevät taloutemme tilan. Asettavat Suomen tarkkailulistalle, alentavat tarvittaessa kelpoisuusluokitustamme ja lopuksi ottavat taloutemme saneerauksen johdon käsiinsä”.³²

STK:n toimitusjohtaja Johannes Koroma ilmoitti samassa kokouksessa virkamiesnäkemysten vastaavan teollisuuden näkemystä. Koroman mukaan kassakriisistä oli jo merkkejä, sillä suurten yritysten rahoituksen saanti oli vaikeutunut ratkaisevasti viime päivinä. Pääministeri Aho kiteytti käydyn keskustelun siten, että julkisen sektorin supistaminen oli välttämätöntä, jotta Suomi kykeni ylläpitämään velanhoitokykynsä.³³

---

30 16.9.1992 Talousneuvoston laajennettu kokous, pöytäkirja 7/1992, Talousneuvosto, X:1 1991–1992 Kansallisarkisto.

31 emt.

32 emt.

33 Kalliomäki totesi, ettei SDP voi sitoutua hallituksen talouspolitiikkaan. Andersson totesi, että 0-inflaatio on keskeinen syy taloutemme alasajoon. Ihalainen ei myöskään katsonut voivansa sitoutua Ahon esittämiin tavoitteisiin. 16.9.1992 Talousneuvoston laajennettu kokous, pöytäkirja 7/1992, Talousneuvosto, X:1 1991–1992 Kansallisarkisto.

Tässä vaiheessa lainahana-kysymyksen perusteluihin nousi myös Euroopan integraatio. Maastrichtin sopimus oli solmittu helmikuussa 1992 ja Suomessa päätös hakemuksesta tehtiin maaliskuussa 1992. Valtionvelka ei saanut nousta yli EMU-kriteereiden.³⁴ Pertti Salolaisen (kok.) mukaan EY ei halunnut ”huonosti hoidettua taloutta riippakivekseen”.³⁵

Lopulta tilanne kerrottiin kansalaisille sanomalehdissä, joihin valtiovarainministeriön virkamiehet antoivat haastatteluja. *Raha riittäisi kymmeneksi viikoksi jos valtio ei enää saisi lainaa*, otsikoi Helsingin Sanomat 23.9.1992.

Kahden kuukauden kuluttua marras-joulukuussa 1992 talouden tilanne oli markan kellutuksesta ja Sailaksen listan julkistuksesta huolimatta edelleen sama. Kokoomuksen eduskuntaryhmälle puhunut Suomen pankin ekonomisti Jonny Åkerholm (5.11.1992) totesi, että ulkomaalaisten luotonantajien luottamus Suomeen oli horjunut ja oli mahdollista, että lainahanat menisivät kiinni, markka devalvoituisi ja korot nousisivat.³⁶

Käytännössä lainansaannissa ei kuitenkaan ilmennyt vaikeuksia. Marraskuussa 1992 Suomi sai 10 miljardin dollariluoton, niin sanottuna globaalilainana. Lainakauppa kävi VM:n mukaan helposti eikä maalimiitistä näkynyt merkkejä. Siitä huolimatta tilannekuva pysyi samana. Viinaseen mukaan (3.12.) oli ”hyvin keskeistä että tehdyt säästöpäätökset viedään läpi eduskunnassa. Eduskunnasta on tultava maailmalle viesti, että hallituksen säästösitoumuksista pidetään kiinni. Ellei näin tapahdu, voivat seuraukset olla todella vakavia”.³⁷ Pertti Salolaisen (3.12.) mukaan Suomen kansainvälinen kuva oli niin hauras, että pienikin heikkouden merkki säästöpäätöksiä tehdessä saattoi romuttaa koko säästölinjan uskottavuuden.³⁸

Samaan aikaan alkoi väittely lainahanojen sulkeutumisen todenperäisyydestä, koska oli ilmiselvää, että hallituksen varoitusten ja todellisten

---

34 16.9.1992 Talousneuvoston laajennettu kokous, pöytäkirja 7/1992, Talousneuvosto, X:1 1991–1992 Kansallisarkisto.

35 emt.

36 Jonny Åkerholm 5.11.1992, Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous, Ca53. Porvarillisen työn arkisto.

37 3.12.1992, Viinaseen, Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous, Ca53, Porvarillisen työn arkisto.

38 3.12.1992, Pertti Salolainen, Kokoomuksen ek-ryhmä, Ca53.

tapahtumien välillä oli ilmeinen ristiriita. Itsenäisyyspäivänä 1992 ilmestyi Helsingin sanomissa monen artikkelin sarja, jossa lainahanapelottelu kyseenalaistettiin. Kaikki lehden haastattelemat ulkomaiset pankit toteusivat, että Suomi sai sekä sillä hetkellä että seuraavana vuonna hyvin lainaa. Ei näyttänyt mitenkään todennäköiseltä, että Suomen lainahanat olisivat lähitulevaisuudessa sammumassa. Suomen luottoluokitus oli toiseksi paras, AA+ (Sokala 1992; Korhonen 1992). Artikkelin mukaan motivaatio juttusarjan tekemiseen oli se, että valtiovarainministeri Iiro Viinanen oli sanonut, että Suomi eli ulkomaisten sijoittajien ”armelaisuuden varassa”. Väitteelle ei Helsingin Sanomien mukaan löytynyt katetta (Korhonen 1992). Samana päivänä presidentti Koivisto varoitti itsenäisyyspäivän puheessaan lainahanojen sulkeutumisesta, mikä samalla veisi maan itsenäisyyden: ”Itsenäisyytemme on hyvää vauhtia supistumassa samassa tahdissa kuin ulkomainen velkaantumismme lisääntyy” (Hulkko 2004, 11). Presidentti maalasi kuvan, jossa juuri YYA-sopimuksesta irtautunut Suomi oli menettämässä vahvistuneen itsenäisyytensä ulkomaisille pankeille ja Kansainvälisen valuuttarahaston (IMF) saneeraajille. Siihen Suomella ei ollut varaa, mikäli paikka eurojunassa kiinnosti.

Argentiinan tiellä?

Kolmannen kerran lainahana-kysymys nousi lehtien palstoille keväällä 1993 roskapankki Arsenalin perustamisen jälkeen. Poliitikkojen piirissä kiersi huhu, jonka mukaan toinen isoista luottoluokituslaitoksista, Standard & Poors, oli asettanut Suomen pankit negatiiviselle tarkkailulistalle, koska Suomen yksityiset pankit näyttivät tutisevan konkursin partaalla tukipaketeista huolimatta. Tämä taas saattaisi vaarantaa valtionkin rahoituksen.

Viinasen tulkinta tilanteesta synkeni syvimmilleen: ”Kepu vähät välittää. Aho lomalla, ja pelitilanne levällään. Pilvet ovat nyt tosi synkät ja hallituskumppanit viis veisaavat mistään. Romahdus siis lähestyy. Valuuttataranto hupenee, rating laskee. Argentiinanko tie – ilmeisesti.” (Viinanen 2014, 52). Viinasen poliittinen lähipiiri epäili Suomen joutuvan pian IMF:n ohjaukseen. Näissä tunnelmissa Viinanen lähti 6.3. Aasiaan

lainanhakureissulle. Matkalla Viinasen olo helpottui, sillä luottoa Suomeen tuntui yllättäen edelleen olevan (emt., 53–54). Viinasen saavuttua Japaniin (11.3.1993) Standard & Poors kuitenkin tiputti luokituksensa AA+-luokasta luokkaan AA- eli toiseksi parhaasta neljänneksi parhaaseen (emt., 54; HS 1993; Heikkinen & Tiihonen 2010).

Viinasen matkan aikana Työnantajien keskusliiton Tauno Matomäki antoi lehdistölle lausunnon, jonka mukaan Suomi olisi juhannukseen mennessä Maailmanpankin holhouksessa, ellei luotaisi nopeasti kaksivuotista kriisiohjelmaa, jolla kaikkien etuja leikattaisiin 15 prosenttia. Pääministerin mukaan Matomäen viesti oli ”ihan oikea” (Luukka 1993). Näistä synkistä arvioista ja luottoluokituksen tippumisesta huolimatta valtio edelleen sai lainaa kohtuullisella korolla (Viinanen 2014, 56–60).

Vaikka Viinasen tulkinta rahoitusvaikeuksista oli mahdollisesti vilpittön, niin jälleen kysymys oli myös budjettipolitiikasta. Kevään 1993 budjetin teko oli lama-ajan helpoin, sillä tällä kertaa oppositio ei vastustanut säästöohjelmia yhtä aktiivisesti kuin aikaisemmin. Kassakriisi-keskustelu oli pehmittänyt vastustuksen (Heikkinen & Tiihonen 2010, 305).

Jälkipyykki ja putkiremontti

Lama-ajan valintojen jälkipyykki käynnistyi jo heti laman jälkeen, jolloin sekä pääministeri Aho että presidentti Koivisto korostivat muistelmissaan, kuinka kuilun partaalla Suomi oli kulkenut vuosina 1992 ja 1993. (Koivisto 1994, 381–389; Aho 1998, 183–184).

Kustaa Hulkon ja Jorma Pöysän tutkimus (1998) vakaan markan historiasta ei kyseenalaistanut lainahana-kysymystä. Hulkko ja Pöysä nostivat esiin sen, että maailman kolme suurinta lainanottajaa vuonna 1992 olivat Maailmanpankki, Euroopan investointipankki ja Suomen valtio. Hulkon ja Pöysän tulkinnassa pahin tilanne oli keväällä 1993, jolloin devalvaation kasvattamat valuuttaluotot pahensivat pankkien tilannetta ja yritysten lainansaanti jo vaikeutui. Tutkimuksessa haastateltiin muun muassa Sirkka Hämäläistä, joka muisteli katastrofitunnelmien kasvaneen keväällä 1993 kun pankkien ulkomainen rahoitus lyheni ”jopa melkein päiviin”. Pöysä ja Hulkko tukeutuvat Teollisuuden ja Työnantajain

keskusliiton toimitusjohtaja Johannes Koroman todistukseen. Koroman mukaan Repola Oyj:n puheenjohtaja Tauno Matomäki pelasti Suomen kassakriisiltä soittelemalla yrityksille, jotta ne kotiuttaisivat valuuttasäämisensä ulkomailta mahdollisimman pian. Matomäen mukaan yritykset odottelivat edelleen markan devalvoitumista, minkä vuoksi ei ollut mitään kiirettä valuuttojen kotiuttamiseen.

”Jälkeenpäin on selvinnyt, että Suomi ei ole koskaan ollut niin lähellä joutua kansainvälisen valvonnan kohteeksi[.] – – Kyse oli ehkä vain tunteista.” (Hulkko & Pöysä 1998, 417).

Ensimmäisen kyseenalaistuksen lamatulkintaan, jossa aktiivinen leikkauspolitiikka esti Suomen holhoukselta, teki Jaakko Kianderin johtama lamatutkimus, jonka tuloksia julkaistiin 2000-luvun alussa. Kianderin johtopäätökset korostivat, että hallitus valitsi jo 1991 talouspoliittiseksi linjakseen vahvassa markassa pitäytymisen, vientivetoisen kasvun tavoittelun ja elvytyksen välttämisen. Kianderin tulkinnan mukaan tätä politiikkaa harjoitettiin syyskuuhun 1992 asti, jolloin koko läntisen Euroopan kiinteiden kurssien järjestelmä joutui kriisiin. Suomen ongelmat päättyivät, kun markkaa oli devalvoitu yhteensä 40 % suhteessa Yhdysvaltojen dollariin ja Saksan markkaan vuosien 1991–1992 aikana. Ruotsi. (Kiander 2001, 29–31.)

Suomen markka kaatui ensimmäisenä ja Suomen perässä valuuttansa kelluttivat Iso-Britannia, Espanja, Italia, Portugali, Tanska, Norja ja Ruotsi. Jokainen näistä maista joutui vuorollaan markkinavoimien ”hyökkäyksen” kohteeksi, eli kyseisen maan valuuttoja vaihdettiin toiseen valuuttaan, yleensä Saksan markkaan.

Hallituksen pelkäämää korkojen nousua tai inflaatiota ei kellutuksen jälkeen tapahtunut. Todellisuudessa korot laskivat muutamassa kuukaudessa noin 10 %. Ongelman ydin oli Kianderin mukaan ollut rahapolitiikka, joka ei käytännössä soveltunut vapautettujen pääomaliikkeiden maailmaan, ei niinkään finanssipolitiikka. Rahoitusmarkkinat näkivät Suomen strategian ristiriidan ja odottivat devalvaatiota. Laman syynä ei ollut se, että julkinen sektori oli elänyt yli varojensa, vaan kyse oli vaihtotaseen ja ulkoisen rahoituksen kriisistä. Myös koetut rahoitusvaikeudet johtuivat vaihtokurssiriskistä ja poistuivat kelluttamisen myötä. (Kiander 2001, 29–31.)

Toinen ongelman ydin oli Kianderin mukaan siinä, että tilannetta tulkittiin liian pessimistisesti siihen nähden, kuinka nopeasti Suomi nousi lamasta ennen kuin mitään rakenteellisia uudistuksia oli ehditty käytännössä toteuttaa. (Kiander 2001, 49–56) Niin kauan kuin vakaasta markasta pidettiin kiinni, elvytys näyttäytyi hallitukselle mahdottomalta ja korot korkeilta. Elvytystä ei kuitenkaan aloitettu kellutuksen jälkeenkään.

Kianderin johtopäätökset olivat Esko Ahon mielestä pöyristyttäviä. Ahon mukaan tutkimus ei täyttänyt akateemisen tutkimuksen kriteereitä, vaan oli poliittinen hyökkäys häntä ja hänen hallitustaan kohtaan tieteen kaapuun puettuna. Aho korosti, kuinka tutkimus oli maksanut 4,2 miljoonaa euroa ja lopputulos oli ”korkeintaan välttävä”. Ahon mukaan Kiander jätti huomioimatta Euroopan integraation, globalisaation ja informaatioteknologian vallankumouksen. Ahon mukaan lamassa oli kyse ennen kaikkea rakennekriisistä, ei suhdannekriisistä, minkä vuoksi vanhan rakenteen elvyttäminen oli toivotonta ja olisi hidastanut tulevaa kasvua. Toinen ongelma Ahon mukaan oli se, ettei Kiander tunnustanut politiikan keskeistä rajoitinta, eli sitä, ettei valtio saanut enää lainaa. Aho kärjisti tulkintansa äärimmilleen sanoen, että elvytystä ei tehty, koska lainaa ei olisi enempää saatu vaikka olisi kysytty. (Aho 2003, 96–97.)

Vaikka taloustieteellinen ja taloushistoriallinen tutkimus eivät ole löytäneet todisteita siitä, että Suomen lainansaanti olisi laman aikana loppunut tai ollut lähellä loppumista, on mediatilaa ja historiakulttuuria hallinnut 30 vuoden ajan aikalaispoliitikkojen tulkinnat lainan loppumisesta (esim. Elo 2022; Ahola 2011; Haapala 2020; Pohjala 2021).

Elvytyksen paluu ja kehysbudjetoinnin loppu

Lama-ajan kokemukset ja historian tulkinnat veitsenterällä vaappumisesta ja ulkomaisten pankkien armoilla olemisesta johtivat siihen, että laman aikana luotu kehysbudjettijärjestelmä jäi käyttöön seuraaviksi vuosikymmeniksi. Valtiovarainministeriön arvioita kehysten mitoituksista ei politiikassa laajemmin kyseenalaistettu.

Tästä huolimatta koronakriisi kaatoi vakiintuneen järjestelmän helpponäköisesti. Vaikka velkaa suhteessa BKT:een oli pandemian alussa enemmän kuin lamavuosina, luovuttiin kehysbudjetoinnista käytän-

nössä kokonaan ja helposti. Marinin hallitus toteutti elvyttävää finanssipolitiikkaa kehyksistä välittämättä painottaen sitä, ettei hallitus halunnut toistaa 1990-luvun laman aikana tehtyjä virheitä: ”Leikkauslistojen käyttöönotto taloudellisen kriisin keskellä ei olisi 1990-luvun laman virheiden välttämistä, vaan samojen toistamista”, sanoi opetusministeri Andersson. Samalla Andersson painotti, kuinka yhteiskuntatieteellinen tutkimus oli osoittanut laman aikaisten leikkausten vahingollisuuden. Pitkän aikavälin sosiaalinen kriisi oli vältettävissä vain elvyttämisellä:

”Nehän [leikkaukset] toteutettiin tilanteessa, jossa perheiden asema oli muutoinkin vaikea erittäin korkean työttömyyden, yritysten konkurssien ja pankkikriisin takia. Suomessa on tehty paljon laadukasta tutkimusta, jolla on osoitettu, kuinka pitkät ja kalliit jäljet näillä leikkauksilla on ollut syrjäytettyjen lasten ja nuorten elämässä sekä koko suomalaisessa yhteiskunnassa”.

Marinin hallituksen linja ei selity pelkästään 1990-luvun laman opeilla. Käytännössä henkinen muutos suhteessa velalla elvyttämiseen tapahtui jo vuosikymmen aikaisemmin finanssikriisin aikana. Yhdysvalloista vuonna 2008 alkanut finanssikriisi ja sitä seurannut maailmanlaajuinen talousmyllerrys eurokriiseineen muutti globaalisti poliitikkojen suhtautumisen elvytykseen. Koska finanssikriisi uhkasi koko maailmantalouden rahoitusjärjestelmää, katsottiin tuolloin, että valtioiden oli pakko tulla apuun, mikä mursi vallalla olleen ajatuksen markkinoiden itsesääntelystä. Suomen kannalta merkityksellistä oli myös se, että eurokriisi muutti Euroopan keskuspankin toimintatapoja. Eurokriisi kolhaisi Suomen kehysbudjetointijärjestelmän asentoon, jossa se oli helppo murtaa koronakriisin iskiessä. 1990-lukuun verrattuna oli muuttunut kansainvälinen konteksti, valuuttakurssiriski ja korkotaso.

1970-luvulta lähtien finanssipoliittinen elvytys oli joutunut taloustieteilijöiden keskuudessa huonoon huutoon. Teoria toisensa perään – monetarismi, rationaalisten odotusten koulukunta, tarjontapuolen teoria ja julkisen valinnan teoria – jälkeen pyrki osoittamaan, että keynesiläinen ajattelu oli pohjimmiltaan väärässä. (Yliaska 2014, 72–79) 1980-luvulta alkaen voimistunut markkinoiden sääntelyn purkaminen perustui ajatukseen markkinoiden itsekorjaavuudesta, minkä vuoksi keynesiläinen finanssipoliittinen elvytys meni tuolloin lopullisesti pois

muodista. Paikoin keynesiläisille esitelmöijille naurettiin taloustieteellisissä konferensseissa (Lucas 1980, 18–19). Talouspolitiikan päähuomioon nousi inflaation vähentäminen. (Blyth 2002, 148–150) OECD-maiden keskimääräinen inflaatio tippuikin 1970- ja 1980-lukujen 7,9 prosentista 1990- ja 2000-lukujen 2,6 prosenttiin (Chang 2010, 57) Talousajattelussa tapahtuneen muutoksen jälkeen esimerkiksi Maailmanpankki tarjosi finanssikriiseistä kärsiville maille – kuten 1990-luvun Suomelle – ohjeen turvautua markkinoiden laajaan vapauttamiseen sekä julkisen sektorin leikkauksiin.

1970-luvulta lähtien muotoutunut finanssipoliittisen elvytyksen vastustus sai särön ensin finanssikriisissä. Taloudellinen romahdus, joka uhkasi koko globaalin rahoitusjärjestelmän toimivuutta, pakotti valtiot apuun ja vaurioitti samalla uskoa markkinoiden itsesätelyyn. Vuonna 2009 Yhdysvallat rakensi presidentti Obaman johdolla elvytyspaketin, jonka avulla Yhdysvaltojen taloutta yritettiin nostaa kriisistä (Tooze 2018, 280–282). EU puolestaan lanseerasi joulukuussa 2008 yhteisen elvytyssuunnitelman (EERP), jossa jäsenmaille suositeltiin kokonaisyksynnän tukemista väliaikaisin toimin. Tällä oli vaikutusta myös Suomessa, jossa valittiin erilainen linja kuin 1990-luvulla. Vanhasen II hallituksen toimet pyrkivät rahoituksen saatavuuden turvaamisen lisäksi ylläpitämään finanssipolitiikalla taloudellista aktiviteettia. Lisäksi ns. automaattisten vakauttajien annettiin toimia vapaasti, eli sosiaalipolitiikassa ei ryhdytty vastaaviin leikkaustoimiin kuin 1990-luvulla. (Kuismanen & Spolander 2012). Myös valuuttakurssiriski oli poistunut Euron myötä (Arola & Heikkinen 2022, 252). Kokonaisuutena Suomessa elvytysruiske vuosina 2009–2011 oli bruttokansantuotteeseen suhteutettuna 2,9%. BKT kuitenkin jäi noina vuosina keskimäärin 5 % pienemmäksi kuin vuonna 2008. (Vihriälä 2021, 224.)

Tukitoimista huolimatta EU ei ryhtynyt jäsenmaiden yhteiseen finanssipoliittiseen elvytykseen Yhdysvaltojen tapaan. Ne maat, jotka tarvitsivat ulkopuolista apua – Kreikka, Portugali, Espanja, Irlanti, Kypros – ”Euroopan Troikka” pakotti toteuttamaan suuria julkisen sektorin leikkauksia ja toteuttamaan erilaisia uudistusohjelmia. (Tooze 2018, 438–440).³⁹ Troikan toiminta noudatti näin 1990- ja 2000-luku-

---

39 Troikka on epävirallinen nimitys Euroopan komission, EKP:n ja Kansainvälisen valuuttarahaston yhteistyölle.

jen tyyliä, jolloin Kansainvälinen valuuttarahasto edellytti finanssikriisien runnomilta mailta mittavia rakenteellisia uudistuksia avun saantia vastaan. (Beck 2007, 77–81.)

Kansainvälisen talouspoliittisen kontekstin lisäksi finanssikriisi muutti korkopoliitiikan. Finanssimyrskyn käytyä entistä kovemmaksi Euroopan keskuspankin pääjohtaja Mario Draghi lupasi – pitkään jatkuneen jahkaamisen jälkeen – että EKP kamppailisi ”kaikin keinoin” eurojärjestelmän pelastamiseksi. Kirjainlyhenteet (EFSF, EFSM, ESM jne.) vilisivät, kun unioni rakensi tukimekanismeja eurokriisistä selviämiseksi. Draghin johdolla EKP:n todellista mandaattia muokattiin siten, että se saattoi toimia jäsenvaltioiden viimekätisenä luotottajana suorin arvopaperiostoin (OMT, Outright Monetary Transactions). Näin EKP yritti estää luottolaman syntymisen ja euroalueen hajoamisen (Tooze 2018, 438–440).

Käytännössä kuluttajien korot laskettiin EKP:n korkopäätöksillä. Yritysten ja valtioiden pitkät korot EKP alensi puolestaan ostamalla euromaiden velkakirjoja. Vuoden 2012 aikana rakennettu järjestelmä pysäytti kriisin akuutin vaiheen, mutta EKP ei kuitenkaan käytännössä ryhtynyt arvopapereiden suoriin ostoihin kuin vasta vuonna 2015 (Tooze 2018, 438–440).

Finanssi- ja eurokriisi kuitenkin muuttivat merkittävästi talouspoliittista keskustelua, koska jälkikäteen voitiin osoittaa, että kriisistä selvisivät parhaiten ne maat, jotka elvyttivät eniten. Työttömyydestä kärsivät eniten puolestaan ne maat, joissa toteutettiin tiukkaa kuripoliitiikkaa. Tärkeää oli myös se, että uhkakuvat, joita elvytyspaketeista luotiin niiden tekovaiheessa, eivät toteutuneet. Inflaatio pysyi matalana ja lainamääristä ei syntynyt valtiolle hallitsemattomia ongelmia. Näin korona-kriisin alkaessa koko kansainvälinen keskustelu velasta oli täysin eri kuin 1990-luvulla tai eurokriisin alkaessa. Lisäksi eurokriisin myötä Euroopan unioni sai käyttöönsä työkaluja ja kokemusta, joita sillä ei eurokriisin alussa ollut. Kriisin aikana luodut toimintatavat ja tuki-instrumentit toimivat esimerkkinä siitä, miten EKP saattoi toimia toimivaltaansa venyttäen ja sopimuksia laveasti tulkiten. Käytännössä EKP kiersi muun muassa *avustamiskieltosäännön* ”poikkeuksellinen tapahtuma” -pykälään vedoten. (Tooze 2018; Kuismanen & Spolander 2012; EY-sopimuksen artikla 122.)

Koronakriisin iskiessä täydellä voimalla keväällä 2020 EKP ei aikailut. Välittömästi maaliskuussa 2020 pörssien sukeltaessa EKP rakensi pandemiakriisin osto-ohjelman (PEPP) (ECB 2020) ja kesäkuussa 2020 EU lanseerasi yli 800 miljardin euron elvytyspaketin (NGEU), joka suunnattiin mm. vihreään siirtymään ja digitalisaatioon (Euroopan Komissio 2020). Edellä mainittujen syiden lisäksi EKP:n oli helpompi toimia myös siitä syystä, että koronapandemia oli luonnonkatastrofi, jolloin yksittäisiä Euroopan maita ei voitu syyllistää holtittomasta talouspolitiikasta kuten oli tehty eurokriisin aikana. Nyt kyseessä eivät olleet maailmantalouden epätasapainot vaan sulkujen aiheuttamat häiriöt sekä kysynnässä että tarjonnassa.

Eurokriisissä Suomen hallitukset pyrkivät vielä pitämään kehysbudjetoitijärjestelmän kasassa, mutta koronakriisin myötä 30 vuotta vanha työkalu päätyi varastoon. Finanssipoliittinen elvytys velanottoineen ja yritysten suorat tuet kehyksistä välittämättä kuuluivat Marinin hallituksen elvytyspolitiikkaan. Toimet nähtiin välttämättömiksi, sillä ensimmäisten ennusteiden mukaan Suomen talous oli syöksymässä pahempaan lamaan kuin 1990-luvulla, pandemian alussa vuoden 2020 BKT:n ennustettiin sukeltavan 9 prosenttia. (Vihriälä 2021, 224.)

Elvytyksen mittakaava oli alusta alkaen huomattava. Ensimmäisenä koronavuonna 2020 elvytysruiske oli noin 2 % BKT:stä, vuosina 2021–2022 keskimäärin noin 1,9 %. Vaikka BKT:hen suhteutettuna korona-elvyttäminen oli Vanhasen hallituksen elvytystä pienempi, niin suhteessa tuotannon menetykseen elvytys oli voimakkaampaa. Vuosina 2020–2022 BKT säilyi vuoden 2019 tasolla. (Vihriälä 2021, 224.) Pelkästään kulttuurialoille Marinin hallitus jakoi kahden vuoden aikana puolen miljardin elvytyspaketin (HS 2022). Pääministeri Marin myös suoraan kyseenalaisti koko kehysbudjetoinnin järkevyyden maailmassa, jossa on valmistauduttava ilmastonmuutokseen ja vihreään siirtymään (Luukka 2021; Nalbantoglu 2021). Myös valtionalouden tarkastusvirasto (2021) nosti esiin, että 30 vuotta vanha kehysjärjestelmä kaipasi uudistuksia.

Finanssikriisi, pandemia ja lamatulkinnot

Finanssi- ja koronakriisillä oli suora vaikutus tapaan, jolla Suomen 1990-luvun lamasta – käytännössä finanssikriisistä – puhuttiin. Erityisesti Marinin hallituksen ministereiden tapa vedota 1990-luvun laman sosiaalisiin seurauksiin elvytyksestä puhuttaessa nosti jälleen kerran esiin erilaiset lamatulkinnot. Pääasiallisesti keskustelu on keskittynyt kysymykseen: olisiko Suomessa pitänyt 1990-luvun laman aikana leikata vähemmän ja elvyttää enemmän?⁴⁰

Laman tulkintoja koskevassa keskustelussa on vuosikymmenien aikana aluksi puhuttu siitä, oliko lama suhdanne- vai rakennekriisi. Kun voittavaksi tulkinnaksi nousi se, että lama oli ennen kaikkea finanssikriisi eli pääosin suhdanteista syntynyt, nousi keskustelun keskiöön kysymys lainahanoista. Erityisesti valtiovarainministeriön virkamiehet ja lama-ajan poliitikot nostivat haastatteluissa pääargumentiksi sen, ettei rakenne- ja suhdannekysymys ole viime kädessä olennaista, koska elvytystä ei olisi voitu joka tapauksessa tehdä sen vuoksi, että Suomi ei enää saanut lainaa. Virkamiesten ja poliitikkojen todistusten mukaan Suomi oli ollut lähellä Kreikan kohtaloa. (Viinanen 2020; Paunonen & Hage-
lin 2015; Hyvärinen 2020).

Lainahanakysymys korostui erityisesti finanssikriisin jälkeen, koska kriisi oli osoittanut kuinka finanssipoliittista elvytystä ja rakennepoliittikka oli mahdollista tehdä yhtä aikaa. Nyt lainahanakysymyksessä nousi esiin sen jyrkin tulkinta: Suomi ei saanut laman aikana enää lainaa. Aikaisemmin jyrkän tulkinnan rinnalla esiintyi toisinaan tulkinta, jonka mukaan Suomi ilman julkisen sektorin leikkauksia Suomi olisi liukunut tilanteeseen, jossa se ei olisi saanut lainaa.⁴¹ Esimerkiksi vuonna 2015 Ilta-Sanomat julkaisi usean jutun sarjan, jossa lama-ajan tilannetta kuvailtiin muun muassa otsikolla ”Suomi kävi hyvin lähellä Kreikan ahdinkoa”.⁴² Esiin nostettiin budjettineuvos Hannu Mäkisen 8.10.1992

---

40 Näin kysymys näyttää nousevan toisten Suomen historian ”ikuisten” kriisikysymysten joukkoon, kuten olisiko talvisota voitu välttää?

41 Jyrkkää tulkintaa on esiintynyt jo 1990-luvulta lähtien. Esimerkiksi Raimo Sailas antoi syksyllä 1993 Keskisuomalaiselle haastattelun todeten Suomen olleen edellisenä keväänä käytännössä holhouksessa (Hulkko 2004, 13).

42 Kreikka toteutti erittäin ankaran leikkauspolitiikan, jonka *Troikka* (Euroo-

kirjoittama raportti *Toiminta valtion likviditeettikriisissä*, joka oli valmistunut noin kuukausi Sailaksen ja Koiviston keskustelun jälkeen Sailas oli delegoinut raportin kirjoittamisen Mäkelälle. Raportissa hahmoteltiin sitä, mitä voitiin kassakriisin tullen tehdä: lisäsäästöjä ja -veroja, valtion henkilöstön lomauttamista sekä virastojen alasajoja. Järelpänä keinona ehdotettiin poikkeuslakeja, jos mikään muu ei auttanut.⁴³ Ilta-Sanomien artikkelit nostivat lama-folkloreen myös huomion siitä, että hetken aikaa Suomen lainansaanti oli ollut vain yhden saksalaisen pankin varassa. Lähteeksi tuolle väitteelle lehti nimesi ”erään lähteen”. Artikkeleissa ei kuitenkaan täsmennetty, milloin tuo saksalaispankkitalanne tapahtui. (Hagelin & Paunonen 2015; Hagelin 2015).

Saksalaispankkitarinan alkuperä on mitä todennäköisimmin peräisin keväältä 1992, jolloin hallitus leipoi yhtä aikaa suurta pankkituki- ja leikkauspakettia. Suomen pankin pääjohtaja Kullbergin ero ei tuolloin rauhoittanut markkinoita, vaan tapahtui juuri päinvastoin. Korot nousivat ja valuuttavaranto pakeni jo seuraavana päivänä, sillä keskuspankin johtajan ero oli osoitus poliittisen riskin kasvusta. Toisaalta myös yleiseurooppalainen tilanne oli epävaka, sillä myös Ruotsissa korot nousivat ja kruunu virtasi ulos maasta, mihin tuskin Kullbergin erolla oli vaikutusta.⁴⁴ Suomessa tilannetta pahensi IMF:n luottamukselliseksi tarkoitettu raportti, josta hallitus vuosi julkisuuteen IMF:n suosituksen jatkaa julkisen sektorin leikkauksia. Tilanne rauhoittui lopulta, kun Saksan Bundesbank ja Pohjoismaiden keskuspankit tulivat markan tueksi. Pelkkä pankkien ilmoitus lainasta riitti stabilisoimaan tilanteen vuonna 1992.⁴⁵ Keväällä 1992 ei kuitenkaan hallituksessa oltu huo-

---

pan komissio, Euroopan keskuspankki ja Maailmanpankki) asetti ehdoksi tuellensa (Tooze 2018)

43 Valmiuslain perusteella valtioneuvosto voi muun muassa päättää virkamiesten palkoista, valtion maksujen lykkäämisestä ja säädellä valuutan maastavientiä ja -tuontia. Lisäksi ulkomaiset maksuvälineet ja ulkomailla olevat markkamääräiset maksuvälineet sekä ”eräät saamiset ja suoritukset ulkomailta voidaan määrätä luovutettavaksi Suomen Pankille

44 Pääministerin mukaan asiaan vaikutti myös Viinasen antama haastattelu iltapäivälehdessä. 7.4.1992 keskustan eduskuntaryhmän kokous 7.4.1992, Cab 1991, Kustantajan arkisto.

45 9.4.1992 Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous, Ca52. PTA; HS 6.4.1992 Pohjoismaiden keskuspankit tulivat suomen pankin tueksi; HS

lissaan lainahanojen sulkeutumisesta, kuten Viinanen totesi Keskustan eduskuntaryhmälle budjettia laadittaessa: ”Kassakriisiä valtiolle ei ole tulossa. Kyse on enemmänkin rahan hinnasta.”⁴⁶

Toisaalta julkisuudessaakaan ei voitu varoitella lainan loppumisesta, koska tuolloin lainaa oli pakko saada pankkitukipaketin rakentamiseksi. Heinäkuun lopussa 1992 Standard & Poor’s myös nosti Suomen markkamääräisten lainojen arvosanan takaisin korkeimpaan AAA-luokkaan. Valtion ottaman valuuttavelan arvosana pysyi toiseksi korkeimmassa AA+-luokassa. Tuolloinkin kyse oli yhtiön luokitusperusteiden muutoksessa. S&P:n mukaan olennaisempaa oli velan valuutta kuin se, myydäänkö velkaa koti vai ulkomaisille sijoittajille. ”Itsenäisen valtion kyky hoitaa omassa valuutassa otettu laina on varmistettu sillä, että valtiolla on verotusoikeus ja valta painaa rahaa”, S&P totesi.

Finanssikriisin jälkeinen keskustelu 1990-luvun lamasta toistui koronaelvytyksen jälkeen. Marinin hallituksen ministereiden puheet 1990-luvun virheistä” sai entisen pääministeri Ahon antamaan lukuisia lausuntoja aiheesta. Jälleen etualalle nousi lainahanakysymyksen jyrkkä tulkinta. Aho korosti, ettei hänelle ole tullut vielääkään mieleen sellaista paikkaa, josta rahaa olisi laman aikana saatu lisää. Ahon mukaan hän ja Iiro Viinanen kiersivät maailmalla etsimässä rahaa (sanomatta kuitenkaan, että rahaa myös saatiin). Tämän vuoksi Ahon mukaan korona-aikaa ei voitu verrata 1990-luvun lamaan, nyt lainarahaa oli saatavissa (Parkkonen 2020). Ahon kanssa yhteneviä lausuntoja antoivat mm. Ahon hallituksen työministeri Ilkka Kanerva ja Ahon silloinen talouspoliittinen erityisavustaja Esa Härmälä (Parkkonen 2020; Pohjala 2021).

Lainahanakysymyksen ääritulkinta on edellämainittujen Kianderin tutkimusten lisäksi kumottu muun muassa Sakari Heikkisen ja Seppo Tiihosen kirjoittamassa valtiovarainministeriön historiassa. He eivät löytäneet mitään todisteita siitä, että lainahanat olisivat sulkeutuneet, vaikka sitä kyllä aidosti ministeriössä pelättiin. Heikkisen ja Tiihosen tulkinnan mukaan valtiovarainministeriö ja sen myötä hallitus vastustivat elvytystä sen vuoksi, että sen ajateltiin olevan huonoa talouspolitiikkaa, ei niinkään siksi, etteikö lainaa olisi saatu. Elvytyksen vastainen linja luotiin jo kuuluisassa ”Ilmestyskirjan ratsastajien” -lehdistötilaisuudessa, ennen Ahon hallituksen hallitusneu-

---

7.4.1992 Markka säilytti arvonsa Saksan tukemana; Tuomioja 2014, s.157

46 6.2.1992 2/92 Keskustan eduskuntaryhmän kokous, Keskustan arkisto.

votteluja keväällä 1991, jolloin VM:n virkamiehet ilmoittivat, että ”pulmat eivät ratkea elvyttämällä”. Tätä linjaa hallitus VM:n tukemana toteutti loppuun saakka. (Heikkinen & Tiuhonen 2009, 287–288, 303–304.)

Sakari Heikkisen mukaan lainahanakysymys on puhdas lama-ajan myytti. Heikkinen on korostanut, että Suomen luottoluokitus oli koko laman ajan hyvä, kaiken aikaa vähintään -AA (S&P neljänneksi korkein taso; Moodysin reittaus oli AA2 eli kolmanneksi paras taso) (Heikkinen 2020). Luottoluokituksen lasku näkyi lainanoton kustannuksissa lopulta hyvin vähän. Kahden pykälän luokituslaskun aikana korkoerous nousi 0,35 prosenttiyksiköstä 0,65 prosenttiyksikköön. (Arola 2011, 440) Niin sanotut spreadit eivät siten karanneet käsistä. Suomen julkisen velan korkoerous Saksaan oli pieni koko laman ajan, keskimäärin 0,3 prosenttiyksikköä (Saukkonen 1995, 15–16). Rahahanat eivät näin missään vaiheessa sulkeutuneet ja luottoluokitusmuutosten vaikutukset lainanoton kustannuksiin jäivät maltillisiksi.

Yksi selitys sille, miksi lainahanojen sulkeutumista niin kovasti pelättiin voisi olla se, että poliitikot ja virkamiehet tulkitsivat Suomen kuuluvan pankkien silmissä Itä-Euroopan ”rupusakkiin”, mistä kertoo huoli maakiintiöistä. Kassakriiseistä ja lainahanojen katkeamisesta oli mediassa vuosina 1989–1990 puhetta erityisesti Itä-Euroopan transitiomaiden tapahtumia tarkkailtaessa. Näin lainahanojen sulkeutuminen oli jo tuossa vaiheessa assosioitunut voimakkaasti entisten itäblokin maiden tilanteeseen ja siitä porukasta Suomi haluttiin pitää ehdottomasti erossa. Itä-Eurooppa-leima oli myös keskeinen syy, miksi Suomi halusi liittyä Euroopan unioniin heti 1990-luvulla. Jos hakemus olisi viivästynyt, oli vaarana, että Suomi liittyy unioniin yhtä aikaa Itä-Euroopan maiden kanssa. Kaikki suuret puolueet näkivät vaarana sen, että Suomi liitettäisiin näin imagollisesti entisiin kansandemokratioihin.⁴⁷

Vaikeampi kysymys on se, miksi taloushistorioitsijoiden ja -tieteilijöiden moneen kertaan paikkansapitämättömäksi myyrtiksi osoittama lainahanojen sammuminen hallitsee edelleen 1990-lamaa koskevaa historiakulttuuria. Ilmeisesti 1990-luku on vielä liian lähihistoriaa, jotta tieteellinen analyysi läpäisisi muistokulttuurin hallitsemaa mediatilaa.

---

47 Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 13.1.1992, Ca52, Porvarillisen työn arkisto; Ks. myös esim. Paasio, SDP:n eduskuntaryhmän kokous 18.4.1991, Ca73, Työväen arkisto.

Yhteenveto – 1970-luvun paluu, energiakriisi ja inflaatio

Valtion korona-ajan ekspansiiviset finanssipoliittiset toimet estivät sen, ettei pandemian pysäyttämä talous romahtanut 1990-luvun tapaan. Marinin hallitus luopui nopeasti 30-vuotisesta kehysbudjetointijärjestelmästä kyseenalaistaen koko budjetintekotavan vanhentuneena. Siihen, että hallitus pystyi toimimaan toiseen tapaan kuin 1990-luvulla, vaikutti finanssikriisin seurauksena tapahtunut yleismaailmallinen muutos talouspoliittisessa ajattelussa, valuuttakurssiriskin poistuminen, erilainen korkotaso ja hallituksessa vallinneet tulkinnat 1990-luvun lamasta.

1990-luvun lamaa Marinin hallituksen ministerit tulkitsivat ennen kaikkea sosiaalipoliittisesta näkökulmasta korostaen leikkauspolitiikan vahingollisuutta lapsille. Ministerit ilmoittivat, ettei 90-luvun virheitä haluttu nyt toistaa, minkä vuoksi finanssipoliittinen elvytys oli välttämätöntä. Elvytyksen myötä 1990-luvulla käyttöön otettu kehysbudjetointijärjestelmä siirrettiin sivuun vanhentuneena.

Hallituksen politiikkaa tuki yleismaailmallinen muutos talouspoliittisessa ajattelussa, joka perustui oppeihin finanssikriisin ajoilta. Ne maat, jotka elvyttivät enemmän, selvisivät kriisistä vähemmän vaurioin eivätkä uhkakat esimerkiksi inflaatiosta toteutuneet. Näin koko ilmapiiri oli suotuisampi finanssipoliittiselle elvytykselle kuin mitä se oli ollut 1990-luvulla.

Koronakriisiin pystyi tulkitsemaan suuremmin myös ulkoiseksi shokiksi kuin 1990-luvun laman. 1990-luvulla Ahon hallitus tulkitsi laman rakennekriisinä, minkä vuoksi hallitus hylkäsi finanssipoliittisen elvytyksen jo heti alkutaipaleella. Elvytyksellä olisi hallituksen mielestä vain ylläpidetty vanhentuneita taloudellisia rakenteita, joka puolestaan olisi johtanut lainoittajien luottamuksen romahtamiseen ja lainahanojen sulkemiseen.

Vaikka koronakriisin konteksti oli eri kuin 1990-luvulla, koettiin Marinin hallituksen lausunnot 1990-luvun laman talouspolitiikasta kriittikkinä 1990-luvun poliitikkojen piirissä.

Heidän toimestaan keskusteluun nousi aikaisempaa voimakkaammin kärjistetty tulkinta siitä, että Suomen lainahanat käytännössä sulkeutuivat 1990-luvulla, joten elvytyksestä kieltäytyminen ei ollut pelkäämään poliittinen valinta. Tämä kärjistetty tulkinta on kuitenkin puhdas lama-ajan myytti, joka on taloushistoriallisessa tutkimuksessa todettu

perättömäksi. Tutkimusten mukaan oli ennemminkin niin, että julkisen sektorin laajat leikkaukset syvensivät tarpeettomasti lamaa. Vaikka valtiovarainministeriössä ja hallituksessa aidosti pohdittiin sitä, pysähtyisivätkö Suomen lainahanat ilman rakenteellisia uudistuksia, oli lainahana-kysymys ennen kaikkea budjettipolitiikka, jolla hallitus puolusti hallitustaipaleen alussa valitsemaansa linjaa. Hallitus kääntyi lainahana-argumentin puoleen aina siinä vaiheessa, kun opposition vaatimukset talouspoliittisen linjan kääntämisestä voimistuivat korostuen ensimmäisen devalvaation jälkeen syksyllä 1991 sekä budjetintekovaiheessa syksyllä 1992 ja keväällä 1993.

Nähtäväksi kuitenkin vielä jää millaisen jäljen koronapandemian elvytyspolitiikka jättää kansainväliseen talousajatteluun.

Koronapandemian alussa finanssikriisin ajoilta tutut otsikot hyperinflaation vaaroista palasivat, mutta eivät saaneet vastakaikua, koska finanssikriisin aikana oli huudettu sutta turhaan (Huddleston 2021; Lopp 2022). Finanssikriisin alkuvaiheessa erityisesti Yhdysvalloissa käytiin laaja talouspoliittinen keskustelu siitä, kuinka elvytyspolitiikkaan liittynyt rahavarantojen kasvattaminen vaikuttaisi inflaatioon.⁴⁸ Kriittisesti keskuspankin elvytystoimiin suhtautuneiden mielestä edessä oli hyperinflaatio. Näin ei kuitenkaan käynyt ja kritiikki niin sanottua määrällistä elvytystä (quantitative easing) vastaan vähitellen vaimeni (Roane 2010).

Finanssikriisin opetuksia inflaatiosta korostettiin pandemian keskellä. Vuonna 2021 Yhdysvaltojen keskuspankin pääjohtaja Jerome Powell totesi, että finanssikriisi oli osoittanut, kuinka rahavarantojen kasvattamisella oli vähän negatiivisia vaikutuksia (Schneider 2021). Elvytyspolitiikan myötä rahavarannot kasvoivat niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissakin enemmän kuin finanssikriisin aikana (Bê Duc ym. 2022).

Keväällä 2022 inflaatio kuitenkin lähti 40 vuoden tauon jälkeen merkittävään kasvuun ja Powell joutui toteamaan, että nyt tiedämme, kuinka vähän ymmärrämme inflaatiosta (Cassidy 2022). Samalla keskustelu rahavarannon kasvattamisen ja elvyttämisen vaaroista palasi jälleen keskusteluun, vaikka todennäköisin syy inflaatiolle löytyi pandemian ja Ukrainan sodan rikkomista tuotanto- ja energiaketjuista sekä

---

48 Keskustelussa rahavarannolla tarkoitettiin ennen kaikkea liikkeellä olevan rahan määrää M2.

kuivuuden aiheuttamista ongelmista vesi- ja ydinvoimaloille. Tätä kirjoittaessa on vielä epäselvää, kuinka pysyvää inflaatio on – helmikuussa 2023 oli jo merkkejä inflaatiovauhdin hidastumisesta – ja kuinka voimakkaasti inflaatio vaikuttaa talouspoliittiseen ajatteluun elvyttämisen osalta seuraavan kriisin iskiessä. Tapahtuuko talouspolitiikassa paluu 1970-luvulle ja tarjotaanko finanssipoliittiselle elvyttämislle jälleen saattohoitoa? Epäselvää on myös kehysbudjetoinnin lopullinen kohtalo. Ainakin valtiovarainministeriö on aloittanut kamppailun menetetyntänsä palauttamiseksi ehdottamalla syrjään siirrettyä kehysbudjetointikin tiukempaa sääntöpohjaa budjettiprosessiin (Luukka 2022).

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto: Talousneuvoston arkisto, Valtiovarainministeriön arkisto, Budgetiosaston arkisto, Valtioneuvoston kanslian arkisto, Hallinnonkehittämisen ministerivaliokunnan arkisto, Porvarillisen työn arkisto, Kokoomuksen eduskuntaryhmän pöytäkirjat
Keskustan arkisto: Keskustan eduskuntaryhmän pöytäkirjat, Keskustan puoluehallituksen pöytäkirjat
Työväen arkisto: SDP:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat

Kirjallisuus

Aho, E. (2003). Lamatutkimuksen opetuksia. Teoksessa T. Allén & M. Karhu (toim.) *Pennejä taivaasta? Talouspolitiikkakoulutusta 25 vuotta*. Helsinki: Edita, 95–99.

Ahola, M. (2011). Velkakriisi muistuttaa pelottavasti Suomen 90-luvun lamasta. *Taloussanomat* 1.10.2011.

Alastalo, S. (2020) ”Pikkuisen talvisodan henkeä” – Nyt puhuu Suomea koronan jälkeiseen aikaan johdattavan selvitysryhmän johtaja. *Demokraatti* 2.4.2020

Aslama, M. & Kivikuru, U. & Valtonen, S. (2002). Lamakansan kartat. Kolme näkökulmaa kokemuksiin taluskriisistä. Teoksessa U. Kivikuru (toim.) *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun taluskriisissä*. Tampere: Palmenia, 191–234.

- Arola, M. & Heikkinen, S. (2022). Suomen valtionvelkakriisien lyhyt historia. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 118(2), 240–258.
- Aula, M. (2008). Eduskunta Suomen poliittisessa järjestelmässä. Teoksessa P.Saukkonen (toim.) *Suomen poliittinen järjestelmä – verkkokirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://blogs.helsinki.fi/vol-spj/eduskunta/eduskunta-suomen-pol-jarjestelmassa/>
- Beck, U. (2007). *Power in the Global Age. A New Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Blyth, M. (2002). *Great transformations: economic ideas and institutional change in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bê Duc, L., Jude, C., Bricongne, J., Bussiére, M., Penalver, A. & Vari, M. & Sedillot, F. & Wicky, Y. (2022). The increase in the money supply during the Covid crisis: analysis and implications. *Bulletin de Banque de France* January–February 2022. https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/821421_bdf239-2_en_augmentation_vfinale.pdf (katsottu 30.8.2022)
- Cassidy, J. (2022). Jerome Powell and the Fed Are Still Struggling to Understand a Crazy Economy Hit by the Pandemic and War. *New Yorker* 25.7.2022.
- Chang, H. (2010). *23 Things they don't tell you About Capitalism*. Lontoo: Allen Lane.
- ECB (2020). *Pandemic emergency purchase programme (PEPP)*. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html>
- Elo, E. (2022). Kova päätös. *Helsingin Sanomat* 26.11.2022
- Euroopan komissio (2020). *Euroopan elpymissuunnitelma*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_fi#johdanto
- Financial Times (2020). How Finland kept covid in check. *Financial Times* 23.9.2020
- Haapala, T. (2020) Pääkirjoitus: Koronakriisiä ei voi suoraan verrata 90-luvun lamaan – ministeri Iiro Viinanen kerjasi rahaa Japanissa. *Ilta-Sanomat* 8.4.2020.
- Hagelin, H. (2015) Rajun raportin kirjoittaja vahtii valtion rahoja. *Taloussanommat* 7.2.2015
- Hagelin, H. & Paunonen, T. (2015) Suomi kävi hyvin lähellä Kreikan ahdinkoa. *Taloussanommat* 7.2.2015
- Harmalov-Elo, A. (2011). *Supistamista, rationalisointia vai kehittämistä. valtiovarainministeriön järjestelyosaston järjestämän henkilöstökoulutus- ja tutkimustoiminnan rakentuminen osaksi valtionhallintoa vuosina 1943–1971*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Harrinvirta, M. (2001). Kehysbudjetointi poliittisena päätöksentekoprosessina. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 97(3), 445–459.

- Heikkinen, S. (2020). 1990-luvun lamaan johtaneita virheitä on mahdoton toistaa. *Helsingin Sanomat* 13.10.2020.
- Heikkinen, S. & Tiihonen, S. (2009). *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3*. Helsinki: Edita.
- Heikkilä, M. & Uusitalo, H. (1997). Johdanto. Teoksessa M. Heikkilä & H. Uusitalo (toim.) *Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: Stakes.
- Helin, H. (2005). *Jatkuva kriisin pelko. Kunnallistalouden myötä- ja vastamäkeä 1990*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.
- Helne, T. & Laatu, M. (2006). 'Hyvinvointipolitiikka' ja sen vääryydet. Teoksessa T. Helne & M. Laatu (toim.) *Vääryyskirja*. Vammala: Kela, 9–42.
- Holopainen, A. (1991). Tuloksia ja ihmisiä. *Tiukka linja* 23/1991.
- HS (1993). Iiro Viinanen lainan hakuun kaukoitään. *Helsingin Sanomat* 6.3.1993
- HS (2022). Luoville aloille myönnetty koronatuot nousevat liki puoleen miljardiin. *Helsingin sanomat* 8.6.2022.
- Huddleston, T. (2021). Jack Dorsey is worried about 'hyperinflation' — these experts say you shouldn't be that scared. *cncb.com* 27.10.2021.
- Hulkko, K. & Pöysä, J. (1998). *Vakaa markka: teot ja tarina*. Jyväskylä: Atena.
- Hulkko, K. (2004). *Pihalla kuin lumiukko? Pankkivaltuuston keskusteluja rahapolitiikasta ja pankkikriisistä*. Helsinki: Edita.
- Hulkko, K. & Pöysä, J. (1998). *Vakaa markka: teot ja tarina*. Jyväskylä: Atena.
- Hyvärinen, E. (2020). Iiro Viinanen: Tämän tiedon julkistus olisi johtanut rajuihin toimiin. *Verkkouutiset* 17.10.2020.
- Kantola, A. (2002). *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Tampere: Loki.
- Kiander, J. & Vartia, P. (1998). *Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*. Helsinki: Taloustieto.
- Kiander, Jaakko (2001). *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun talouskriisin syyt ja seuraukset*. VATT: Helsinki.
- Kiander, J. (2011). Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset lamatutkimuksen valossa. Teoksessa S. Turunen & T. Kangas (toim.) *Pankkikriisin pitkä varjo*. Vaajakoski: COMI, 21–44.
- Korhonen, J. (1992). Suomi on varma laina-asiakas. Maailman pääomamarkkinoilla liikkuu tuhansia miljardeja. *Helsingin Sanomat* 6.12.1992
- Kosunen, V. (1997). Laskusuhdanteesta leikkauksiin. Teoksessa M. Heikkilä & H. Uusitalo (toim.) *Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: Stakes, 33–44.
- Koivisto, M. (1994). *Kaksi kautta. Muistikuvia ja merkintöjä 1982–1994*. Helsinki – Kirjayhtymä:
- Kuismanen, M. & Spolander, M. (2012). *Finanssikriisi ja finanssipolitiikka*

- Suomessa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 108(1), 69–80.
- Leskinen, K. & Rita, N. (2020). Hengittäkäämme syvään, muttei hallitsemattomasti. *Suomen Kuvalehti* 21.8.2020.
- Liiten, M. (2020). Valtiovarainministeri Kulmuni lupasi leikkauslistoja – hallituskumppani vasemmistoliiton Li Andersson torjuu: ”Olisi virheiden toistamista”. *Helsingin Sanomat* 6.4.2020
- Lopp, J. (2022). How To Prepare For Hyperinflation. *Forbes* 6.3.2022
- Lucas, R. (1980). Death of Keynesian economics. *Issues and Ideas*, Winter 1980, 18–19.
- Lumijärvi, M. & Salo, S. (1996). *Valtiohallinnon tulosohjausjärjestelmä parlamentaarisen ohjauksen näkökulmasta*. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Luukka, T. (1993). Työnantajien Tauno Matomäki vaatii Suomeen kriisiohjelman Pääjohtaja väittää Suomen ajautuvan nykyämenolla Maailmanpankin holhoukseen. *Helsingin Sanomat* 10.3.1993
- Luukka, T. (2022). Valtiovarainministeriö ehdottaa poliitikoille menosääntöjä, jotka toisivat Suomeen niukkuuden vuosikymmenen. *Helsingin Sanomat* 2.11.2022
- Luukka, T. (2021) Pääministeri Marin keskeytti kehysriihineuvottelut – Hallituksella on edessään vakava keskustelu jatkon mahdollisuuksista. *Helsingin Sanomat* 23.4.2021
- Murto, E. (2014). *Virkamiesvaltaa?: Ministerien ja virkamiesten väliset valtasuhteet Suomessa viime vuosikymmenien aikana*. Tampere: Tampere University Press.
- Mutikainen, T. (2008). *Lama, talouspolitiikka ja pankit*. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Nalbantoglu, M. (2021) Marin haluaa uudistaa kehysmenettelyn: Ilmastonmuutos tulee vaatimaan ”aivan ennätyksellisiä” panostuksia. *Helsingin Sanomat* 13.10.2021
- Nurmi, L. (2021). Säätytalon portailla päättyy koronakriisin talvisodan henki. *Iltalehti* 23.3.2021.
- Paananen, R., Ristikari, T., Merikukka, M., Rämö, A. & Gissler, M. (2012). *Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa*. Raportti 52/2012. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuslaitos.
- Paavola, M. (1990). *Tulosohjaus kehittämishaasteena*. Helsinki: Valtionhallinnon kehittämiskeskus.
- Parkkonen, T. (2020). Tällaisia ohjeita Esko Aho ja muut 90-luvun lamaministerit jakavat hallitukselle: ”Paluuta menneisyyteen ei ole”. *Iltalehti* 15.2.2020
- Paunonen, T. & Hagelin, H. (2015) IS paljastaa: Suomelta loppuivat rahat täysin yllättäen 1992 – Koivisto hermostui. *Iltalehti* 7.2.2015
- Pekkarinen, J. & Vartiainen, J. (1993). *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. Hel-

- sinki: WSOY.
- Pirttijoki, M. (2020). Talvisodan hengessä koronaan vastaan, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.3.2020
- Pohjala, P. (2021) Ohisalo tviittasi 1990-luvun lamasta, kommentoijilta täystyrmäys – ”Mukanaolleena voin todeta, että Suomi elvytti lainarahalla juuri niin paljon kuin sai lainaa”. *Suomenmaa* 25.1.2021
- Ranki, R. (2000). *Haltija vai haltia? Harri Holkerin hallituksen talouspoliittinen ministerivaliokunta*. Helsinki: Edita.
- Roane, K. (2010). Why fears of hyperinflation won't die. *CNN* 2.8.2010.
- Räsänen, P. (2020). Korona jättää syvät jäljet yhteiskuntaan – Otetaan mallia talvisodan yhteishengestä. *Hämeen Sanomat* 28.3.2020
- Saukkonen, E. (1995). *Default Risk on Finnish Government Foreign Currency Debt*. Bank of Finland Research Discussion Paper 30/1995. Helsinki: Suomen pankki.
- Schneider, H. (2021). Powell's Econ 101: Jobs not inflation. And forget about the money supply. *Reuters* 23.2.2021.
- Sokala, H. (1992). Ulkomaiset sijoittajat uskovat Suomen kykyyn maksaa velkansa. *Helsingin Sanomat* 6.12.1992
- Taipale, P. (1990). Tuloksellisuuden arviointi tulosohjauksen perustana. Teoksessa *Tulosohjaus etenee valtionhallinnossa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 71–76.
- Tanninen, H. & Tuomala, M. (2013). Nousu 1990-luvun alun lamasta. Talouspolitiikan menestystarina vain onnekas sattuma? *Yhteiskuntapolitiikka* 78(5), 574–581.
- Tiihonen, S. (2004). Poliittisen hallitsemisen ja julkisen hallinnon kehitys. Teoksessa *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys*. Helsinki: SITRA.
- Tooze, A. (2018). *How a decade of financial crises changed the world*. Lontoo: Allen Lane.
- Vesala, H. (2020). Kysymys korona-Suomen lapsista murtaa pääministeri Sanna Marinin kyyneliin IS-erikoishaastattelussa: ”On ollut raskaana mielessä”. *Ilta-Sanomat* 11.4.2020.
- Viinanen, I. (2020). Lamavuosina olisi pitänyt puhalttaa yhteen hiileen. *Helsingin Sanomat* 17.10.2020
- VM (Valtiovarainministeriö) (1987). *Katsaus hallinnon kehittämiseen. Eripainos liitteestä 3 hallituksen esitykseen eduskunnalle valtion tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1988*. Helsinki: VAPK.
- VM (Valtiovarainministeriö) (1990a). *Ministeriö tulosohjaajana*. Helsinki: VAPK.
- VM (Valtiovarainministeriö) (1990b). *Tulosbudjetointi ja tulosohjaus*. Helsinki: VAPK.

- VM (Valtiovarainministeriö) (1991). *Tulosjohtamisen tuki*. Helsinki:VAPK.
- Tuomioja, E. (2014). *Siinä syntyy vielä rumihia. Poliittiset päiväkirjat 1991–1994*. Helsinki: Tammi.
- Vihriälä, V. (2021). Talouspolitiikka kolmessa kriisissä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 117(2), 211–234.
- Viinanen, I. (2014). Vaaran vuodet. Muistelmia ja päiväkirjamerkintöjä 1991–1995. Keuruu: Paasilinna.
- Virkkunen, J. & Voutilainen, E. & Laosmaa, M. & Salmimies, P. (1987). *Tulosjohtaminen julkishallinnossa*. Espoo: Weilin & Göös.
- VTV (2021). *Valtiontalouden kehysjärjestelmän toimivuus*. VTV tarkastuskertomukset 8/2021. Helsinki: VTV
- Yliaska, V. (2014). *Tehokkuuden toiveuni*. Helsinki: Into.

11 Tehostamisen tulevaisuus: kriisi ja paradigmanmuutos

Teppo Eskelinen

Tehostamistalous-kirjassa (2017) analysoin työelämän tehostamis-paineita mekaanisen panos-tuotos-ajattelun ja tunnustuksen väli-senä kamppailuna. Tarkoitus oli osoittaa, että muodollinen tehokkuus on yksi kilpaileva rationaliteetti muiden joukossa: tehokkuuden vaihto-ehto ei ole tehottomuus, vaan toisenlainen tapa ymmärtää toiminnan mieli ja tavoite. Tehostaminen ei näennäisestä mekaanisuudestaan huo-limatta ole koskaan tasapuolista. Ammattien joukossa on sellaisia, joissa työn tulokset nähdään tyypillisesti mitattavina ja tehostettavina suoriteina, ja toisaalta sellaisia, joissa lähtökohtana on autonominen toimin-tatilan hallinta. Esitin, että tehostamisen vastakohta työssä on professio-nalisuus – tunnustus ammattilaisena.

Tuon artikkelin kirjoittamisen jälkeen maailmassa ja politiikan parissa on tapahtunut monenlaisia käännteitä. Valtioiden ja markkinoiden väli-nen painopiste on ryhtynyt näkyvämmiin liikkumaan kohti valtiovetoi-suutta. Uusliberalismin valtakauden jälkeen keynesiläisemmät ajatukset ovat saaneet talouden hallinnassa jalansijaa. Koronaviruspandemia puo-lestaan on osoittanut tehostamiseen keskittyvien järjestelmien haavoit-tuvaisuuden ja epätarkoituksenmukaisuuden poikkeusolosuhteissa.

Tällaisilla politiikan ja hallinnon liikahduksilla ei ole selkeää alkua eikä loppua, ja ne sisältävät runsaasti avoimia kysymyksiä ja mahdol-

lisuuksia. Erityisesti on auki, miten makrotason poliittiset tapahtumat heijastuvat pidemmällä aikavälillä inhimilliseen arkikokemukseen. Emme myöskään vielä tiedä, mitä pidempiaikaisia vaikutuksia koronaviruspandemian aikaisella poikkeuspolitiikalla tulee olemaan. Makrotalouden muutokset voivat heijastua työn ”lattiatasolle” lukuisin eri tavoin, eikä niistä seuraa automaattisesti muutoksia työn käytännöissä, arvioinnissa ja tavoitteenmäärittelyssä¹. Muutoksen ja toisin tekemisen mahdollisuuteen sisältyy ristiriitaisia impulsseja sekä perusteltua optimismia ja perusteltua pessimismää.

Käsittelen alla tehostamisen politiikan näkymiä näistä lähtökohdista: avoimena kamppailuna yhteiskunnallisen muutoksen ja katkoksen hetkellä. Teksti on katsausmainen, eli en nojaa systemaattiseen empiiriseen aineistoon tai pyri suoraviivaisesti päivittämään aiempia havaintoja. Sen sijaan hahmottelen erilaisten havaintojen ja tutkimusten kautta, miltä tehostamisen ajankohtaiset ja avoimet kysymykset tällä hetkellä vaikuttavat. Tämä merkitsee väistämättä subjektiivisuutta ja epäsystemaattisuutta, mutta mahdollistaa aikalaiskatsauksen otteen. Taustalla on erityisesti kysymys paradigman muutoksesta: missä mielessä tehostamisajattelu on muuttunut tai saattaa muuttua lähitulevaisuudessa?

Mistä puhutaan, kun puhutaan tehostamisesta?

Muodollisesti tehostaminen tarkoittaa suuremman tuotoksen saamista aikaan samoilla panostuksilla (tai saman tuotoksen saaminen aikaan pienemmillä panostuksilla), ottamatta kantaa itse lopputuloksiin tai tavoitteisiin. Käytännössä tehostaminen näkyy eri yhteyksissä hyvinkin erilaisin tavoin: tyypillisesti teknologisin parannuksina, kiireenä tai organisoinnin muutoksina. Tehostaminen voi myös olla hallinnan muoto, jonka kautta nakerretaan työntekijöiden kykyä hallita omaa työtään. Jatkuvien tehokkuuden nimissä tehtyjen organisaatiouudistusten tai vaikkapa näyttävästi julkisuuteen tuotujen yt-neuvottelujen vaiku-

---

1 Eeva Jokisen ja Iiris Lehdon teksteissä tässä kirjassa tarkastellaan tarkemmin tapauksia tehostamisen ilmentymisestä työn organisoinnissa, tavoitteenasettelussa ja lattiatasolla. Ville Yliaskan tekstissä on taas tarkempi analyysi tehostamisesta makrotalouden ohjaamisen ideana.

tukset ovat psykologisia siinä missä organisatorisiakin, ja niiden julki-
lausumattomana tavoitteena voi olla tehdä työvoimasta ohjattavampaa.

Tyypillisesti tehostaminen muuttaa toimintaa mekaanisemmaksi, ja
kokemuksissa yhdistyvät kiire ja ulkoisen kontrollin lisääntyminen. Hal-
linnan katoamisen tunne onkin nykyisessä työelämässä hyvinkin ylei-
sesti havaittu kokemus. Tällaisia havaintoja on tehty yhtä lailla vaik-
kapa rekkamiesten (Aho 2019, 34) kuin varhaiskasvattajienkin (Hjelt
& Karila 2017) parissa. Vuosituhannen vaihteessa erityisesti angloame-
rikkalaisessa maailmassa alkoi lisääntyä myös paine sisäistää tehostami-
sen kieltä, ja omaksua työroolille ja ammatilliselle eetoselle vieraita,
taloudellis-managerialistisia rationaliteetteja (esim. Easthope & East-
hope 2000).

Rationaliteetti vaikuttaa siihen, mitä tehdään, miten tekemistä arvi-
oidaan ja miten siitä kerrotaan. Lisäksi tehostaminen rationaliteet-
tina edellyttää toimintojen pukemista sopivalle kielelle, ennen kaikkea
mitattaviksi. Indikaattoreiden kieli ja tuotoksen maksimointi usein alka-
vat tuottaa oman logiikkansa mukaista toimintaa. Esimerkiksi yliopis-
toissa työskenteleville on turhankin tuttua, että tutkijat ryhtyvät tuot-
tamaan määrällisesti mahdollisimman paljon vertaisarvioituja julkaisuja,
vaikkei se palvelisi tiedon ja ymmärryksen kasvua ja yliopiston sivistys-
tehtävää².

Tehostaminen rationaliteettina ei välttämättä tuota taloudellisesti
parhaita lopputuloksia, kun hyväksytään toimien monenlaiset ja vai-
keammin mitattavat vaikutukset sekä pidempi aikajänne. Muodollinen
tehostaminen voi vaikeuttaa kokonaisuuksien pohtimista ja kehittä-
mistä. Myös työntekijöiden keskinäinen vuorovaikutus voi olla ratkai-
sevan tärkeää sekä motivaation että työn kehittämisen kannalta. Vuoro-
vaikutusta rajoittava ”löysät pois” -ajattelu merkitseekin usein ”löysän”
tulkintaa kokonaisuuden näkökulmasta väärin. Yhteiskunnalliset ilmiöt
ja tavoitteet ovat nimittäin aina monen tasoisia ja usein vaikeasti arvioi-
tavia. Esimerkiksi koulujen yksi keskeinen tavoite on kasvattaa tasapai-
noisia ja eettisiä ihmisiä, minkä edellytys on turvallinen ilmapiiri. Tässä
tavoitteessa varmasti auttaa, jos koulun siivooja on oppilaille tuttu ja
vähintään jollakin tasolla kouluyhteisön jäseneksi tunnistettu. Asiaa on

---

2 Yliopistoja käsitellään yksityiskohtaisesti Ismo Björnin, Pirjo Pölläsen ja
Jarmo Saartin artikkelissa.

kuitenkin jokseenkin mahdotonta käsitellä pohtimalla siivoamisen lopputuloksen ja vaadittujen aikapanostusten suhdetta.

Tehostamisen politiikkaan liittyy usein ulkoistamisen ja kilpailuttamisen vaateita. Ne johtavat osaltaan asioiden tarpeettomaan pilkkomiseen ja toimintojen niin yksityiskohtaiseen luettelointiin, että osa tarpeellisista toimista jää tekemättä, kun kaikkea ei voi listata. Käyttääkseni taas siivoojaesimerkkiä, siivottavat pinnat voidaan määritellä yksityiskohtaisesti, ja osaa ei tällöin siivota koskaan: kilpailutettavien toimien määrittely painaa enemmän kuin siivoojan harkinta. Yritysten suoraan palkkaamalla siivoojilla voi olla taas hyvinkin erilainen kokemus kuin joustamattomuudesta kärsivillä ulkoistetuilla ja kilpailutetuilla työntekijöillä (Kuoppala 2021).

Tehostaminen merkitsee näin järkeilytapaa, jonka ytimessä ovat mekaaninen rationaalisuus, mittaaminen ja laskennallisen järjen ylivalta, sekä toimintojen pilkkominen ja virtaviivaistaminen. Lisäksi tehostamista korostavaa organisoitumista voidaan tulkita laajemminkin yhteiskunnallisena mielentilana: nyky-yhteiskunnan ilmapiirissä korostuvat itsevarmuuden merkitys, kilpailu ja erilaisten sitoumusten tilapäisyys (Verhaege 2014). Kun tehostamisen vastakohtana nähdään tunnustus ja professionalismismi, käy ilmi myös tehostamiseen liittyvä hierarkia. Kaikkeen yhteiskunnalliseen toimintaan sisältyy kysymyksiä siitä, kenellä on valta kontrolloida ja ketä, ja keneen toisaalta luotetaan.

Paradigma ja paradigmanmuutos

Tehostaminen organisointitapana ei kuitenkaan ole väistämätön. Tulevaisuuteen katsominen edellyttääkin analyysia poliittisen muutoksen mahdollisuudesta. Mutta jos tehostamisen käsitteen muodollinen määritelmä kätkee asian kannalta olennaisia kysymyksiä, niin sama pätee myös politiikan muodolliseen määritelmään. Poliittikka nimittäin hahmotetaan populaarikeskustelussa tyypillisesti prosessiksi, johon ”syötetään” tahtotiloja, ja lopputuotteena syntyy päätöksiä ja hyväksyttäviä kompromisseja. Järjestelmä koostuu päätöksiä tekevistä tahoista (esim. eduskunta), asioita päätöksentekijöille esittelevistä ja valmistelevista tahoista (virkamiehet) ja päätöksenteon ylilyöntejä estävistä ja oikeutusta valvo-

vista tahoista, *checks and balances* kuten englanniksi sanotaan. Tällainen prosessiajattelu lähtee siitä, että tieto on sinänsä neutraalia mutta poliittiset käsitykset ja arvot voivat olla ristiriidassa.

Yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämisen kannalta on kuitenkin olennaista hahmottaa, että politiikkaa ohjaavat aina prosessien taustalla vaikuttavat yhteiskunnallisen ajattelun paradigmat. Paradigmoilla tarkoitan maailman hahmottamisen tapoja, jotka näkyvät tiedon järjestyksinä ja luonnollistuneina päätöksenteon logiikoina. Nimenomaan tällainen tieto ohjaa politiikkaa. Kaikkeen tietoon sisältyy taustaoletuksia ja teoreettisia käsitteitä, jotka vaikuttavat havaintoihin. Nämä taustaoletukset voivat olla kilpailevia, vaikka mikään niistä ei olisi virheellinen: ne vaan käsitteellistävät yhteiskuntaa eri tavoin. Maailmasta ja sen monista vaikutussuhteista ja toimijuuksista korostetaan yksiä toisten kustannuksella.

Paradigman käsite tarkoittaa tieteen kentällä sitä, että suuri osa tiedon hankinnasta ei ole tiedon suoraviivaista lisääntymistä, vaan eräänlaista ”ongelmanratkaisua” joidenkin tietoon ja metodeihin liittyvien jaettujen taustaoletusten puitteissa. Suuret muutokset tapahtuvat noiden taustaoletusten muuttuessa, kun ristiriidat todellisuuden taustaoletusten välillä käyvät liian suuriksi. Aivan samalla tavalla yhteiskunnallisen päätöksenteon voi katsoa olevan hallinnointia ja ongelmanratkaisua jonkin paradigman puitteissa. Paradigman muutokset ovat paljon tärkeämpiä kuin paradigman sisäiset valinnat – olkoonkin, että tällöin kyse ei ole ainoastaan uskottavista tiedon järjestyksistä vaan myös yhteiskunnallisesta vallasta.

Tiedon järjestyksenä paradigma sisältää käsityksen yhteiskunnan toiminnasta ja toimijoista, keskeisistä haasteista ja ongelmien ratkaisun tavoista. Tiedon järjestys ei tarkoita erimielisyyksien puutetta: tiedon järjestys voi ohjata vaikkapa pitämään budjettien tasapainottamista välttämättömänä, mutta erimielisyydet tasapainottamisen sopivista keinoista ovat rajuja ja repiviä. Ennemmin kyse on siitä, minkälaisia toimijoita ja vaikutussuhteita yhteiskunnassa nähdään olevan. Vaikutusvaltaisimmillaan paradigmat ovat luonnollistuneita: vaikkapa uusliberalismin valta vuosituhannen vaihteessa perustui pitkälti siihen, että sen vastustajatkin katsoivat sen etenemisen vääjäämättömäksi.

Luonnollistuneena päätöksenteon logiikkana paradigma tarkoittaa sitä, että tietynlaiset poliittiset reagoititavat tuntuvat itsestään selvästi järke-

viltä, tai ovat ainoita välineitä joita järjestelmä osaa luontevasti käyttää. Tämän voi helposti mieltää vaikkapa ajattelemalla diktatuuria. Diktatuurissa nousee esiin monenlaista tyytymättömyyttä, ja ratkaisu on aina kurin ja valvonnan lisääminen, koska diktatuurin hallintomalli operoi helpoimmin mieltämällä ongelmia järjestysongelmiksi. Luonnollistuneita päätöksenteon logiikoita on pienemmässä ja inhimillisemmässä mittakaavassa kuitenkin kaikessa politiikassa ja hallinnoinnissa.

Paradigma myös vahvistaa itseään, koska mistä tahansa päätöksestä nähdään toteutuneet lopputulokset mutta ei vaihtoehtoisen päätöksen lopputuloksia. Työelämä käy taas esimerkiksi: vaihtoehtoisten työn organisoinnin vaikutuksia on hankala arvioida, koska niitä ei pääse näkemään, ja arvioinnin kriteeritkin ovat hallitsevan paradigman sanelemissa. Lisäksi luonnollistuneet päätöksenteon logiikat tuottavat itseään ruokkivia kierteitä. Diktatuurissa repressio lisää tyytymättömyyttä, mikä lisää repressiota. Uusliberalismissa julkistalouden uskotaan tasapainottuvan leikkaamalla menoja, ja kun leikkaukset heikentävät tasapainoa, vastauksena on lisää leikkauksia, kun järjestelmän on vaikeaa ajatella tulevaisuusinvestointien käsitteillä. Tehostamisparadigmassa tehostamisen tuottamat ongelmat tulkitaan tehokkuuden puutteeksi, ja syntyy vastaava kierre.

Jossain pisteessä tällaiset itseään ruokkivat paradigmat kuitenkin hajoavat. Poliittikkaprosessien epäonnistumiset ja arvaamattomat tulokset heikentävät paradigmaa. Erityisen ratkaiseva rooli on erilaisilla kriiseillä ja katkoksilla. Ne vaativat reagointia, ja vallitseva paradigma voi osoittautua kyvyttömäksi tuottamaan tilanteen vaatimaa politiikkaa. Tämä vähintään antaa tilaa vaihtoehtoisille paradigmoille.

2010-luvun talouspolitiikka: poikkeustilasta shokkeihin

Tehostamista voidaankin tutkia poliittisen paradigman elementtinä, mikä avaa näkymiä tuon paradigman tulevaisuuteen ja vallitsevaan murroskohtaan. Viime vuosikymmeninä vahvistunut tehostamisajattelu on ollut tiukasti sidoksissa uskoon kilpailun merkityksestä. Kilpailua korostavan hallinnoinnin keskeinen sisäänajovaihe Suomessa oli 1990-luvun lama (Yliaska 2017). Kylmän sodan päättymisen aikaisten yhteiskunnal-

listen käänteiden myötä erityisesti julkisen sektorin toimintoja uudelleenorganisoitiin rajusti. Kilpailuun ryhdyttiin uskomaan organisoimisen keinona ja periaatteena, ja luomaan markkinoita tai kilpailutusten kaltaisia kvasimarkkinoita. Taustaa tälle käänteelle voidaan hakea jo 1970-luvulla laajasti Euroopassa vaikuttaneesta käänteestä, kun julkisen sektorin roolia ryhdyttiin arvioimaan toisenlaisessa valossa kuin aiemmin (Koivumäki 2005). Näissä uudistuksissa korostettiin kurinalaistamista ja markkinatyylisiä hallintaa (markkinakuria), ja ennen kaikkea julkisen vallan neutraaliutta (Miettinen 2018).

Nämä kehityskulut ovat kuitenkin usein jääneet valtion kokoa ja tehtäviä koskevan keskustelun varjoon. Erityisesti 1990-luvulla alkanutta rajua yhteiskunnallisen organisoitumisen muutosta on jäsennetty pitkälti uusliberalismin käsitteen avulla, mikä on suunnannut huomiota julkisen sektorin kokoon ja budjettileikkauksiin. Aihe on toki mitä tärkein, ratkaiseehan raha tai sen puute julkisten toimintojen osalta paljon. Se on kuitenkin eri aihe kuin tehostaminen tai julkisen sektorin organisoimisen muutokset. Rahamäärä ei vielä kerro siitä, miten julkiset toiminnot on tosiasiallisesti organisoitu, esimerkiksi juuri suhteessa kilpailuun.

Uusliberalismi, sen enempää kuin kilpailun kautta tehostaminenkaan, eivät ole kaikenkattavia organisointi- ja arvotuslogiikoita, vaan yhteiskunta on aina erilaisten rationaliteettien törmäyskenttä. Niinpä uusliberalismin ja kilpailun logiikat näkyvät ja paikantuvat eri vahvuisina eri paikoissa, mikro- ja makrotasolla. Kuluneen vuosikymmenen ajan nämä ajatustavat ovat olleet myös uudelleenmäärittelypaineiden kohteena. Merkittävä katkos oli kohta 15 vuoden takainen finanssikriisi. Sikäli kun uusliberalismi oli normi, käytännössä koko läntinen maailma siirtyi tuolloin noudattamaan poikkeusaikojen rahapolitiikkaa, kun keskuspankit ottivat mandaattejaan venyttäen käyttöön voimakkaasti markkinoihin puuttuvia toimia.

Poikkeus tietysti viittaa tilapäisyyteen: epätavalliset politiikkatoimet voidaan kokea välttämättömiksi, mutta vain normaalitilaan palaamisen ajaksi. 2010-luvun ”poikkeustoimet” kuitenkin normalisoituivat: poikkeuksellisenä pidetystä rahapolitiikasta tuli talouden pystyssä pysymisen ehto, kun nähtiin, etteivät markkinat tuosta vaan hankkiudu tasapainoon, vaikka aikaa finanssikriisistä kului. Ajan kuluessa poikkeuksellisuutta on ollut entistä vaikeampaa perustella. Yhtäältä jatkuvan kriisin

tunne on korostanut talouden ohjaamisen merkitystä, toisaalta poikkeusaikoihin kuuluvaa demokraattisen kontrollin puutetta on ollut entistä vaikeampi perustella. Poikkeukselliseksi kutsuttu rahapolitiikka kun on politiikkaa hyvin perinteisessä mielessä: sen vaikutukset olivat merkittäviä (Reisenbichler 2020), kohdistuivat eri ryhmiin epätasaisesti ja perustuivat aktiivisiin valintoihin (Jones & Matthijs 2019).

Rahapolitiikan muutoksista huolimatta 2010-luku oli sinnittelevän budjettikurin aikaa. 2020-luvun taitteessa kävi kuitenkin selväksi, että talouden pystyessä pitäminen edellyttäisi elvyttävää politiikkaa myös valtioilta, toisin sanoen budjettikurista joustamista. Ajatukset aktiivisesta valtiosta ja valtiollisten investointien merkityksestä alkoivat saada entistä enemmän jalansijaa, eritoten ”vihreän siirtymän” kontekstissa. Vihreän investointipolitiikan³ ajatuksen mukaan valtion tulisi mahdollistaa vihreä siirtymä merkittävillä investoinneilla, koska valtiot ovat ainoita toimijoita, joilla on riittävät edellytykset tämän välttämättömän siirtymän rahoittamiseen ja koordinointiin. Edellytyksenä on kuitenkin valtion talouspoliittisen liikkumatilan joustavampi käyttö, siis budjettikurista luopuminen.

Tätäkin merkittävämpiä muutoksen kimmokkeita ovat olleet kriisitilanteet. Koronaviruspandemian aikaan oli nopeasti kasvatettava terveydenhuoltojärjestelmän budjetteja, korvauksia tulonmenetyksistä ja erityisiä tukimuotoja. Tilanne vaikutti ajattelutapoihin ja käytäntöihin osoittamalla, miten haavoittuvainen tiukalle viritetty valtio on. Budjettikurista kiinni pitäminen koronapandemian aikaan olisi ollut itsetuhoista. Kun toiminnot on optimoitu oletettujen tarpeiden mukaisesti, ulkoinen shokki voi sekoittaa asiat täydellisesti. Tehokkaana pidetyn järjestelmän häiriöherkkyys näkyi koronapandemian aikaan kaikenlaisessa logistiikassa, mutta ennen kaikkea terveydenhuoltojärjestelmässä. Kun sairaaloista on normaalioloissa vedetty löysät pois ja tahti tiukaksi, olosuhteiden muutos suistaa tilanteen herkästi kaaokseen. Vähemmän

---

3 Vihreää investointipolitiikka on kutsuttu esimerkiksi nimillä ”ekologinen jälleenrakennus” (BIOS 2019), ”Green New Deal” tai vihreä keynesiläisyys (Eskelinen 2015). Käsitteiden kirjosta huolimatta perusajatus on varsin samanlainen: valtion on investoitava runsaasti liikenteen, energian ja asuminen muuttamiseen ympäristöystävällisemmäksi ja muutenkin immateriaalisempaan talouteen.

kurinalaistettu rahoitus alkoikin näyttää toimintakykyisyyden merkiltä tuhlailevuuden sijaan. Koronakriisin rauhoittuessa on puhuttu Ukrainan sodasta varsin samanlaisin äänenpainoin, mitä tulee valtion rahoituksen tarpeisiin.

2020-luvun yhteiskunnalliset tapahtumat herättävät nimenomaan kysymyksen paradigman muutoksesta. Pitkän ”poikkeustilan” jatkuminen ei ole sopinut paradigman mukaiseen ajatteluun eikä vallitsevan paradigman teoreettisilla ja hallinnollisilla työkaluilla ole kyetty osoittamaan poispääsyä poikkeustilasta. Osittain kriisit heikentävät paradigmaa jo siksi, että ne osoittavat vallitsevien ajatusmallien ja hallintavälineiden rajoitteet.

Paradigmanmuutosta voidaan tänä päivänä aistia erilaisista ja eritasoisista kehityskuluista. Valtioiden alijäämiä ei pidetä niin ongelmallisena kuin aiemmin: pikemmin ne on nähty monissa tapauksissa välttämättöminä. (Toki poliittinen kamppailu asian ympärillä jatkuu, ja korkotason nousu voi antaa pontta budjettikurin paluulle). Myös uudenlaiset puhe-
tavat ovat vahvistuneet. Ajatusmallit kuten hoivaava talous (Elomäki & Ylöstalo 2021) tai hyvinvointitalous (Ahokas 2021) ovat saaneet valtavirtaisempaa kaikupohjaa, ja vaikkapa Mariana Mazzucaton (2020) ajatukset valtion aktiivisesta roolista innovaatioiden tuottajana ovat tulleet entistä enemmän valtavirtaan ja myös päättäjien keskuuteen. Toki eri toimijoilla on erilaisia painotuksia, mutta suuri linja on siirtyminen kamreerimaisesta logiikasta, budjettikurista ja uuden julkishallinnon ihanteista uuteen paradigmaan, jonka sisältöä ei täysin kyetä vielä näkemään.

Suomessa jonkinlaiseksi symboliseksi ilmapuntariksi kelvannee Paavo Lipponen. 1990-luvun uusliberalistisen käänteen ja kilpailuvaltion keskeisin hahmo on puhunut paradigman muutoksesta näkyvästi. Siteeraan Lipposen haastattelua keväältä 2021: ”Koko se paradigmanmuutos eli opillinen muutos mitä maailmanpolitiikassa ja maailmantaloudessa on käynnissä... englanniksi sanottuna ’government is back’ eli valtio on tullut takaisin. Ja se perustuu siihen, että on niin paljon puutetta investoinneista kaikkein tärkeimpiin asioihin, aloitetaan koulutuksesta, tutkimuksesta ja mennään perusrakenteeseen. Ja nämä on sellaisia asioita joista valtiolla on oltava vahvempi ote” (YLE 2021).

Makropolitiikka ja mikropolitiikka

”Paradigman muutos” ei tarkoita kaiken yhteiskuntapolitiikan muuttamista, vaikka makrotaloudellinen ajattelutapa voisikin kääntyä. Mielenkiintoinen kysymys vallitsevassa tilanteessa on makrotason politiikan ja lattiatasen työn organisoinnin välinen suhde. Kuten todettua, makrotaloudellinen uusliberalismi on kulkenut käsi kädessä organisaatiotason tehostamisen ja kilpailun kanssa, mutta niiden välinen suhde ei kuitenkaan ole yksiselitteinen.

Vaikka tehostamisen ja kilpailun ideat ovat levinneet yhtä aikaa uusliberalistisen makrotalouspolitiikan kanssa, niiden välillä ei ole automaattista yhteyttä. Alijäämien hyväksyminen ja valtion aktiivisempi ote taloudessa eivät siksi tarkoita automaattisesti muutoksia työn tehokkuuteen ja sen arvoon liittyvissä ajatustavoissa. Myöskään valtion ja kuntien välisissä suhteissa ei välttämättä tapahdu olennaista muutosta. On täysin mahdollista, että valtion ja yritysten väliset suhteet ja valtion käsitys toimintatilastaan muuttuvat, mutta hyvinvointivaltion ytimessä kuntatasolla vallitsee edelleen kilpailuvetoinen orientaatio ja läpileikkaava tehostamisajattelu. Tehostamisen ja kilpailun rationaliteetit ovat juurtuneet syvälle eri organisaatioihin ja hallinnon tasoille.

Kuin muistutuksena tästä mahdollisuudesta rikas Helsingin kaupunki päätti koronakriisin keskellä palkata erityisen pääekonomistin pohtimaan ”tehokkuutta parantavia uudistuksia” ja panos-tuotos-suhteen analyysia (Bäckgren 2021). Myös sellaiset työn hierarkioiden muodot kuten ”tukitoimintojen” erottaminen muusta työstä ja toistuva kilpailuttaminen, näyttävät jatkuvan ilman suurempia häiriöitä, yksittäisiä kohuja lukuun ottamatta.

Vallitsevan rationaliteetin muuttaminen lattiatasolla ei ole ainoastaan resurssikysymys, vaan myös organisaatiokysymys. Se edellyttää onnistumisen kriteerien lisäksi käytäntöjen muuttumista. Tehostaminen on malli, minkä mukaan osataan käytännössä toimia. Lisäksi sitä osataan dokumentoida: mekaanisen tehostamisen tuottavuusvaikutukset ovat aina osoitettavissa, toisin kuin pitkäjänteisemmän. Vaikkapa työntekijöiden motivaatio ei ole suoraviivaisesti mitattavissa oleva tekijä, ja saattaa siksi näyttää sattumanvaraisemmalta tekijältä kuin hyvinvointitoimenpiteiden tulokselta.

Toisaalta tehostamisen ja motivaatioajattelun välisen jännitteen voi olettaa kärjistyvän työelämässä entisestään. Työntekijöiden hyvinvointi usein tunnustetaan erittäin tärkeäksi tuottavuuden kannalta (Miller 2016). Vähemmän hierarkkiset organisaatiot voivat yleistyä ja varmasti herättävät innostusta. Esimerkiksi paljon huomiota saanut hollantilainen kodinhoitoyritys Buutzorg on organisoitunut itseohjautuvasti ilman pomoja ja on hyvinkin kannattava (Nandram 2015). Tällaiset tapaukset haastavat, myös taloudellisesti, mallin jossa työntekijöiden autonomista toimintatilaa kavennetaan perinteisten hierarkioiden mukaisesti.

Koronapandemia konkreettisenä katkoksenä

Koronaviruspandemia oli voimakas ulkoinen shokki, joka pakotti tekemään priorisointeja ja kysymään vaikeita kysymyksiä vallitsevan organisointitavan heikoista kohdista. Myös ihmisten arkiseen käytökseen syntyi nopeasti uusia käytäntöjä ja normeja. Samalla se oli sosiaalinen kokeilu, kun lähes koko yhteiskunta laitettiin ensi vaiheessa kiinni, kun uuden virustaudin pelättiin ruuhkauttavan teho-osastot. Tällaista yhteiskunnallista katkosta voidaan tulkinta ”neuvottelun tihentymänä”: hetkenä, jolloin paradigma on erityisen hauras ja altis haasteille, mutta joka lopulta joko rikkoo sen tai vahvistaa sitä.

Kriiseistä puhutaan usein mahdollisuuksina: parhaimmillaan poikkeusaika mahdollistaa kollektiivisen oppimisen. Joskus tällaisesta mahdollisuudesta on käytetty sellaisia käsitteitä kuten liikkuminen eteenpäin (”moving forward”) (North 2020) erotuksena vanhaan normaaliin palaamisesta (”bouncing back”), tai ”transformatiivinen resilienssi” (esim. Gotham & Campanella 2010) erotuksena ”kapeasta resilienssistä” (Doorn ym. 2019). Ajatuksena on, ettei paluu ”vanhaan normaaliin” ole toivottavaa, vaan kriisi on aina tilaisuus positiiviseen yhteiskunnalliseen muutokseen.

Ennen kaikkea koronapandemia oli kuitenkin monitasoinen sosiaalinen kriisi. Erilaisista sosiaalisista ongelmista on valtavasti merkkejä: lasten auttavan puhelimen yhteydenottojen kasvu (Petrowski ym. 2021), kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten hyvinvoinnin heikkeneminen (Nelimarkka ym. 2021), heikosti toimeentulevien nuorten

yksinäisyyden kasvu (Haikkola & Kauppinen 2020), nuorten mielen-terveyskäyntien lisääntyminen (GSE Tilannehuone 2021), ahdistuneisuuden (Niedzwiedz et al. 2021) ja lähisuhdeväkivallan lisääntyminen (Hietamäki ym. 2021), sekä pitkäaikaissairaiden mielenterveyden heikkeneminen (Pettinicchio ym. 2021). Suomessa havaittiin muuta väestöä suurempia ongelmia myös toimintarajoitteisilla ihmisillä (Sainio ym. 2021) ja maahan muuttaneilla (Skogberg ym. 2021)⁴. Yleisenä sääntönä voidaan sanoa, että mitä haavoittuvammassa asemassa ihminen oli ennen koronapandemiaa, sitä todennäköisemmin hän kärsi siitä erityisen paljon.

Pandemia-aika pakotti arvioimaan vallitsevien ajatustapojen ja olemassa olevien politiikkavälineiden reagoitukykyä. Tällaisessa tilanteessa yhteiskunta ei pala normaaliin sellaisessa mielessä, että merkittävä ulkoinen shokki ei vaikuttaisi instituutioiden organisointiin ja arvojärjestyksiin – että siitä ei opittaisi mitään. Uudelleenmäärittelyn paikkoja ja mahdollisuuksia voidaan erottaa vaikkapa seuraavasti.

Tehokkuusajattelun skaala voi muuttua. Kuten alussa todettiin, on eri asia ajatella tehostamista osiin pilkottujen tekijöiden tehokkuutena kuin laajemman kokonaisuuden kriteereillä: monet pilkotut tehostamisen paikat ovat varsin tehottomia kokonaisuuden kannalta. Kriisin keskellä korostuu herkästi kokonaisuuden näkökulma. Samaan liittyvät *tekemättä jäävät asiat*. Ehkäpä vaikka siivoukseen panostaminen voisi sittenkin olla järkevää, jopa taloudellisesti, kun kulkutauti leviää pintojen kautta?

Samalla korostuvat tehostamisen monenlaiset *oheisvaikutukset*. Olikohan sittenkään järkevää luoda alustatalouden ammattikuntia, joihin kuuluvilla työntekijöillä ei ole varaa jäädä sairaana kotiin? Tilanne voi alkaa näyttää muulta kuin työmarkkinoiden dynaamisuudelta tilanteessa, jossa yksin virustestaukseen käytetään julkisia varoja 1,4 miljardia euroa vuodessa (STM 2020), puhumattakaan sairaanhoidon kustannuksista ja muista epidemian taloudellisista vaikutuksista.

Paljon vääntöä nähtiin myös *ydintoimintojen ja ylimääräisen* määrittelyn ympärillä. Kuten todettua, tämä on keskeinen erottelu tehostamisajattelun taustalla. Esimerkiksi terveydenhuollosta tuli pandemian

---

4 Poiminnat on tehty Valtioneuvoston kanslian COVID-19 -tutkimuskatsauksista, erityisesti hyvinvointia (koonnut Sakari Karvonen) ja eriarvoistumista (koonnut Hanna Ylöstalo) koskevista osioista.

aikaan aivan uudessa mielessä ydintoimintoa, mutta laajemminkin huoltovarmuuskeskustelu nosti perinteisiä ydintoimintoja uudelleen esiin, ilmeisimpänä esimerkkinä maatalous. Jollain tasolla keskustelu ydintoiminnoista pureutui suorastaan ihmisyyden ytimeen, kuten pitkällisissä keskusteluissa taiteen ja kulttuurin asemasta: ovatko ne yhteiskunnallisen perustan ylittävää luksusta vai nimenomaan välttämätön kriiseissä navigoinnin väline ja ihmisyyden säilyttäjä (esim. Rantanen 2022).

On myös mahdollista, että pandemiaan liittyvään oppimisprosessiin liittyy joidenkin asioiden arvon näkemistä uudessa valossa. Erityisesti *tasa-arvo* tuntui saavan uusia merkityksiä, kun eriarvoisuus alkoi näyttää uudella tavalla vaaralliselta. Suuret tartuntamäärät yhdistyivät moninkertaiseen marginalisoitumiseen. Vaikkapa ahtaasti asuvat siirtolaiset, joilla ei välttämättä ole kunnollista työsuojelua tai mahdollisuutta kunnolliisiin sairaalomiin, sairastuivat selvästi muita useammin – ja sairastuneet toki ovat myös taudin levittäjiä. Yleisesti ottaen *tasa-arvoisimmat* yhteiskunnat selvisivät tilanteesta parhaiten.

Arvostus, kutsumus, pakko

Kriisien ja katkosten luomat määrittelykamppailut nostavat työn organisoinnin kysymykset pintaan. Kriisi näyttäytyy kollektiivisena poikkeuksena. Yhteisön säilymisen kannalta asioita on tehtävä toisin kuin normaaliajaksi koettuina aikoina, mutta käytännössä odotukset eri ihmisryhmiä kohtaan ovat erilaisia. Poikkeusaikoina venyvä yhteiskunta on yhtä aikaa sisäisesti solidaarinen ja erittäin epätasaisesti taakkoja jakava. Yhteiskunnan joustavuus tarkoittaa tyypillisesti joidenkin ryhmien yksipuolista joustamista, ja saattaa myös hyödyttää hyväosaisia ihmisiä muiden kustannuksella (esim. Cote & Nightingale 2011; Davoudi 2012).

Pandemia-aikana yhteiskunnallista joustavuutta toteutettiin kohtelemalla erityisesti hoitajia yhteiskunnan käytössä olevana, loputtomasti joustavana voimavarana. Hoitajien velvoittamisesta töihin tuli osa pitkäkestoista kriisipuheen paradigmaa. Loppuvuodesta 2020 valmiuslain käyttöönottoa väläytettiin jo sairaaloiden budjettitaloudellisista syistä. Toisin sanoen yhteiskunta olisi siirtynyt poikkeustilaan, koska vaihto-

ehto olisi ollut maksaa korvauksia ylimääräisestä työstä. Tehyn puheenjohtaja Millariikka Rytönen (2020) kiinnitti tähän huomiota – eikä kukaan vaivautunut kiistämään asiaa. Hoitajat siis tunnustettiin yhteiskunnan kannalta välttämättömiksi, ja tästä pääteltiin heidän olevan poliittisesti ohjailtavissa oleva resurssi.

Aika oli täynnä julkilausuttuja tai lausumattomia ajatuksia siitä, mitä ”on pakko” tehdä. Yhtäältä valtiolta ”oli pakko” löytyä rahaa korvaamaan monenlaisia tappioita, toisaalta hoitohenkilökunnan ”oli pakko” venyä ja jaksaa. Poikkeusajan jo loppuessa, vuonna 2022, alkanut hoitajien lakko oli jonkinlainen yritys ulosmitata korona-aikana kertynyttä kunniavelkaa, mutta se nähtiin julkisuudessa laajasti osoituksena hoitajien epärealistisuudesta tai piittaamattomuutena.

Samaan aikaan kun hoitajia haluttiin pakottaa poikkeuslaeilla töihin, heitä ryhdyttiin ”kunnioittamaan” tunnustuseleillä, joiden ei ollut tarkoituskaan näkyä työn organisoinnissa tai taloudellisessa korvauksessa. HUSissa avattiin aineettoman palkitsemisen kampanja, jossa hoitajille annettiin mahdollisuus tulostaa itselleen kiitoskortteja. Finlandia-talon valaistus oli Suomessa merkinä siitä, että ”yhteiskunta” oli yhdistynyt vaikealla hetkellä ja ”tuki” hoitajia. Tälle epäilemättä loi kulttuurista pohjaa tapa käsitellä hoitajien työtä ”kutsumusammattina”, ikään kuin työn merkitys korvaisi rahallisen kompensaation, tai rahallinen kompensaatio ei olisi tunnustuksen muoto. Sama ajattelu voi olla taustalla myös aineettoman palkitsemisen ja symbolisen tunnustuksen kehityksessä, joiden lähtökohtana on mahdollisuus irrottaa tunnustus palkasta.

Symbolinen tunnustus koettiin pandemia-aikaisena vaihtoehtona rahalliselle palkitsemiselle (Manninen & Vanhala 2021). HUS joutui selittämään asiaa varsin kiusaantuneena (HUS 2021). HUSin hoitaja tiivistä tunnelmiaan julkisessa tekstissä: ”Henkilökuntaa on lähes joka vuorossa liian vähän, meitä pyydetään joustamaan ja siirtelemään lomiam. [...] En oikein tiedä itkettääkö vai naurattaako tällaiset aineettomat palkinnot”. (Pysäys 2021).

Nämä tunnustuksen muodot ajoittuivat samaan hetkeen kuin valtion budjetin poikkeuksellinen avaaminen. Normaalista poikkeavia tukia ja korvauksia jaettiin runsaasti. Pandemian aikana korostui raha tunnustuksen muotona: periaatteellisesta tunnustuksesta, tsemppauksesta ja symbolisen yhteenkuuluvuuden osoituksista ei ollut pulaa, mutta poikkeusaikojen rahoja riitti toisille paremmin kuin toisille. Ruotsissa

Vasemmistopuolueen puheenjohtaja Jonas Sjöstedt muotoili tunnustuksen epäsuhdan vitsikkääksi poliittiseksi avaukseksi: ”Vi gör ett byte: vi förbättrar lön och arbetsvillkor för de anställda och så ger vi kapitalägarna en applåd istället” (Vänsterpartiet 2020).

Organisaatio ja tunnustus

Tunnuksen ja organisoinnin yhteys onkin tiiviimpi kuin usein halutaan myöntää. Tunnustusta ja aineetonta palkitsemista on helppo ajatella erillisinä, mutta nimenomaan organisaatorakenne ja organisaatioiden toiminta tuottaa arkista tunnustusta ja sen puutetta, ja kaikenlainen ”pelkkä” tunnustus näyttäytyy tämän valossa. Tunnustuksen lupaus ymmärretään jo intuitiivisesti valheelliseksi, kun se perustuu materiaalis-organisatorisen tason ja symbolisen tason erottamiseen. Usein työn organisointi – mekaaninen tehostaminen ja kiire – nakertaa tunnustuksen mahdollisuuksia (Eskelinen, Ryyänen & Tuomaala 2019). HUSin aineettoman palkitsemisen tapaus viittaa saman suuntaan: kun materiaaliset edellytykset ovat riittävän huonot, ei aineetonta tunnustusta ole helppoa lukea irrallisena asiana.

Toisaalta kuten todettua, paradigmat ovat kriisiaikana koetuksella, vaikka eivät vielä osoittaisi muuttumisen merkkejä. On olemassa mahdollisuuksien ikkunoita sille, että talousparadigman muutokset näkyisivät myös työn organisoinnin muutoksina. Koronaviruspandemia konkreettisenä katkoksenä voisi johtaa tällaiseen kehityskulkuun luomalla ymmärrystä äärimmäisen tiukalle viritettyjen toimintojen haavoittuvaisuudesta. Kun järjestelmä toimii ääri rajoilla normaalitilanteen kuormituksen olettaen, pienikin ulkoinen shokki voi suistaa sen kaaokseen.

Pandemian alkuaikoina huolestuttaneet tyhjät maskivarastot olivat konkreettinen osoitus varautumattomuudesta, mutta organisaatiot ilman löysää pelivaraa voidaan ymmärtää saman ilmiön aspektina. Hoitajien venyminenkin voidaan nähdä paitsi hetkellisenä poikkeuksena ja kuormituksenä, myös kollektiivisen oppimisen paikkana, jossa yhteiskunta ikään kuin muistaa jonkin toiminnon merkityksen.

On mahdollista, että työn organisointiin liittyvät kysymykset ovat uudelleenmäärittelyn kohteena lähitulevaisuudessa. Suhtautuminen esi-

merkiksi alustatyön sokeisiin pisteisiin saattaa muuttua, nyt kun entistä useampi työskentelee näennäisesti yrittäjänä ja tämän seuraukset tulevat vähintään hetkellisesti näkyvämmiksi.

Toisaalta työelämässä saatetaan ryhtyä etsimään uudenlaisia tehostamisen paikkoja. Laaja siirtyminen etätöihin on jo innostanut monia työnantajia miettimään, miten tilansäästön saisi pysyväksi. Myös järjestelmää paikallaan pitäviä voimia on runsaasti. Tilaaja-tuottaja-logiikan yleistymisen myötä suuri osa julkista palvelujärjestelmää paitsi toimii yksityisessä omistuksessa, on myös kytkeytynyt osaksi finanssitaloudellista arvomuodostusta (ks. esim. Hoppania ym. 2022 vanhustenhoi-
dosta). Vastavoimien vähyyteen vaikuttaa, että ay-liike on laajasti sopeutunut ulkoilutusten ja siihen liittyvän kilpailun logiikkaan (Eskelinen & Ryyänen 2017). Ei olekaan selvää, mistä vaihtoehtoiset ajatus- ja toimintamallit julkisten palveluiden organisointiin tulisivat.

Yhteenvetoa

Vaikka tehostaminen ja kilpailu ovat muodostuneet hallitseviksi normeiksi, tehostamisen sovellusala ja muoto ovat avoimia ja muuttuvia. Tehostaminen voi olla kautta linjan enemmän tai vähemmän intensiivistä. Lisäksi se voi olla valikoivaa ja kohdistua voimakkaasti joihinkin toimintoihin ja ammatteihin, siinä missä toisille suodaan huomattavasti enemmän autonomista tilaa kehittää toimintaansa parhaaksi katsomallaan tavalla. Tehostaminen myös liittyy suoraan tunnustukseen: vaikka tunnustus on monitahoinen ilmiö, joka saa sekä organisointiin että resursseihin liittyviä muotoja, mekaaninen tehostaminen on tyypillisesti tunnustuksen kieltämisen muoto.

Politiikan avoin tulevaisuus merkitsee myös mahdollisuutta, että tehostamisajattelu korvautuu toisenlaisilla organisoinnin ja arvottamisen tavoilla. Erityisesti tämä on mahdollista, kun yhteiskunnallinen katkos haastaa vallitsevaa paradigmaa. Ei kuitenkaan ole syytä vähätellä tehostamisen roolia luokkapolitiikkana hallinnollisen muodin ohella. Koska ylhäältä johdettu tehostaminen perinteisissä työläisammateissa voi olla muutakin kuin mekaanista talousajattelua, työn organisoititavat voivat osoittautua yllättävänkin sitkeiksi.

1990-luvulta asti keskeinen talouden ja hallinnon paradigma on ollut markkinoita korostava uusliberalismi yhdistettynä julkisen sektorin tehostamiseen. Talouspoliittinen uusliberalismi on ollut puolustusasemissa koko 2010-luvun, mutta viimeaikaiset tapahtumat korostavat tätä entisestään. Erityisesti koronaviruspandemia edusti merkittävää katkosta yhteiskunnallisessa ajattelussa, vaikka tietynlainen pysyvä poikkeustila oli taloudellisessa mielessä rakentunut jo pidempään. Hätätilaparadigmassa rahaa sai kulua ja ihmisiä velvoittaa. Mutta hätätila on tilapäinen tila, ja olennaista on, mitä sen jälkeen tulee. Tämä koskee paitsi arkielämää, myös valtiontaloutta ja töihin liittyviä odotuksia ja käsityksiä niiden hyvästä organisointitavasta. Jääkö pandemia-ajan organisoinnista jotain pysyväksi? Mitä tapahtuu tehostamisen suhteen?

Tällä hetkellä näyttää siltä, että talouskriisien ja pandemian yhteisvaikutuksesta uusliberalistinen talouden organisaatio on muuttumassa. Koronapandemia muuttanee joitakin valtioiden rooliin ja rahankäyttöön liittyviä kysymyksiä pitkäkestoisemminkin. Suurta valtiota kaivataan monista syistä: koronapandemian osoittamien yhteiskunnallisten haavoittuvaisuuksien lisäksi Ukrainan sota ja siihen liittyvä energiaomavaraisuuden kaipuu, ekologisen jälleenrakennuksen tarve ja jo pidempään selvillä ollut finansioitumisen tuottama epävakaus. Toki valtion ideaan tulee liittymään monenlaista poliittista kamppailua, mutta perinteisen uusliberalismin paluu näyttää epätodennäköiseltä.

Tulevan paradigman muodon näkeminen on toistaiseksi vaikeaa, mutta valtion aktiivisempi rooli on tulevaisuudessa luultavasti osa talouden toimintaa. Epäselvempää on, miten tällainen paradigman muutos heijastuu tai on heijastumatta työn tehostamisen paineisiin työn lattiatasolla ja/tai tehostamisen hierarkioihin ja sitä kautta tunnustuksen mahdollisuuksiin työssä. Makro- ja mikrotason ilmiöiden välinen suhde ei koskaan ole suoraviivainen, ja mikrotason ilmiöt edellyttävät niiden empiiristä tutkimusta: miten erilaisia rationaliteetteja omaksutaan ja haastetaan organisaatioiden arjessa? Valtio saattaa ottaa selvästi suuremman roolin taloudessa ilman että se näkyisi tehostamisesta käydyissä konkreettisissa kamppailuissa juuri mitenkään, ja jopa niin että julkisten palveluiden kenttää tehostetaan surutta. Lähitulevaisuudessaan saatetaan nähdä ”lattiatason uusliberalismi”, jossa makrotalouden periaatteissa on liikuttu valtiovetoisempaan suuntaan, korostaen elvyttävyyttä ja julkisia

investointeja, mutta työn organisoinnissa kilpailun ja tehostamisen ideat ovat voimissaan.

Voiko pandemiasta palautuminen tarkoittaa uudelleen määrittelyn mahdollisuutta, mitä tulee tehostamisen tulkintoihin? Ennen kaikkea olennaista on normaaliin palaamisen merkitys: johtaako se kysymään uudenlaisia kysymyksiä työn autonomian merkityksestä, ja arvioimaan mekaanista tehostamista lyhytnäköisinä pikavoittona yhteiskunnallisen kokonaishyödyn kustannuksella. Moni palikka uudessa paradigmaattisessa kehikossa on toki myös auki, ja järjestelmässä voidaan nähdä monia eri suuntaan työntäviä voimia. Silti jonkinlaista tulevaisuuden, tai ainakin tulevaisuuden kiistojen, muotoa voidaan tutkia tässä ja nyt.

Lähteet

- Aho, T. (2019). *Tuhansia töitä, valvottuja öitä. Etnografinen tutkimus rekkamiesten työnteosta ja rekkamieheydestä tiekuljetusalan käytännöissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ahokas, J. (2021). *Hyvinvointitaloudessa eteenpäin*. Helsinki: SOSTE.
- BIOS (2019), Ecological reconstruction. <https://eco.bios.fi/> (Haettu 30.9.2022).
- Bäckgren, N. (2021). Pormestari Vartiainen palkkasi Helsinkiin historian ensimmäisen pääekonomistin: Liberan entinen toiminnanjohtaja Mikko Kiesiläinen alkaa pohtia ”tehokkuutta parantavia uudistuksia”. *Helsingin Sanomat* 6.8. 2021.
- Cote, M. & Nightingale, A. (2011). Resilience thinking meets social theory. *Progress in Human Geography* 36 (4), 475–489.
- Davoudi, S. (2012). Resilience: A bridging concept or a dead end? *Planning Theory & Practice* 13 (2), 299–307.
- Doorn, N. P. Gardoni & C. Murphy (2019). A multidisciplinary definition and evaluation of resilience: The role of social justice in defining resilience. *Sustainable and Resilient Infrastructure* 4 (3), 112–123.
- Elomäki, A. & Ylöstalo, H. (2021). Feministisempää poliittisen talouden tutkimusta. *Poliittinen talous* 8 (1).
- Eskelinen, T. (2015). The possibilities and limits of green Keynesianism. Teoksessa K. Borgnäs, T. Eskelinen, J. Perkiö & R. Warlenius (eds.) *The politics of ecosocialism*. London. Routledge.
- Eskelinen, T., Ryyänen, S. & Tuomaala, M. (2019). Kilpailutus ja osallisuuden

- rakenteelliset ehdot siivoojien arjen työelämässä. *Sosiologia* 56 (1), 58–76.
- Eskelinen, T. & Ryyänen, S. (2017). Siivoojat, haavoittuva työvoima ja kilpailutukset : ay-liikkeen haasteita ja reaktioita. *Työväentutkimus* 2017, 32–40
- Gotham, K. & Campanella, R. (2010). Toward a research agenda on transformative resilience: Challenges and opportunities for post-trauma urban ecosystems. *Critical Planning*, Summer 2010, 9–23.
- GSE Tilannehuone (2021). Koronapandemia ja mielenterveyserot eri sosioekonomisissa ryhmissä. GSE Tilannehuone 16.8.2021. <https://www.helsinki.fi/corona/koronapandemia-ja-mielenterveyserot-eri-sosioekonomisissa-ryhmissa/> (Haettu 30.9.2022).
- Haikkola, L. & Kauppinen, E. (2020). Nuorten korona-ajan yksinäisyys ja näkemykset koronan vaikutuksista tulevaisuuteen. Nuorisotutkimusseura, Poikkeusolot – nuorten arki koronan keskellä -kirjoitussarja.
- Hietämäki, J. et al. (2021). *Lähisuhdeväkiävalta koronapandemian aikana vauvaperheiden vanhemmilla ja Nollalinjan auttavan puhelimen keskusteluissa*. Tutkimuksesta tiiviisti 2/2021. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.
- Hjelt, H. & Karila, K. (2017). Varhaiskasvatustyön paikantuminen työntekijöiden puheessa. *Työelämän tutkimus* 15 (3), 234–249.
- Hoppania, H., Karsio, O., Näre, L., Vaittinen, T., & Zechner, M. (2022). Financialization of Eldercare in a Nordic Welfare State. *Journal of Social Policy*, 1–19.
- HUS (2021). Palaute ja kiitos ovat tärkeitä. <https://www.hus.fi/ajankohtaista/palaute-ja-kiitos-ovat-tarkeitä> (Haettu 30.9.2022)
- Jones, E. & Matthijs, M. (2019). Rethinking Central-Bank Independence, *Journal of Democracy*, 30(2), 127–41.
- Koivumäki, J. (2005). Uusi julkisjohtaminen ja työelämän muutokset 1990-luvulla. Lähenivätkö julkisen ja yksityisen sektorin palkansaajien työelämäkokemukset? *Hallinnon tutkimus* 24 (3), 14–31.
- Kuoppala, T. (2021). *Epävarmuutta ja kiirettä: Hotelliäsiivouustyö prekaarina tehokkuutena. Laadullinen sisällönanalyysi siivoustyötä käsittelevistä internetkeskusteluista*. Pro gradu -työ, Lapin yliopisto.
- Manninen, T. & Vanhala, A. (2021). Hoitajat tyrmistyivät Husin lanseeraamista itse printattavista kiitoskorteista – ”Moni kokee sen nykyisessä työtilanteessa loukkauksena”. *Ilta-Sanomat* 8.8.2021.
- Mazzucato, M. (2020). *Yrittäjähenkkinen valtio. Julkisen ja yksityisen sektorin myytit ja niiden murtaminen*. Alkuperäisteos The Entrepreneurial State: debunking public vs. private sector myths ilmestynyt 2013. Helsinki: Terra Cognita.
- Miettinen, T. (2018) Kolme myyttiä uusliberalismista. *Politiikasta.fi* 15.10.2018
- Miller, J. (2016). The well-being and productivity link: a significant opportunity for research-into-practice. *Journal of Organizational Effectiveness: People*

- and Performance* 3 (3), 289–311.
- Nandram, S. (2015). *Organizational Innovation by Integrating Simplification: Learning from Buurtzorg Nederland*. Cham: Springer.
- Nelimarkka, S. et al. (2021). *Koronapandemian vaikutuksia lastensuojelun palveluihin ja asiakkaiden hyvinvointiin vuonna 2020*. Työpaperi 5/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Niedzwiedz, C.L. et al. (2021). Mental health and health behaviours before and during the initial phase of the COVID-19 lockdown: longitudinal analyses of the UK Household Longitudinal Study. *Journal of Epidemiology & Community Health* 75.
- North, P. (2020). Bouncing forward, better. Is another Liverpool possible? <https://futuresofwork.co.uk/2020/12/02/bouncing-forward-better-is-another-liverpool-possible/> (Haettu 30.9.2022)
- Petrowski, N. et al. (2021). Violence against children during COVID-19: Assessing and understanding change in use of helplines. *Child Abuse & Neglect* 116
- Pettinicchio, D. et al. (2021). Findings from an online survey on the mental health effects of COVID-19 on Canadians with disabilities and chronic health conditions. *Disability and Health Journal*, 14(3).
- Pysäys, A. (2021). Facebook-päivitys 6.8.2021. <https://www.facebook.com/anne.pysays/posts/10159738901698724> (Haettu 30.9.2022)
- Rantanen, T. (2022). *Teatteri perustuu vuorovaikutukseen, ja siksi on kriiseissä osa ratkaisua*. <https://voima.fi/artikkeli/2022/kolumni-teatteri-perustuu-vuorovaikutukseen-ja-siksi-se-on-kriiseissa-osa-ratkaisua/> (Haettu 30.9.2022)
- Reisenbichler, A. (2020). The politics of quantitative easing and housing stimulus by the Federal Reserve and European Central Bank, 2008–2018, *West European Politics*, 43(2), 464–484.
- Rytkönen, M. (2020). *Hurjaa menoa HUSissa*. <https://www.tehy.fi/fi/blogi/hurjaa-menoa-husissa> (Haettu 30.9.2022).
- Sainio, P., Holm, M., Ikonen, J., Korhonen, M., Nurmi-Koikkalainen, P., Parikka, S., Skogberg, N., Väre, A., Koponen, P., & Koskinen, S. (2021). Koronapandemian ja sen rajoittamistoimien vaikutukset toimintarajoitteisten ihmisten elämään. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, 58(3).
- Skogberg, N. et al. (2021). *Impact of Covid-19 on the health and wellbeing of persons who migrated to Finland*. The MigCOVID Survey 2020–2021. Report 8/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- STM (2020). *Covid-19 testaus rajanylitysten terveysturvallisuuden toteuttamiseksi*. Muistio 10.9.2020. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Verhaege, P. (2014). *What about me? The struggle for identity in a market-based*

society. Melbourne: Scribe.

Vänsterpartiet (2020). Twitter-päivitys 5.5.2020. <https://twitter.com/vansterpartiet/status/1257542901007028224> (Haettu 30.9.2022)

YLE (2021). *Ykkösaamu: Paavo Lipponen*. 15.5.2021.

KIRJOITTAJAT

Ismo Björn, dosentti, erikoistutkija, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto.

Teppo Eskelinen, dosentti, yliopistonlehtori, yhteiskuntatieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto.

Iiris Lehto, tutkijatohtori, yhteiskuntatieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto.

Henna Middeke, yhteisöpedagogi, monikulttuurisuusasiantuntija.

Eeva Jokinen, professori, yhteiskuntatieteiden laitos, Itä-Suomen yliopisto.

Hannele Harjunen, liikuntasosiologian apulaisprofessori, Jyväskylän yliopisto.

Emma Lamberg, VTT, tutkija, Turun yliopisto

Johanna Perkiö, YTT, tutkija, Tampereen yliopisto, Kohti ekohyvinvointivaltiota (ORSI) -hanke (31.7.2022 saakka).

Pirjo Pöllänen, YTT, yhteiskuntapolitiikan tutkija, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto.

Lilli Aini Rokkonen, YTT, Tutkijatohtori, Sukupuolentutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto

Jarmo Saarti, FT, informaatiotutkimuksen dosentti, Oulun ja Tampereen yliopisto.

Tiina Sotkasiira, YTT, dosentti, yhteiskuntapolitiikan apulaisprofessori, Itä-Suomen yliopisto.

Ville Yliaska, Tutkijatohtori, HEX- kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto

Hanna Ylöstalo, YTT, dosentti, sosiologian yliopistonlehtori, Turun yliopisto